МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ISSN: 2307-3322 (Print).
ISSN: 2664-6153 (Online).

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ПРАВО

Випуск 93

— Частина 4 —

Ужгород, 2026

Журнал включенно до категорії «Б» щодо видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук
(Наказ МОН України від 26.11.2020 № 1471 Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 26 листопада 2020 року та внесення змін до наказів Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року № 886, від 24 вересня 2020 року № 1188).

Науковий вісник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Бисага Юрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Бєлов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Заборовський Віктор Вікторович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, директор НДІ теорії та практики правосуддя юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет;

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Бєлова Мирослава Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Берч Вероніка Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Бисага Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Карпатського університету ім. Августина Волошина;
Брочкова Катаріна – доктор хабілітований, кандидат юридичних наук, доктор філософії (Словацька республіка);
Булеца Сібілла Богданівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Гарагонич Олександр Васильович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського права та господарського процесу Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Гомонай Василь Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Греца Ярослав Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Дешко Людмила Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Жежихова Мартина – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й.Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Ковач Юліус – доктор юридичних наук, професор, проректор Панєвропської високої школи (м. Братіслава, Словацька Республіка);
Кучарик Рудольф – доктор філософії (Словацька Республіка);
Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Манзюк Василь Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Менджул Марія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Мраз Станіслав – доктор юридичних наук, професор, ректор Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Ондрова Юлія – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й. Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Палінчак Микола Михайлович – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Рогач Іван – кандидат юридичних наук, доцент, юридичний факультет Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Рогач Олександр Янович – доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Фрідманський Роман Михайлович – кандидат юридичних наук, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Чечерський Віктор Іванович – доктор юридичних наук, офіс Генерального прокурора.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 02 від 05.03.2026 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21500-11300Р, видане Державною реєстраційною службою України 24.11.2014 р. Офіційний сайт видання: ***https://visnyk-juris-uzhnu.com/***

ISSN: 2307-3322 (Print).
ISSN: 2664-6153 (Online).

© Ужгородський національний університет, 2026
© Ідея дизайну обкладинки належить проф. Бисазі Ю.М.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Айдинян А.В., Бахуринська О.О. РЕАЛІЗАЦІЯ ЧИ ПІДТРИМКА РІШЕНЬ ТА/АБО ДІЙ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА, ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ ТА/АБО ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА (СТ. 111-2 КК): ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ УКРАЇНИ 9

Бісюк О.С., Лазарчук М.М. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА РИМСЬКИМ СТАТУТОМ МКС: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ 16

Боднарук О.М., Шевчук А.В. ФЕМІЦИД ЯК ЗЛОЧИН: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ 23

Бутиліна К.О. ПРОБЛЕМАТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ 29

Василюк І.М. ПРО ДЕЯКІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ЗАКОННІСТЬ І НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ 36

Ворожбіт-Горбатюк В.В. УКРАЇНСЬКА ПРОБАЦІЯ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ 42

Воронцов Д.Ю. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ОХОРОНИ МЕДИЧНИХ ДАНИХ ПАЦІЄНТІВ 48

Денисенко О.І. РОЛЬ І МІСЦЕ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ДЕРЖАВНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ 54

Дубіцький М.В. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «АНТИВІДМИВНИЙ КОМПЛАЄНС» 59

Дудоров О.О., Письменський Є.О. ДО ПИТАННЯ ПРО МОМЕНТ ЗАКІНЧЕННЯ КОНТРАБАНДИ 66

Жаровська Г.П. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У СИСТЕМІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ 76

Загиней-Заболотенко З.А., Пилипець А.Ю. ПРОПАГАНДА З ВИКОРИСТАННЯМ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ 84

Зеленчук В.О. ВИЗНАЧЕННЯ «НАЦІОНАЛЬНОЇ ГРУПИ» ЯК ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ 92

Зінсу О.І. ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В КРАЇНАХ АФРИКАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ЮРИДИЧНИЙ ДИСКУРСИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ В ЗАХІДНІЙ АФРИЦІ) 99

Ілінський О.В. ВОЄННА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ
ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СПІВУЧАСТІ..... 107

Коломієць Н.В., Галушка Д.Ю. КОНТРАБАНДА:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ..... 112

Коломійчук А.В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДІТЕЙ
ВІД НЕЗАКОННОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ:
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ.....117

Кришевич О.В. ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ:
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ
З СУМІЖНИМИ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ.....125

Літкевич В.С. КИТАЙСЬКА МОДЕЛЬ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ
ТА ГЛОБАЛЬНИЙ РЕЖИМ ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ КОШТІВ:
АСИМЕТРИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ЧИ НОРМАТИВНА АЛЬТЕРНАТИВА?..... 131

Ломтєв А.Р., Пащенко Є.М. ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ
ЩОДО ЖІНОК У ВІЙСЬКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 138

Луков Р.М. СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС.....145

Марусяк О.В., Сисак В.Т. АСИМЕТРИЧНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ
ДЕРЖАВИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ ТЯЖКОСТІ ЗЛОЧИНІВ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 150

Нестерова І.А. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЖІНКИ-ПЕДОФІЛА.....156

Оверчук С.В. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВІДМОВУ
ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ НА ПІДСТАВІ РЕЛІГІЙНИХ
ТА СВІТОГЛЯДНИХ ПЕРЕКОНАНЬ:
КОЛІЗІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ.....162

Олещук Л.О. СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВІЙСЬКОВІ СЛУЖБОВІ КРИМІНАЛЬНІ
ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА ОЗНАКАМИ СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА.....173

Продан Т.В. ЗЛОЧИННІСТЬ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ.....179

Расюк Е. ВПЛИВ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ..... 185

Семчук Н.О. ГАРМОНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ЗІ СТАНДАРТАМИ ЄС У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ..... 193

Сідельніков А.В. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
ПРАВА НА ЗАХИСТ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ..... 200

Тараненко М.М. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ПОГАНЕ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ:
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ
ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ..... 210

Тимошенко В.І. СПЕЦИФІКА ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО МЕТОДУ В КРИМІНОЛОГІЇ..... 217

Токар П.Т., Кріцак І.В. ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО
ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ:
КРИМІНОЛОГІЧНО-ЦІННІСНИЙ ВИМІР..... 223

Удод А.М., Коссе В.В., Федорчак І.В. ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ..... 234

Шевченко В.С., Фурсал Л.В. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ
ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ:
ПРОБЛЕМИ ТА КОЛІЗІЇ..... 242

Юзікова Н.С., Олійник А.А. НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ
НА ЗВІЛЬНЕНИХ ТЕРИТОРІЯХ:
ІНСТИТУЦІЙНІ ПІДХОДИ, ДОВІРА ТА ПРАКТИКИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ Й ГРОМАДИ..... 247

Ющик О.І. ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПОКАРАННЯ
КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ
ТА СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ..... 255

CONTENTS

SECTION 8. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Aidynian A.V., Bahurynska O.O. IMPLEMENTATION OR SUPPORT OF DECISIONS AND/OR ACTIONS OF THE AGGRESSOR STATE, ARMED FORMATIONS AND/OR THE OCCUPATION ADMINISTRATION OF THE AGGRESSOR STATE (ARTICLE 111-2 OF THE CRIMINAL CODE): SOME TRENDS IN UKRAINIAN JUDICIAL PRACTICE..... 9

Bisiuk O.S., Lazarchuk M.M. LIABILITY FOR CRUEL TREATMENT OF PRISONERS OF WAR UNDER UKRAINIAN LEGISLATION AND THE ROME STATUTE OF THE ICC: COMPARATIVE ANALYSIS..... 16

Bodnaruk O.M., Shevchuk A.V. FEMICIDE AS A CRIME: GLOBAL CRIMINALIZATION TRENDS..... 23

Butylina K.O. CRIMINAL OFFENSES AGAINST CHILDREN'S SEXUAL AUTONOMY AND SEXUAL INTEGRITY COMMITTED VIA THE INTERNET..... 29

Vasyliuk I.M. ON CERTAIN DETERMINANTS AFFECTING THE LEGALITY AND INDEPENDENCE OF THE JUDICIARY IN UKRAINE..... 36

Vorozhbit-Horbatiuk V.V. UKRAINIAN PROBATION IN THE CONTEXT OF CHALLENGES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND EUROPEAN INTEGRATION.....42

Vorontsov D.Y. CRIMINAL LAW ASPECT OF PROTECTING PATIENTS' MEDICAL DATA..... 48

Denysenko O.I. THE ROLE AND PLACE OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE IN COUNTERACTING CRIMINAL OFFENSES AGAINST STATE AND PUBLIC FIGURES..... 54

Dubitskyy M.V. DEFINITION OF THE NOTION «ANTILAUNDERING COMPLIANCE»..... 59

Dudorov O.O., Pysmenskyy Ye.O. ON THE ISSUE OF THE MOMENT OF COMPLETION OF SMUGGLING.....66

Zharovska H.P. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF PENAL INSTITUTIONS IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES.....76

Zahynei-Zabolotenko Z.A., Pylypets A.Yu. PROPAGANDA USING SOCIAL NETWORKS: SPECIFIC QUALIFICATION ISSUES..... 84

Zelenchuk V.O. DEFINING THE «NATIONAL GROUP» AS AN OBJECT OF THE CRIME OF GENOCIDE..... 92

Zinsu O.I. DOMESTIC VIOLENCE IN COUNTRIES WITH AFRICAN LEGAL SYSTEMS: SOCIO-CULTURAL AND LEGAL DISCOURSES (BASED ON MATERIALS FROM A SCIENTIFIC EXPEDITION IN WEST AFRICA)..... 99

Ilinsky O.V. TRANSNATIONAL ORGANIZED WAR CRIME AS A FORM OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED IN COMPLICITY..... 107

Kolomiets N.V., Halushka D.Yu. SMUGGLING: MODERN CHALLENGES OF CRIMINAL LAW PROTECTION..... 112

Kolomiichuk A.V. CRIMINAL LAW PROTECTION OF THE CHILDREN
FROM UNLAWFUL TRANSFER DURING ARMED CONFLICT:
INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS.....117

Kryshevych O.V. WAR CRIMES:
PROBLEMATIC ISSUES OF CLASSIFICATION AND DIFFERENTIATION
FROM RELATED CRIMINAL OFFENSES.....125

Litkevich V.S. THE CHINESE MODEL OF ANTI-CORRUPTION
AND THE GLOBAL ANTI-MONEY LAUNDERING REGIME:
ASYMMETRIC INTEGRATION OR A REGULATORY ALTERNATIVE?.....131

Lomtiev A.R., Pashchenko Y.M. THE ISSUE OF PREVENTING VIOLENCE
AGAINST WOMEN IN THE MILITARY ENVIRONMENT UNDER MARTIAL LAW.....138

Lukov R.M. SOCIAL CONDITIONING OF CRIMINAL LIABILITY
FOR CRIMES AGAINST PROPERTY UNDER MARTIAL LAW:
CONTEMPORARY ACADEMIC DISCOURSE.....145

Nesterova I.A. CRIMINOLOGICAL PROFILE OF A FEMALE PEDOPHILE.....150

Marusiak O.V., Sysak V.T. ASYMMETRY OF THE STATE CRIMINAL LAW
POLICY REGARDING THE DETERMINATION
OF CRIME SEVERITY UNDER MARTIAL LAW.....156

Overchuk S.V. CRIMINAL LIABILITY FOR REFUSAL OF MILITARY SERVICE
ON THE GROUNDS OF RELIGIOUS AND WORLDVIEW BELIEFS:
CONFLICTS OF NATIONAL LEGISLATION AND INTERNATIONAL STANDARDS.....162

Oleshchuk L.O. SOCIAL CONDITIONING OF DIFFERENTIATION OF CRIMINAL LIABILITY
FOR MILITARY SERVICE CRIMINAL OFFENSES BASED
ON THE CHARACTERISTICS OF A SPECIAL SUBJECT.....173

Prodan T.V. CRIME IN PLACES OF DEPRIVATION OF LIBERTY:
CURRENT STATE AND DIRECTIONS OF COUNTERACTION.....179

Rasiuk E. THE IMPACT OF CORRUPTION CRIME
ON THE ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE.....185

Semchuk N.O. HARMONIZATION OF UKRAINE'S CRIMINAL LEGISLATION
WITH EU STANDARDS IN THE FIELD OF PERSONAL DATA PROTECTION.....193

Sidelnikov A.V. CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF CRIMINAL LAW PROTECTION
OF THE RIGHT TO DEFENSE IN UKRAINE AND EUROPEAN UNION COUNTRIES.....200

Taranenko M.M. CRIMINAL LIABILITY FOR ILL-TREATMENT OF PRISONERS
OF WAR: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS AND THEIR IMPLEMENTATION
IN UKRAINIAN CRIMINAL LAW.....210

Tymoshenko V.I. SPECIFICITY OF THE PHENOMENOLOGICAL METHOD
IN CRIMINOLOGY.....217

Tokar P.T., Kritsak I.V. PHYSICAL TRAINING OF POLICE OFFICERS
AS A FACTOR IN PROFESSIONAL SAFETY AND CRIME PREVENTION:
A CRIMINOLOGICAL AND VALUE-BASED ASSESSMENT.....223

Udod A.M., Kosse V.V., Fedorchak I.V. MEASURES OF COMBATING AND PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES UNDER MARTIAL LAW.....234

Shevchenko V.S., Fursal L.V. CRIMES AGAINST THE WILL, HONOR, AND DIGNITY OF A PERSON DURING MARTIAL LAW: PROBLEMS AND CONFLICTS.....242

Yuzikova N.S., Oliinyk A.A. DIRECTIONS FOR ENSURING LAW AND ORDER IN LIBERATED TERRITORIES: INSTITUTIONAL APPROACHES, TRUST, AND PRACTICES OF INTERACTION BETWEEN THE POLICE AND THE COMMUNITY.....247

Yushchyk O.I. INDIVIDUALISATION OF PUNISHMENT THROUGH THE PRISM OF THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY AND HUMAN RIGHTS PROTECTION STANDARDS.....255

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.32
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.1

РЕАЛІЗАЦІЯ ЧИ ПІДТРИМКА РІШЕНЬ ТА/АБО ДІЙ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА, ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ ТА/АБО ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА (СТ. 111-2 КК): ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ УКРАЇНИ

Айдинян А.В.,
кандидат юридичних наук, асистент
кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-2097-370X

Бахуринська О.О.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-1470-5250

Айдинян А.В., Бахуринська О.О. Реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора (ст. 111-2 КК): деякі тенденції судової практики України.

У статті досліджується судова практика України на предмет застосування ч. 1 ст. 111-2 КК України «Пособництво державі агресору» у формі реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора.

Авторами проаналізовано понад 40 вироків за 2025-2026 роки та сформульовано кілька тенденцій судової практики.

Визначається, що ч. 1 ст. 111-2 КК є «резервною» по відношенню до ч. 5 ст. 111-1 (застосовується у випадках, коли ч.5 ст. 111-1 КК застосована бути не може, адже обвинувачені займали посади не в незаконних органах влади, а на підприємствах, установах чи організаціях).

За другою виокремленою тенденцією ч. 1 ст. 111-2 КК є своєрідною «альтернативою» державної зради, однак тут судова практика не є однозначною, адже однотипні дії в одних випадках стають підставою для засудження за державну зраду (ст. 111 КК), в інших – за пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК).

Третя «тенденція» застосування ст. 111-2 КК вбачається у тому, що ч. 1 ст. 111-2 КК є так званим «доповненням» до ч.7 ст. 111-1 КК. Йдеться про те, що винній особі інкримінують ч. 1 ст. 111-1 КК, наприклад, за добровільне обіймання посади у незаконному правоохоронному органі, та ч. 1 ст. 111-2 КК за реалізацію своїх повноважень на цій посаді. Такий підхід до кримінально-правової оцінки видається дискусійним (виникає питання, чи не є така кримінально-правова кваліфікація надмірною).

Узагальнюючи проаналізовану судову практику, висловлюється думка, що проблема неоднозначності судової практики із застосування ст. 111-2 КК закладена в нормативному змісті

цієї статті, оскільки законодавцем чітко не визначено, про яку саме реалізацію чи підтримку рішень та/або дій йдеться. Саме така невизначеність й зумовила те, що на практиці це формулювання закону тлумачиться занадто широко, часто – невиправдано широко. Висловлюється думка, що оскільки проблема зумовлена недосконалістю кримінального закону, її вирішення так само знаходиться у нормативній площині, тобто вона може бути вирішена лише шляхом внесення відповідних змін чи доповнень до ст. 111-2 КК.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, пособництво державі-агресору, державна зрада, колабораційна діяльність.

Aidynian A.V., Bahurynska O.O. Implementation or support of decisions and/or actions of the aggressor state, armed formations and/or the occupation administration of the aggressor state (Article 111-2 of the Criminal Code): some trends in Ukrainian judicial practice.

The article examines the judicial practice of Ukraine on the application of Part 1 of Article 111-2 of the Criminal Code of Ukraine "Aid to an aggressor state" in the form of implementing or supporting decisions and/or actions of the aggressor state, armed formations and/or the occupation administration of the aggressor state.

The authors analyzed more than 40 verdicts for 2025-2026 and formulated several trends in judicial practice.

It is determined that Part 1 of Article 111-2 of the Criminal Code is "reserve" in relation to Part 5 of Article 111-1 (applies in cases where Part 5 of Article 111-1 of the Criminal Code cannot be applied, since the accused held positions not in illegal government bodies, but in enterprises, institutions or organizations).

According to the second identified trend, Part 1 of Article 111-2 of the Criminal Code is a kind of «alternative» to high treason, however, the judicial practice here is not unambiguous, because in some cases similar actions become grounds for conviction for high treason (Article 111 of the Criminal Code), in others – for aiding and abetting an aggressor state (Article 111-2 of the Criminal Code).

The third «trend» of the application of Art. 111-2 of the Criminal Code is seen in the fact that Part 1 of Art. 111-2 of the Criminal Code is the so-called "supplement" to Part 7 of Art. 111-1 of the Criminal Code. This means that the guilty person is charged with Part 1 of Art. 111-1 of the Criminal Code, for example, for voluntarily holding a position in an illegal law enforcement agency, and Part 1 of Art. 111-2 of the Criminal Code for exercising his powers in this position. Such an approach to criminal-legal assessment seems debatable (the question arises whether such a criminal-legal qualification is excessive).

Summarizing the analyzed judicial practice, it is believed that the problem of ambiguity of judicial practice on the application of Art. 111-2 of the Criminal Code is inherent in the normative content of this article, since the legislator did not clearly define what kind of implementation or support of decisions and/or actions is in question. It is precisely this uncertainty that has led to the fact that in practice this wording of the law is interpreted too broadly, often unjustifiably broadly. It is believed that since the problem is caused by the imperfection of the criminal law, its solution is also in the normative plane, that is, it can be solved only by making appropriate changes or additions to Art. 111-2 of the Criminal Code.

Key words: criminal liability, criminal offense, aiding and abetting an aggressor state, high treason, collaborative activity.

Постановка проблеми. 14 квітня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» (далі – Закон), згідно з яким Кримінальний кодекс України (далі – КК, КК України) доповнено ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору». Відразу після появи цієї статті фахівці у галузі кримінального права висловлювали свої сумніви щодо коректності щонайменше окремих її формулювань. Вчені не помилялися, що недосконалість правової норми, в тому числі закладені в ній елементи правової невизначеності, будуть мати своїм наслідком неоднозначність судової практики. Саме на проблеми правозастосовної практики вважаємо за необхідне сьогодні звернути увагу в межах нашої публікації та відстежити деякі тенденції судової практики, що вже сформувалися.

Стан опрацювання. Деякі питання кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору досліджувались у публікаціях Н. Антонюк, С. Бабаніна, Д. Балобанової, М. Бондаренко, А. Вознюка, І. Газдайки-Василишин, О. Дудорова, В. Кузнецова, О. Маріна, В. Мисливого, Р. Мовчана, М. Сийплокі, М. Хавронюка та ін. Разом з тим, правозастосовні тенденції можна відслідкувати лише зі спливом певного проміжку часу, тому вважаємо, що пропоноване дослідження є актуальним та необхідним.

Мета статті – проаналізувати судову практику України на предмет застосування ст. 111-2 КК «Пособництво державі-агресору» та сформулювати окремі її тенденції.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 111-2 КК України «Пособництво державі-агресору» забороняються умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора.

З даної статті слідує, що законодавець розрізняє дві форми пособництва державі-агресору: 1) реалізація чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; 2) добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Відразу відмітимо, що в межах даної публікації ми зосередимось на першій формі даного злочину.

Аналізуючи новелу кримінального закону (ст. 111-2 КК), проф. О. Дудоров і проф. Р. Мовчан ще у 2022 році вказували на некоректність формулювання, використаного у ст. 111-2 КК «реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора». По-перше, зазначали автори, невиправданою є одночасна вказівка на реалізацію чи підтримку «рішень» та/або «дій», оскільки прийняття рішень є лише одним із багатьох різновидів вчинення дій [1, с. 104]. По-друге, проф. М. Хавронюк слушно звернув увагу на те, що «реалізації дій» як такої бути не може, бо це тавтологія; реалізація рішень дорівнює діям на виконання рішень [2]. Однак, крім суто філологічних «претензій», вбачаємо серйозні питання до змістовного наповнення формулювання «реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора». Що власне тут криміналізовано? Реалізація яких саме рішень/дій чи підтримка яких саме рішень/дій є настільки суспільно небезпечною, щоб становити склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 111-2 КК?

О. Кравчук та М. Бондаренко, аналізуючи цю форму пособництва державі-агресору, зазначають, що в такому разі підтримка має бути істотною, тобто утворювати достатньо матеріалізований вираз, однак, визнають вчені, навіть в такому випадку це поняття залишається оцінною категорією [3]. Забігаючи дещо наперед, маємо зазначити, що зауваження науковців були резонними, що не могло не відобразитись на судовій практиці.

У судовій практиці України упродовж вересня-грудня 2025 та січня 2026 винесено 43 вироки (згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень). З аналізу практики застосування ч. 1 ст. 111-2 КК можна дійти висновку, що дана стаття застосовується як «резервна», коли відповідний склад колабораційної діяльності відсутній (зокрема, ч. 5 ст. 111-1 КК). Мабуть, найчастіше йдеться про «резервність» по відношенню до ч. 5 ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність».

Наприклад, за ст. 111-2 КК кваліфіковано дії Особи_5 у вироку від 07.01.2026 р. справі № 646/8252/23 за те, що він *«надав добровільну згоду, за узгодженням з представниками окупаційної адміністрації «рф» щодо обрання та призначення його на посаду виконуючого обов'язки «начальника» так званого (російською мовою) «Куп'янского ЛПУМГ», розташованого за адресою: м. Куп'янськ, просп. Конституції, 118. При цьому, ОСОБА_5 достовірно знав та усвідомлював, що новостворене підприємство «Купянское ЛПУМГ», яке він очолив з 29.06.2022, повинно було незаконно функціонувати як аналог Куп'янського ПМ Харківського ЛВУМГ ТОВ «Оператор газотранспортної системи України» та використовувати матеріально-технічну базу вказаного підприємства з метою співпраці з представниками держави-агресора та за їх завданням здійснювати забезпечення діяльності магістральних газопроводів шляхом підкачки газу з території «рф», заздалегідь відключившись від газотранспортної системи України».* У виро-

ку зазначається, що ОСОБА_5, *«займаючи вищезазначену посаду, втілюючи в життя реалізацію свого злочинного умислу, з метою заподіяння шкоди національній безпеці України, в період з 29 червня по 09 вересня 2022 року, здійснював свої повноваження, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій, спрямовуючи свої професійні дії на проведення господарської діяльності у взаємодії з представниками окупаційної адміністрації держави-агресора на допомогу як державі-агресору, так і її збройним формуванням»* [4].

За ч. 1 ст. 111-2 КК кваліфіковано також дії обвинуваченого у справі № 199/8593/24 (вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпра від 25.12.2025 р.) за те, що він «*обійняв посаду заступника начальника підстанції 330 кВ «Зоря», розташованої за адресою: с. Зоря Нікольського району Донецької області, яка входить у склад, так званого «державного унітарного підприємства днр «державна магістральна мережева компанія», маючи мету забезпечення функціонування підприємства як об`єкту енергетичної промисловості держави-агресора та фактично переходу у сферу підпорядкування міністерства вугілля та енергетики «донецької народної республіки»* [5].

Саме за ч. 1 ст. 111-2 КК у судовій практиці кваліфікують також дії керівників відокремлених підрозділів залізничної станції. Зокрема, з такою кримінально-правовою оцінкою погодився Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області щодо Особи_6 у справі № 308/6097/25. Суть обвинувачення полягала у такому: *«Особа_6 не пізніше ніж 12.05.2022 прийняв пропозицію невстановлених під час досудового розслідування осіб із числа представників збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора та добровільно зайняв посаду начальника станції «Солідарний» відокремленого підрозділу «Станція Луганськ» ДУП ЛНР «Луганська залізниця»* [6].

Так само було кваліфіковано дії Особи_3 у справі № 308/9415/25 за прийняття пропозиції зайняти посаду заступника начальника станції «Сватове» відокремленого підрозділу «Станція Комунарськ» ДУП ЛНР «Луганська залізниця» [7]. Аналогічним за подібних фактичних обставин був й підхід у вироку від 28.11.2025 у справі № 308/4542/25[8].

Отже, як бачимо, у даному разі ч.1 ст. 111-2 КК застосовується у випадках, коли ч.5 ст. 111-1 КК застосована бути не може, оскільки згідно з ч. 5 ст. 111-1 КК кримінально протиправним є добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора. Натомість у наведених вище випадках не йдеться про незаконні органи влади, тут особи займали посади на підприємствах, в установах і організаціях. Відтак ст. 111-2 КК виступає своєрідним «резервом» для ч. 5 ст. 111-5 КК. Однак маємо серйозні сумніви, що такий підхід є правильним, тим більше справедливим (якщо порівняти санкції ч.5 ст. 111-1 та ч.1 ст. 111-2 КК).

Окреме здивування викликає кваліфікація дій директора закладу освіти за ст. 111-2 КК за «підтримку рішення про створення школи». Так, подібне формулювання вживається у вироку Херсонський міський суд Херсонської області від 22.12.2025 року у справі № 308/8095/23. Тут зазначається (цитата): *«ОСОБА_7 в першу чергу було підтримано рішення окупаційної влади, на підставі якого було створено «ГБОУ Херсонской области Таврийская школа Голопристанского муниципального округа», яку вона і очолила. Своїми діями вона фактично передала окупаційній адміністрації матеріальні активи Таврійського ліцею Голопристанської міської ради Херсонської області та використовувала наявні матеріально-технічні ресурси в інтересах окупаційної адміністрації»* [9].

Щодо підтримки рішення про створення школи, то тут теж з таким наповненням цього оціночного (оцінного) складно погодитись. Як видається, за такого широкого тлумачення цієї форми кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-2 КК, «підтримку рішення» можна вбачати в будь-чому. Причому не зовсім зрозуміло, чому директор школи, який «підтримав рішення окупаційної адміністрації» про її створення має нести покарання від у виді позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років (основне покарання), а особа, яка фактично підтримала рішення про створення певного незаконного органу влади шляхом надання згоди очолити його – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років (основне покарання). Видається, що в другому випадку ступінь суспільної небезпеки вчиненого є значно вищим.

Щодо «фактичної передачі окупаційній адміністрації матеріальних активів», то вважаємо за необхідне наголосити, що директор школи не мала жодних правомочностей щодо такого майна, а

тому і не могла нікому його «передати». Знову ж таки, на наш погляд, подібне тлумачення ознак кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-2 КК, є занадто широким.

Крім того, за вже усталеним підходом судової практики в діях директора школи, як правило, вбачають склад ч. 3 ст. 111-1 КК, адже директор школи за посадою вчиняє дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти [10]. Санкція ч. 3 ст. 111-1 КК передбачає альтернативно виправні роботи до двох років, арешт до шести місяців, або позбавлення волі до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

Рідше, однак зустрічається ще і третій підхід до кваліфікації дій керівника закладу освіти на ТОТ – за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 111-1, ч. 1 ст. 111-2 КК України. Такий варіант кримінально-правової оцінки застосовано у вироку Херсонського міського суду Херсонської області від 10.12.2025 р. у справі № 766/11879/23. Сторона обвинувачення вказувала: *«ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_1, перебуваючи на тимчасово окупованій території м. Херсон (точного місця досудовим розслідування не встановлено), діючи умисно, передбачаючи суспільно-небезпечні наслідки своїх дій та бажаючи їх настання, з метою завдання шкоди Україні, а також вчинення умисних дій, спрямованих на завдання шкоди національним інтересам у сфері освіти та науки, підтримувала дії та рішення окупаційної адміністрації та так званого «Міністерства освіти і науки Херсонської області» (мовою оригіналу, російською - «Министерства образования и науки Херсонской области»), здійснювала керування незаконно створеним ДБОУ ВО Херсонської області «Херсонська державна морська академія» (мовою оригіналу, російською - ГБОУ ВО Херсонской области «Херсонская государственная морская академия»)» [11].* Такі дії стали підставою для кваліфікації дій особи за ч. 1 ст. 111-2 КК.

Крім того, оскільки ОСОБА_5, будучи керівником, вчинила дії спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в очолюваному нею навчальному закладі, то її дії додатково кваліфіковані за ч. 3 ст. 111-1 КК.

З аналізу судової практики також слідує, що ст. 111-2 КК інколи виступає своєрідною «альтернативою» ст. 111 КК «Державна зрада». Наприклад, у вироку Котелевського районного суду Полтавської області від 24 жовтня 2025 року у справі № 535/2504/22 обвинуваченого засуджено за ч. 1 ст. 111-2 КК. Йому поставлено у вину те, що він *«у період часу з кінця квітня 2022 року по вересень 2022 року, більш точний час органом досудового розслідування не встановлено, перебуваючи у с. Гороховатка Ізюмського району Харківської області, діючи умисно, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, реалізуючи свій злочинний умисел, направлений на завдання шкоди Україні в умовах воєнного стану, підтримуючи рішення та дії держави-агресора, збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора щодо воєнного нападу на Україну та незаконну окупацію територій нашої держави, надав військовослужбовцям збройних формувань рф відомості щодо характеру та особливостей місцевості території Гороховатського старостату Борівської селищної ради Ізюмського району Харківської області для забезпечення орієнтування та злагодженості їх дій на даній місцевості. Крім того, ОСОБА_5 у вказаний вище період часу, діючи умисно і протиправно, добровільно надавав збройним формуванням рф інформацію про будинки місцевих мешканців для їх незаконного використання та пограбування військовослужбовцями рф, адреси місць проживання військовослужбовців ЗСУ, членів ТрО, проукраїнські налаштованих мешканців села ОСОБА_8, ОСОБА_9, старости Гороховатського старостату Борівської селищної ради ОСОБА_10 , вимагав у останнього ключі від приміщення старостату та допомагав військовим рф у незаконному заволодінні комп`ютерної техніки, яка належала старостату, виконував інші доручення військовослужбовців зс рф спрямовані на забезпечення їх перебування на території України та протиправної військової агресії проти України, чим завдав шкоди Україні шляхом підтримки рішень та дій держави-агресора, збройних формувань рф, а також збору та передачі матеріальних ресурсів вказаним збройним формуванням»* [12]. Виникає питання: можливо, в даному разі наявний склад державної зради у формі надання представникам іноземної держави допомоги в проведенні підривної діяльності проти України? До речі, саме за державну зраду було засуджено обвинуваченого у справі № 337/1528/24 (вирок Хортицького районного суду міста Запоріжжя від 02.12.2025 р.) за *«передачу представнику іноземної держави інформації щодо проукраїнськи налаштованих місцевих мешканців м. Токмак»* [13]. В межах даної публікації ми не будемо занурюватись у проблему розмежування складу державної зради зі складом пособництва державі-агресору, але, очевидно, що така проблема існує і неоднакова судова практика є цьому підтвердженням.

І, нарешті, ще одна тенденція, яку можна виокремити з аналізу судової практики – застосування ч. 1 ст. 111-2 КК як «доповнення» до ч. 7 ст. 111-1. Наведемо приклади. У вироку від 18.12.2025 р. у справі № 337/3178/25 Особу_5 засуджено за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 7 ст. 111-1 КК та ч. 1 ст. 111-2 КК. В даному разі ч. 7 ст. 111-1 КК була інкримінована за обіймання посади інспектора у незаконному правоохоронному органі, створеному на території смт. Михайлівка Василівського району Запорізької області. При цьому надання допомоги державі-агресору (пособництво) та окупаційній адміністрації держави-агресора у проведенні підривної діяльності проти України здійснювалося *«шляхом підтримання та виконання рішення голови окупаційної влади і рішень держави-агресора РФ щодо впровадження незаконної політики держави-агресора, спрямованої на порушення Конституції України, законів України та міжнародних нормативно правових актів шляхом паспортизації громадян України».* Останнє стало підставою для кваліфікації її дій за ч. 1 ст. 111-2 КК [14].

Аналогічною є кваліфікація дій й іншого інспектора з міграції у справах № 337/6747/24 та № 335/12150/24 згідно з вироком Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 07.11.2025 р. та вироком Вознесенівського районного суду міста Запоріжжя від 23.01.2026 р. відповідно [15, 16].

Отже, факт обіймання посади інспектора з паспортизації у незаконному правоохоронному органі – ч. 7 ст. 111-1 КК; здійснення діяльності з паспортизації (тобто фактично виконання посадових обов'язків) – ч. 1 ст. 111-2 КК. Взагалі окреме і дуже цікаве питання: кваліфікація за сукупністю в даному разі – це надмірна (надлишкова) кваліфікація чи повнота кримінально-правової оцінки? Питання неоднозначне. В одній з публікацій фахівці у галузі кримінального права обґрунтовували кваліфікацію за сукупністю ст. 111 та частин 2,5 або 7 ст. 111-1 КК, наводячи аргументи на користь реалізації принципу повноти кримінально-правової оцінки [17]. Ми не впевнені в такому підході, але належна аргументація нашої позиції становить окремий предмет дослідження, що буде висвітлено в наступній публікації.

Узагальнюючи наведену вище судову практику, вважаємо, що проблема наведеної неоднозначності судової практики закладена в нормативному змісті ст. 111-2 КК. Як вже було відзначено вище, законодавець передбачає дві форми даного злочину. При цьому перша форма – реалізація чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора – є невизначеною, оскільки незрозуміло, про яку саме реалізацію чи підтримку рішень та/або дій йдеться. Саме така невизначеність зумовила те, що на практиці це формулювання закону тлумачиться занадто широко, часто – невиправдано широко (пригадаймо лише наведену вище справу щодо особи, яка зайняла посаду директора школи і «підтримала рішення окупаційної адміністрації щодо її створення», що і стало підставою для кваліфікації дій останньої за ч.1 ст. 111-2 КК). Враховуючи те, що проблема зумовлена недосконалістю закону, вважаємо, що вирішення її так само знаходиться у нормативній площині.

Висновки. У судовій практиці України упродовж вересня-грудня 2025 та січня 2026 винесено 43 вироки (згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень). За аналізу цих вироків можна сформулювати кілька тенденцій, що спостерігаються у судовій практиці, стосовно застосування ч. 1 ст. 111-2 КК «Пособництво державі-агресору»:

ч. 1 ст. 111-2 КК є «резервною» по відношенню до ч. 5 ст. 111-1 (застосовується у випадках, коли ч. 5 ст. 111-1 КК застосована бути не може, адже обвинувачені займали посади не в незаконних органах влади, а на підприємствах, установах чи організаціях, в тому числі, закладах освіти);

ч. 1 ст. 111-2 КК є своєрідною «альтернативою» державної зради, однак тут судова практика не є однозначною, адже однотипні дії в одних випадках стають підставою для засудження за державну зраду (ст. 111 КК), в інших – за пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК);

ч. 1 ст. 111-2 КК є «доповненням» до ч. 7 ст. 111-1 КК (йдеться про те, що винній особі інкримінують ч.1 ст. 111-1 КК, наприклад, за добровільне обіймання посади у незаконному правоохоронному органі та ч. 1 ст. 111-2 КК за реалізацію своїх повноважень на цій посаді). Такий підхід до кримінально-правової оцінки видається дискусійним і таким, що потребує самостійного наукового дослідження.

Вважаємо, що неоднозначність застосування у судовій практиці ст. 111-2 КК у формі реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора зумовлена недосконалістю кримінального закону (його невизначеністю), а тому і вирішення даної проблеми знаходиться у нормативній площині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022, № 2 (18). С. 95-117. URL: http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/266927.
2. Хавронюк М. За пособництво державі-агресору – кримінальна відповідальність. Аналіз статті 111- 2 ККУ із серії науково-практичних коментарів Миколи Хавронюка про зміни до Кримінального кодексу, прийняті під час воєнного стану. URL: https://pravo.org.ua/blogs/za-posobnytstvo-derzhavi-agresoru-kryminalna- vidpovidalnist.
3. Кравчук О., Бондаренко М. Стаття «Пособництво державі-агресору»: нові склади злочинів за ст. 111-2 Кримінального кодексу України. URL: http://hrvector.org/podiyi/22-05-03-art3.
4. Вирок Основ'янського районного суду міста Харкова від 07 січня 2026 року у справі № 646/8252/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133132515.
5. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпра від 25 грудня 2025 у справі № 199/8593/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132999596.
6. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 10 грудня 2025 року у справі № 308/6097/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132624147.
7. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 18 листопада 2025 року у справі № 308/9415/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131852265.
8. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 28 листопада 2025 року у справі № 308/4542/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132279480.
9. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 22 грудня 2025 року у справі № 308/8095/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132793270.
10. Айдинян А.В. До питання кримінально-правової кваліфікації добровільного зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, в закладах освіти, створених на тимчасово окупованій території, та виконання ним на цій посаді таких функцій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Випуск № 04. 2025. Ч. 3. С. 11-16. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/338637/326976.
11. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 10 грудня 2025 року у справі № 766/11879/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132733693.
12. Вирок Котелевського районного суду Полтавської області від 24 жовтня 2025 року у справі № 535/2504/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131239239.
13. Вирок Хортицького районного суду міста Запоріжжя від 02 грудня 2025 року у справі № 337/1528/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132279964.
14. Вирок Хортицького районного суду міста Запоріжжя від 18 грудня 2025 року у справі № 337/3178/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132732802.
15. Вирок Хортицького районного суду міста Запоріжжя від 07 листопада 2025 року у справі № 337/6747/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131615278.
16. Вирок Вознесенівського районного суду міста Запоріжжя від 23 січня 2026 року у справі № 335/12150/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133512026.
17. Вирок Вознесенівського районного суду міста Запоріжжя від 23 січня 2026 року у справі № 335/12150/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133512026.
18. Антонюк Н., Загиней-Заболотенко З. На вістрі уваги: кваліфікація ст. 111 «Державна зрада» і частин 2, 5 або 7 ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» Кримінального кодексу України. Слово Національної школи суддів. 2023, № 3 (44). С. 6-22. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2023_3_44/Antonuyk-Zaginey.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Айдинян А.В., Бахуринська О.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.43:341.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.2

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА РИМСЬКИМ СТАТУТОМ МКС: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Бісюк О.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та європейського права,
директор Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин та права
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
ORCID: 0000-0002-1570-2721
e-mail: legally.sunrise@gmail.com

Лазарчук М.М.,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності 081 Право
ННІ міжнародних відносин та права
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
ORCID: 0009-0004-9867-1159
e-mail: kolya25304050@gmail.com

Бісюк О.С., Лазарчук М.М. Відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими за законодавством України та Римським статутом МКС: порівняльний аналіз.

У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз відповідальності за жорстоке поводження з військовополоненими за законодавством України та Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Актуальність дослідження зумовлена ратифікацією Україною Римського статуту 21 серпня 2024 року та набуттям повноправного членства в МКС з 1 січня 2025 року, що потребує гармонізації національного кримінального законодавства з міжнародно-правовими стандартами. Проаналізовано положення статті 8 Римського статуту щодо воєнних злочинів проти військовополонених та відповідні норми статті 438 Кримінального кодексу України. Здійснено детальне порівняння ознак складу кримінального правопорушення: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони та суб'єкта. Встановлено, що національне законодавство має суттєві прогалини у визначенні форм жорстокого поводження, не передбачає окремих категорій діянь, визначених Римським статутом, зокрема біологічних експериментів, примушування до служби у ворожих силах, незаконної депортації військовополонених. Проаналізовано практику Міжнародного кримінального суду, зокрема рішення у справах щодо воєнних злочинів та ордери на арешт російських злочинців. Обґрунтовано необхідність імплементації положень статті 8 Римського статуту до Кримінального кодексу України шляхом розширення переліку альтернативних діянь, конкретизації форм жорстокого поводження, запровадження відповідальності командирів за кримінальні правопорушення підлеглих. Сформульовано конкретні пропозиції de lege ferenda щодо вдосконалення статті 438 Кримінального кодексу України з метою забезпечення ефективного притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів під час збройної агресії проти України. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному порівняльно-правовому аналізі складу жорстокого поводження з військовополоненими за національним та міжнародним кримінальним правом, виявленні системних прогалин законодавства України та розробці науково обґрунтованих пропозицій щодо його вдосконалення у контексті членства України в Міжнародному кримінальному суді.

Ключові слова: жорстоке поводження, військовополонені, воєнні злочини, збройний конфлікт, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, Кримінальний кодекс України, імплементація, міжнародне гуманітарне право, порівняльний аналіз.

Bisiuk O.S., Lazarchuk M.M. Liability for cruel treatment of prisoners of war under Ukrainian legislation and the Rome statute of the ICC: comparative analysis.

The article provides a comparative legal analysis of liability for cruel treatment of prisoners of war under Ukrainian legislation and the Rome Statute of the International Criminal Court. The relevance of the study is determined by Ukraine's ratification of the Rome Statute on August 21, 2024, and its acquisition of full membership in the ICC from January 1, 2025, which requires harmonization of national criminal legislation with international legal standards. The provisions of Article 8 of the Rome Statute regarding war crimes against prisoners of war and corresponding norms of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine are analyzed. A detailed comparison of the elements of the crime is made: object, objective side, subjective side, and subject. It is established that national legislation has significant gaps in defining forms of cruel treatment and does not provide for certain categories of acts defined by the Rome Statute, including biological experiments, compelling service in hostile forces, and illegal deportation of prisoners of war. The practice of the International Criminal Court is analyzed, including decisions in cases of war crimes and arrest warrants for Russian criminals. The necessity of implementing the provisions of Article 8 of the Rome Statute into the Criminal Code of Ukraine is substantiated by expanding the list of alternative acts, specifying forms of cruel treatment, and introducing liability of commanders for crimes of subordinates. Specific proposals de lege ferenda are formulated to improve Article 438 of the Criminal Code of Ukraine to ensure effective prosecution of persons guilty of committing war crimes during armed aggression against Ukraine. The scientific novelty of the study lies in a comprehensive comparative legal analysis of the composition of cruel treatment of prisoners of war under national and international criminal law, identification of systemic gaps in Ukrainian legislation, and development of scientifically substantiated proposals for its improvement in the context of Ukraine's membership in the International Criminal Court.

Key words: cruel treatment, prisoners of war, war crimes, armed conflict, Rome Statute, International Criminal Court, Criminal Code of Ukraine, implementation, international humanitarian law, comparative analysis.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України, розпочата у 2014 році та значно ескалована у 2022 році, актуалізувала питання притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, зокрема за жорстоке поводження з військовополоненими. За даними Місії ООН зі спостереження за дотриманням прав людини в Україні, станом на січень 2025 року задокументовано понад 150 випадків страт українських військовополонених російськими окупантами [21]. Спеціальна доповідачка ООН з питань застосування тортур Еліс Джилл Едвардс у вересні 2023 року заявила, що 90% українських військовополонених під час перебування у російському полоні зазнавали катувань [3].

Ратифікація Верховною Радою України 21 серпня 2024 року Римського статуту Міжнародного кримінального суду [13] та набуття Україною повноправного членства в Міжнародному кримінальному суді (далі – МКС) з 1 січня 2025 року [15] створили нові передумови для вдосконалення національного кримінального законодавства у сфері відповідальності за воєнні злочини. Необхідно підкреслити, що імплементація положень Римського статуту до Кримінального кодексу України (далі – КК України) є не лише міжнародно-правовим зобов'язанням держави, а й практичною необхідністю для ефективного документування та розслідування кримінальних правопорушень, вчинених державою-агресором.

Доцільно було б проаналізувати, наскільки положення статті 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» [12] відповідають міжнародно-правовим стандартам, закріпленим у статті 8 Римського статуту [14], яка встановлює відповідальність за воєнні злочини, зокрема за жорстоке поводження з військовополоненими. Особливої уваги заслуговує питання прогалин національного законодавства у визначенні форм жорстокого поводження, критеріїв кваліфікації таких діянь та механізмів притягнення до відповідальності.

У цьому контексті слід звернутися до практики Міжнародного кримінального суду, який вже видав шість ордерів на арешт російських злочинців, зокрема президента рф Володимира Путіна

та уповноваженої з прав дитини Марії Львової-Бєлової [20]. Ця практика демонструє функціонування механізмів міжнародної кримінальної юстиції та встановлює стандарти доказування воєнних злочинів, що мають бути враховані при вдосконаленні національного законодавства.

Метою статті є здійснення порівняльно-правового аналізу відповідальності за жорстоке поводження з військовополоненими за законодавством України та Римським статутом МКС, виявлення прогалин національного кримінального законодавства та формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо його вдосконалення.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика воєнних злочинів та відповідальності за жорстоке поводження з військовополоненими досліджувалася у працях українських та зарубіжних науковців. Серед вітчизняних вчених слід відзначити наукові доробки В.П. Базова [1], який комплексно дослідив поняття та класифікацію воєнних злочинів; Р. Бундз та Д. Яровик [18], які проаналізували воєнні злочини в кримінальному праві України; М.К. Зубанського [8], який досліджував склад воєнного злочину в контексті положень міжнародного кримінального права.

Особливої уваги заслуговують дослідження К.П. Шевчишеної [17], присвячені сутності та змісту воєнних злочинів, а також праці В.В. Ємельяненка [6], який аналізував співвідношення воєнних злочинів з військовими кримінальними правопорушеннями за КК України. Процесуальні аспекти розслідування воєнних злочинів досліджували В.В. Тимошко [16], О. Дуфенюк [5] та О. Кравчук [10].

Проте проведений аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що комплексного порівняльно-правового дослідження відповідальності за жорстоке поводження з військовополоненими за законодавством України та Римським статутом МКС у контексті ратифікації Україною Статуту та набуття членства в МКС здійснено не було. Зокрема, недостатньо розробленими залишаються питання виявлення конкретних прогалин у статті 438 КК України порівняно з положеннями статті 8 Римського статуту, механізмів імплементації міжнародно-правових норм до національного законодавства, а також формулювання конкретних пропозицій de lege ferenda з урахуванням сучасної практики МКС.

Виклад основного матеріалу. Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут), ухвалений 17 липня 1998 року та який набрав чинності 1 липня 2002 року [14], визначає воєнні злочини як одну з чотирьох категорій міжнародних злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС. Відповідно до частини 1 статті 8 Римського статуту, Суд має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, зокрема коли вони вчинені як частина плану чи політики або як частина великомасштабного вчинення таких злочинів [14].

Цілком очевидно, що об'єктом жорстокого поводження з військовополоненими за Римським статутом є міжнародний правопорядок та гуманітарні цінності, захищені Женевськими конвенціями 1949 року. Натомість, основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення за статтею 438 КК України виступають суспільні відносини щодо дотримання законів та звичаїв війни [11, с. 428]. На наш погляд, таке визначення є надто широким та не відображає специфіки захисту військовополонених як особливої категорії осіб під час збройних конфліктів.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що додатковим обов'язковим об'єктом жорстокого поводження з військовополоненими виступають життя, здоров'я, свобода, гідність військовополонених [1, с. 142]. Слід зазначити, що множинність об'єктів свідчить про підвищену суспільну небезпеку цього кримінального правопорушення та необхідність посиленого кримінально-правового захисту військовополонених.

Особливої уваги заслуговує питання про предмет кримінального правопорушення. Не можна погодитися з тими науковцями, які стверджують, що предметом є військовополонені як фізичні особи [4]. На підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що військовополонені є потерпілими від кримінального правопорушення, а не його предметом. Предметом же можуть виступати матеріальні об'єкти, на які спрямоване кримінально протиправне діяння (наприклад, майно військовополонених при його незаконному вилученні).

У цьому контексті слід звернутися до визначення поняття «військовополонений». Відповідно до статті 4 Третьої Женевської конвенції 1949 року, військовополоненими є особи, що потрапили у владу ворога і належать до однієї з певних категорій: особовий склад збройних сил сторони, що воює; члени ополчення та добровольчих загонів; особи, що супроводжують збройні сили; члени екіпажів суден торгового флоту та цивільної авіації; населення неокупованої території, яке при наближенні ворога стихійно береться за зброю [7].

У той же час, ст. 438 КК України не містить дефініції військовополоненого, що створює проблеми правозастосування. Вважаємо за необхідне імплементувати визначення військовополоненого з Женевської конвенції 1949 року до примітки статті 438 КК України.

Об'єктивна сторона жорстокого поводження з військовополоненими за Римським статутом характеризується альтернативністю діянь, а перелік таких діянь, що становлять жорстоке поводження є вичерпним:

– умисне вбивство військовополонених [14, ст. 8(2)(a)(i)], що кореспондує зі статтею 130 Третьої Женевської конвенції [7]. На наш погляд, формулювання «умисне вбивство» є більш точним порівняно з використаним у статті 438 КК України поняттям «поєднання з умисним вбивством», оскільки чітко визначає форму вини.

– катування або нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти [14, ст. 8(2)(a)(ii)]. Елементи злочинів МКС [19] конкретизують катування як умисне заподіяння сильного фізичного або психічного болю зі спеціальною метою (отримання інформації, зізнання, покарання, залякування).

– умисне заподіяння великих страждань або серйозних тілесних ушкоджень [14, ст. 8(2)(a)(iii)]. Не можна погодитися з ототожненням цього діяння з катуванням [17, с. 285]. Ключова відмінність полягає у відсутності спеціальної мети: для заподіяння великих страждань достатньо умисного спричинення болю без додаткових цілей.

– примушування до служби у збройних силах ворожої держави [14, ст. 8(2)(a)(v)]. Ця норма має виняткову актуальність у контексті російсько-української війни, оскільки зафіксовані численні випадки примусової мобілізації мешканців тимчасово окупованих територій України. Проте стаття 438 КК України не містить відповідного складу кримінального правопорушення, що створює прогалину.

– позбавлення права на справедливий і нормальний суд [14, ст. 8(2)(a)(vi)]. МТКЮ у справі Prosecutor v. Delalić et al. встановив, що це означає судовий розгляд без дотримання основоположних гарантій Женевських конвенцій [22, p. 358].

– незаконна депортація, переміщення або ув'язнення [14, ст. 8(2)(a)(vii)], що охоплює примусове переміщення військовополонених та незаконне позбавлення волі в умовах, що не відповідають міжнародному гуманітарному праву.

– захоплення заручників [14, стаття 8(2)(a)(viii)] – утримання особи з метою примусити третю сторону до певних дій або утримання від них як умови звільнення [19, пункт 8(2)(a)(viii)-1].

Необхідно підкреслити, що всі зазначені діяння мають бути вчинені умисно та стосуватися осіб, що перебувають під захистом однієї або більше Женевських конвенцій 1949 року [19]. Проте ця позиція є дещо помилковою, оскільки Римський статут не вимагає доведення того, що винна особа мала юридичні знання про застосовність Женевських конвенцій – достатньо встановити, що особа знала про фактичні обставини, які визначають захищений статус жертви [22, p. 362].

Римський статут встановлює вичерпний перелік діянь, що становлять жорстоке поводження з військовополоненими, деталізує елементи кожного злочину та встановлює чіткі критерії їх кваліфікації. Це створює міжнародно-правові стандарти, які мають бути імплементовані у національне законодавство держав-учасниць.

Натомість, ч. 1 ст. 438 КК України містить узагальнююче формулювання «жорстоке поводження з військовополоненими», не конкретизуючи форм такого поводження [12], що вказує на необхідність усунення прогалин у національному законодавстві.

Суб'єктивна сторона жорстокого поводження з військовополоненими характеризується виною у формі умислу. Необхідно підкреслити, що Римський статут (стаття 30) встановлює загальне правило про необхідність наявності умислу (intent) та усвідомлення (knowledge) для притягнення до кримінальної відповідальності [14]. Проведений аналіз статті 30(2) дозволяє стверджувати, що особа діє умисно, якщо: (a) щодо поведінки – особа має намір здійснити таку поведінку; (b) щодо наслідків – особа має намір спричинити такі наслідки або усвідомлює, що вони настануть у звичайному ході подій [14].

Стаття 438 КК України передбачає відповідальність за умисне вчинення кримінального правопорушення [12], що загалом узгоджується з Римським статутом. Проте слід зазначити, що національне законодавство розрізняє прямий та непрямий умисел [11, с. 104], тоді як Римський статут фактично вимагає прямого умислу щодо діяння та прямого або евентуального умислу щодо наслідків.

Не можна погодитися з тими науковцями, які стверджують, що жорстоке поводження з військовополоненими може вчинюватися з непрямим умислом [4, с. 95]. На підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що такі діяння, як катування, біологічні експерименти, примушування до служби у ворожих силах, можуть вчинюватися лише з прямим умислом, оскільки вимагають цілеспрямованої поведінки винного. Натомість, умисне вбивство або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень теоретично можуть вчинюватися як з прямим, так і з непрямим умислом.

Особливої уваги заслуговує питання про мотив та мету кримінального правопорушення. Вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що для більшості воєнних злочинів Римський статут не вимагає встановлення спеціальної мети [19]. Виняток становить катування, де обов'язковою є мета отримання інформації, зізнання, покарання, залякування або примушення [19, пункт 8(2)(a)(ii)-3]. Натомість, КК України не вимагає встановлення мети для кваліфікації за статтею 438, що загалом відповідає міжнародним стандартам.

Суб'єктом воєнних злочинів за Римським статутом відповідно до ст. 27 може бути будь-яка фізична особа незалежно від офіційного статусу [14]. Необхідно підкреслити, що посадове становище особи відповідно до ст. 27(1), навіть якщо вона є главою держави або уряду, не звільняє її від кримінальної відповідальності та не є підставою для пом'якшення покарання [14]. Це положення підтверджується практикою МКС: 17 березня 2023 року Суд видав ордер на арешт президента рф Володимира Путіна за воєнний злочин незаконної депортації дітей з окупованих територій України [20].

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що за КК України суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438, є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку [12]. Проте ця позиція є дещо спірною з огляду на міжнародні стандарти. Стаття 26 Римського статуту встановлює, що Суд не має юрисдикції щодо осіб, які не досягли 18 років на момент вчинення злочину [14]. Вважаємо за необхідне привести національне законодавство у відповідність із цією нормою шляхом підвищення віку кримінальної відповідальності за воєнні злочини до 18 років. Оскільки, на наш погляд, це суперечить принципу спеціального захисту дітей, закріпленому у міжнародному праві.

Особливої уваги заслуговує питання про відповідальність командирів та інших начальників за кримінальні правопорушення підлеглих. Стаття 28 Римського статуту встановлює, що командир несе відповідальність за злочини підлеглих, якщо: (a) він знав або, виходячи з обставин, повинен був знати, що підлеглі вчиняють або збираються вчинити такі злочини; (b) не вжив усіх необхідних та розумних заходів для запобігання або припинення їх вчинення [14]. Не можна погодитися з тим, що КК України не містить аналогічної норми [9]. Ця прогалина є неприйнятною, оскільки командна відповідальність є основоположним принципом міжнародного кримінального права.

У цьому контексті слід звернутися до практики Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії. У справі Prosecutor v. Delalić et al. Трибунал встановив, що командна відповідальність базується на доктрині «повинен був знати» (should have known): командир несе відповідальність, якщо він мав інформацію, яка могла попередити його про злочини підлеглих, проте не вжив заходів [22, p. 375]. Вважаємо за необхідне імплементувати цю доктрину до КК України шляхом доповнення статті 438 нормою про відповідальність командирів.

Висновки. Римський статут Міжнародного кримінального суду встановлює детальний перелік діянь, що становлять жорстоке поводження з військовополоненими, включаючи умисне вбивство, катування, біологічні експерименти, примушування до служби у ворожих силах, позбавлення права на справедливий суд, незаконну депортацію та захоплення заручників. Ці норми відображають міжнародно-правові стандарти захисту військовополонених, закріплені у Женевських конвенціях 1949 року.

Порівняльний аналіз складу кримінального правопорушення за законодавством України та Римським статутом виявив суттєві розбіжності. Об'єкт злочину за Римським статутом є ширшим та охоплює міжнародний правопорядок, тоді як за КК України – лише суспільні відносини щодо дотримання законів війни. Об'єктивна сторона за Римським статутом характеризується конкретним переліком альтернативних діянь, натомість стаття 438 КК України містить узагальнююче формулювання «жорстоке поводження». Суб'єктом за Римським статутом може бути особа з 18 років, тоді як за КК України – з 16 років.

На нашу думку, виокремлено такі системні прогалини національного законодавства: відсутність криміналізації біологічних експериментів на військовополонених; відсутність відповідальності за

примушування до служби у ворожих силах; відсутність норми про позбавлення права на справедливий суд; відсутність відповідальності за незаконну депортацію військовополонених; відсутність норми про командну відповідальність; недостатня диференціація кваліфікуючих ознак.

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що гармонізація національного кримінального законодавства з положеннями Римського статуту є необхідною умовою ефективного притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, зокрема жорстокого поводження з військовополоненими, під час збройної агресії проти України. Імплементація запропонованих змін забезпечить відповідність КК України міжнародно-правовим стандартам та створить правові передумови для успішної співпраці з Міжнародним кримінальним судом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базов В.П. Воєнні злочини: Навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 336 с.
2. Бісюк О. С., Комащук Ю. І. Поняття воєнних злочинів та їх класифікація за римським статутом міжнародного кримінального суду. *Науково-практичний журнал. Європейські перспективи.* № 1, 2025. С. 229–237. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2025-1/EP_2025_1_229.pdf (дата звернення: 3.02.202 р.).
3. Воєнні злочини під час російсько-української війни. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Воєнні_злочини_під_час_російсько-української_війни (дата звернення: 3.02.2026 р.).
4. Демидова Л.М. Воєнні злочини: проблеми визначення та кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Том 3, № 84. С. 278-284. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/312642 (дата звернення: 3.02.2026 р.).
5. Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. С. 46-56. URL: http://baltijapublishing.lv/index.php/bjlss/article/view/1771/1789 (дата звернення: 3.02.2026 р.).
6. Ємельяненко В.В., Оробець К. Воєнні злочини: поняття, особливості та співвідношення з військовими кримінальними правопорушеннями. *Наукові інновації та передові технології.* 2022. № 2. С. 123-136. № 11(13) 2022 DOI:10.52058/2786-5274-2022-11(13)-123-136 (дата звернення: 3.02.2026 р.).
7. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 3.02.2026 р.).
8. Зубанський М.К. Поняття та склад воєнного злочину в контексті положень міжнародного кримінального права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства.* 2022. № 58. С. 47-56. URL: http://hdl.handle.net/123456789/17454 (дата звернення: 3.02.2026 р.).
9. Киричко В.М. Імплементація положень Римського статуту до Кримінального кодексу України. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2024. № 2. URL: http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/315947 (дата звернення: 3.02.2026 р.).
10. Кравчук О. Досудове розслідування воєнних злочинів. *Вісник КПІ ім. Ігоря Сікорського.* 2023. URL: https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/892d25fc-58e5-464b-886d-a3cf651915b7/content (дата звернення: 3.02.2026 р.).
11. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 3-е вид. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 624 с.
12. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 3.02.2026 р.).
13. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20 (дата звернення: 3.02.2026 р.).
14. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 3.02.2026 р.).
15. Римський статут та Україна. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Римський_статут_та_Україна (дата звернення: 3.02.2026 р.).
16. Тимошко В.В. Процесуальні та тактичні особливості проведення огляду під час досудового розслідування воєнних злочинів. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). С. 329-338. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/ article/download/121/119/129 (дата звернення: 3.02.2026 р.).

17. Шевчишена К.П. Сутність та зміст воєнних злочинів. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 283-290. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2022.4.40 (дата звернення: 3.02.2026 р.).
18. Bundz R., Yarovyk D. War crimes in criminal law of Ukraine. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University.* Series: Legal Sciences. 2023. Vol. 10, No. 3(39). P. 162-167. DOI: https://doi.org/10.23939/law2023.39.162 (дата звернення: 3.02.2026 р.).
19. Elements of Crimes. International Criminal Court. 2011. URL: https://www.icc-cpi.int/Publications/Elements-of-Crimes.pdf (дата звернення: 3.02.2026 р.).
20. ICC judges issue two arrest warrants in the context of the situation in Ukraine. Coalition for the International Criminal Court. 2023. URL: https://www.coalitionfortheicc.org/news/20230405/icc-judges-issue-two-arrest-warrants-context-situation-ukraine (дата звернення: 3.02.2026 р.).
21. Report on human rights situation in Ukraine (1 August 2023 to 31 January 2024). UN Human Rights. 2024. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/report-human-rights-situation-ukraine (дата звернення: 3.02.2026 р.).
22. War Crimes under the Rome Statute. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2003. Vol. 7. P. 341-407. URL: https://www.mpil.de/files/pdf3/mpunyb_doermann_7.pdf (дата звернення: 3.02.2026 р.).

Дата першого надходження рукопису до видання: 4.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Бісюк О.С., Лазарчук М.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.611-055.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.3

ФЕМІЦИД ЯК ЗЛОЧИН: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ

Боднарук О.М.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0003-0752-8011
e-mail: O.Bodnaruk@chnu.edu.ua

Шевчук А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0003-4501-0440
e-mail: An.Shevchuk@chnu.edu.ua

Боднарук О.М., Шевчук А.В. Феміцид як злочин: світові тенденції криміналізації.

Звернено увагу на статистичні дані Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC) та структури ООН-Жінки щодо значної кількості вбитих жінок, які стали жертвами насильства, пов'язаного саме зі статтю, а також на мотиви такого роду вбивств (ревнощі, відмова від припинення стосунків, помста за повідомлення поліції або небажання прийняти нові стосунки після розриву), найпоширеніші тригери (домашнє насильство, вживання алкоголю, зловживання психоактивними речовинами та конфлікти) та фактори, що сприяють феміцидам – вогнепальна зброя та технології як інструмент контролю (йдеться про нові загрози, зокрема про насильство, пов'язане з онлайн-стеженням, доксинг (публікація приватної ідентифікаційної інформації про людину в інтернеті без її згоди) та насильство, пов'язане з використанням зображень).

Зосереджено окрему увагу на досвіді Італії у контексті криміналізації феміциду (вбивства жінки на ґрунті статі). Деталізовано причини, які спонукали італійський уряд внести відповідні зміни до Кримінального кодексу, окреслено загалом відповідну статистику та обставини резонансного вбивства, яке стало поштовхом до розроблення та прийняття норм, якими встановлено, що феміцид є злочином, який карається довічним позбавленням волі. Виокремлюються аргументи як прибічників, так і скептиків доцільності цього шляху. Наголошено, що представники останніх вважають, що прогалини у відповідному юридичному захисті відсутні та що нове визначення феміциду є занадто розмитим і суддям буде важко його застосовувати, а оскільки більшість жінок в Італії гинуть від рук своїх нинішніх або колишніх партнерів, довести, що мотивом вбивства була статева приналежність, буде складно.

Розглянуто, яким саме чином закріплені положення про феміцид у Кримінальному кодексі Італії (як держави, яка останньою нещодавно впровадила відповідні зміни та доповнення), а також законодавстві інших зарубіжних країн, що пройшли цей шлях раніше. Зокрема, наводяться приклади Кіпру, Мальти, Хорватії, Коста-Рики та Аргентини. Наголошено, що в останній, на противагу іншим державам, наразі відбуваються процеси переосмислення доцільності такої окремої норми про феміцид.

Ключові слова: феміцид, фемініцид, вбивство жінки, вбивство на ґрунті статі, вбивства за гендерною ознакою, гендерне насильство, насильство щодо жінок.

Bodnaruk O.M., Shevchuk A.V. Femicide as a crime: global criminalization trends.

Attention is drawn to statistics from the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) and UN Women on the significant number of women killed as victims of gender-based violence, as well as the motives for such killings (jealousy, refusal to end a relationship, revenge for reporting to the police, or unwillingness to accept a new relationship after a breakup), the most common triggers (domestic

violence, alcohol consumption, psychoactive substance abuse, conflicts), and factors leading to femicide – firearms and technology as instruments of control (meaning new threats, including violence related to online stalking, doxing (publishing private identifying information about a person on the internet without their consent), and violence related to the use of images).

Particular attention is paid to Italy's experience in the context of the criminalization of femicide (the killing of a woman on the grounds of her gender). The reasons that prompted the Italian government to amend the Criminal Code are detailed, and the relevant statistics and circumstances of the widely publicized murder that prompted the development and adoption of regulations establishing femicide as a crime punishable by life imprisonment are outlined. The arguments of both supporters and skeptics of the advisability of this approach are highlighted. It is highlighted that the second group believes that there are no gaps in the relevant legal protection and that the new definition of femicide is too blurred and difficult for judges to apply, and since most women in Italy are killed by their current or former partners, it will be difficult to prove that gender was the motive for the murder.

The article examines how the provisions on femicide are codified in the Criminal Code of Italy (as the state that most recently introduced the relevant changes and amendments), as well as in the legislation of other foreign countries that have already taken this path. In particular, examples from Cyprus, Malta, Croatia, Costa Rica, and Argentina are given. It is highlighted that in the last-mentioned country, unlike other states, the necessity of such a separate provision on femicide is currently being reconsidered.

Key words: femicide, feminicide, murder of a woman, gender-based murder, gender-based killings, gender-based violence, violence against women.

Постановка проблеми. Завжди цікавим видається те, яким чином сучасне законодавство намагається адаптуватися та відповідати новим викликам, як змінюються погляди на кримінально-правовий захист найважливіших об'єктів. З огляду на це, можуть видозмінюватися підходи до кваліфікації певних кримінальних правопорушень, що часто не однаково позитивно сприймається суспільством загалом, а також юридичною спільнотою зокрема. Останнім часом дедалі частіше у інформаційному просторі з'являється термін «феміцид», який, водночас, не є чимось абсолютно новим для науки кримінального права. Проте, оскільки світові тенденції свідчать про зацікавленість все більшої кількості держав у криміналізації феміциду (або як мінімум – у активних дискусіях навколо цієї проблематики), доречним буде зробити невеличкий огляд як причин цьому, так і відповідних норм, які свого часу почали та продовжують з'являтися у кримінальному законодавстві різних держав.

Ступінь дослідження. Проблематика феміциду у кримінально-правовому контексті досліджувалася такими окремими українськими науковцями як Тетяна Сироїд, Валерія Соколова, Галина Татаренко, Вячеслав Туляков. Водночас, дане питання потребує додаткового вивчення, оскільки певні аспекти значною мірою залишаються поза увагою наукової спільноти, хоча становлять значний суспільний інтерес і є доволі перспективними.

Метою дослідження є огляд сучасної кримінально-правової проблематики феміциду та пов'язаних із ним норм, що містяться у законодавствах окремих зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Кожні 10 хвилин десь у світі жінка або дівчинка гине від рук знайомої людини – партнера, чоловіка або члена сім'ї. Про це зазначається у доповіді Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC) та структури ООН-Жінки, оприлюдненій до Міжнародного дня ліквідації насильства щодо жінок [1]. Це означає 137 загиблих щодня, і це відбувається в усіх частинах світу. У 2024 році близько 50 000 жінок і дівчат вбили партнери або члени сім'ї, йдеться у доповіді. Ці вбивства становили 60% усіх умисних убивств жінок і дівчат. «Дім залишається небезпечним і часом смертельним місцем для надто багатьох жінок і дівчат у всьому світі», – стверджує Джон Брандоліно, виконувач обов'язків виконавчого директора UNODC [2].

Феміциди, або вбивства жінок за гендерною ознакою, також трапляються за межами дому, але кількість даних про такі випадки залишається обмеженою, йдеться у доповіді. «Феміциди не відбуваються у вакуумі. Вони часто є частиною континууму насильства, яке може починатися з контролюючої поведінки, погроз та переслідування, зокрема онлайн», – зазначає Сара Гендрікс, директорка політичного департаменту ООН-Жінки [2].

Найвищий рівень феміцидів партнерами або членами сім'ї зафіксували в Африці – три жертви на 100 000 жінок і дівчат. За нею йдуть Америки (1,5), Океанія (1,4), Азія (0,7) та Європа (0,5). У Європі та Америках більшість феміцидів у 2024 році вчинені інтимними партнерами (а не ін-

шими членами сім'ї) – 64% у Європі та 69% в Америках, зазначається у доповіді. В Албанії 90% жертв феміцидів раніше зазнавали насильства від кривдника і деяких вбили лише через кілька днів після того, як правопорушників звільнили з в'язниці, попри захисні заходи, такі як охоронні приписи. Постраждали також 35 дітей, які втратили своїх матерів через феміциди. Втім, надійні дані залишаються обмеженими [2].

У доповіді зазначається, що основними мотивами вбивств були ревнощі, відмова від припинення стосунків, помста за повідомлення поліції або небажання прийняти нові стосунки після розриву, а поширеними тригерами названі домашнє насильство, вживання алкоголю, зловживання психоактивними речовинами та конфлікти. Вказується також, що факторами, які сприяють феміцидам, є вогнепальна зброя та технології. «Наявні дані в цій сфері свідчать, що володіння вогнепальною зброєю кривдником, який чинить насильство щодо інтимного партнера, значно підвищує ймовірність вбивства та збільшує ризик кількох жертв на 70% при вбивствах, вчинених у приватній сфері», – йдеться у звіті [1].

Технології також розглядають як інструмент контролю. Так, доповідь попереджає про нові загрози, зокрема насильство, пов'язане з використанням технологій, таке як онлайн-стеження, доксинг (публікація приватної ідентифікаційної інформації про людину в інтернеті без її згоди) та насильство, пов'язане з використанням зображень. У Сполученому Королівстві аналіз 41 огляду домашніх вбивств, опублікованих між 2011 і 2014 роками, показав, що у 58,5% випадків технології використовувалися для здійснення примусового контролю та стеження перед вбивством жертви [2].

Публічні жінки, такі як журналістки, активістки та політикині, зазнають підвищеного ризику такого технологічно опосередкованого насильства, йдеться у доповіді. Також в останній робиться висновок, що за допомогою «своєчасного і належного втручання», включно з цілеспрямованою політикою, феміцидам можна запобігти. Доповідь закликає до посилення законодавства, виконання охоронних приписів та покращення збору даних – щоб зупинити ці вбивства до того, як вони стануться [2].

Напередодні Міжнародного жіночого дня у 2025 році уряд Італії схвалив законопроект, який вводить поняття «феміцид» у законодавство країни після хвилі обурення з приводу насильства над жінками з боку їхніх колишніх або нинішніх партнерів. Згідно із цим документом, засудженим загрожує довічне позбавлення волі, а також він «передбачає обтяжуючі обставини та посилення покарання за злочини, пов'язані з аб'юзом, переслідуванням, сексуальним насильством і порнографією з метою помсти», – заявила Прем'єр-міністр Італії Джорджія Мелоні [3].

Ідея закону про феміцид обговорювалася в Італії і раніше, проте особливо активно – після вбивства 22-річної студентки університету Джулії Чечеттін. Наприкінці листопада 2023 року вона була зарізана своїм колишнім хлопцем Філіппо Туреттою, який потім загорнув її тіло в пакети і викинув біля озера. Похорон Чечеттін відвідали понад 8000 осіб, включаючи Мелоні. У грудні Туретта був засуджений до довічного позбавлення волі.

У 2023 році Міністерство внутрішніх справ Італії зафіксувало 117 випадків феміциду, а у 2024 році країна посіла 14-те місце в Індексі гендерної рівності ЄС, демонструючи не найкращий результат у ЄС в цілому. Інші країни-члени досягли більшого прогресу в питаннях рівності, що продовжує знижувати рейтинг Італії [3].

25 листопада 2025 року депутати італійського парламенту одноголосно проголосували за визнання феміциду (вбивства жінки на ґрунті статі) окремим злочином, що карається довічним позбавленням волі. Символічно, що законопроект був ухвалений у день, присвячений боротьбі з насильством проти жінок у всьому світі.

Згадане вбивство Джулії Чечеттін стало трагедією, яка шокувала країну і спонукала уряд до дій. Вбивство було головним заголовком новин, поки вбивцю не спіймали, але саме реакція сестри Джулії, Елени, запам'яталася найбільше: вбивця не був монстром, сказала вона, а «продуктом» глибоко патріархального суспільства. Ці слова згуртували тисячі людей по всій Італії вийти на вулиці з вимогою змін. Через два роки, після тривалих і палких дебатів у парламенті, депутати проголосували за закон про феміцид. Відтепер Італія буде фіксувати кожне вбивство жінки, мотивоване її статтю, як феміцид і це робить Італію однією з небагатьох країн, де феміцид визначається як окремий вид злочину.

«Говорити про такі злочини як про наслідок пристрасного кохання або гострих ревнощів – це спотворення, яке використовує романтичні, культурно прийнятні терміни. Цей закон означає, що

ми будемо першими в Європі, хто розкриє справжню мотивацію цих злочинців, а саме – ієрархію та владу», – стверджує суддя Паола ді Нікола, яка була членом експертної комісії, що вивчила 211 нещодавніх вбивств жінок на предмет спільності ознак, а потім стала однією з авторів, котрі розробили законопроект про феміцид. Італійський закон застосовуватиметься до вбивств, які є «актом ненависті, дискримінації, домінування, контролю або підкорення жінки як жінки», або які скоюються, коли жінка розриває стосунки, або ж з метою «обмеження її індивідуальних свобод». Останні дані поліції Італії свідчать про незначне зниження кількості вбитих жінок у минулому році до 116, причому 106 випадків, як стверджується, були мотивовані гендерною приналежністю. У майбутньому такі випадки реєструватимуться окремо і тягнутимуть за собою автоматично довічне позбавлення волі, що має також слугувати превентивним заходом [4].

Проте сам закон про феміцид має своїх критиків. «Немає браку захисту, немає юридичної прогалини, яку потрібно заповнити», – так висловлюється професор права Валерія Торре з Університету Фоджі. Вона вважає, що нове визначення феміциду є занадто розмитим і суддям буде важко його застосовувати. Крім того, оскільки більшість жінок в Італії гинуть від рук своїх нинішніх або колишніх партнерів, довести, що мотивом вбивства була статева приналежність, буде складно. Окрім того, навіть ті, хто схвалює відповідне законодавство про феміцид, погоджуються, що воно має супроводжуватися набагато ширшими заходами проти статевої нерівності [4].

Наразі Італія посідає 85-те місце в Глобальному індексі гендерного розриву, що є майже найнижчим показником серед усіх країн ЄС, де трохи більше половини жінок працевлаштовані, і це лише одна з проблем. Також не існує загальноприйнятого визначення феміциду, що ускладнює підрахунок і порівняння статистичних даних.

Таким чином, Італія приєднається до Кіпру, Мальти та Хорватії як держав-членів ЄС, які ввели юридичне визначення феміциду до своїх кримінальних кодексів [4]. Першою ж у світі країною, яка юридично визначила цей термін у своєму законодавстві, у 2007 році стала Коста-Рика [5].

Розглянемо тепер, яким саме чином закріплені у кримінальному законодавстві зазначених вище держав положення про феміцид.

У статті 577-bis Кримінального кодексу **Італії** використовується термін «фемініцид» і закріплюється, що «будь-яка особа, яка спричиняє смерть жінки, якщо це вчинено як акт ненависті, дискримінації, зловживання владою, акт контролю, володіння або панування над жінкою, або у зв'язку з відмовою жінки встановити або підтримувати емоційні стосунки, або як акт обмеження її індивідуальних свобод, карається довічним позбавленням волі» [6].

Кримінальне законодавство **Кіпру** у питанні феміциду опирається на «Закон про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством і пов'язаними з цим питаннями», у статті 10А якого визначено злочин феміциду та розширено перелік обтяжуючих обставин у його контексті:

«(1) Будь-яка особа, яка спричиняє смерть жінки незаконними діями або бездіяльністю, винна у злочині феміциду та підлягає довічному позбавленню волі: за умови, що незаконна бездіяльність становить винну недбалість у невиконанні обов'язку, навіть якщо не було наміру спричинити смерть.

(2) додатково до визначених у законі обтяжуючих обставин суд, при обчисленні та призначенні покарання за злочин феміциду, може врахувати як обтяжуючу обставину те, що смерть настала в результаті:

(a) насильства з боку інтимного партнера;

(b) тортур або насильства на ґрунті мізогінії;

(c) домашнього насильства;

(d) насильства на ґрунті честі;

(e) насильства на ґрунті релігійних переконань;

(f) насильства на підставі сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності;

(g) вчинення злочину каліцтва жіночих геніталій;

(h) застосування насильства з метою сексуальної експлуатації та/або торгівлі людьми та/або наркоторгівлі та/або організованої злочинності, або у зв'язку із переліченим;

(i) застосування сили для досягнення незаконного статевого акту; або

(j) цілеспрямованого насильства проти жінок у контексті збройного конфлікту» [7].

Статтею 211А Кримінального кодексу **Мальти** встановлено, що «… При винесенні вироку особі, засудженій за умисне вбивство або замах на умисне вбивство особи жіночої статі, суд,

призначаючи покарання, повинен належним чином врахувати, чи вбивство або замах на вбивство: (a) було результатом насильства, вчиненого інтимним партнером, з яким жертва була або все ще перебуває у стосунках, або чоловіком, з яким жертва перебуває чи перебувала у шлюбі; або (b) було результатом насильства, вчиненого членом або членами сім'ї; або (c) було вчинене з мізогінічних мотивів; або (d) було скоєно з причин, що стосуються честі правопорушника, репутації сім'ї, або з причин, пов'язаних з релігійними або культовими віруваннями чи практиками; або (e) було скоєно з мотивів, пов'язаних із гендером, гендерною ідентичністю, статтю або сексуальною орієнтацією жертви; або (f) було скоєно в результаті сексуального насильства або дій сексуального характеру; або (g) було скоєно через те, що жертва займалася проституцією, піддавалася сексуальній експлуатації або була жертвою торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації, і суд повинен розглядати наявність будь-якої з зазначених обставин як фактор, що перешкоджає пом'якшенню покарання» [8, с. 112-113].

Статтею 111.a «Вбивство жінки з обтяжуючими обставинами» КК **Хорватії** передбачено наступне:

«(1) Особа, яка вчинила вбивство жінки на ґрунті статі, карається позбавленням волі на строк від десяти років до довічного позбавлення волі.

(2) При визначенні складу злочину, передбаченого частиною 1 цієї статті, враховується, що злочин було скоєно проти близької особи, особи, над якою злочинець раніше знущався, вразливої особи або особи, яка перебувала у підлеглому або залежному стані, або що злочин було скоєно в умовах сексуального насильства або у зв'язку із відносинами, які ставлять жінок у нерівне становище, або що існують інші обставини, які вказують на те, що це є гендерним насильством» [9].

У статті 21 («Феміцид») «Закону про покарання за насильство проти жінок» **Коста-Рики** зазначено, що «покаранням у виді позбавлення волі на строк від двадцяти до тридцяти п'яти років карається особа, яка вбила жінку, з якою вона перебувала у шлюбі чи у фактичному шлюбі, незалежно від того, чи був він зареєстрований» [10].

Водночас, можемо спостерігати і протилежні тенденції у світовій практиці у цьому контексті. Так, в **Аргентині** планують вилучити з Кримінального кодексу поняття «феміцид», яке ввели до аргентинського законодавства у 2012 році. Згідно зі ст. 80 Кримінального кодексу цієї країни, феміцид – це вбивство жінки, скоєне чоловіком в контексті гендерного насильства. Тобто вбивство жінок чоловіками на ґрунті ненависті карається суворіше, ніж вбивство без такого мотиву. «Ми збираємося виключити формулювання «феміцид» з Кримінального кодексу Аргентини, тому що адміністрація захищає рівність перед законом, закріплену в нашій Національній Конституції. Жодне життя не є ціннішим, ніж інше», – повідомив міністр юстиції Маріано Кунео Лібарона у соцмережі X. Чиновник послався на слова президента Аргентини Хав'єра Мілея, який назвав фемінізм «викривленням концепції рівності, яка лише прагне отримати привілеї, протиставляючи одну половину населення іншій». «Незалежно від статі ми всі рівні перед законом і заслуговуємо на однаковий захист і повагу», – додав Лібарона [5].

Тим не менше, прокуратура Аргентини зазначає, що коріння феміциду лежить у «системі, яка зберігає соціальні порядки влади, контролю і гноблення чоловіків над жінками». У 2023 році Аргентина повідомила про 322 феміциди, а на порталі Statista підрахували, що більшість жінок, загиблих від феміциду, були вбиті у себе вдома чи в оселі, де вони проживали разом з кривдниками [5].

Підсумовуючи зазначене вище, можемо зробити **висновки**, що тенденції до криміналізації феміциду у світі набирають обертів. Так, на сьогодні у тому чи іншому вигляді передбачено кримінальну відповідальність за вбивство жінки на ґрунті статі вже у декількох державах (Коста-Рика, Кіпр, Мальта, Хорватія, а з осені 2025 року – Італія). Окрім того, варто згадати про Аргентину, в якій останніми роками ведеться активна дискусія з приводу вилучення з Кримінального кодексу поняття «феміцид», яке міститься там вже майже 15 років, – це пов'язано з тим, що залишається чимало спірних аспектів у цьому питанні, які, між іншим, можуть викликати також категоричне несприйняття появи такої новели й у інших національних законодавствах про кримінальну відповідальність. Сумніви у доцільності криміналізації феміциду пов'язані, зокрема, з наявності вже давно існуючих кримінально-правових механізмів, які дозволяють притягнути вбивцю до кримінальної відповідальності, не виокремлюючи саме жіночу стать потерпілої особи, тим самим забезпечуючи при цьому принцип рівності всіх перед законом. Також питання можуть виникати й у площині встановлення відповідного мотиву, що зумовить складнощі у правозастосуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. UNODC and UN Women, *Femicides in 2023: Global Estimates of Intimate Partner/Family Member Femicides* (11.2024). United Nations. URL: https://www.unwomen.org/sites/default/files/2024-11/femicides-in-2023-global-estimates-of-intimate-partner-family-member-femicides-en.pdf (дата звернення: 3.02.2026).
2. Кожні 10 хвилин у світі член сім'ї вдома вбиває жінку чи дівчину (25.11.2025). BBC News Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cn7kmk2lk88o (дата звернення: 3.02.2026).
3. Dahl J. Italy approves draft law outlawing violence against women (08.03.2025). POLITICO. URL: https://www.politico.eu/article/italy-approves-draft-law-targeting-killing-of-women/ (дата звернення: 3.02.2026).
4. Рейнсфорд С. Італійський парламент одноголосно проголосував за криміналізацію феміциду (26.11.2025). BBC News. URL: https://www.bbc.com/news/articles/c1dzp050yn2o (дата звернення: 3.02.2026).
5. Барсукова О.В Аргентині планують виключити поняття «вбивство жінок» з Кримінального кодексу (27.01.2025). Українська правда. Життя. URL: https://life.pravda.com.ua/society/v-argentini-ponyattya-femicid-mozhut-viklyuchiti-z-kriminalnogo-kodeksu-shcho-ce-za-zlochin-306102/ (дата звернення: 3.02.2026).
6. Codice Penale della Repubblica Italiana No. 1398 (19.10.1930). Upt.: 09.01.2026. Portale Normattiva. URL: https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1930-10-19;1398 (дата звернення: 3.02.2026).
7. The prevention and combating of violence against women and domestic violence and for related matters law (2021). Office of the Law Commissioner, Republic of Cyprus. URL: https://www.olc.gov.cy/OLC/OLC.NSF/E05815D6C4BB3F3CC225887E003E0ADD/$file/The%20Prevention%20and%20Combating%20of%20violence%20against%20women.pdf (дата звернення: 3.02.2026).
8. Criminal Code of Malta (10.06.1854). Upt.: 11.08.2025. Legislation Malta. URL: https://legislation.mt/eli/cap/9/eng (дата звернення: 3.02.2026).
9. Kazneni Zakon Republike Hrvatske (21.10.1997). Upt.: 13.11.2025. Zakon HR. URL: https://www.zakon.hr/z/98/kazneni-zakon (дата звернення: 3.02.2026).
10. Ley de Penalización de la Violencia Contra las Mujeres No. 8589 (12.04.2007). Instituto Nacional de las Mujeres. URL: https://formatos.inamu.go.cr/SIDOC/archivosLibros/l ey_de_penalizacion_de_la_violencia.pdf (дата звернення: 3.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Боднарук О.М., Шевчук А.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.4

ПРОБЛЕМАТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Бутиліна К.О.,
аспірантка кафедри кримінально-правової політики,
Національний юридичний університет і
мені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0007-1893-4150

Бутиліна К.О. Проблематика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, що вчиняються з використанням мережі інтернет.

В статті розглянуто сучасний стан та проблематику кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, вчинених з використанням мережі інтернет. Окреслені базові міжнародно-правові акти, які регулюють запобіжну діяльність щодо таких посягань. Досліджено Конвенцію ООН про права дитини (1989), Факультативний протокол до Конвенції ООН щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та порнографії (2003), Будапештську конвенцію про кіберзлочинність (2001), Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950), а також Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатація та сексуального насильства (2007).

На підставі звітів UNICEF (2024), WeProtect Global Alliance (2023), Childlight (2024) та EPRS (2024) звертається увага на стрімке зростання масштабів онлайн-сексуального насильства над дітьми (CSEA – Child Sexual Exploitation and Abuse) та його трансформацію в глобальну загрозу.

Особлива увага приділена статті 23 Лансаротської конвенції, яка зобов'язує держави-учасниці криміналізувати домагання до дітей для сексуальних цілей за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), якщо після пропозиції зустрічі були вчинені дії для її реалізації, визнаючи суспільну небезпечність маніпулятивного впливу на дитину в електронному середовищі без обов'язковості фізичного контакту. В Україні ця норма імплементована у 2021 році через статтю 156-1 Кримінального кодексу України, яка охоплює фізичні та віртуальні форми контакту з дітьми з метою сексуальних дій, з відповідальністю з моменту вчинення хоча б однієї дії для реалізації зустрічі, незалежно від її фактичного здійснення, що відповідає міжнародним стандартам. Визнано запізнення в прийнятті цієї норми, що зумовило відсутність практики розслідування онлайн-злочинів у попередні роки. Але позитивом є усунення прогалин, посилення превенції та інтеграція з глобальними зусиллями протидії. Окреслено сучасні тенденції розвитку онлайн-сексуальної експлуатації та насильства щодо дітей та фактори, що їх зумовлюють.

Ключові слова: злочини проти статевої свободи; кібергрумінг; Лансаротська конвенція; ст. 156-1 КК України; статева недоторканість дітей; цифрова безпека; сексуальне насильство над дітьми; кіберзлочинність; запобігання кіберзлочинам.

Butylina K.O. Criminal offenses against children's sexual autonomy and sexual integrity committed via the internet.

The article examines the current state and challenges associated with criminal offenses against children's sexual autonomy and sexual integrity committed via the Internet. It outlines key international legal instruments regulating preventive measures against such violations, including the UN Convention on the Rights of the Child (1989), the Optional Protocol to the Convention on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography (2000), the Budapest Convention on Cybercrime (2001), the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), and the Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (2007).

Particular attention is given to the rapid growth in the scale of online child sexual exploitation and abuse (CSEA – Child Sexual Exploitation and Abuse) and its transformation into a global threat, with references to reports from UNICEF (2024), WeProtect Global Alliance (2023), Childlight (2024), and EPRS (2024).

Special emphasis is placed on Article 23 of the Lanzarote Convention, which obliges States Parties to criminalize the solicitation of children for sexual purposes through information and communication technologies where material acts follow the proposal to meet, recognizing the social danger of manipulative influence on a child in the digital environment without requiring physical contact. In Ukraine, this provision was implemented in 2021 through Article 156-1 of the Criminal Code of Ukraine, which covers both physical and virtual forms of contact with minors for sexual purposes, with liability arising from the moment at least one act is committed to realize the meeting, regardless of whether it actually takes place – a formulation consistent with international standards. The delay in adopting this norm is acknowledged, as it resulted in the absence of investigative practice for online offenses in prior years. However, its introduction is viewed positively, as it eliminates legal gaps, strengthens prevention, and aligns with global efforts to combat the phenomenon. The article also outlines contemporary trends in the development of online child sexual exploitation and abuse and the factors driving them.

Key words: crimes against sexual autonomy; cyber-grooming; Lanzarote Convention; Article 156-1 of the Criminal Code of Ukraine; children's sexual integrity; digital safety; child sexual abuse; cybercrime; prevention of cybercrimes.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та недоторканості дітей обґрунтовано вважаються надзвичайно небезпечними. Вони загрожують їхньому психологічному добробуту, соціальній адаптації, ускладнюють повноцінне життя. Вчинення таких кримінальних правопорушень має далекосяжні наслідки для розвитку особистості потерпілих, їхньої соціальної інтеграції та можливості створення сім'ї. З розвитком цифрових технологій і масовим поширенням інтернету ця проблема набуває нових форм. Сексуальне насильство все частіше реалізується через інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ), перетворюючись на глобальний феномен, відомий як онлайн-сексуальна експлуатація та насильство щодо дітей (Child Sexual Exploitation and Abuse, далі – CSEA). Діти, як найбільш вразлива категорія населення, особливо схильні до ризику в віртуальному середовищі. Зростання кількості користувачів інтернету серед неповнолітніх робить цю загрозу ще актуальнішою, вимагаючи посиленого правового захисту, превентивних заходів і міжнародної координації для запобігання даному виду злочинних посягань.

Мета статті – визначити сучасні тенденції онлайн-сексуальної експлуатації та насильства щодо дітей (CSEA), окреслити проблеми вітчизняного та міжнародного нормативно-правового регулювання заходів протидії цим правопорушенням.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика сексуального насильства щодо дітей визнається важливим напрямком досліджень вітчизняних та закордонних фахівців.

Так, предметом наукових пошуків Я. Волока, Д. Фінкельгора та К. Мітчелла стали сексуальні посягання на неповнолітніх, вчинені внаслідок онлайн-комунікації [6]. Звертаємо увагу – їх дослідження охоплює період 2001-2002 років, тобто час перед масовим поширення соціальних мереж. Це підтверджує нашу гіпотезу про те, що проблема кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, вчинених з використанням мережі інтернет, мала системний характер у Західному світі задовго до її поширення в Україні.

О.М. Бандурка у своїх дослідженнях акцентує увагу на соціально-психологічних чинниках, що сприяють поширенню секстингу серед підлітків. Учений також виокремлює низку типових ознак, за якими дитина може ідентифікувати потенційно небезпечну особу в онлайн-просторі. На думку автора, формування у дітей критичного мислення щодо комунікації в мережі є одним із ключових інструментів превенції сексуального онлайн-насильства [7].

Соціально педагогічний аспект протидії сексуальному насильству над дітьми досліджувала Л. Горобчук. В своїй роботі авторка підкреслила актуальність розвитку у молоді навичок цифрової безпеки та формування критичного мислення щодо комунікації в інтернеті [10].

О.І. Груздь та К.О. Швидка розкрили питання профілактики злочинів, які вчиняються щодо статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх осіб [11].

В.В. Василевич та Ю.О. Левченко приділили увагу латентності сексуального насильства над дітьми та окреслили шляхи вирішення цієї проблеми [9].

У своїй роботі Н.О. Симоненко визначила ознаки грумінгу та кібергрумінгу, проаналізувала питання кримінальної відповідальності за такі дії [21]. Ця ж проблема стала предметом наукового пошуку науковців П.М. Маланчука та В.О. Березовської [20].

І.А. Копйова у своїй праці розкрила кримінально-правову кваліфікацію дитячого секстингу, сексторшену і онлайн-грумінгу, передбаченого ст. 156-1 ККУ [18].

При тому особливості кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, вчинених з використанням мережі інтернет в умовах цифровізації українського суспільства, у роботах вітчизняних науковців комплексно розкрито не було.

Викладення основного матеріалу. Для адекватного розуміння та запобігання сучасних форм сексуального насильства щодо дітей в онлайн-середовищі важливо спиратися на уніфіковану термінологію. У цьому сенсі вважаємо за доцільне використовувати «Terminology Guidelines for the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse» (UNICEF та Interagency Working Group, 2016), затвердженого на основі Конвенції ООН про права дитини (1989) та Лансаротської конвенції (2007). Саме тут було уніфіковано ключові терміни з метою уникнення плутанини у сфері політики та правозастосування [3]. Зокрема, цей документ визначає онлайн-сексуальну експлуатацію та насильство щодо дітей (CSEA) як узагальнююче поняття, що охоплює весь спектр злочинів, включаючи всі форми сексуального насильства та експлуатації дітей, а також ті, що вчиняються із застосуванням інформаційн-комунікаційних технологій.

Глобальний характер проблеми кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей в умовах цифровізації суспільства підтверджується численними звітами міжнародних організацій.

Згідно звіту UNICEF «When Numbers Demand Action: Confronting the Global Scale of Sexual Violence Against Children» (2024 рік) у світі понад 650 мільйонів дівчат і жінок (приблизно кожна п'ята) зазнали сексуального насильства в будь-якій формі до досягнення 18 років. З них понад 370 мільйонів (кожна восьма) стали жертвами контактних форм насильства, зґвалтувань, натомість 280 мільйонів зазнали неконтактних форм сексуального насильства [4, с. 9]. Для хлопчиків і чоловіків аналогічна загальна цифра становить 410-530 мільйонів (кожен сьомий), з яких 240-310 мільйонів зазнали саме контактних форм насильства [4, с. 14].

За даними міжнародного звіту Childlight (2024), проблема сексуальної експлуатації та насильства щодо дітей в Інтернеті має глобальний і масовий характер. За оцінками дослідників, понад 300 мільйонів дітей віком до 18 років упродовж останніх 12 місяців зазнали різних форм сексуальної експлуатації або насильства в онлайн-середовищі – це приблизно кожна восьма дитина в світі, з новим зареєстрованим випадком кожної секунди. Ця ж частка дітей 1 з 8 повідомила про випадки сексуальних домагань у мережі, що проявлялися у вигляді нав'язливих або маніпулятивних повідомлень сексуального характеру, спрямованих на встановлення небажаної інтимної взаємодії та зазнала шкоди, пов'язаної із залученням до створення або перегляду сексуалізованого контенту, що відбувалося незалежно від волі дитини та завдавало їй психологічної шкоди в цифровому середовищі [1, с. 6-7].

Доповнює цю картину звіт WeProtect Global Alliance «Global Threat Assessment 2023: Assessing the Scale and Scope of Child Sexual Exploitation and Abuse Online» (2024), де зафіксовано зростання кількості звітів про матеріали сексуального насильства над дітьми (CSAM) на 87% порівняно з 2019 роком. Під «звітами про CSAM» маються на увазі повідомлення про виявлення такого контенту, який надходить від інтернет-провайдерів (наприклад, Meta чи Google), користувачів платформ та автоматизованих систем сканування до спеціалізованих центрів, таких як Національний центр зниклих та експлуатованих дітей США (NCMEC).

Результати опитувань, проведених у межах проекту Disrupting Harm (спільний проект ECPAT International, INTERPOL, and UNICEF Innocenti-Global Office of Research and Foresight) у 13 країнах Східної та Південної Африки, а також Південно-Східної Азії у 2022 році, свідчать, що в окремих державах до 20 % дітей зазнавали сексуальної експлуатації або насильства в Інтернеті протягом попереднього року. Подібні висновки підтверджуються і глобальним опитуванням, проведеним WeProtect Global Alliance у 2021 році, відповідно до якого 54% респондентів повідомили, що в дитячому віці стикалися з онлайн-сексуальними посяганнями.

Окрему загрозу становить поява нових форм онлайн-насильства щодо дітей. Зокрема, у грудні 2022 року Федеральне бюро розслідувань США (FBI) оприлюднило попередження про різке поширення схем фінансового сексуального шантажу, орієнтованих на дітей і підлітків. Кількість

повідомлень про такі посягання, отриманих NCMEC, зросла на 7200% упродовж 2021-2022 років [5, с. 4].

Європейському Союзі ситуація не менш проблемна. За даними звіту Європейського Парламенту «Violence Against Children in the European Union: Current Situation» (2024) насильство щодо дітей залишається масштабною та системною проблемою, зокрема в цифровому середовищі. За оцінками European Parliamentary Research Service (EPRS), кожна п'ята дитина в Європі зазнавала сексуального насильства, включно з посяганнями, що вчиняються з використанням ІКТ [2, с. 7]. Згідно з узагальненими даними для 53 європейських країн 9,6% дітей (13,4% дівчаток і 5,7% хлопчиків) зазнали сексуального насильства, що відповідає приблизно 18 мільйонам жертв [2, с. 9]. Пандемія COVID-19 суттєво посилила ризики насильства щодо дітей, зокрема в онлайн-просторі. Запровадження локдаунів, тривале перебування дітей удома, обмеження доступу до освіти та соціальних контактів призвели до зростання вразливості неповнолітніх. У низці держав-членів Європейського Союзу в цей період було зафіксовано збільшення випадків онлайн-сексуального насильства щодо дітей приблизно на 50%, що вказує на прямий часовий зв'язок між пандемійними обмеженнями та інтенсифікацією цифрових форм злочинних посягань [2, с. 12].

Навантаження на системи захисту дітей у Європі підтверджується й статистикою звернень. У 23 європейських країнах за один рік зафіксовано понад 550 тисяч звернень до служб захисту дітей, коли в середньому дитячі гарячі лінії обробляють близько 1,2 мільйона звернень щороку. У період 2019-2021 років близько 100 тисяч звернень стосувалися сексуального насильства, що становить приблизно 20% від загальної кількості, при цьому частка звернень, пов'язаних з онлайн-експлуатацією, демонструє стійку тенденцію до зростання [2, с. 11]. Ця тенденція розглядається у взаємозв'язку з тим, що кожен третій користувач інтернету у світі є дитиною, а цифрове середовище дедалі активніше використовується як для комунікації, так і для навчання та дозвілля [2, с. 5].

Таким чином, сучасні тенденції розвитку онлайн-сексуальної експлуатації та насильства щодо дітей характеризуються стрімким зростанням, що значною мірою зумовлене широкою доступністю мережі інтернет, відсутністю чітких вікових бар'єрів в онлайн-просторі, екстериторіальністю кіберзлочинів, високим рівнем анонімності та наднаціональним характером віртуального середовища.

Масштаби окресленої проблеми зумовлюють заходи протидії, що ґрунтуються на профільному законодавстві. Так, Конвенція ООН про права дитини (1989) [16] закріплює обов'язок урядів «захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень» (стаття 34). Норми щодо захисту дітей від сексуального насильства містять Факультативний протокол до Конвенції ООН щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та порнографії [22], Будапештська конвенція про кіберзлочинність (2001) [8], Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950) [12].

Базовим міжнародно-правовим актом щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (далі – Лансаротська конвенція), прийнята 25 жовтня 2007 року у м. Лансароте (Іспанія) [17]. Україна підписала цю Конвенцію 14 листопада 2007 року та ратифікувала її Законом України від 20 червня 2012 року № 4988-VI, взявши на себе обов'язок імплементувати її положення у національне законодавство.

У контексті досліджуваної проблематики на наш погляд особливе значення має стаття 23 Лансаротської конвенції, яка зобов'язує держави-учасниці криміналізувати домагання до дітей для сексуальних цілей за допомогою ІКТ, якщо після такої пропозиції були вчинені дії, спрямовані на реалізацію зустрічі. Йдеться про випадки, коли доросла особа з метою сексуального насильства чи експлуатації встановлює контакт з дитиною шляхом інформаційно-комунікаційного обміну, а згодом ініціює зустріч, супроводжуючи це хоча б однією дією, яка свідчить про серйозний намір реалізувати цю зустріч. Важливість цієї норми полягає у визнанні необов'язковості факту сексуального контакту для кримінальної відповідальності, адже суспільна небезпечність цього діяння обумовлена самим фактом маніпулятивного контакту з дитиною для майбутнього сексуального посягання.

Лансаротська конвенція стала першим міжнародно-правовим актом, що системно визначив зміст поняття «домагання до дітей у сексуальних цілях» як цілеспрямований процес підготовки дитини до сексуального насильства, зумовленого наміром використати її для власного сексуаль-

ного задоволення. Така діяльність може полягати у встановленні з дитиною довірливих чи дружніх контактів, нерідко з використанням маскування особистості (зокрема, коли дорослий видає себе за однолітка). Подальший вплив спрямовується на поступове введення дитини в обговорення інтимної тематики та демонстрацію матеріалів сексуального характеру з метою зниження її психологічного опору і руйнування внутрішніх заборон щодо сексуальних дій [20]. У низці випадків дитина може бути залучена до створення порнографічних матеріалів, зокрема шляхом отримання від неї відвертих зображень або відеозаписів, виготовлених за допомогою цифрових пристроїв [21]. Такі матеріали стають для правопорушника засобом тиску та контролю, зокрема через погрози їх розголошення чи поширення [18].

У зазначеній нормі вперше було зафіксовано принципово новий підхід, відповідно до якого об'єктом кримінально-правового захисту є не лише тілесна недоторканість дитини, а й її свобода від маніпулятивного впливу, що формується в електронному середовищі. Сутність правового механізму, передбаченого статтею 23, полягає у визнанні небезпеки як самої пропозиції сексуального контакту, так і процесу налагодження довірливого зв'язку, який є передумовою майбутнього фізичного контакту. Таким чином, Конвенція виходить за межі класичного підходу до розуміння сексуального злочину і фіксує, що готування до нього в умовах цифрового середовища вже становить суспільну небезпеку, оскільки включає в себе активний психологічний вплив на дитину.

З моменту прийняття згаданої Конвенції дії, визначені її 23 статтею, у міжнародно-правовому дискурсі отримали назву grooming («грумінг»). Йдеться про налагодження довірливих відносин із дитиною з метою вчинення щодо неї сексуального насильства або інших форм сексуальної експлуатації. Якщо така діяльність здійснюється в мережі інтернет, вона визначається як cybergrooming («кібергрумінг»).

Імплементація норми Конвенції про «домагання до дітей у сексуальних цілях» в українському кримінальному законодавстві відбулася через затвердження у 2021 році Законом № 1256-IX [13] нової статті 156-1 Кримінального кодексу України. Ця стаття охоплює як фізичні, так і віртуальні форми встановлення контакту з неповнолітніми, що мають на меті вчинення дій сексуального або розпусного характеру. Відповідно до ч.1 ст. 156-1 КК України [19], злочин вважається закінченим з моменту, коли після пропозиції зустрічі було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на її реалізацію. Приміткою до статті уточнюється, що поняття «зустріч» охоплює також ті, що організовані за допомогою ІКТ. Відповідальність настає незалежно від того, чи була фактично реалізована зустріч, що відповідає логіці статті 23 Конвенції.

В Україні імплементація статті 23 Лансаротської конвенції через ст. 156-1 КК України засвідчила визнання державою високого рівня суспільної небезпечності таких дій, які раніше залишалася поза межами кримінально-правової репресії попри їх поширення в цифровому середовищі. Однак впровадження цієї норми з затримкою спричинило втрату цінного часу, протягом якого правоохоронні органи могли б напрацювати практичний досвід запобігання цьому виду посягань та сформувати дієві превентивні механізми. Зокрема, своєчасне впровадження норм дало б змогу раніше розробити спеціалізовані тактики розслідування таких злочинів, що, своєю чергою, підвищило б ефективність притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

У контексті національного регулювання кібербезпеки стаття 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» надає чіткі визначення поняттям кіберзлочинів та кіберзлочинності, підкреслюючи їх як форми протиправної діяльності в цифровому просторі, що загрожують суспільним інтересам [14]. Водночас Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 року (на основі рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року), ідентифікує кіберзлочинність як одну з ключових загроз, але деталізуючи види кіберзлочинів, які набувають поширення, не згадує кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості. Однак Стратегія акцентує увагу на трансформаційних впливах пандемії COVID-19 на соціальну поведінку суспільства, що призвело до стрімкого переходу значної частини суспільних відносин у дистанційний формат із активним використанням електронних сервісів та інформаційно-комунікаційних систем [15]. Цей фактор суттєво посилив вразливість до кіберзагроз і створив передумови для еволюції форм злочинності, зокрема тих, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість дітей. Оскільки чинна Стратегія не виділяє онлайн-сексуальну експлуатацію дітей як окрему загрозу, її врахування є доцільним при розробці нової стратегії в майбутньому.

Висновки. Відповідно до вище вказаного можна зробити наступні висновки та пропозиції:

Станом на сьогодні спостерігається чітка тенеденція підвищення рівня залученості дітей до інтернет-середовища. Зростання онлайн-складової в механізмі кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей критично проявилося під час пандемії COVID-19. До того ж, у низці досліджень і звітів за цей період фіксується суттєве збільшення динаміки фактів онлайн-сексуального насильства щодо дітей, яке в окремих випадках оцінюється на рівні до 50%.

Запізнілий характер реагування на виклики, пов'язані з онлайн-злочинністю, наочно підтверджується значним часовим розривом між ратифікацією Лансаротської конвенції (2012 рік) та імплементацією її статті 23 у національне кримінальне законодавство шляхом прийняття статті 156-1 КК України (2021 рік).

Зростання масштабів даного виду злочинності свідчить про те, що правоохоронні органи і держава загалом перебувають у позиції «доганяючої» сторони у сфері запобігання таким посяганням. Незважаючи на криміналізацію відповідних діянь, запровадження окремої комплексної стратегії запобігання онлайн-сексуальній злочинності щодо дітей на державному рівні не відбулося. У чинній Стратегії кібербезпеки України зазначена загроза не виділена окремо, що актуалізує необхідність належного врахування цього напряму під час розроблення та ухвалення нової стратегічної політики у сфері кібербезпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Childlight. To Illuminate and Eliminate Child Sexual Exploitation and Abuse: Childlight Update 2024. Edinburgh: Childlight – Global Child Safety Institute, University of Edinburgh, 2024. URL: https://www.childlight.org/uploads/publications/Annual_Report_2024.pdf (дата звернення: 23.11.2025).
2. European Parliamentary Research Service. Violence Against Children in the European Union: Current Situation. Brussels: European Parliament, 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA(2024)762472 (дата звернення: 23.11.2025).
3. Terminology Guidelines for the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse (Luxembourg Guidelines). Interagency Working Group (UNICEF, ECPAT et al.). Luxembourg, 2016. 100 p. URL: https://www.unicef.org/media/66731/file/Terminology-guidelines.pdf (дата звернення: 23.11.2025).
4. UNICEF. When Numbers Demand Action: Confronting the Global Scale of Sexual Violence Against Children. 2024. URL: https://data.unicef.org/resources/when-numbers-demand-action/ (дата звернення: 23.11.2025).
5. WeProtect Global Alliance. Global Threat Assessment 2023: Assessing the scale and scope of child sexual exploitation and abuse online, to transform the response. London, 2024. URL: https://www.weprotect.org/global-threat-assessment-23/ (дата звернення: 23.11.2025).
6. Wolak J., Finkelhor D., Mitchell K. J. Internet-initiated sex crimes against minors: Implications for prevention based on findings from a national study. *Journal of Adolescent Health.* 2004. Vol. 35, Iss. 5. P. 424.e11–424.e20. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2004.05.006.
7. Бандурка О.М. Соціально-психологічні чинники секстингу серед підлітків. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості* : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Кривий Ріг, 27 берез. 2020 р.). Кривий Ріг: КДПУ, 2020. С. 86–90. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_03_2020/pdf/86.pdf (дата звернення: 23.11.2025).
8. Будапештська конвенція про кіберзлочинність: Міжнародний документ від 23.11.2001 № 994_575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 23.11.2025).
9. Василевич В.В., Левченко Ю.О. Латентність сексуального насильства над дітьми та шляхи її подолання. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2023. Т. 34 (73), № 2. С. 145–150. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.22.
10. Горобчук Л. Соціально-педагогічні аспекти протидії сексуальному насильству над дітьми в цифровому середовищі. *Гуманітарний вісник.* 2022. Вип. 52. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.5.2 (дата звернення: 23.11.2025).

11. Груздь О.І., Швидка К.О. Профілактичні заходи запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх. *Вісник кримінального судочинства.* 2022. № 4. С. 78–85. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/22623 (дата звернення: 23.11.2025).
12. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 23.11.2025).
13. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження кримінальної відповідальності за домагання до дитини з метою її сексуальної експлуатації та знущання Закон України від 19.02.2021 № 1256-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20 (дата звернення: 23.11.2025).
14. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 23.11.2025).
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021 (дата звернення: 23.11.2025).
16. Конвенція ООН про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989 № 995_021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 23.11.2025).
17. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Міжнародний документ від 25.10.2007 № 994_927. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 23.11.2025).
18. Копйова І.А. Кримінально-правова кваліфікація дитячого секстингу, сексторшену і онлайн-грумінгу. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2021. № 2 (16). С. 209–216. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.16.244349
19. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text. (дата звернення: 23.11.2025).
20. Маланчук П.М., Березовська В.О. Кібергрумінг та відповідальність за нього. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2020. Вип. 37. С. 124–129. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2020.37.201505
21. Симоненко Н.О. Кримінальна відповідальність за «грумінг». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2022. Вип. 45. С. 87–92. DOI: http://pd.onu.edu.ua/article/view/254367/252612
22. Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: Міжнародний документ від 03.04.2003 № 995_b09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text (дата звернення: 23.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Бутиліна К.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.5

ПРО ДЕЯКІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ЗАКОННІСТЬ І НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Василюк І.М.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та фінансів
Луцького інституту розвитку людини
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна», адвокат
ORCID: 0000-0002-7999-6212

Василюк І.М. Про деякі детермінанти, які впливають на законність і незалежність діяльності органів судової влади в Україні.

У даній науковій статті здійснено аналіз рішень судів України та Європейського суду з прав людини, що стосуються дотримання в нашій державі загальних засад кримінального провадження, а також визначені причини і умови, які сприяють порушенню принципів законності та незалежності діяльності судової влади.

Зокрема, встановлено, що досі в Україні на практиці мають місце випадки втручання учасників кримінального провадження, які представляють сторону обвинувачення (ст. ст. 36-41 Кримінального процесуального кодексу), на процес прийняття відповідних судових рішень, які носять явно незаконних характер. Натомість, замість того щоб не зважати на такі дії органів досудового слідства (у першу чергу прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво у зазначених провадженнях), суди займають позицію цих суб'єктів кримінального процесу, грубо порушуючи таким чином конституційні засади правосуддя щодо заборони делегування своїх функцій іншим державним органам та норм права щодо незалежності судів (ст.ст. 124, 126 Основного закону України).

Саме на вказані факти, як показали результати проведеного дослідження, постійно акцентує увагу у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини, зауважуючи про цьому, що така позиція національних судів виступає однією з детермінант, що спричинює та обумовлює порушення прав, законних інтересів і свобод людини і громадянина в Україні.

На основі проведеного аналізу у даній статті сформульовано низку науково обґрунтованих висновків, рекомендацій та інших кримінологічно значущих заходів, спрямованих на усунення, блокування, нейтралізацію тощо існуючого на сьогодні в нашій державі детермінаційного комплексу причин і умов, що сприяють будь-якому впливу на суди і суддів та порушують у зв'язку з цим їх незалежність і недоторканність, а також спричинюють звернення громадян за відновленням своїх прав, законних інтересів і свобод до Європейського суду з прав людини. Зокрема запропоновано закріпити у чинному КПК спеціальні норми про юридичну відповідальність суддів та інших учасників кримінального провадження за посягання (вплив, ігнорування, самовплив тощо) на незалежність судової влади в Україні.

Ключові слова: детермінанти; причини і умови; суд; загальні засади кримінального провадження; незалежність і недоторканність судді; правова позиція Верховного Суду; органи досудового розслідування; право на захист.

Vasyliuk I.M. On certain determinants affecting the legality and independence of the judiciary in Ukraine.

This scientific article analyzes the decisions of Ukrainian courts and the European Court of Human Rights regarding compliance with the general principles of criminal proceedings in our state. It also identifies the causes and conditions that contribute to the violation of the principles of legality and independence of the judiciary.

In particular, it has been established that in practice, there are still instances in Ukraine where participants in criminal proceedings representing the prosecution (Articles 36-41 of the Criminal Procedure Code) interfere with the process of making relevant judicial decisions, which are clearly illegal in nature. Instead of disregarding such actions by the pre-trial investigation bodies (primarily prosecutors exercising procedural guidance in these proceedings), the courts adopt the position of these subjects of the criminal process. Thus, they flagrantly violate the constitutional foundations of justice regarding the prohibition of delegating their functions to other state bodies and the rules of law concerning the independence of courts (Articles 124, 126 of the Basic Law of Ukraine).

As shown by the research results, the European Court of Human Rights consistently emphasizes these facts in its decisions, noting that such a position of national courts acts as one of the determinants that causes and conditions the violation of rights, legitimate interests, and freedoms of humans and citizens in Ukraine.

Based on the analysis conducted in this article, a number of scientifically substantiated conclusions, recommendations and other criminologically significant measures are formulated aimed at eliminating, blocking, neutralizing, etc. the determinant complex of causes and conditions that currently exist in our country, which contribute to any influence on courts and judges and, in this regard, violate their independence and inviolability, as well as cause citizens to appeal to the European Court of Human Rights for the restoration of their rights, legitimate interests and freedoms. In particular, it is proposed to enshrine in the current Code of Criminal Procedure special norms on the legal liability of judges and other participants in criminal proceedings for encroachment (influence, ignoring, self-influence, etc.) on the independence of the judiciary in Ukraine.

Key words: determinants; causes and conditions; court; general principles of criminal proceedings; independence and immunity of a judge; legal position of the Supreme Court; pre-trial investigation bodies; right to defense.

Постановка проблеми. Як свідчать результати вивчення слідчо-судової практики, в Україні останнім часом, особливо в умовах воєнного стану (2022-2026 рр.), дедалі частішими стають випадки впливу органів досудового розслідування (ст.ст. 38-41 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України) та прокурорів, які здійснюють нагляд за додержанням законів і виступають процесуальними керівниками на цій стадії кримінального процесу (ст.ст. 36-37 вказаного Кодексу) [1], на діяльність судів. І це при тому, що на законодавчому рівні (ст.ст. 124, 126 Конституції України; ст.ст. 7, 30 КПК; ст.ст. 5, 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ін.) визначено одну із фундаментальних гарантій функціонування судової влади в Україні, а саме – щодо незалежності судів і суддів [2].

На недопустимості вчинення різноманітних впливів на суди свого часу наголосив у своїй спеціальній постанові Пленуму від 13.06.2007 №8 Верховний Суд України [3, с. 375-382], на цьому також постійно наголошують Вища Рада Правосуддя (ВРП) [4] та науковці [5, с. 61-64], а також Європейський суду з прав людини (ЄСПЛ) [6]. При цьому однією з протиправних форм тиску на суддів зазначені вище суб'єкти моніторингу називають протиправну діяльність у цьому напрямі органів досудового розслідування, зокрема прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво [4, с. 50-64].

З огляду на викладене, а також зважаючи на те, що порушення принципу незалежності суддів є однією з суттєвих детермінант, що знижують рівень ефективності реалізації на практиці таких завдань кримінального провадження, як захист особи від кримінальних правопорушень та охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального процесу, слід визнати, що обрана тема запропонованого наукового дослідження є актуальною та має теоретичне і практичне значення.

Виходячи з цього, **метою** роботи є наукове обґрунтування необхідності невідкладного здійснення системних заходів, спрямованих на нейтралізацію, блокування, усунення тощо тих причин, умов і корелянтів, що сприяють вчиненню протиправних посягань та впливів на органи судової влади, а *головним завданням* – розробка науково обґрунтованих висновків, рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення у зв'язку з цим правового механізму забезпечення незалежності та недоторканності суддів в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Результати вивчення наукової літератури свідчать про те, що досить активно та продуктивно розробкою досліджуваної проблематики займаються такі учені, як В. Авер'янова, О. Андруневич, О. Бандурка, Ю. Баулін, А. Береза, П. Ворона, В. Голіна,

Б. Головкін, В. Дерець, О. Капля, Т. Карабін, О. Колб, Я. Лазур, М. Менджул, О. Оболенський, С. Стеценко, В. Тильчин, П. Фріс, В. Шакун, Р. Шаповал та інші.

Поряд із цим варто зазначити, що в контексті виокремлених у пропонованій роботі правових прогалин, колізій та негативної практики правоохоронних органів, яка сформувалась в умовах воєнного стану в Україні впродовж 2022-2026 рр., зазначена проблематика в доктринальних джерелах досліджена не повною мірою, що не тільки впливає на рівень ефективності забезпечення недоторканності суддів, але й є додатковим аргументом щодо необхідності активізації наукових пошуків стосовно означеного об'єкта та предмета, які складають зміст цієї статті.

Виклад основного матеріалу. На науковому рівні під незалежністю суддів розуміють визначену на законодавчому рівні об'єктивну гарантію їх неупередженої діяльності, що ґрунтується на принципі підкорення лише закону [7, с. 705]. За такого правового підходу, як обґрунтовано дійшли висновку деякі учені, відмова у здійсненні правосуддя з боку суддів не допускається як у широкому (ухилення від такої діяльності у кримінальному провадженні), так і у вузькому розумінні цього слова (відмова від судового розгляду та ухвалення рішення по суті цього провадження) [8, с. 97].

З огляду на це, можна також стверджувати, що незалежність суддів безпосередньо стосується змісту принципу добросовісності, який за своєю суттю передбачає необхідність чесного і сумлінного виконання цими представниками судової влади визначених у законі обов'язків [9, с. 130].

Саме на такому тлумаченні зазначеного принципу суб'єктами правозастосовної діяльності зосереджує свою увагу Конституційний Суд України, який у рішенні від 01.12.2004 № 18-рп/2004 зазначив, що добросовісність – це реалізація не тільки визначених у законі прав, але й додержання обов'язків не лише до «букви права», але й відповідно до його «духу», враховуючи, що вказаний принцип визнано однією із загальноправових засад діяльності органів державної влади та їх посадових осіб в Україні [10].

Враховуючи вказану позицію Конституційного Суду України та наукові підходи з означеної в цій роботі проблематики [2, с. 336-341], можна стверджувати, що незалежність суддів реалізується на практиці через два взаємопов'язані аспекти їхньої діяльності, а саме: 1) у вигляді добросовісного використання цими суб'єктами правосуддя своїх прав і повноважень; 2) у формі добросовісного виконання визначених на законодавчому рівні обов'язків [9, с. 130].

Саме в такому сенсі оцінюють незалежність національних судів фахівці Венеціанської комісії, які у зв'язку з цим небезпідставно вважають, що суди мають бути вільними від зовнішнього тиску та що на них не має впливати, зокрема виконавча влада [11, с. 20]. До того ж незалежність суддів неможливо уявити без безсторонності їхньої діяльності, тобто коли їхні рішення є неупередженими, позаяк судочинство є гарантом справедливості [11, с. 20].

Та, попри все, українські суди діють на власний розсуд, все частіше стаючи при прийнятті свої рішень на сторону обвинувачення [12], при тому, що ЄСПЛ визнав такі дії зазначених суб'єктів кримінального процесу протиправними та такими, що суперечать ст. 3 (заборона нелюдського поводження) та ст. 6 (право на справедливий суд) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6].

Якщо узагальнити ті правопорушення, що вчиняються на стадії досудового розслідування та фактично легітимізуються судами, то їх можна класифікувати на такі юридично значущі групи:

Суттєві порушення прав, законних інтересів і свобод підозрюваних, пов'язані із забезпеченням їхнього права на захист у контексті використання ними положень ч. 1 ст. 63 Конституції України, що на практиці тлумачиться стороною обвинувачення (ст.ст. 36-41 КПК) як створення перешкод для органів досудового розслідування або як відмова у добровільній співпраці зі слідством [13].

Водночас, Верховний Суд чітко висловив свою правову позицію з цього приводу, констатувавши, що його рішення з питань забезпечення права на захист є обов'язковою для судів усіх рівнів [14, с. 337-330].

Таким чином, рішення тих судів, що суперечать висновкам Верховного Суду з означених питань, положенням п. 13 ч. 1 ст. 7 КПК, а також ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», слід вважати незаконними та такими, що не відповідають принципу незалежності органів судової влади від виконавчої, якщо судді, виявивши випадки порушення права особи на захист на стадії досудового розслідування, фактично стають на бік прокурора або іншого учасника сторони обвинувачення під час реалізації всіх стадій кримінального провадження [15].

Нелюдське поводження з особою, яка була затримана правоохоронними органами в порядку ст. 208 КПК та утримувалась у відповідних установах попереднього ув'язнення (ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення») [16].

Мова у даному випадку йде про те, що відповідно до засад кримінального провадження, суд зобов'язаний поважати людську гідність (ст.ст. 7, 11 КПК) та у випадках порушень на стадії досудового розслідування реагувати на це відповідними ухвалами (ч. 2 ст. 369 КПК). Водночас через правову прогалину, що стосується обов'язку всіх учасників кримінального провадження (за винятком сторони захисту) та суду встановлювати причини та умови, які сприяють вчиненню правопорушень під час досудового розслідування і пов'язані з посяганням на конституційні права, законні інтереси людини і громадянина у кримінальному процесі, а також реагувати на зазначені випадки відповідними процесуальними рішеннями, суди ігнорують такі юридично значущі факти та «погоджуються» з бездіяльністю прокурора (ст. 36 КПК) [17] й інших учасників сторони обвинувачення [18].

Отже, враховуючи зазначене та з метою забезпечення принципу незалежності і підвищення рівня добросовісності суддів, цілком логічно чинний КПК доповнити ст 91-1 «Обов'язок учасників сторони обвинувачення та слідчого судді (суду) встановлювати причини й умови, що сприяли вчиненню правопорушень, пов'язаних із посяганням на конституційні права, законні інтереси і свободи підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб, залучених до проведення кримінального провадження» та викласти її в такій редакції:

«Прокурор, який здійснює процесуальне керівництво під час досудового розслідування, органи досудового розслідування у кримінальному провадженні, а також суддя або суд, які розглядають такі справи, зобов'язані виявляти причини й умови, що сприяли вчиненню правопорушень, пов'язаних із посяганням на конституційні права, законні інтереси і свободи підозрюваного, обвинуваченого та іншої особи, яка бере участь у кримінальному провадженні, і вживати у зв'язку з цим передбачених законом заходів щодо усунення, нейтралізації, блокування тощо зазначених причин і умов».

Тільки тоді, як це випливає зі змісту ст. 41 Кримінального кодексу (КК) України, діяльність усіх зазначених вище суб'єктів та учасників кримінальної процесуальної діяльності буде законною й обґрунтованою, а органів судової влади – незалежною і добросовісною [19].

Ігнорування на практиці вироблених у науці критеріїв оцінки особи підозрюваного або обвинуваченого, коли їх оцінка ґрунтується лише на одному або декількох показниках, які, до того ж, не співвідносяться з відповідними рішеннями судів вищих інстанцій [20, с. 257-262].

У даному випадку йдеться про те, що слідчий (ст. 40 КПК) і прокурор (ст. 36 цього ж Кодексу), а надалі й суд або слідчий суддя під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою визнають пріоритетною при характеристиці особи підозрюваного (обвинуваченого) таку його кримінологічно значущу ознаку, як попередня судимість. При цьому вказані учасники сторони обвинувачення та суд (суддя) неправильно тлумачать зміст ст.ст. 88, 89, 92 КК щодо погашення або зняття судимості, порушуючи при цьому вимоги постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 № 16 [21], а також правові висновки Верховного Суду з цього приводу [22].

Для запобігання та протидії зазначеним оціночним показникам, які застосовують деякі суди під час розгляду характеристики особи підозрюваного (обвинуваченого), наданої прокурором чи слідчим, логічно було б КПК України доповнити ст. 30-1 «Юридична відповідальність суддів за порушення конституційних прав, законних інтересів і свобод людини та громадянина під час здійснення кримінального провадження» та викласти її у такій редакції:

«За порушення суддею конституційних прав, законних інтересів і свобод учасників кримінального провадження настає передбачена законом юридична відповідальність».

Вчинення інших діянь (дій чи бездіяльності), спрямованих на порушення незалежності і недоторканності судді, що дістали відображення як у рішеннях ВРП [4] і Верховного Суду [15], так і у практиці ЄСПЛ [6].

Висновки. Отже, виходячи з результатів, отриманих у ході даного дослідження, можна констатувати, що без удосконалення правового механізму забезпечення принципу незалежності судової влади в Україні та нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінант, що спричинюють та обумовлюють вчинення різноманітних протиправних посягань на зазначену конституційно-правову гарантію функціонування судової системи в Україні, практично неможливо підвищити рівень захисту прав, законних інтересів і свобод людини і громадянина в нашій державі, на чому

постійно наполягає у своїх рішеннях ЄСПЛ, Венеційська Комісія, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, а також науковці.

Враховуючи існуючу з означеної проблематики слідчо-судову практику та євроінтеграційні завдання, що пов'язані зі вступом України в ЄС та НАТО, логічно було б: а) суттєвим чином видозмінити чинний КПК з питань, які стосуються обов'язку учасників сторони обвинувачення та суду (судді) встановлювати у ході кримінального провадження причини і умови, що сприяють порушенню конституційних прав, законних інтересів і свобод людини і громадянина у кримінальному процесі, та вживати невідкладні визначені у законі заходи щодо їх відновлення; б) у навчальних центрах підготовки суддів та підвищення професійної кваліфікації прокурорів, дізнавачів і слідчих визначити пріоритетним напрямом діяльності ті питання освітньо-методичного характеру, що стосуються визначеної у цій роботі відповідальності; в) закріпити у чинному КПК спеціальні норми про юридичну відповідальність суддів та інших учасників кримінального провадження за посягання (вплив, ігнорування, самовплив тощо) на незалежність судової влади в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крапивін Є. EDITORIAL: покладення функції судового контролю на прокурора: як обґрунтовується «відсутність об'єктивної можливості» його здійснення? *JustTalk*. 13.04.2023. URL: https://justtalk.com.ua/post/editorial-pokladennya-funktsii-sudovogo-kontrolyu-na-prokurora-yak-obgruntovuetsya-vidsutnist-obektivnoi-mozhlivosti-jogo-zdijsnennya.
2. Пушкар С.І. Забезпечення незалежності суддів як гарантія їх діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія Право. Вип. 78. Ч. 2 2023. С. 336-341. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.54.
3. Про незалежність судової влади: постанова Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / упоряд. В.С. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 375-382.
4. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні: щорічна доповідь за 2022 рік: затверджена рішенням Вищої ради правосуддя від 24.08.2023 № 851/О/15-23. Київ ВРП, 2023 112 с.
5. Назимко Є.С., Буга Г.С. Принцип незалежності суддів. Актуальні питання юрисдикції. *Правова позиція*. 2023. № 4 (41). С. 61-64. DOI https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-4.12.
6. Справа Биче та Шатохін проти України: рішення ЄСПЛ від 09.10.2025 року (заява № 26947/24 та № 31147/24). *Судова влада України*. *Верховний Суд. Законодавство. Опубліковані рішення ЄСПЛ щодо України*. 2025. URL: https://supreme.court.gov.ua/ supreme/pro_sud/zakonodavstovo/.
7. Марочкін І.Є. Актуальні питання тарнсформації судді в умовах судово-правової реформи. Правова доктрина України: у 5-ти т. Харків: Право, 2013. Т. 5: *Кримінологічно-правові науки України: стан, проблеми та шляхи розвитку* / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.С. Батиргареєва, та ін.: за заг.ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. 1240 с. С. 705-729.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдаль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація. Харків: Право, 2012. 768 с.
9. Теорія держави і права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес). *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08#Text.
11. Доповідь про правопорядок. *Рада Європи. Венеційська Комісія* (переклад українською С. Головатого). Стразбург: CDL-AD (2011)003 rev-ukr. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev2-ukr.
12. Луцький міськрайонний суд Волинської області. Справа № 16116559/24. URL: https://court.gov.ua/fair/.
13. Яновська О. Право на захист в судовій практиці Верховного суду. *Верховний суд*. URL: https://share.google/ttqVY2yIsrgm1gwB5.

14. Аркуша Л.І., Алєнін Ю.П., Волошина В.К. Право на захист у правових позиціях Верховного суду. *Київський часопис права*. 2023. №1. С. 327-330. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.50.
15. Практика Великої Палати Верховного Суду: вплив на судову систему. Верховний Суд. URL: https://share.google/ZMcQXVQO8lrXxqdJr.
16. Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році: Щорічна доповідь. *Уповноважений Верховної Ради з прав людини*. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2024.
17. Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: наказ Офісу Генерального прокурора від 08.02.2021. № 28. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ v0028905-21#Text.
18. Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах: наказ Офісу Генерального прокурора від 29.12.2021 №400. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0400905-21#Text.
19. Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом сприятливого тлумачення закону. *Судово-юридична газета. 22.10.2022*. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naybilsh-spriyatlivogo-dlya-osob-i-tlumachennya-zakonu?fbclid=iwar3dvdkqg_ggxgsi5bbthubhm0enwam 2xjlby4l4zscbpyau_rlvfi4_77i.
20. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки.* 424 с.
21. Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 № 16. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ v0016700-03/stru/sp:dark.
22. Припинення судимості анулює всі правові наслідки засудження і призначення покарання – Верховний Суд. *Судово-юридична газета*. 17.09.2024. URL: https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/310806-prekraschenie-sudimosti-annuliruet-vse-pravovye-posledstviya-osuzhdeniya-i-naznacheniya-nakazaniya-verkhovnyy-sud.

Дата першого надходження рукопису до видання: 02.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Василюк І.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.6

УКРАЇНСЬКА ПРОБАЦІЯ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Ворожбіт-Горбатюк В.В.,
доктор педагогічних наук, професор,
доктор PhD з права,
головний науковий співробітник
відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-5138-9226

Ворожбіт-Горбатюк В.В. Українська пробація в умовах викликів сталого розвитку та євроінтеграції.

Статтю присвячено проблематиці розроблення концепції української пробації, національно обумовленої і такої, що використовує кращі напрацювання світової пробації на основі компаративного аналізу. Актуальність статті визначена через конкретизацію глобалістичних викликів безпеки суспільства і чинники: розширення видів діяльності фахівців і персоналу пробації, впровадження секторів ювенальної пробації, збільшення кількості суб'єктів пробації, які мають статус учасників бойових дій, ветеранів війни, осіб, які мають постравматичний стресовий розлад, інші нозології та особливості когнітивного розвитку. Мета статті передбачала розкриття цільових векторів розроблення національно обумовленої української пробації. Дослідженням підтверджено такі цільові вектори: забезпечення безпеки суспільства, що передбачає зміну орієнтирів з виконання покарання на безпеку громади і дотримання прав людини, верховенство права як осердя європейських стандартів і практики поширення в ідеях і стратегіях пробації, соціальна ресоціалізація з розмаїттям програм підтримки і провайдерів послуг для задоволення потреб засуджених та / або звільнених осіб правопорушників законним шляхом, економічна ефективність через доцільне використання ресурсів пробації, покращення соціокультурного та економічного профілю кожного суб'єкта пробації, піднесення соціального статусу, престижності професії і матеріального забезпечення фахівців і персоналу пробації. Запропоновано моніторинг якості програм ресоціалізації та реінтеграції правопорушників здійснювати з урахуванням доцільної імплементації конструктивного досвіду Великобританії, інших європейських країн. Перспективними аспектами подальшого розроблення тематики статті визначено: аналітика викликів сталого розвитку для розроблення практичних стратегій співучасті громади і громадськості в ресоціалізації суб'єктів пробації; доцільна імплементація світового та європейського досвіду з опорою на соціокультурні традиції і усталені форми і методи соціально-виховної роботи, спрямованої на ресоціалізацію правопорушника, формування чи удосконалення його необхідних загальних і соціально значущих компетентностей правосвідомої просоціальної поведінки і діяльності.

Ключові слова: пробація, євроінтеграція, ресоціалізація, національна ідентичність, безпека суспільства, реінтеграція, суб'єкт пробації, верховенство права**.**

Vorozhbit-Horbatiuk V.V. Ukrainian probation in the context of challenges of sustainable development and European integration.

The article is devoted to the issues of developing a concept of Ukrainian probation, nationally conditioned and one that uses the best practices of world probation based on comparative analysis. The relevance of the article is determined by the specification of global challenges to public security and factors: expansion of the types of activities of probation specialists and personnel, introduction of juvenile probation sectors, increase in the number of probation subjects who have the status of combatants, war veterans, persons with post-traumatic stress disorder, other nosologies and features of cognitive development. The purpose of the article was to reveal the target vectors for the development of nationally conditioned Ukrainian probation.

The study confirmed the following target vectors: ensuring the safety of society, which involves changing the orientations from the execution of punishment to the safety of the community and the observance of human rights, the rule of law as the core of European standards and practices spread in the ideas and strategies of probation, social resocialization with a variety of support programs and service providers to meet the needs of convicted and/or released offenders legally, economic efficiency through the appropriate use of probation resources, improving the socio-cultural and economic profile of each probation subject, raising the social status, prestige of the profession and material support of probation specialists and staff. It is proposed to monitor the quality of programs for the resocialization and reintegration of offenders taking into account the appropriate implementation of the constructive experience of the United Kingdom and other European countries.The following promising aspects of further development of the topic of the article were identified: analytics of sustainable development challenges for the development of practical strategies for the participation of the community and the public in the resocialization of probation subjects; expedient implementation of world and European experience based on socio-cultural traditions and established forms and methods of social and educational work aimed at the resocialization of the offender, the development or improvement of his necessary general and socially significant competencies of law-conscious prosocial behavior and activity.

Key words: probation, European integration, resocialization, national identity, social security, reintegration, probation subject, rule of law.

«Годинник Судного дня перевели на 85 секунду до півночі».
Александра Белл, президент і генеральний директор
Bulletin of the Atomic Scientists:
«Послання Годинника Судного дня не може бути чіткішим.
Катастрофічні ризики зростають, співпраця скорочується, а час закінчується» [1].

Постановка проблеми. Причинами вибору епіграфу цієї публікації є ті виклики і загальна стратегія української пробації, які сумарно утворюють синергію очевидних ризиків посилення формалізму у соціально-виховній роботі під час пробаційного нагляду, можуть привести до втрати спрямованості ресоціалізації суб'єкта пробації на українську і громадянську ідентичність, що врешті-решт може поставити під сумнів реальну ефективність пробації як соціально-правового явища. Як відомо, Годинник Судного дня Бюлетень ради з науки та безпеки (SASB), Вашингтон, Колумбія, створив 1947 р. для візуалізації глобальних ризиків. Власне сам Бюлетень було створено 1945 р. за ініціативи А. Ейнштейна, Дж. Р. Оппенгеймера, та учених Чиказького університету, які були учасниками Манхеттенського проєкту [1] Прес реліз Бюлетеню вартий уваги, оскільки відображає прогностику в усіх сферах суспільно-правових відносин, у тому числі у національних доктринах і концепціях кримінально-виконавчої діяльності, розвитку пробації як системної інституції, яка вирішує питання безпеки суспільства. Відзначення десятої річниці української пробації виразними узагальненнями і масштабними медійними подіями без науково обґрунтованої національної концепції української пробації, де б конструктивно були поєднані успішні напрацювання організаційно-управлінського, змістовно-методичного і оцінно-моніторингового аспектів роботи фахівців і персоналу пробації, ментально близькі, соціокультурно відповідні форми, методи і засоби соціально-виховної роботи і взаємодій з метою ресоціалізації суб'єктів пробації, не формальної зміни соціальної поведінки на час перебування під пробаційним наглядом, а глибокі світоглядні трансформації для соціальної проактивності, відновлення і розвитку позитивних ідентичностей, правосвідомого світогляду і продуктивної діяльності суб'єктів пробації.

Актуальність заявленої у назві статті теми посилюють також такі чинники, як: розширення видів діяльності фахівців і персоналу пробації, впровадження секторів ювенальної пробації для неповнолітніх та осіб до двадцяти одного року, поступове збільшення кількості суб'єктів пробації, які мають статус учасників бойових дій, ветеранів війни, мають бойовий досвід в силах національного спротиву, а також осіб, які мають постравматичний стресовий розлад, інші нозології та особливості когнітивного розвитку. Доки не відбудеться усвідомлення того факту, що питання пробації, її успіх прямо впливає на забезпечення безпеки суспільства, доки не відбудеться зміна парадигми активності з поодиноких проєктів чи успішних грантових досліджень до системної послідовної, неперервної роботи у співпраці з інституціями у галузі освіти, андрагогіки, інклюзивної освіти, вікової та педагогічної психології, соціології та культурології, жодні новації, цифрові сервіси і додатки із системами штучного інтелекту не допоможуть досягти гуманіс-

тичної і людиноцентричної мети пробації відповідно до статті 4 Закону України «Про пробацію: «…забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності» [2].

Мета дослідження: розкрити цільові вектори розроблення національно обумовленої української пробації. Визначена мета статті корелюється із технічним завданням фундаментального дослідження ««Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» за керівництва В. Пивоварова в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України [3].

Стан опрацювання проблематики. Вивчення матеріалів з тематики цієї публікації свідчить про значну увагу науковців до теоретичних і практичних проблем пробації в україні. Зокрема, цікавим контекстно ідеї цієї статті видається наукове есе Д. Ягунова, який стояв у витоках формування нормативного базису української пробації [4]. Багато уваги вивченню різних аспектів пробації та пробаційного нагляду приділяється фахівцями Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України, зокрема у 2025 р. у відділі дослідження проблем кримінально-виконавчого права було підготовлено монографічне видання, присвячене євроінтеграційним концептам пробації для повнолітніх суб'єктів пробації [5].Також аргументовані висновки і змістовні рекомендації представлено у колективній монографії фахівців указаного відділу (В. Пивоваров, Ю. Кернякевич-Танасійчук, М. Романов, О. Осадько та ін.) [6], виданні за результатами щорічного науково-практичного заходу «Концептуальні засади виконання кримінальних покарань в Україні: світові стандарти і національні цінності» [7]. Широка палітра публікацій, присвячених питанням практичної підготовки фахівців і персоналу пробації у Пенітенціарній академії України (І. Богатирьов, С. Гречанюк, В. Аніщенко, К. Сіренко, В. Пузирний, Ю. Петровська та ін.) [8]. Разом з тим, прогресування антропологічних наук, об'єктивні чинники, про які йшла мова вище, обумовлюють доцільність звернення до тематики української, національно обумовленої пробації задля сталого розвитку і поступальної євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. У науковому есе Д. Ягунов запропонував таке бачення актуальних «інституційних змін та управління ризиками» [4]: штучно створений ефект успіху пробації в Україні (1-1,4% повторних кримінальних правопорушень проти результатів пробації в країнах світу 40-70%) через використання орієнтиру на остаточні вироки в оцінці рецидивізму; критика якості досудових звітів, формального підходу і бюрократизації у використанні методики оцінки ризиків; розділена модель пробації в Україні, що виражається в функціонуванні автономної інституції ДУ «Центр пробації», фактично відокремленої від ДКВС, що породжує виклики для пенітенціарної пробації, її фактичної ролі у виправленні і ресоціалізації засуджених; готовність персоналу пробації до роботи з ветеранами війни, учасниками бойових дій і особами, які мають бойовий досвід, коли їхня правосвідома соціальна поведінка залежить від наслідків ПТРС, нозологій внаслідок отриманих травм, інвалідності, довготривалого лікування [4].

Щодо останнього аспекту варто додати прикру перспективність розвитку хімічних залежностей (не лише від ПАР, а й від створюваних за допомогою штучного інтелекту (*далі ШІ*) токсичних речовин, штамів вірусів, інфекцій), трансформації поведінкових залежностей серед такої категорії суб'єктів пробації, наприклад, ігроманія, залежність від гаджетів і забороненого контенту можуть привести до шахрайства, розтрат, ШІ-адикція, токсичні великі мовні моделі, діпфейки можуть привести до крадіжок, патологій в соціальній і професійній ідентичностях, самоідентичності (небажані патерни відповідей на промпт може привести психологічно нестійку людину до психозу, токсичні моделі ШІ формують як норму шантаж, дискримінацію, приниження людської гідності, криміногенний аспект використання безпілотних літальних апаратів і камер неперервного стеження, автономної роботизованої техніки тощо). Медикаментозна залежність може привести до кримінальних правопорушень, коли особа перебуває у стані абстиненції (момент, коли людина через залежність відчуває емоційні та фізичні страждання, тривожність і дратівливість провокує посилення ангедонії (нездатності відчувати радість), порушення сну, харчової поведінки неминуче приводять до демонстрації агресивної поведінки. Цей перелік не вичерпний, однак навіть у такому форматі очевидно, що вивчення криміногенних потреб, некриміногенних потреб має регулярно оновлюватися відповідно до новітніх напрацювань психології, психіатрії, нейропсихології, вікової фізіології і когнітивістики.

У 2025 р. в Україні тривав розвиток системи пробації як альтернативи позбавленню волі, охоплюючи понад 63 000 засуджених [9]. Людиноцентричність і трансформації, обумовлені технологічними

і трансглобалістичними процесами, визначили такі зміни на початок 2026 р.:

Оновлено порядок виконання покарань у виді штрафу задля забезпечення чіткості контролю і процедур взаємодії органів пробації.

Акцентна увага спрямована на ювенальну пробацію для неповнолітніх суб'єктів Сектору ювенальної пробації (неповнолітніх осіб та молодих людей у віці до 21 року. Це передбачає перегляд і оновлення соціально-виховної роботи на європейських стандартах правосуддя, диференціацію і диверсицікацію участі ГО, громади, органів місцевої влади і фахівців та волонтерів пробації.

Уточнено механізм визначення переліку об'єктів для відбування засудженими покарання у виді громадських робіт за погодженням з органами місцевого самоврядування [10].

Досягнення результатів пробації та пробаційного нагляду, як представлено в огляді діяльності Державної установи «Центр пробації» за перше півріччя 2025 р. [11], значно ширші і масштабніші сфери повноважень і професійної відповідальності тільки цієї інституції.

З огляду на узагальнений досвід і приклади успіху пробації в Україні та інших країнах світу [4], відповідно до мети цієї статті можна констатувати, що маркерами успіху передусім є роль суспільства і утвердження верховенства права в Україні, готовність і усвідомлена системна робота з правової соціалізації в умовах викликів воєнного стану і трансформацій цифровізації. По-друге, відбування покарання без ізоляції від суспільства і організація соціально-виховної роботи для поступальної ресоціалізації засудженої особи має спиратися на ретельне вивчення і врахування реальної цінності родинних зв'язків, цілеспрямованого педагогічного процесу з урахуванням особливостей когнітивного розвитку засуджених осіб, впливу найближчого соціального оточення і самоідентичності особи – суб'єкта пробації.

Ці два напрями визначено основоположними в технічному завданні фундаментального дослідження «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» у 2026 р. Зокрема, за ініціативи і організаційного та методологічного супроводу наукового керівника теми В. Пивоварова проведено емпіричне дослідження на тему «Участь суспільства в реінтеграції засуджених та звільнених від відбування покарання осіб в Україні». Розроблення, обґрунтування і проведення опитування цільової аудиторії тривало один календарний рік. Методологія і процедурні моменти емпіричного етапу презентовано, зокрема, у публікації авторки [12].

Взяли участь 1608 осіб, серед них 73% (1166 осіб) - фахівці, персонал і волонтери пробації. Серед важливих умов реінтеграції засуджених та / або звільнених осіб респонденти визначили: 671 (41,7%) осіб визначили пріоритет соціальної підтримки (житло, робота, допомога у відновленні соціальних зв'язків; 338 (21%) пріоритезували реалізацію державної політики у розумінні програм реінтеграції таких осіб, координування взаємодії державних, самоврядних і громадських інституцій для задоволення потреб засуджених та / або звільнених осіб правомірним шляхом; 268 опитаних (16,7%) визначили ключовою психологічну допомогу; 203 (12,6%) респондентів акцентували на важливості фінансово-економічної допомоги, 128 (8%) осіб під час опитування пріоритезували необхідність співпраці і залученість громадянського суспільства (діаграма 1).

Діаграма 1

Скріншот автоматично обробленого результату відповіді авторського опитувальника «Участь суспільства в реінтеграції засуджених та звільнених від відбування покарання осіб в Україні» у Google forms станом на 26 січня 2026 р.

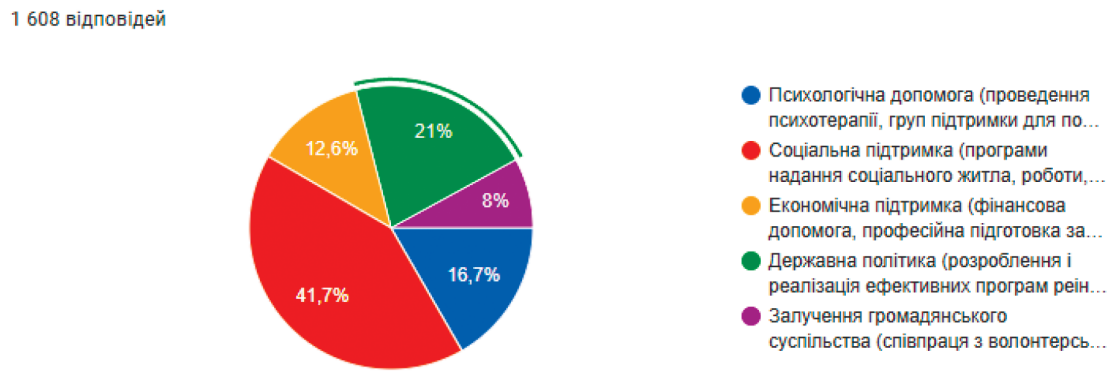

Як видно з діаграми 1, позиції зацікавлених респондентів визначають соціальний і державницький аспект фундаментом концептів української національної пробації.

Виходячи з такої пропозиції, цільові акценти в діяльності української національної пробації доцільно структурувати в логіці, як на діаграмі 2.

Діаграма 2

Цільові акценти української пробації

Прозорий моніторинг якості пропонованих програм ресоціалізації та реінтеграції правопорушників апріорно не може оминути конструктивних досвід Великобританії. У цьому цільовому акценті привертає увагу компаративно цікавий досвід, представлений Дж. Джейкобсон, Х. Фейєр щодо почуття власної гідності як ресурсу формування відповідальності (Лондон, 2017 р.); проєкт Т. Г'ятенг, Т. Максуіні, М. Хаф щодо ключових факторів для дотримання умов громадського нагляду у Лондоні (Лондон, 2010 р.); проєкт взаємного консультування в узагальненні І. Бойс, Дж. Хантер, М. Хаф (2009) [13].

Висновки і перспективи. Отже, концептуально українська пробація передбачає методологічні базиси для запобігання злочинності і забезпечення безпеки суспільства. Глобалістичні виклики вимагають зміни орієнтиру з виконання покарання на безпеку громади і дотримання прав людини, верховенство права як осердя європейських стандартів національної пробації. Соціальна ресоціалізація з широким арсеналом програм підтримки і провайдерів послуг може забезпечити прогностику правомірного задоволення потреб засуджених та / або звільнених осіб правопорушників. Економічна ефективність має визначатися не лише зменшенням витрат на утримання правопорушників в установах виконання покарань, а доцільним використанням ресурсів пробації для досягнення визначних цілей інституції. Базовим є покращення соціокультурного та економічного профілю кожного суб'єкта пробації, піднесення соціального статусу, престижності професії і матеріального забезпечення фахівців і персоналу пробації. Без цього жоден із пропонованих маркерів успіху не матиме довгострокової перспективи. Тому цільові вектори розроблення національно обумовленої української пробації мають включати очікувані результати та умови забезпечення ефективності української пробації. Перспективи розроблення тематики: аналіз викликів

сталого розвитку для стратегій співучасті громади в ресоціалізації суб'єктів пробації; доцільна імплементація світового та європейського досвіду з опорою на соціокультурні традиції і усталені форми і методи соціально-виховної роботи, культурно близькі прийоми і засоби формування чи удосконалення його необхідних загальних і соціально значущих компетентностей правосвідомої просоціальної поведінки і діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. PRESS RELEASE: It is 85 seconds to midnight. By Sarah Starkey.What's New at the Bulletin. *Bulletin of the Atomic Scientists*. URL: https://thebulletin.org/ (дата звернення: 26.01.2026).
2. Про пробацію. Закон України. Відомості Верховної Ради, 2015, № 13, ст. 93. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text.
3. Інформація про відділ дослідження проблем кримінально-виконавчого права. НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса НАПрНУ. Локальна документація. 2026. URL: https://surl.li/uhsvfv.
4. Yagunov D. Rethinking Ukrainian Probation: An Essay on Institutional Change and Risk Management. 26.01.2026. URL: https://surl.lu/vvdryf.
5. Ворожбіт-Горбатюк В.В. Пробаційні програми для повнолітніх суб'єктів пробації: євроінтеграційний вектор національного дискурсу: монографія електрон. наук. вид. Харків: Право, 2025. 226 с. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178617127.
6. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стан: монографія. Наук. ред. В. Пивоваров. Харків: Право, 2024. 331 с. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178602321.
7. Концептуальні засади виконання кримінальних покарань в Україні: світові стандарти і національні цінності: Дайджест стенд. доп. III всеукр. наук.-практ. заходу у формі круглого столу, 3 квіт. 2025 р., м. Харків: електрон. наук. вид.; голов. ред.: В.В. Пивоваров. Харків: Право, 2025. 81 с. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178617042.
8. Пробація: 10 років змін та досягнень: колективна монографія. В.О. Аніщенко, І.Г. Богатирьов, І.Б. Волеваха та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С.К. Гречанюка. Чернігів: Пенітенціарна академія України, 2025. 272 с. URL: https://surl.li/wfljgg.
9. 10 років у цифрах. 2025. URL:https://www.probation.gov.ua/10-rokiv-u-cifrah#:~:text.
10. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України щодо вдосконалення діяльності уповноважених органів з питань пробації. Наказ Мінюсту України №732/5 від 13.03.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0413-25#Text.
11. Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» за І півріччя 2025 року. Київ: 2025. 91 с. URL: https://surl.lu/petaxi.
12. Ворожбіт-Горбатюк В.В. Моделювання готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності: методологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. Серія Право, вип. 87, ч. 3. С. 263-268. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.39.
13. The World Prison Brief**.** URL: https://www.prisonstudies.org/ (дата звернення: 26.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 31.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Ворожбіт-Горбатюк В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.121.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.7

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ОХОРОНИ МЕДИЧНИХ ДАНИХ ПАЦІЄНТІВ

Воронцов Д.,
аспірант НДІ інтелектуальної власності
НАПрН України
ORCID: 0009-0002-3016-085X

Воронцов Д.Ю. Кримінально-правовий аспект охорони медичних даних пацієнтів.

У статті розкрито кримінально-правовий аспект охорони медичних даних пацієнтів у контексті цифровізації системи охорони здоров'я та зростання обігу інформації медичного характеру. Обґрунтовано положення про самостійне місце медичних даних у системі об'єктів кримінально-правової охорони з огляду на їх підвищену чутливість та безпосередній зв'язок із реалізацією права на приватне життя. Проаналізовано спеціальні та загальні норми Кримінального кодексу України, що забезпечують захист конфіденційної медичної інформації, зокрема статті 132, 145, 182, 361, 362 та 366 КК України, а також виявлено проблеми їх узгодженості та конкуренції у правозастосовній практиці.

Особливу увагу приділено кримінально-правовій характеристиці лікарської таємниці як елементу професійного обов'язку медичних працівників і як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони. Доведено, що чинне кримінальне законодавство не формує цілісної моделі захисту медичних даних пацієнтів, що зумовлює фрагментарність правового регулювання та неоднакове тлумачення складів кримінальних правопорушень. Обґрунтовано необхідність концептуального уточнення об'єкта кримінально-правової охорони медичних даних і вдосконалення нормативних підходів до їх захисту з урахуванням сучасних викликів цифрової медицини.

Проаналізовано сучасний стан кримінально-правового регулювання в Україні, виявлено його системні недоліки. Констатовано, що чинне законодавство не формує цілісної моделі захисту, оскільки відповідні заборони мають фрагментарний характер і розосереджені в різних інститутах Особливої частини КК України. Це ускладнює кваліфікацію правопорушень та підриває єдність правозастосовної практики.

Автор критично оцінює наявний підхід, який реалізується переважно через загальні норми про захист персональних даних та інститути професійної відповідальності, не враховуючи специфіки медичної інформації та високих ризиків заподіяння істотної моральної шкоди. Наголошується, що відсутність чітко визначених меж кримінальної відповідальності за порушення конфіденційності медичних даних створює передумови для конкуренції норм і суперечливого тлумачення складу злочину.

Стаття висвітлює необхідність подальшого вдосконалення кримінального законодавства шляхом формування системної та спеціалізованої моделі охорони медичних даних пацієнтів.

Ключові слова: медичні дані пацієнтів, лікарська таємниця, кримінально-правова охорона, конфіденційна інформація, права пацієнта, цифровізація охорони здоров'я.

Vorontsov D.Y. Criminal law aspect of protecting patients' medical data.

The article examines the criminal law protection of patients' medical data in the context of healthcare digitalization and the expanding circulation of medical information. The study substantiates the autonomous position of medical data within the system of criminal law protection objects, emphasizing their heightened sensitivity and direct connection to the right to privacy. Special and general provisions of the Criminal Code of Ukraine aimed at safeguarding confidential medical information are analyzed, including Articles 132, 145, 182, 361, 362, and 366, with particular attention paid to issues of normative inconsistency and competition in law enforcement practice. The paper focuses on the criminal law

characterization of medical secrecy as both an element of professional duty and an independent object of criminal law protection. It is argued that the current criminal legislation lacks a coherent and systematic framework for protecting patients' medical data, resulting in fragmented regulation and inconsistent qualification of criminal offenses. The necessity of conceptual clarification of the object of criminal law protection of medical data and the improvement of regulatory approaches in line with contemporary challenges of digital healthcare is substantiated.

The distinction between criminally punishable attacks on patients' medical data requires taking into account the nature of access to information, the method of its use or disclosure, the subject matter of the offense, and the real consequences for the exercise of an individual's right to privacy and medical confidentiality.

Criminal legal protection of medical data is implemented mainly through general structures for the protection of personal information and through institutions of professional liability, which does not take into account the specifics of medical information as a type of data with an increased risk of causing significant non-pecuniary harm to the patient. The lack of regulatory specification of the limits of criminal liability for violating the confidentiality regime of medical data creates the prerequisites for competition between criminal law norms and unequal interpretation of the elements of a criminal offense.

Key words: patients' medical data, medical secrecy, criminal law protection, confidential information, patients' rights, healthcare digitalization.

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація сфери охорони здоров'я, розширення обігу медичної інформації та інтеграція інформаційно-телекомунікаційних технологій у процес надання медичної допомоги істотно загострили питання належної правової охорони медичних даних пацієнтів. Медична інформація, з огляду на її високий рівень чутливості та тісний зв'язок із приватним і сімейним життям особи, потребує підвищених гарантій захисту, зокрема й засобами кримінального права. Водночас чинна система кримінально-правової охорони не демонструє достатньої нормативної визначеності щодо меж та механізмів відповідальності за порушення режиму конфіденційності медичних даних. Особливо проблемним залишається питання узгодженості кримінально-правових норм, спрямованих на захист життя і здоров'я людини, із нормами, що забезпечують охорону персональних та медичних даних пацієнтів. У практиці правозастосування спостерігається фрагментарний підхід до кваліфікації діянь, пов'язаних із незаконним доступом, використанням або розголошенням медичної інформації, що зумовлено як конкуренцією кримінально-правових норм, так і відсутністю усталених доктринальних критеріїв розмежування відповідних складів кримінальних правопорушень.У цьому контексті актуалізується необхідність комплексного кримінально-правового аналізу охорони медичних даних пацієнтів як самостійного об'єкта кримінально-правового захисту, а також з'ясування його співвідношення з традиційними інститутами охорони життя та здоров'я особи у сфері медичної діяльності.

Метою дослідження є комплексний аналіз кримінально-правових засобів охорони медичних даних пацієнтів, з'ясування їх місця у системі кримінально-правового захисту прав пацієнта, а також виявлення доктринальних і нормативних проблем кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням професійних обов'язків медичних і фармацевтичних працівників у частині забезпечення конфіденційності медичної інформації. Досягнення поставленої мети передбачає визначення особливостей об'єкта та об'єктивної сторони відповідних кримінально-правових заборон, аналіз конкуренції кримінально-правових норм у цій сфері, а також формування теоретично обґрунтованих підходів до їх розмежування з урахуванням сучасних тенденцій розвитку медичного та інформаційного права.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика кримінально-правової охорони прав пацієнта, зокрема у сфері медичної діяльності, неодноразово ставала предметом дослідження у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Значний внесок у розроблення загальнотеоретичних засад кримінально-правової відповідальності медичних працівників зроблено у працях Р.В. Вереші, С.Р. Дутчака та С.А. Хімченко, які акцентували увагу на питаннях вини, професійного обов'язку та причинного зв'язку у медичних деліктних правопорушеннях. Водночас у більшості наукових робіт акцент робиться переважно на адміністративно-правових або цивільно-правових механізмах захисту медичної інформації, тоді як кримінально-правовий вимір цієї проблеми залишається фрагментарно висвітленим.

Виклад основного матеріалу. Норми кримінального права, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини у процесі надання медичної допомоги та медичних послуг, утворюють внутрішньо узгоджену підсистему кримінально-правової охорони, спрямовану на гарантування мінімально допустимого стандарту професійної поведінки медичних і фармацевтичних працівників. До цієї групи належать, зокрема, положення статей 131, 138, 139 та 140 Кримінального кодексу України, які, хоча й мають спільний родовий об'єкт – життя і здоров'я особи, – водночас істотно відрізняються за безпосереднім об'єктом, характером суспільно небезпечної поведінки та механізмом заподіяння шкоди. Особливої уваги у цьому контексті потребує проблема відмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 139 та 140 КК України, оскільки обидві норми регламентують відповідальність за порушення професійних обов'язків у сфері медичної діяльності, але відображають різні моделі кримінально караної бездіяльності та різний ступінь соціальної небезпеки. У вітчизняній кримінально-правовій доктрині переважає підхід, відповідно до якого між зазначеними нормами має місце конкуренція, за якої ст. 140 ККУ розглядається як загальна, а ст. 139 ККУ – як спеціальна кримінально-правова норма. Такий підхід ґрунтується на класичному розумінні співвідношення загального та спеціального складів злочинів, за якого спеціальна норма конкретизує окремі ознаки загальної та має пріоритет у застосуванні [1].

Водночас сама по собі констатація конкуренції норм не може вважатися достатньою для правильної кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь. Як справедливо підкреслюється у доктрині, питання конкуренції кримінально-правових норм не вирішується абстрактно, поза зв'язком із фактичними обставинами конкретної справи, а потребує детального аналізу ознак складу кримінального правопорушення, реального характеру поведінки суб'єкта та особливостей заподіяної шкоди. У цьому сенсі доцільним є застосування методології функціонального порівняння складів злочинів, яка дозволяє виявити не лише формальні, а й змістовні відмінності між ними.

На відміну від цього, склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 140 КК України, охоплює значно ширший спектр професійних порушень у сфері медичної діяльності. Йдеться про будь-яке неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником при наданні медичної допомоги чи медичних послуг незалежно від їх виду – екстреної, первинної, спеціалізованої, високоспеціалізованої, паліативної або реабілітаційної. У цьому випадку потерпілий не обов'язково перебуває у безпосередньо загрозливому для життя стані, а суспільна небезпека діяння формується поступово, через порушення стандартів медичної допомоги, клінічних протоколів або загальновизнаних правил професійної обачності.

Такий підхід корелює з доктринальними положеннями американського кримінального та медико-деліктного права, де відповідальність медичного працівника за шкоду пацієнтові традиційно розмежовується залежно від характеру порушення обов'язку турботи (duty of care). У межах цієї доктрини окремо виділяється кримінально карана бездіяльність у ситуаціях очевидної та негайної загрози життю (criminal omission in emergency situations), а також професійна недбалість, що призводить до тяжких наслідків у результаті системного або грубого відступу від стандартів належної медичної практики (gross medical negligence). Саме ця концепція дозволяє теоретично обґрунтувати відмінність між ненаданням допомоги як свідомою відмовою діяти у критичній ситуації та неналежним виконанням обов'язків як дефектною реалізацією професійної діяльності.

З позицій об'єктивної сторони зазначені склади також істотно різняться. Для ст. 139 КК України визначальною є форма бездіяльності, що проявляється у повному утриманні від надання необхідної допомоги за наявності реальної можливості її надати. У ст. 140 КК України кримінально-правове значення має як дія, так і бездіяльність, якщо вони не відповідають встановленим вимогам професійної діяльності та перебувають у причинному зв'язку з настанням тяжких наслідків для пацієнта. Відповідно, механізм заподіяння шкоди у цих складах є різним, що виключає їх автоматичне ототожнення навіть за формальної подібності.

Центральне місце в системі кримінально-правової охорони медичних даних пацієнтів посідають спеціальні склади кримінальних правопорушень, безпосередньо спрямовані на захист конфіденційної інформації медичного характеру. До таких складів, насамперед, належать положення статей 145 та 132 Кримінального кодексу України, які формують нормативне ядро кримінально-правового механізму протидії незаконному обігу відомостей про стан здоров'я особи.

Аналізуючи правову природу лікарської таємниці, С.А. Хімченко обґрунтовує її подвійний характер, наголошуючи, що вона одночасно виступає елементом професійного обов'язку медич-

ного працівника та самостійним об'єктом кримінально-правової охорони. Такий підхід дозволяє розглядати незаконне розголошення медичних відомостей не лише як порушення спеціальних правил медичної діяльності, а як посягання на фундаментальні особисті немайнові права пацієнта, зокрема право на повагу до приватного життя та інформаційну автономію. У цьому сенсі криміналізація відповідних діянь відповідає концепції ultima ratio, оскільки застосування кримінально-правових засобів виправдане високим ступенем суспільної небезпеки таких посягань. Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 145 КК України, є відомості, що стали відомі особі у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків і стосуються стану здоров'я пацієнта, фактів його звернення за медичною допомогою, діагнозу, перебігу захворювання та методів лікування. Як слушно зазначає Вереша Р.В., визначальним для кримінально-правової оцінки є не спосіб отримання або форма зберігання таких відомостей, а їхній змістовний зв'язок із приватною сферою особи та очікуваний режим конфіденційності, що виникає у відносинах між пацієнтом і суб'єктом, який здійснює медичну діяльність. Саме цей критерій дозволяє відмежувати лікарську таємницю від інших видів конфіденційної інформації [2, с. 33].

У доктринальному плані об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 145 КК України, розглядається як активна поведінка, спрямована на доведення медичних відомостей до відома третіх осіб без наявності законних підстав або з перевищенням меж дозволеного розголошення. Хімченко С.А. звертає увагу на те, що суспільна небезпека такого діяння полягає не лише у факті поширення інформації, а й у створенні довготривалих негативних наслідків для особи, включаючи психологічну шкоду, соціальну стигматизацію та підрив довіри до інститутів охорони здоров'я. Цей підхід концептуально узгоджується з положеннями американської доктрини medical privacy, де порушення конфіденційності медичних даних розглядається як форма нематеріальної шкоди, що має самостійне кримінально-правове значення [7, с. 43].

Особливий різновид лікарської таємниці закріплений у ст. 132 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби. У наукових працях Вереші Р.В. підкреслюється, що виділення цього складу в самостійну норму обумовлене не лише медичними, а насамперед соціально-правовими чинниками, оскільки розголошення такої інформації здатне спричинити багатовимірну шкоду, що виходить за межі індивідуального правопорушення та впливає на реалізацію принципу рівності й недискримінації [5, с. 38].

Зазначений підхід кореспондує з американською теорією stigma-based harm, відповідно до якої інформація про ВІЛ-статус або інші тяжкі захворювання відноситься до категорії даних підвищеної чутливості, розголошення яких створює загрозу соціального виключення, порушення трудових і цивільних прав особи та обмеження доступу до медичних послуг. Саме ця сукупність потенційних наслідків, на думку як українських, так і зарубіжних дослідників, обґрунтовує необхідність підвищеного рівня кримінально-правової охорони відповідних відомостей.

У системі кримінально-правового захисту медичних даних пацієнтів поряд із спеціальними складами існують також загальні кримінальні норми, які опосередковано регулюють відносини у сфері охорони конфіденційної інформації медичного характеру. До таких норм належать статті 182, 361, 362 та 366 Кримінального кодексу України, кожна з яких формує окремий вимір кримінальної відповідальності та охороняє специфічні об'єкти та суб'єктивні права, що опосередковано впливають на безпеку медичних даних.

Стаття 182 КК України, яка криміналізує порушення недоторканності приватного життя, виступає універсальною нормою, що застосовується у випадках незаконного збирання, зберігання або поширення медичних даних особами, які не мають статусу медичного працівника. Як зауважує С. Коталейчук ця норма виконує функцію гаранта індивідуальної автономії інформаційної сфери, забезпечуючи захист даних про стан здоров'я незалежно від професійної приналежності порушника. У доктринальному розумінні, об'єктом злочину є приватна сфера особи, до якої належать відомості, що складають лікарську таємницю або її аналог у випадках, коли обробка медичних даних здійснюється особами, що не наділені відповідними службовими чи професійними повноваженнями [6, с.48].

Кримінальна відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних систем, передбачена статтями 361 та 362 КК України, стає особливо актуальною у контексті розвитку електронної медицини та інтеграції eHealth. Філь С.Р. підкреслює, що ці норми створюють право-

ву рамку для захисту медичної документації у цифровому форматі, оскільки електронні системи зберігають величезний масив персональних даних, включно з результатами обстежень, історіями хвороби та діагностичною інформацією. Несанкціоноване втручання в такі системи не лише порушує правила інформаційної безпеки, а й потенційно призводить до масштабного розголошення медичних відомостей, що набуває рис тяжкого суспільно небезпечного діяння. У цьому контексті американська доктрина cyber-security in healthcare підтверджує, що незаконний доступ до електронних медичних записів є критичною загрозою для конфіденційності, зокрема у випадках, коли він поєднується з можливістю розголошення даних, що підпадають під категорію особливо чутливих.

Стаття 366 КК України, яка регламентує відповідальність за службове підроблення, у сфері медичних даних застосовується у випадках фальсифікації медичної документації. Як відзначає Дутчак С.Р., такий вид порушення поєднує у собі ознаки кримінального правопорушення проти службової дисципліни та порушення права пацієнта на достовірну медичну інформацію, яка є невід'ємною складовою права на охорону здоров'я. Фальсифікація медичних даних може мати як прямі наслідки для фізичного стану пацієнта, так і опосередковані – у вигляді втрати довіри до медичної установи, неправильного призначення лікування або порушення прав пацієнтів у судових і адміністративних процесах. У зарубіжній доктрині аналогічні діяння розглядаються як форма professional misconduct із потенційною кримінальною оцінкою, коли фальсифікація медичних даних веде до серйозної шкоди здоров'ю або порушення прав пацієнтів [3, с. 21].

Висновки. Кримінально-правовий аспект охорони медичних даних пацієнтів посідає самостійне місце у системі захисту прав людини та зумовлює необхідність відмежування медичної інформації від інших різновидів персональних даних. Медичні дані безпосередньо відображають стан здоров'я особи, особливості її фізичного та психічного функціонування, що надає їм підвищеного рівня правової чутливості та визначає їх як об'єкт спеціальної кримінально-правової охорони.

Чинне кримінальне законодавство України не формує цілісної та системно вибудуваної моделі захисту медичних даних пацієнтів, оскільки кримінально-правові заборони, пов'язані з незаконним збиранням, використанням, зберіганням або розголошенням такої інформації, мають фрагментарний характер і розміщуються у різних інститутах Особливої частини Кримінального кодексу України. Такий підхід ускладнює визначення безпосереднього об'єкта посягання та негативно впливає на єдність правозастосовної практики. Кримінально-правова охорона медичних даних реалізується переважно через загальні конструкції захисту персональної інформації та через інститути професійної відповідальності, що не враховує специфіки медичної інформації як різновиду даних з підвищеним ризиком заподіяння істотної немайнової шкоди пацієнтові. Відсутність нормативної конкретизації меж кримінальної відповідальності за порушення режиму конфіденційності медичних даних створює передумови для конкуренції кримінально-правових норм та неоднакового тлумачення ознак складу кримінального правопорушення.

Розмежування кримінально караних посягань на медичні дані пацієнтів потребує врахування характеру доступу до інформації, способу її використання або розголошення, суб'єктного складу правопорушення та реальних наслідків для реалізації права особи на приватність і медичну таємницю.

Саме поєднання цих критеріїв дозволяє відокремити релевантні діяння від дисциплінарних, цивільно-правових або адміністративних правопорушень. Подальший розвиток кримінально-правової доктрини у сфері охорони медичних даних пацієнтів потребує концептуального переосмислення їх правової природи, чіткішого визначення об'єкта кримінально-правової охорони та узгодження кримінального законодавства з сучасними стандартами захисту конфіденційної медичної інформації в умовах цифровізації системи охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 29.01.2026).
2. Вереша Р.В. Поняття вини як елемент змісту кримінального України: дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 К., 2004. 203 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2009/VERESHA_2005.pdf (дата звернення 29.01.2026).

3. Дутчак С.Р. Кримінально-правова детермінанта забезпечення охорони прав пацієнта в Україні: монографія. Київ, 2019. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/09/Vyshegrad-1_2019_Tom-2-1pdf.pdf (дата звернення 29.01.2026).
4. Рогова О. Глобалізація та зміни правової системи України в умовах війни. *Публічне право*. 2022. Т. 3. № 47. С. 101–109. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/47/14.pdf. (дата звернення 29.01.2026).
5. Бірюков Р. Глобалізація та її вплив на правову сферу. *Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно правові дослідження».* 2009. Т. 2. С. 36–40. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/ (дата звернення 29.01.2026).
6. Коталейчук С. Реалізація та захист персоніфікованої інформації у законодавстві України: правове забезпечення. *Право України*. 2016. № 1. С. 46–50. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/70.
7. Хімченко С.А. Кримінально-правове значення лікарської помилки. Консервативно-ліберальні ідеї Одеської школи кримінального права: матер. Одеської наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 лист. 2023 р.) відп. ред. проф. Ю.Ю. Коломієць. Одеса: Юридика, 2024. С. 38-42. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/413f24ad-756d-44df-bf2c-725193c1be0e/content (дата звернення 29.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 02.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Воронцов Д.Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 351.746.1:343.31
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.8

РОЛЬ І МІСЦЕ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ДЕРЖАВНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ

Денисенко О.І.,
ад'юнкт відділу ад'юнктури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0009-0004-6945-1843

Денисенко О.І. Роль і місце Служби безпеки України в протидії кримінальним правопорушенням проти державних та громадських діячів.

У статті розглянуті питання щодо ролі та місця Служби безпеки України в протидії кримінальним правопорушенням проти державних та громадських діячів. Зазначено, що кримінальні правопорушення проти державних і громадських діячів в кримінально-правовому сенсі охоплюють не лише прямі посягання на життя, втручання в діяльність, або погрози чи насильство щодо них (статті 112, 344, 346 КК України), а й низку суміжних суспільно-небезпечних діянь проти основ національної безпеки України, проти громадської безпеки (зокрема терористичної спрямованості), проти громадського порядку, проти авторитету органів державної влади тощо. Серед інших кримінальних правопорушень вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. ст. 112, 344 та 346 КК, не має значних кількісних показників. Однак ефективність протидії кримінальним правопорушенням проти державних і громадських діячів слід оцінювати насамперед за показниками попереджених посягань, а не за кількістю кримінальних проваджень та засуджених осіб, оскільки навіть одиничне успішне посягання може спричинити значні політичні, управлінські та психологічні наслідки.

Служба безпеки України як спеціально уповноважений державний орган у сфері забезпечення державної безпеки реалізує свої повноваження у протидії таким кримінальним правопорушенням щонайменше у трьох взаємопов'язаних видах діяльності: контррозвідувальній, оперативно-розшуковій та кримінально процесуальній. Однак головною особливістю діяльності СБУ у цій сфері є її переважно попереджувальний характер, за якого пріоритет надається недопущенню посягань на державних та громадських діячів шляхом раннього виявлення загроз, а не реагуванню на вже вчинене кримінальне правопорушення.

До ключових превентивних інструментів у цій сфері належать оцінювання рівня загроз щодо конкретних осіб, виявлення ранніх ознак формування злочинного наміру у конкретних осіб, планів та задумів спецслужб іноземних держав, а також нейтралізація організаторів і підбурювачів, зокрема тих, які здійснюють пошук виконавців через Інтернет ресурси.

Вказано на необхідність вдосконалення взаємодія оперативних та слідчих підрозділів СБУ, а також міжвідомчої взаємодії між відповідними правоохоронними органами, які є суб'єктами системи протидії кримінальним правопорушенням проти державних та громадських діячів.

Ключові слова: державні діячі, громадські діячі, кримінальні правопорушення, Служба безпеки України, попередження, кримінальна відповідальність, суспільна небезпечність.

Denysenko O.I. The role and place of the Security Service of Ukraine in counteracting criminal offenses against state and public figures.

The article considers the role and place of the Security Service of Ukraine in combating criminal offenses against state and public figures. It is noted that criminal offenses against state and public figures in the criminal-legal sense include not only direct attacks on life, interference in activities, or threats or violence against them (Articles 112, 344, 346 of the Criminal Code of Ukraine), but also a number of related socially dangerous acts against the foundations of national security of Ukraine, against public security (in particular, terrorist in nature), against public order, against the authority of state authorities,

etc. Among other criminal offenses, the commission of socially dangerous acts provided for in Articles 112, 344 and 346 of the Criminal Code does not have significant quantitative indicators. However, the effectiveness of countering criminal offenses against state and public figures should be assessed primarily by the indicators of prevented attacks, and not by the number of criminal proceedings and convicted persons, since even a single successful attack can cause significant political, administrative and psychological consequences.

The Security Service of Ukraine, as a specially authorized state body in the field of ensuring state security, exercises its powers to counter such criminal offenses in at least three interrelated types of activity: counterintelligence, operational-search and criminal procedural. However, the main feature of the SBU's activities in this area is its predominantly preventive nature, in which priority is given to preventing attacks on state and public figures through early detection of threats, rather than responding to an already committed criminal offense.

Key preventive tools in this area include assessing the level of threats to specific individuals, identifying early signs of criminal intent in specific individuals, plans and designs of foreign intelligence services, as well as neutralizing organizers and instigators, in particular those who search for perpetrators through Internet resources.

The need to improve the interaction of operational and investigative units of the SBU, as well as interdepartmental interaction between relevant law enforcement agencies, which are subjects of the system of countering criminal offenses against state and public figures, is indicated.

Key words: statesmen, public figures, criminal offenses, Security Service of Ukraine, warning, criminal liability, public danger.

Постановка проблеми. Забезпечення національної безпеки України в умовах збройної агресії російської федерації, а також системної та агресивної розвідувально-підривної діяльності її спеціальних служб об'єктивно зумовлює підвищену увагу до проблем кримінально-правової охорони суспільно значущих осіб, передусім державних і громадських діячів. Посягання на таких осіб характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпеки, оскільки поєднує безпосередню шкоду життю, здоров'ю, свободі чи безпеці конкретного потерпілого з негативним впливом на функціонування державного механізму, стабільність публічного управління та рівень довіри суспільства до інституцій влади. Крім того, вчинення відповідних кримінальних правопорушень нерідко має на меті формування атмосфери страху, дестабілізації та керованої паніки як інструменту впливу на суспільно-політичні процеси.

Відповідно, в таких умовах протидія злочинним посяганням на державних та громадських діячів потребує поєднання не лише кримінально-правових, а й організаційних, оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів, що й обумовлює визначальну роль Служби безпеки України (далі – СБУ) у цій сфері як державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України [1].

Мета дослідження. Метою статті є комплексне дослідження кримінально-правових і організаційно-правових аспектів протидії органами Служби безпеки України кримінальним правопорушенням проти державних і громадських діячів, а також визначення ролі і місця органів безпеки у цій сфері забезпечення національної безпеки України..

Для досягнення поставленої мети у статті передбачається вирішення таких **завдань**:

здійснити кримінально-правову характеристику найбільш типових кримінальних правопорушень, спрямованих проти державних і громадських діячів;

визначити роль і місце Служби безпеки України в системі суб'єктів протидії кримінальним правопорушенням зазначеної категорії;

окреслити основні напрями вдосконалення превентивної діяльності СБУ та відповідних правоохоронних органів у сфері захисту державних і громадських діячів.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що у межах юридичної (в першу чергу відомчої) науки питання попереджувальної діяльності органів СБ України розглядалися у працях таких науковців, як В.Ю. Артемов, С.В. Білан, В.О. Глушков, О.Ю. Звонарьов, Ю.В. Землянський, Ю.П. Лопатюк, М.Є. Мухлигін, С.Ю. Миронов, Р.Д. Півак, Є.М. Пітцик, В.М. Поваляєв, М.Г. Павліченко, М.С. Романов та ін.

Однак дослідження науковців переважно були присвячені окремим теоретичним і практичним аспектам попередження, припинення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері дер-

жавної безпеки. Водночас у спеціальній літературі досі не отримали належного висвітлення ролі та місця СБУ в системі протидії посяганням на державних і громадських діячів в контексті забезпечення національної безпеки та співвідношення компетенції Служби безпеки України з повноваженнями інших суб'єктів (Національної поліції України, органів прокуратури, Управління державної охорони тощо).

Виокремлення зазначених невирішених складових загальної проблематики дає підстави стверджувати, що подальшого наукового обґрунтування потребують такі питання: кримінально-правова кваліфікація кримінальних правопорушень проти державних і громадських діячів; правова регламентація застосування спеціальних заходів протидії посяганням на вказаних осіб в межах оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності; міжвідомча взаємодія правоохоронних органів в межах загальної системи протидії таким правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. В умовах протидії збройній агресії російської федерації забезпечення державної безпеки, окрім військових заходів, вимагає удосконалення всього комплексу державної політики у сфері забезпечення національної безпеки, зокрема й у питаннях забезпечення ефективної та надійної охорони життя та здоров'я та забезпечення нормальної діяльності військово-політичного керівництва країни. Останнє є важливою складовою забезпечення державного суверенітету України, стабільності функціонування державних органів.

Відповідно до ст. 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову [2]. Представники вищих органів державної влади відповідно є державними та громадськими діячами, життя, здоров'я та нормальна діяльність яких охороняються законодавством України про кримінальну відповідальність (зокрема статтями 112, 344, 346 КК) [3].

Серед інших кримінальних правопорушень вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. ст. 112, 344 та 346 КК, не має значних кількісних показників. Так, Офісом Генерального прокурора наводиться наступна статистика:

– за 2021 рік обліковано 2 кримінальних провадження за ст. 112 КК, 21 кримінальне провадження за ст. 344 КК, 15 кримінальних проваджень за ст. 346 КК;

– за 2022 рік обліковано 2 кримінальних провадження за ст. 112 КК, 5 кримінальних проваджень за ст. 344 КК, 14 кримінальних проваджень за ст. 346 КК;

– за 2023 рік обліковано 3 кримінальні провадження за ст. 112 КК, 6 кримінальних проваджень за ст. 344 КК, 15 кримінальних проваджень за ст. 346 КК;

– за 2024 рік обліковано 0 кримінальних проваджень за ст. 112 КК, 4 кримінальних провадження за ст. 344 КК, 8 кримінальних проваджень за ст. 346 КК.

– за 2025 рік обліковано 4 кримінальних провадження за ст. 112 КК, 7 кримінальних проваджень за ст. 344 КК, 12 кримінальних проваджень – за ст. 346 КК [4].

Однак, ефективність протидії кримінальним правопорушенням проти державних і громадських діячів слід оцінювати насамперед за показниками попереджених посягань, а не за кількістю кримінальних проваджень та засуджених осіб, оскільки навіть одиничне успішне посягання може спричинити значні політичні, управлінські та психологічні наслідки.

Вчинення правопорушень проти державних та громадських діячів має високий рівень суспільної небезпеки, оскільки від їх державної чи громадської діяльності залежить прийняття важливих політичних рішень, які впливають на стан національної безпеки країни.

З початком широкомасштабної війни з росією обсяг і характер загроз щодо державних та громадських діячів якісно змінилися. Спецслужби російської федерації активно планують та намагаються здійснити плани щодо ліквідації Президента України та інших представників вищого військово-політичного керівництва держави [5]. Крім того, посягання на життя державних чи громадських діячів в умовах війни викликає значний суспільно-політичний резонанс та має на меті залякування як простих громадян, так і представників органів влади [6].

Кримінальні правопорушення проти державних і громадських діячів в кримінально-правовому сенсі охоплюють не лише прямі посягання на життя, втручання в діяльність, або погрози чи насильство щодо них (статті 112, 344, 346 КК України), а й низку суміжних суспільно-небезпечних діянь проти основ національної безпеки України, проти громадської безпеки (зокрема терористичної спрямованості), проти громадського порядку, проти авторитету органів державної влади тощо. З огляду на статус потерпілих, способу вчинення суспільно-небезпечних діянь, мотивів та мети дій правопорушників як спеціальні склади кримінальних правопорушень щодо державних та громадських діячів так і суміжні загальнокримінальні посягання, пов'язані з ними,

набувають підвищеного рівня суспільної небезпечності. А в кризових умовах, в умовах воєнного стану становлять пряму загрозу національній безпеці.

За таких обставин об'єктом посягання виступає не лише життя чи здоров'я конкретної особи, а й суспільні відносини у сфері державного управління та функціонування громадянського суспільства, що зумовлює підвищений інтерес органів безпеки до цієї категорії діянь.

Служба безпеки України як спеціально уповноважений державний орган у сфері забезпечення державної безпеки реалізує свої повноваження у протидії таким кримінальним правопорушенням щонайменше у трьох взаємопов'язаних видах діяльності: контррозвідувальній, оперативно-розшуковій та кримінально процесуальній.

Однак головною особливістю діяльності СБУ у цій сфері є її переважно попереджувальний характер, за якого пріоритет надається недопущенню посягань на державних та громадських діячів шляхом раннього виявлення загроз, а не реагуванню на вже вчинене кримінальне правопорушення. У цьому контексті йдеться про реалізацію моделі попереджувально-профілактичного запобігання посяганням на державних та громадських діячів з використанням контррозвідувальних та оперативно-розшукових методів органами та підрозділами СБУ.

До ключових превентивних інструментів у цій сфері належать оцінювання рівня загроз щодо конкретних осіб, виявлення ранніх ознак формування злочинного наміру у конкретних осіб, планів та задумів спецслужб іноземних держав, а також нейтралізація організаторів і підбурювачів, зокрема тих, які здійснюють пошук виконавців через Інтернет ресурси.

Разом з тим потребує вдосконалення взаємодія оперативних та слідчих підрозділів СБУ, оскільки трансформація інформації, здобутої в процесі контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності, у належні й допустимі кримінально-процесуальні докази в умовах високої динаміки загроз може призводити до втрати часу та зниження ефективності реагування.

Також зберігається потреба в удосконаленні міжвідомчої взаємодії між відповідними правоохоронними органами, коли результати аналітичної та оперативної роботи СБУ щодо виявлення намірів або підготовки кримінального правопорушення мають оперативно враховуватися відповідальними суб'єктами сектору безпеки (Управління державної охорони, підрозділи Національної поліції України тощо).

Вказані проблеми потребують окремого розгляду і є напрямками майбутніх досліджень.

Висновки:

1. Кримінальні правопорушення проти державних і громадських діячів становлять різнорідну групу посягань, які в умовах збройної агресії нерідко набувають ознак кримінальних правопорушень, спрямованих на підрив основ державності, дестабілізацію державного управління та громадської безпеки.
2. Служба безпеки України відіграє системоутворюючу роль у протидії зазначеним посяганням, що зумовлено поєднанням контррозвідувальних, оперативно-розшукових і кримінально-процесуальних повноважень, які забезпечують реалізацію превентивної моделі протидії та створюють можливості нейтралізації загроз на стадії виявлення наміру або попередньої кримінально протиправної діяльності.
3. Ефективність протидії кримінальним правопорушенням проти державних і громадських діячів значною мірою залежить від діючих механізмів раннього попередження, якісної міжвідомчої взаємодії між відповідними правоохоронними органами, а також від підвищення доказової спроможності інформації, здобутої в процесі контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12 (дата звернення: 26.01.2026).
2. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 26.01.2026).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 26.01.2026).
4. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: офіційна статистична інформація. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-

kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 05.02.2026).
5. Василь Малюк розповів нові деталі спецоперацій, в яких СБУ запобігла двом замахам на Президента України: офіційне повідомлення. URL: https://ssu.gov.ua/novyny/vasyl-maliuk-rozpoviv-novi-detali-spetsoperatsii-v-yakykh-sbu-zapobihla-dvom-zamakham-na-prezydenta-ukrainy (дата звернення: 26.01.2026).
6. СБУ зібрала докази, що підозрюваний у вбивстві Андрія Парубія діяв на замовлення спецслужб рф: йому повідомлено про підозру у державній зраді: офіційне повідомлення. URL: https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-zibrala-dokazy-shcho-pidozriuvanyi-u-vbyvstvi-andriia-parubiia-diiav-na-zamovlennia-spetssluzhb-rf-yomu-povidomleno-pro-pidozru-u-derzhavnii-zradi (дата звернення: 26.01.2026).
7. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26 груд. 2002 р. № 374-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15 (дата звернення: 26.01.2026).
8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12 (дата звернення: 26.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Денисенко О.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9:336.71
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.9

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «АНТИВІДМИВНИЙ КОМПЛАЄНС»

Дубіцький М.В.,
аспірант третього року навчання
кафедри кримінального та кримінально процесуального права
НаУКМА
ORCID: 0009-0005-5370-5738
e-mail: maksym.dubitskyi@ukma.edu.ua

Дубіцький М.В. Визначення поняття «антивідмивний комплаєнс».
У статті пропонується введення нового терміна «антивідмивний комплаєнс» в обіг та надається обґрунтування доцільності його використання. Під цим поняттям необхідно розуміти постійний процес, організований учасником суспільних відносин, забезпечення відповідності його діяльності законодавчим, регуляторним, внутрішнім і добровільно взятим вимогам у сфері запобігання й протидії відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Пропозиція введення в обіг цього терміна пояснюється тим, що він: а) відповідає меті Закону України № 361-IX; б) формалізує процес, що здійснюють учасники суспільних відносин цієї сфери; в) уточнює сферу застосування комплаєнсу; г) відкриває перспективи для кодифікації цього поняття. Зазначено, що антивідмивний комплаєнс охоплює забезпечення здійснення діяльності відповідно до вимог щодо протидії та запобігання відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Адже Закон України № 361-IX спрямований на запобігання та протидію одночасно цим трьом злочинам. Вимоги, які передбачені Законом України № 361-IX, є універсальними за своїм характером й застосовуються у комплексі з єдиною метою – ефективно запобігати та протидіяти таким суспільно небезпечним діянням. Водночас запропоновано науковій спільноті використовувати цей термін у широкому й вузькому розумінні. У широкому розумінні автор пропонує використовувати термін на позначення забезпечення здійснення діяльності відповідно до вимог щодо протидії та запобігання трьом вищепереліченим суспільно небезпечним діянням. Своєю чергою вузьке розуміння пропонується використовувати на позначення забезпечення здійснення діяльності відповідно до вимог, наприклад, лише щодо протидії та запобігання відмиванню злочинних доходів.

Також зазначено, що цей термін сприятиме гармонізації національної термінології з міжнародною, зокрема в контексті євроінтеграції України. Висвітлено переваги використання терміна «антивідмивний комплаєнс» перед «антилегалізаційний комплаєнс» з огляду на його відповідність практиці європейського законодавства й науковим підходам. Використання цього терміна допоможе оптимізувати понятєвий апарат сфери запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму й фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Ключові слова: комплаєнс, запобігання та протидія фінансовим злочинам, відмивання злочинних доходів, фінансування тероризму, фінансування розповсюдження зброї масового знищення.

Dubitskyy M.V. Definition of the notion «antilaundering compliance».
The article proposes introducing a new term, “antilaundering compliance,” into common usage and provides justification for its relevance. This notion should be understood as a continuous process organized by a participant in social relations to ensure that their activities comply with legislative, regulatory, internal, and voluntarily adopted requirements in the field of preventing and countering money laundering, terrorist financing, and financing the proliferation of weapons of mass destruction. The proposal to introduce this term into common usage is explained by the fact that it: a) aligns with the

purpose of the Law of Ukraine No. 361-IX; b) formalizes the process carried out by participants in social relations within this sphere; c) clarifies the scope of compliance; d) opens prospects for codifying this concept. It is noted that antilaundering compliance encompasses ensuring that activities are conducted in accordance with requirements for preventing and countering money laundering, terrorist financing, and financing the proliferation of weapons of mass destruction. This is because the Law of Ukraine No. 361-IX is aimed at preventing and countering all three of these crimes simultaneously. The requirements set forth by the Law of Ukraine No. 361-IX are universal in nature and are applied comprehensively with a single goal – to effectively prevent and counter such crimes. At the same time, the scientific community is encouraged to use this term in both a broad and narrow sense. In the broad sense, the author proposes using the term to denote ensuring that activities comply with requirements for preventing and countering all three socially dangerous acts. Conversely, the narrow sense is proposed for use to denote ensuring compliance with requirements related, for example, only to prevent and counter money laundering.

It is also noted that this term will contribute to the harmonization of national terminology with international standards, particularly in the context of Ukraine's European integration. The advantages of using the term "antilaundering compliance" over "antilegalization compliance" are highlighted, given its alignment with European legislative practices and scientific approaches. The use of this term will help to optimize the conceptual framework in the field of preventing and countering money laundering, terrorist financing, and financing the proliferation of weapons of mass destruction.

Key words: compliance, prevention and counteraction of financial crimes, money laundering, terrorist financing, financing the proliferation of weapons of mass destruction.

Постановка проблеми. Завданням кожної демократичної країни є ефективна протидія та запобігання злочинам, адже останні несуть пряму небезпеку правам й інтересам людини та громадянина, суспільства й держави. Такими суспільно небезпечними діяннями є відмивання злочинних доходів, фінансування тероризму і фінансування розповсюдження зброї масового знищення. Відповідно, держава, розуміючи матеріальність шкоди від вчинення цих злочинів, вживає комплекс заходів для запобігання й протидії вчиненню їх, зокрема шляхом створення правових механізмів щодо запобігання та протидії останнім. Вимоги правового механізму є імперативними до виконання для учасників суспільних відносин у сфері запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму й фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (далі – у сфері запобігання та протидії). Адже досягнення ефективності у сфері запобігання та протидії складно уявити без неухильного дотримання такими учасниками вимог, регламентовані правовим механізмом, і здійснення своєї діяльності відповідно до останніх. Така імперативність забезпечується застосуванням заходів юридичної відповідальності до учасників сфери запобігання та протидії у разі недотримання таких вимог (наприклад, видами відповідальності за недотримання є кримінальна, адміністративна відповідальність тощо).

Проте здатність учасників сфери запобігання та протидії здійснювати свою діяльність відповідно до вимог правового механізму ускладнюється через вплив різноманітних факторів. Наприклад, такими факторами серед іншого є: 1) наявність великої кількості вимог; 2) частота їх зміни або оновлення, оскільки сфера запобігання та протидії є динамічною; 3) здатність учасника зрозуміти зміст цих вимог та імплементувати й використовувати їх на практиці; 4) наявність достатнього ресурсу тощо. Тому учасникам сфери запобігання та протидії необхідно мати інструментарій, який би сприяв здатності останніх відповідати й дотримуватися вимог правового механізму під час здійснення діяльності для того, щоб, з одного боку, здійснювати свою діяльність відповідно до цих вимог, а з іншого, запобігти та/або мінімізувати настання негативних наслідків у розрізі настання певного виду відповідальності за порушення вимог цього механізму.

З іншої сторони, держава, яка спрямовує свої зусилля на протидію цим злочинам, завжди знаходиться у пошуках інструментів, які допомагають досягнути цієї мети.

Таким інструментом як для держави, так і для учасника суспільних відносин є комплаєнс у сфері запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму й фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Саме така складна словесна конструкція вживається у науковому середовищі, коли йде мова про комплаєнс у сфері запобігання та протидії [1, с. 205; 2, с. 75]. Слід визнати, що ця конструкція є непрактичною й такою, що ускладнює понятєвий апарат сфери запобігання та протидії. Також у науковому середовищі нема єдиного підходу до розуміння цього поняття й використання його на практиці у цій галузі, що створює

певні труднощі в усвідомленні цього явища, його потенціалу, а також під час використання учасниками сфери запобігання та протидії.

Метою дослідження є визначення поняття «антивідмивний комплаєнс» й обґрунтування доцільності використання його у сфері запобігання та протидії.

Стан опрацювання проблематики. Питання визначення поняття «комплаєнс» є предметом багатьох наукових досліджень. Зокрема науковцями, які у своїх працях надавали визначення цього поняття, є Москаленко Н.В., Коршун А., Шелудько С.А., Колодізєв О.М. та інші. Своєю чергою Клюско Л.А., Мулик А.К., Грудзевич У.Я., Пилипенко С.М. й Огінок С.В. досліджували комплаєнс у світлі запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів банками. Водночас питання визначення поняття «комплаєнс у сфері запобігання та протидії» залишається малодослідженим й, відповідно, потребує додаткової уваги та вивчення. Ба більше, поняття «антивідмивний комплаєнс», запропоноване автором, є новим та таким, що не зустрічається в науковій літературі, що обумовлює необхідність у дослідженні останнього й обґрунтування доцільності його використання.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети дослідження необхідно розпочати з наведення визначення загального поняття «комплаєнс». Автор під комплаєнсом розуміє: «...постійний процес, організований учасником суспільних відносин, забезпечення відповідності його діяльності законодавчим, нормативним, внутрішнім та добровільно взятим на себе вимогам у сфері, в якій такий учасник веде діяльність» [3, с. 60].

Необхідність застосування комплаєнсу в сфері запобігання та протидії обумовлюється наявністю диспозитивних й імперативних вимог до діяльності учасників цієї галузі. До диспозитивних можна віднести вимоги, які, наприклад, закріплені у внутрішніх документах учасника суспільних відносин сфери запобігання та протидії, або інші вимоги, які такий учасник добровільно зобов'язався дотримуватися.

Своєю чергою, імперативні вимоги зазначені у нормативно-правових актах. Одним з таких актів є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон України № 361-IX) [4], який насичений значною кількістю вимог, які потрібно виконувати серед іншого суб'єктам первинного фінансового моніторингу (далі – СПФМ), перелічені у ст. 6 цього Закону. Наприклад, стаття 8 Закону України № 361-IX встановлює зобов'язання, які повинен виконувати СПФМ, а саме:

розроблення, впровадження та оновлення правил фінансового моніторингу, програм проведення первинного фінансового моніторингу та інших внутрішніх документів з питань фінансового моніторингу і призначення працівника, відповідального за його проведення (абз. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України № 361-IX);

здійснювати належну перевірку нових клієнтів, а також існуючих клієнтів (п. 4 ч. 2 ст. 8 Закону України № 361-IX);

повідомляти спеціально уповноважений орган про події, які визначені у п. 8 ч. 2 ст. 8 Закону України № 361-IX тощо.

Варто наголосити, що такі вимоги, які передбачені цим Законом, спрямовані на запобігання та протидію відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. У разі порушення вимог, встановлені Законом України № 361-IX, настає відповідальність, яка, наприклад, передбачена ст. 32 Закону України № 361-IX і ст. 209[1] Кримінального кодексу України (далі – ККУ) [5]. Тобто в такому разі для СПФМ настають негативні наслідки.

Отже, для забезпечення відповідності діяльності суб'єкта вимогам Закону України № 361-IX й уникнення негативних наслідків, застосування комплаєнсу серед іншого СПФМ є необхідним.

Водночас Закон України № 361-IX не надає визначення терміна «комплаєнс», а в науковій літературі використовують таку конструкцію як «комплаєнс у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, що одержані злочинним шляхом» [6, с. 99], без визначення цього поняття. Відповідно, відсутність визначення терміна «комплаєнс у сфері запобігання та протидії» створює прогалину для понятєвого апарату цієї сфери, а наявність такої громіздкої конструкції ускладнює використання її на практиці.

Тому варто запропонувати ввести в обіг нове поняття, а саме «антивідмивний комплаєнс» й використовувати його науковій спільноті. Під цим терміном необхідно розуміти постійний процес, організований учасником суспільних відносин, забезпечення відповідності діяльності останнього

законодавчим, регуляторним, внутрішнім та добровільно взятим на себе вимогам у сфері запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Пропозиція закріплення цього терміна ґрунтується на такому:

це поняття відповідає меті та змісту Закону України № 361-IX;

цей термін формалізує процес, який фактично здійснюють учасники цієї сфери, зокрема СПФМ, суб'єкти господарювання тощо. Адже окремі елементи антивідмивної комплаєнс системи вже закріплені Законом України № 361-IX. Зокрема йдеться про призначення СПФМ відповідального працівника, на якого покладено обов'язок серед іншого забезпечити проведення первинного фінансового моніторингу, розробляти й оновлювати внутрішні документи СПФМ з питань фінансового моніторингу, навчати персонал щодо виконання заходів фінансового моніторингу. шляхом проведення освітньої та практичної роботи (ч. 5 ст. 9 цього Закону);

конструкція «антивідмивний комплаєнс» конкретизує сферу застосування комплаєнсу, вирізняє його серед інших видів комплаєнсу і спрощує понятєвий апарат сфери запобігання та протидії. Складність словесних конструкцій, які складають понятєвий апарат цієї сфери, є характерним для останньої й практичною проблемою водночас. Навіть Національний банк України (далі – НБУ) у своїх нормативно-правових актах спрощує таку конструкцію як «легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення». Зокрема у Постанові правління Національного банку України від 19.05.2020 № 65 «Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу» (далі – Положення 65) [7], НБУ використовує абревіатуру «ВК/ФТ» для позначення цієї конструкції (пп. 1 п. 4 розділу I Положення № 65). Також НБУ спрощує конструкцію «запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» до абревіатури «ПВК/ФТ» (пп. 11 п. 4 розділу I Положення № 65). Своєю чергою, це підкреслює необхідність у формуванні понять й конструкцій, які є простимим у використанні на практиці;

використання терміна відкриває перспективи його закріплення у законодавстві, зокрема у Законі України № 361-IX, що сприятиме уніфікації та ефективності правозастосування.

Також слід відмітити, що у цьому терміні потрібно охоплювати забезпечення відповідності діяльності учасника суспільних відносин вимогам щодо запобігання та протидії одночасно трьом фінансовим злочинам, а саме відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму й фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, а не лише, наприклад, відмиванню злочинних доходів, оскільки:

по-перше, Закон України № 361-IX направлений на запобігання та протидію одночасно цим трьом суспільно небезпечним діянням;

по-друге, вимоги Закону України № 361-IX, які зокрема СФПМ повинні виконувати, за своєю суттю спрямовані на запобігання і протидію одночасно трьом злочинам. Такі вимоги за своїм характером є універсальними. Наприклад, вимога здійснювати належну перевірку нових й існуючих клієнтів СПФМ є заходом, який одночасно запобігає й протидіє відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму й фінансуванню розповсюдженню зброї масового знищення. Більше того, Закон України № 361-IX не диференціює або відокремлює заходи, які вживаються СПФМ лише для запобігання та протидії конкретному злочину, наприклад, лише відмиванню злочинних доходів. Усі передбачені цим Законом заходи застосовуються у комплексі й доповнюють один одного з єдиною метою – ефективно запобігати й протидіяти вищезазначеним суспільно небезпечним діянням;

по-третє, самі ж СПФМ на практиці виконують усі застосовні вимоги Закону України № 361-IX. Тобто під час забезпечення здійснення діяльності суб'єкта первинного фінансового моніторингу вимогам Закону України № 361-IX, відбувається забезпечення здійснення діяльності одночасно всім вимогам, спрямовані на запобігання й протидію відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму й фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

по-четверте, полярна ідея створювати окремі поняття, які позначатимуть забезпечення відповідності у сфері запобігання та протидії конкретному злочину не сприятиме уніфікації понятєвого апарату сфери запобігання та протидії й не відповідатиме сучасному стану справ. Оскільки в такому випадку буде складатися враження, що існують окремі заходи, передбачені Законом України № 361-IX, які спрямовані на запобігання й протидію конкретному злочину.

Водночас варто запропонувати науковій спільноті використовувати поняття «антивідмивний комплаєнс» у широкому розумінні як на позначення забезпечення відповідності діяльності вимогам запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму й фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Так й у вузькому на позначення забезпечення відповідності діяльності вимогам запобігання та протидії, наприклад, лише відмиванню злочинних доходів, якщо дослідник, який використовує цей термін, хоче звузити периметр його використання (вказавши про це у своїй роботі).

Щодо надання переваги вживанню конструкції «антивідмивний комплаєнс» над «антилегалізаційний комплаєнс» слід підкреслити на доцільності використання саме першого варіанта, оскільки:

- по-перше, законодавцем України у статті 198, 209 та 209^{-1} ККУ закріплено формулювання «легалізація (відмивання)». У Законі України № 361-IX також використовується конструкція «легалізація (відмивання)». Тобто законодавець, закріпивши таку конструкцію, надав двом різним поняттям за змістом ознаку синонімічності та взаємозамінності у разі вживання цих понять у сфері запобігання та протидії**.** На противагу відмиванню, поняття «легалізація» використовується в українському професійному середовищі частіше, наприклад, для позначення переходу певного об'єкта в правове поле. Відповідно, використання словосполучення «антилегалізаційний комплаєнс» не дозволяє повноцінно конкретизувати сферу суспільних відносин, у якій використовується така конструкція;
- по-друге, міжнародною спільнотою використовується термін «*money laundering*» або «відмивання грошей» (переклад з англійської наш. – *М. Д.*). Наприклад, у міжнародному стандарті *FATF* використовується термін «*money laundering*» на позначення такого злочину [8, с. 12]. У Директиві Європейського Союзу про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, про внесення змін до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 648/2012 та про скасування Директиви Європейського Парламенту і Ради 2005/60/ЄС та Директиви Комісії 2006/70/ЄС також вживається саме відмивання грошей, а не легалізація останніх на позначення такого суспільно небезпечного діяння [9]. Цією ж спільнотою використовується конструкція «*anti-money laundering*», яку дослівно можна перекласти на українську як «антивідмивання грошей» (переклад з англійської автора. – *М. Д.*). Наприклад, у Регламенті Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2024/1624 від 31 травня 2024 року про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму фігурують конструкції «*anti-money laundering measures*» (п. 24 преамбули цього Регламенту) та «*anti-money laundering rules*» (п. 161 преамбули цього Регламенту) на позначення заходів та правил антивідмивання грошей [10];
- по-третє, у законодавстві багатьох країн Європи вживається термін «відмивання грошей». Наприклад, відповідно до п. 17 ст. 2 Закону Латвійської Республіки про запобігання відмивання коштів та фінансування тероризму, використовується термін «*pinigų plovimas*» [11], що в перекладі на українську означає «відмивання грошей» (переклад з латиської автора. – *М. Д.*). Згідно із Законом Республіки Польща про запобігання відмивання коштів та фінансування тероризму, в останньому вживається поняття «*praniu pieniędzy*» [12], що в перекладі на українську означає «відмивання грошей» (переклад з польської автора. – *М. Д.*). Використання терміна «відмивання грошей» є характерним для країн-членів Європейського Союзу, адже останні створюють свою національну законодавчу інфраструктуру у сфері запобігання відмиванню грошей та фінансуванню тероризму на основі відповідних європейських директив, в яких закріплення поняття «відмивання грошей»;
- по-четверте, у науковій літературі появу виникнення терміна відмивання грошей («*money laundering*») пов'язують з мережею пралень, які злочинці використовували з метою легалізації злочинних доходів [13, с. 190; 14, с. 141]. Отже, доцільно враховувати й історичний аспект появи назви такого суспільно небезпечного діяння як відмивання грошей.

Тобто поняття відмивання грошей є таким, яке вживається міжнародною спільнотою та закріплене у нормативно-правових актах країн Європи й на рівні нормативно-правових актів Європейського Союзу. Натомість поняття «легалізація грошей» вживається рідко або не вживається взагалі, в актах наведених вище. Що стосується українського законодавства, то надаючи перевагу вживанню саме «антивідмивний комплаєнс», а не «антилегалізаційний комплаєнс», створюються кращі умови для гармонізації й уніфікації вживання національного понятєвого апарату з міжна-

родним, що позитивно впливає на сферу запобігання та протидії особливо з урахуванням контексту євроінтеграції України. Адже, як доцільно зазначають науковці М.О. Свірін та Ю.М. Коцюбинська, однакова термінологія позитивно впливає на нормалізацію та поглиблення співробітництва у світовій спільноті [15, с. 146].

З огляду на вищевикладене, можна виокремити такі ознаки поняття «антивідмивний комплаєнс»:

процес забезпечення відповідності;

постійність такого процесу;

такий процес організований учасником суспільних відносин сфери запобігання та протидії. Адже, організовувати процес забезпечення відповідності можуть як і адвокатські бюро, так і юридичні особи, які не є суб'єктами первинного фінансового моніторингу, але встановили внутрішні та/або добровільно взяті на себе вимоги, спрямовані на запобігання та протидію відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Одним з таких прикладів є агрокомпанія Кернел, яка розробила політику AML (протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдженню зброї масового знищення), й вимоги цієї політики є обов'язковими до виконання як самою компанією, так і всіма працівниками останньої [16]. Іншим прикладом є компанія АрселорМіттал, яка, відповідно до Кодексу ділової поведінки, добровільно зобов'язалася дотримуватися антивідмивного законодавства та боротися з відмиванням грошей [17];

відповідність вимогам законодавчим, регуляторним, внутрішнім так і добровільно взятих на себе у сфері запобігання та протидії відмиванню злочинних доходів, фінансуванню тероризму й фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

метою є забезпечення відповідності діяльності учасника суспільних відносин таким вимогам.

Висновки. Отже, використання терміна «антивідмивний комплаєнс» є обґрунтованим та доцільним з огляду на його відповідність міжнародній практиці, українському законодавству та науковій традиції. Цей термін не лише конкретизує галузь застосування, але й сприяє уніфікації понятєвого апарату, що особливо важливо в контексті євроінтеграції України. Обрання терміна «антивідмивний комплаєнс», а не «антилегалізаційний комплаєнс» дозволяє гармонізувати національну термінологію з міжнародною, підвищуючи ефективність комунікації та правозастосування. Таким чином, закріплення цього терміна у науковій літературі сприятиме оптимізації використання понять на практиці й подальшому розвитку сфери запобігання та протидії та гармонізації останньої з законодавством Європейського Союзу.

Перспективою подальших розвідок є дослідження антивідмивного комплаєнсу з кримінологічного погляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Можаровський М.Ю. Комплаєнс суб'єкта господарювання: поняття, види та принципи. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 204–208. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2021.41.
2. Азаренкова Г.М., Цовма Б.В., Томарович Т.В. Теоретико-методологічні засади комплаєнс-контролю у системі корпоративного управління банку в сучасних умовах. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*: зб. наук. праць. 2023. Т. 310. № 9. С. 72–80. DOI:10.32680/2409-9260-2023-9-310-72-80.
3. Дубіцький М. В. Поняття «комплаєнс»: загальна характеристика підходів до визначення. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2025. Т. 16. С. 54 – 62. DOI: https://doi.org/10.18523/2617-2607.2025.16.54-62.
4. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX: станом на 01 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text (дата звернення: 03.01.2026).
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 03.01.2026).
6. Булкот Г., Бугай Н. Комплаєнс у системі внутрішнього контролю суб'єкта господарювання. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 5. С. 98–102. DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2024.5.18.

7. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: Постанова Нац. банку України від 19.05.2020 № 65 : станом на 8 жовт. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text (дата звернення: 03.01.2026).
8. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation. Paris: Financial Action Task Force, 2012. 151 p. URL: https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/recommendations/FATF%20Recommendations%202012.pdf.coredownload.inline.pdf (date of access: 03.01.2026).
9. On the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC: Directive of European Parliament and Council from 20.05.2015 № 2015/849: as of 30 Dec. 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0849 (date of access: 03.01.2026).
10. On the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing: Regulation of European Parliament and Council from 31.05.2024 № 2024/1624: as of 19 Jun. 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1624&qid=1722174849061 (date of access: 03.01.2026).
11. Pinigų plovimo ir teroristų finansavimo prevencijos: Įstatymas Lietuvos Respublikos Seimas no 19.06.1999 № VIII-275: na 01 Jan. 2026. URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.41300/asr (date of access: 03.01.2026).
12. O przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu: Ustawa Polskie od 01.03.2018. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180000723 (date of access: 03.01.2026).
13. Мельничук М.В. Виникнення та історична еволюція легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як суспільно-небезпечного явища. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 3. С. 189–196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgs_2013_3_40 (дата звернення: 03.01.2026).
14. Павлютін Ю.М. Генеза протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 140–143. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2015_2_43 (дата звернення: 03.01.2026).
15. Свірін М.О., Коцюбинська Ю.М. Поняття та сутність легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Наука і правоохорона*. 2015. № 1. С. 141–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2015_1_23 (дата звернення: 03.01.2026).
16. Бізнес-етика та комплаєнс в компанії Kernel. Kernel. URL: https://www.kernel.ua/ua/about/business-ethics-and-compliance/ (дата звернення: 03.01.2026).
17. Політики підприємства. ArcelorMittal. URL: https://ukraine.arcelormittal.com/about/company-policies (дата звернення: 03.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Дубіцький М.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.7(73+477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.10

ДО ПИТАННЯ ПРО МОМЕНТ ЗАКІНЧЕННЯ КОНТРАБАНДИ

Дудоров О.О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-4860-0681
e-mail: o.o.dudorov@gmail.com

Письменський Є.О.,
доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи ЗВО
«Університет Короля Данила»
ORCID: 000000-0001-7761-7103
e-mail: yevhen.pysmenskyi@ukd.edu.ua

Дудоров О.О., Письменський Є.О. До питання про момент закінчення контрабанди.

У статті на підставі аналізу здобутків кримінально-правової науки, матеріалів судової практики та положень регулятивного (митного) законодавства з'ясовується момент закінчення контрабанди і, за результатами проведеного аналізу, висуваються рекомендації щодо застосування відповідних положень Кримінального кодексу України. Відзначено, що приводом для звернення до цього задавненого спірного питання, пов'язаного з кримінально-правовою характеристикою контрабанди, стало його винесення на розгляд об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду.

Констатовано, що в усіх чинних кримінально-правових заборонах, присвячених відповідальності за контрабанду, при описанні об'єктивної сторони використовується єдина конструкція – переміщення через митний кордон України, через що питання про момент закінчення злочину має вирішуватися однаково стосовно усіх передбачених кримінальним законом складів контрабанди. Викладено й оцінено панівний у судовій практиці та юридичній літературі підхід із питання про момент закінчення контрабанди, який з-поміж іншого ґрунтується на граматичному тлумаченні кримінального закону і в межах якого вказаний момент визначається з урахуванням місця, напрямку і способу переміщення предметів контрабанди через митний кордон України. Доведено, що слідування такому традиційному (диференційованому) підходу уможливлює порушення принципу справедливості в кримінальному праві. Водночас піддано критиці висловлювання окремих представників суддівського корпусу про нібито наявну залежність моменту закінчення контрабанди від дій працівників митниці.

Окремо розглянуто питання про момент закінчення контрабанди у ситуації, коли її предмети виявлено під час митного контролю міжнародного поштового відправлення, що прибуло в Україну. Поставлено під сумнів правильність відповідної правової позиції Касаційного кримінального суду Верховного Суду.

Доведено, що питання системної суперечності в законодавчій конструкції складів контрабанди, яка призводить до необґрунтованої диференціації кримінальної відповідальності залежно від напрямку переміщення (ввезення/вивезення) предметів контрабанди за фактично однакового рівня суспільної небезпечності вчиненого, потребує розв'язання у спосіб внесення змін до Кримінального кодексу України. Показано, якими можуть бути такі потенційні законодавчі зміни.

Ключові слова: контрабанда, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, переміщення через митний кордон України, замах, закінчене кримінальне правопорушення, кримінально-правова кваліфікація, диференціація кримінальної відповідальності.

Dudorov O.O., Pysmenskyy Ye.O. On the issue of the moment of completion of smuggling.

The article, drawing upon the achievements of criminal law doctrine, materials of judicial practice, and the provisions of regulatory (customs) legislation, clarifies the moment at which smuggling is deemed completed and, based on the analysis conducted, advances recommendations for the application of the relevant provisions of the Criminal Code of Ukraine. It is noted that the renewed attention to this long-standing, controversial issue concerning the criminal law characteristic of smuggling was prompted by its referral to the Joint Chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court.

It is established that all currently effective criminal law prohibitions providing for liability for smuggling employ a uniform legislative formula in describing the objective element of the offence—namely, the movement of items across the customs border of Ukraine. Accordingly, the issue of the moment of completion of the offence should be resolved uniformly about all statutory forms of smuggling envisaged by criminal law. The article outlines and evaluates the prevailing approach in judicial practice and legal scholarship to determining the moment of completion of smuggling. This approach, among other things, is based on a grammatical interpretation of criminal legislation and defines the relevant moment with due regard to the place, direction, and method of smuggling items across Ukraine's customs border. It is demonstrated that adherence to this traditional (differentiated) approach creates the possibility of violating the principle of justice in criminal law. At the same time, the article critically examines the assertions of certain members of the judiciary concerning an alleged dependence of the moment of completion of smuggling on the actions of customs officials.

Separate consideration is given to the issue of the moment of completion of smuggling in situations where the items are detected during customs control of an international postal consignment that has arrived in Ukraine. The correctness of the corresponding legal position of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court is called into question.

It is argued that the issue of systemic inconsistency in the legislative construction of smuggling offences – which results in an unjustified differentiation of criminal liability depending on the direction of movement (import/export) of the smuggled items despite an identical degree of social harmfulness – requires resolution through amendments to the Criminal Code of Ukraine. The article outlines possible legislative changes that could address this problem.

Key words: smuggling, criminal offences in the field of economic activity, movement across the customs border of Ukraine, attempt, completed criminal offence, criminal law qualification, differentiation of criminal liability.

Постановка проблеми. Попри російсько-українську війну, контрабанда різних предметів, набуваючи дедалі більш витончених та організованих форм, продовжує залишатись однією з найбільших загроз для національної безпеки України в економічній та інших сферах, через що проблематика кримінально-правової протидії цьому негативному явищу не позбавляється своєї злободенності.

Приводом для написанні статті, пропонованої увазі читача, стало звернення однієї із суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – звернення і ККС ВС, відповідно), що надійшло авторам цих рядків як членам Науково-консультативної ради при Верховному Суді відповідно до ст. 434-2 КПК України і ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Своєю чергою, підготовка звернення зумовлювалася потребою дати правильну кримінально-правову оцінку діям особи, яка обвинувачується у вчиненні закінченого злочину, передбаченого ч. 3 ст. 305 Кримінального кодексу України (далі – КК), та яка, однак, у касаційній скарзі стверджує, що нею вчинено замах на злочин, оскільки предмет контрабанди був виявлений у неї при в'їзді на територію України, на її митній території під час митного огляду автомобіля, а тому предмет контрабанди, на переконання скаржника, ще не був переміщений через митний кордон України.

Суть поставленого у зверненні питання полягає у з'ясуванні моменту, з якого контрабанду слід визнавати закінченим злочином, зважаючи на такі ситуації: 1) предмети контрабанди було виявлено при в'їзді в Україну на її митній території під час митного контролю при огляді чи перегляді товарів, транспортних засобів, ручної поклажі, багажу або під час особистого огляду тощо;

2) предмети контрабанди було виявлено на митній території України під час митного контролю при огляді міжнародного поштового відправлення, яке прибуло в Україну; 3) предмети контрабанди було виявлено під час огляду чи переогляду речей або ж під час особистого огляду при виїзді за межі України (вивезенні товарів, пересиланні поштових відправлень).

Кримінальна відповідальність за контрабанду, тобто переміщення різних предметів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, передбачена КК у його статтях 201 (щодо культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів), 201-1 (щодо лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України), 201-3 (щодо товарів), 201-4 (щодо підакцизних товарів) і 305 (щодо наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів). В усіх зазначених заборонах при описанні об'єктивної сторони використовується єдина конструкція – переміщення через митний кордон України, з чого випливає, що питання про момент закінчення кримінального правопорушення має вирішуватися однаково стосовно всіх передбачених КК складів контрабанди.

Примітка ст. 201 КК, хоч і містить визначення таких способів вчинення караної за статтями 201, 201-1, 201-3, 201-4, 305 КК контрабанди, як переміщення через митний кордон України предметів контрабанди поза митним контролем і переміщення через митний кордон України предметів контрабанди з приховуванням від митного контролю, не розкриває, що саме слід розуміти під переміщенням через митний кордон України. Відсутня відповідна дефініція і в Митному кодексі України (далі – МК). Водночас останній (п. 4 ч. 1 ст. 4 МК) визначає, що ввезення товарів, транспортних засобів на митну територію України, вивезення товарів, транспортних засобів за межі митної території України – це сукупність дій, пов'язаних із переміщенням товарів, транспортних засобів через митний кордон України у будь-який спосіб у відповідному напрямку. МК (ст. 10) також встановлює, що межі митної території України є митним кордоном України. Останній, за загальним правилом, збігається з державним кордоном України.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика кримінально-правової протидії контрабанді традиційно належить до числа активно досліджуваних у правничій науці. Достатньо пригадати монографічні (дисертаційні) дослідження Д. Бабікова (2023 р.), О. Кравченко (2010 р.), О. Омельчука (2002 р.), О. Процюка (2006 р.), В. Сіленка (2009 р.), С. Сороки (2010 р.). Вагомим внеском у розроблення дискусійних питань кримінальної відповідальності за контрабанду є також праці Л. Абакінкої-Пилявської, А. Вознюка, В. Гончарука, Ю. Гродецького, Н. Гуторової, Ю. Данилевської, Ю. Забуги, Д. Каменського, Н. Коломієць, А. Ландіної, Н. Мирошниченко, Т. Михайліченко, Є. Назимка, Т. Ніколаєнко, Н. Орловської, Т. Пономарьової, О. Радутного, І. Сень та ін.

Якщо раніше (до прийняття Закону України від 9 грудня 2023 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів») зусилля вчених значною мірою зосереджувались на обґрунтуванні потреби відновлення кримінальної відповідальності за товарну контрабанду, то після ухвалення рішення парламенту про її рекриміналізацію наукові розвідки в основному присвячуються аналізу відповідних законодавчих новел. Це і не дивно, адже наслідком набрання чинності згаданим Законом України стало не лише довгоочікуване відновлення кримінальної відповідальності за товарну контрабанду (у межах нової ст. 201-3 КК), а й запровадження низки інших (досить контраверсійних) змін, покликаних вдосконалити механізм кримінально-правової протидії контрабанді в Україні. При цьому з питання, якій присвячено нашу публікацію, відсутня однаковість підходів як у теорії кримінального права, так і в судовій практиці, що зайвий раз засвідчується винесенням висвітлюваного питання на розгляд об'єднаної палати ККС ВС [1, с. 9–10].

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб (а) з урахуванням аналізу здобутків кримінально-правової доктрини, матеріалів судової практики і приписів регулятивного (митного) законодавства з'ясувати момент закінчення контрабанди і (б) на цій підставі сформулювати рекомендації щодо застосування відповідних положень КК.

Виклад основного матеріалу. У науці кримінального права контрабанду традиційно відносять до кримінальних правопорушень з формальним складом, а момент закінчення цього делікту пов'язують із фактичним перетином митного кордону України (місце як обов'язкова ознака об'єктивної сторони контрабанди) відповідним предметом. Під переміщенням, згаданим у перерахованих вище статтях КК, розуміється ввезення на митну територію України, вивезення з цієї те-

риторії або транзит через територію України певних предметів. Останні можуть бути переміщені через митний кордон як разом з особами, які його перетинають, так і окремо від них (наприклад, у випадку відправлення предметів у несупроводжуваному багажі або міжнародному поштовому відправленні). Інакше кажучи, та обставина, чи перетнула митний кордон України особа, яка у певний спосіб незаконно перемістила через митний кордон України предмет контрабанди, на кваліфікацію останньої не впливає [2, с. 640, 642].

Буквальне тлумачення положень КК (статті 201, 201-1, 201-3, 201-4, 305) про переміщення різних предметів через митний кордон України дає змогу переконатись у непослідовності, закладеній у цих нормативних положеннях. Ідеться про неминучий зв'язок моменту закінчення контрабанди з фактом перетину митного кордону України (переміщення як завершена дія). Проблема полягає у тому, що при вивезенні предметів контрабанди за межі України момент закінчення цього кримінального правопорушення може бути встановлений лише тоді, коли відповідні предмети потрапили на територію іншої держави і ніяк раніше. Така ситуація зазвичай унеможливлює кримінальну відповідальність за закінчену контрабанду при вивезенні її предметів, оскільки юрисдикція України припиняється на її державному (митному) кордоні, а встановлення факту завершення переміщення на території іншої держави може бути процесуально недосяжним.

Дії, спрямовані на вивезення предметів з митної території України і не доведені до кінця з причин, які не залежали від волі винного (наприклад, предмети контрабанди виявлено під час огляду речей або особистого огляду до моменту завершення їх фактичного переміщення через митний кордон України), розглядаються як замах (незакінчений або закінчений – залежно від обставин конкретного кримінального провадження) на вчинення кримінального правопорушення, оскільки має місце часткове виконання об'єктивної сторони складу контрабанди. Це саме стосується ситуації, коли особа виконала все від неї залежне для того, щоб довести кримінальне правопорушення до кінця (наприклад, надавши неправдиву інформацію митному органу, вона успішно приховала предмет контрабанди від митного контролю), однак із незалежних від її волі причин предмет контрабанди не був фактично переміщений через митний кордон України. Якщо ж предмети контрабанди ввозяться на митну територію України, то факт закінчення кримінального правопорушення може встановлюватися під час проходження митного контролю, який здійснюється вже після того, як певні предмети фактично перетнули митний кордон, що дає змогу констатувати закінчення контрабанди. Тут варто уточнити, що при потраплянні предметів контрабанди в Україну кримінальне правопорушення визнається закінченим незалежно від того, чи було воно викрито одразу після перетину предметами митного кордону, під час перебування предметів під митним контролем або навіть після його завершення.

Як слушно резюмує І. Сень, такі особливості встановлення моменту закінчення контрабанди зумовлені тим, що при вивезенні її предметів за межі України митний контроль здійснюється перед тим, як ці предмети перетинають митний кордон України, а при їх переміщенні на територію України митний контроль здійснюється вже після того, як зазначені предмети перетнули митний кордон України [3, с. 473]. Свого часу один з авторів цих рядків при висвітленні питання про момент закінчення контрабанди, висловлюючи суголосні міркування, звертав увагу на те, що в Україні діють внутрішні митниці, функціонують зони митного контролю, які можуть знаходитись досить далеко від митного кордону (нині на це вказує ст. 329 МК). Крім того, навіть наближені до державного кордону зони митного контролю знаходяться на певній відстані від цього кордону, який, як уже зазначалось, в основному збігається з митним кордоном. Отже, якщо предмети вивозяться за межі митної території України, вони фактично перетинають митний кордон після його проходження, а контрабанда має розглядатися як закінчений злочин у разі фактичного (успішного) переміщення предметів через митний кордон [4, с. 381].

У ситуації, коли предмети контрабанди виявлено під час митного контролю міжнародного поштового відправлення, яке прибуло в Україну, контрабанда є закінченим кримінальним правопорушенням, оскільки відповідні предмети до цього моменту фактично перетнули митний кордон України. Замах на контрабанду за таких обставин можливий лише тоді, коли предмети виявлені до перетину митного кордону України, що для міжнародних поштових відправлень є нетиповим. Ключова особливість тут полягає в тому, що фізичне переміщення міжнародного поштового відправлення через митний кордон відбувається до моменту митного контролю. Згідно з ч. 1 ст. 200 МК оператори поштового зв'язку доставляють міжнародні поштові відправлення до місця міжнародного поштового обміну, розташованого на митній території України, тобто за митним

кордоном (хай навіть після надання митним органом дозволу на пропуск). Треба враховувати ту обставину, що міжнародні поштові відправлення переміщуються централізовано і масово. Технологічно неможливо здійснити митний контроль до перетину митного кордону України, оскільки поштові відправлення перетинають цей кордон в опечатаному виді – індивідуальна перевірка кожного відправлення в пункті пропуску паралізувала б роботу митниці. Оброблення вказаних відправлень здійснюється в місцях, розташованих усередині території України.

У контексті викладеного вартує уваги одна з постанов ККС ВС, яка згадується у зверненні як індикатор неоднаковості судової практики у частині встановлення моменту закінчення контрабанди та яка містить таку позицію: виявлення предметів контрабанди під час митного огляду міжнародного поштового відправлення свідчить про замах, оскільки предмети контрабанди не було переміщено через митний кордон України [5]. Позицію ККС ВС слід оцінити критично як таку, що не враховує різницю між фактичним переміщенням (фізичний перетин кордону предметом контрабанди), чого вимагає чинний кримінальний закон, і завершенням митних процедур (так би мовити, адміністративний акт).

Іншої думки дотримується І. Сень, яка пише, що у цьому разі ККС ВС стадію вчиненого кримінального правопорушення визначив правильно, хоч і без належної аргументації. Уточнимо: фактично аргументація ККС ВС у цьому кримінальному провадженні звелась до буквального відтворення відповідного роз'яснення Верховного Суду України (наводиться нижче) без з'ясування ключового питання – чи перетнув предмет контрабанди (особливо небезпечна психотропна речовина, виявлена під час митного огляду поштового відправлення, що надійшло з Королівства Нідерланди на адресу винного) митний кордон України. На підтвердження своєї позиції І. Сень покликається на ч. 8 ст. 233 МК, де зазначено, що міжнародні поштові (крім тих, що переміщуються через територію України транзитом) та експрес-відправлення переміщуються через митний кордон України після здійснення митного контролю і митного оформлення товарів, що знаходяться в цих відправленнях. Звідси науковиця робить висновок про встановлення МК правила, згідно з яким міжнародні поштові відправлення спершу проходять митний контроль, і лише після цього вони переміщуються через митний кордон України. Зважаючи на це, при виявленні предмета контрабанди під час здійснення митного контролю поштових відправлень, які надходять в Україну, останні (відповідно до МК) ще не переміщені через митний кордон України, а тому контрабанда не може визнаватися закінченим кримінальним правопорушенням [3, с. 474].

На наш погляд, сенс згаданої норми (ч. 8 ст. 233 МК), яка (визнаємо) викладена не дуже однозначно, полягає в іншому: вона – про те, що у міжнародних відправленнях можуть переміщуватись товари (адже у такий спосіб митний кордон України можуть перетинати відмінні від товарів особисті речі, кореспонденція тощо); ці товари спочатку мають бути піддані митному контролю, після чого відповідне міжнародне відправлення може рухатись далі і перетинати митний кордон. Якщо міжнародне відправлення потрапило на територію України – на центральну (регіональну) сортувальну станцію чи у місце міжнародного поштового обміну, то контрабанду товарів (або інших предметів), розміщених у цьому відправленні, є підстави визнавати закінченою, бо предмети контрабанди вже переміщено через митний кордон України. Ми вважаємо вразливою логіку І. Сень, яка базується на буквальному прочитанні ч. 8 ст. 233 МК та згідно з якою товари, які знаходяться у міжнародному відправленні, що надійшло в Україну, мають бути спочатку проконтрольовані у митному сенсі, після чого міжнародне відправлення повинне повернутись до митного (державного) кордону (?) і зрештою його перетнути.

У межах пошуку відповіді на поставлені питання вважаємо за доречне застосувати з-поміж іншого граматичне тлумачення положень КК. Треба врахувати спосіб, у який законодавець описав контрабандну поведінку – це, повторимо, переміщення, а не переміщування. Різниця між «переміщенням» і «переміщуванням» ґрунтується на категорії аспектуальності дієслова в українській мові. Обидві форми є віддієслівними іменниками, які, однак, не тотожні, бо походять від різних аспектуальних типів дієслів і репрезентують різні семантичні фокуси дії.

Передбачене КК переміщення [предметів через митний кордон України] має походження від дієслова доконаного виду (перемістити) і семантично відображає результат дії. Як юридичний факт переміщення означає, що певні предмети вже переміщено, тобто дія відбулася і завершилася (акцент зроблений на самому факті і його наслідках, а не процесі). О. Радутний слушно наголошує, що дієслово доконаного виду означає дію, яка завершилася в минулому або неодмінно відбудеться в майбутньому, і відповідає на питання «що зробити?», «що зробив?», «що зробить?».

У цьому випадку важливе значення для закону про кримінальну відповідальність має наголос на тому, що дія є завершеною [6, с. 161–162]. Переміщування ж [предметів через митний кордон України] походить від дієслова недоконаного виду (переміщувати) і семантично відображає процес або перебіг дії, а не акт завершеного типу. «Переміщування» акцентує сам процес руху, його тривалість, спосіб, умови, що свідчить про відсутність чіткого моменту настання юридичного факту. Отже, переміщення фіксує результативну подію, а переміщування – лише динамічний перебіг, без завершеності.

Свого часу Верховний Суд України (далі – ВСУ) сформував позицію, за якою контрабанда вважається закінченою з моменту незаконного переміщення предметів контрабанди через митний кордон України, а замах на це кримінальне правопорушення має місце, якщо такі предмети виявлено до переміщення через митний кордон України (під час огляду чи переогляду товарів, транспортних засобів, ручної поклажі, багажу або особистого огляду тощо) (п. 13 постанови Пленуму ВСУ від 26 лютого 1999 р. № 2 «Про судову практику в справах про контрабанду та порушення митних правил», п. 8 постанови Пленуму ВСУ від 3 червня 2005 р. № 8 «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил»). Цікаво, що перше з названих джерел містило таке роз'яснення, відсутнє у другому джерелі: незаконне переміщення на територію України предметів контрабанди, які виявлено під час митного контролю, утворює закінчений склад злочину.

На основі цих роз'яснень, які, своєю чергою, ґрунтувалися і ґрунтуються на законодавчому описанні контрабанди, формувалася і наукова думка. Так, заслуговують на підтримку узагальнюючі судження про те, що за своєю суттю момент закінчення контрабанди *de lege lata* має визначатись альтернативно, оскільки він залежить від місця, напрямку і способу переміщення певних предметів через митний кордон України. Головним критерієм диференціації у цьому разі є те, чи ввозиться предмет контрабанди на митну територію України чи, навпаки, він вивозиться з митної території України. Водночас слушність такої панівної позиції, відповідно до якої момент закінчення контрабанди ставиться у залежність від фактичного переміщення предметів через митний кордон України, піддається сумніву. Зазначається, зокрема, що з урахуванням суспільної небезпеки контрабанди варто уникати заздалегідь вимушеної кваліфікації контрабанди з посиланням на ст. 15 КК та, як наслідок, призначення винній особі більш м'якого покарання відповідно до ст. 68 КК [2, с. 642–643; 7, с. 116–118].

Щоправда, перенесення моменту закінчення контрабанди на більш ранню (порівняно з фактичним перетином відповідними предметами митного кордону) стадію можливе лише після внесення змін до аналізованих положень КК. І ці зміни видаються конче потрібними з огляду на закладену в КК суперечність, яка уможливлює порушення принципу справедливості в кримінальному праві.

Показовою, наприклад, є досліджена нами ситуація з кримінально-правовою протидією контрабанді деревини (ст. 201-1 КК), у межах якої (протидії) реагування зазвичай здійснюється на замах на вчинення цього злочину, що має своїм наслідком призначення навряд чи виправданого (з урахуванням суспільної небезпеки вказаного різновиду контрабанди) більш м'якого покарання на підставі ст. 68 КК [8, с. 511–512].

До того ж нині має місце парадоксальна ситуація: чим гірше працює митниця (не виявляє контрабанду), тим суворіша може бути (потенційно – за умови ефективної співпраці України із сусідніми державами) відповідальність контрабандиста. І навпаки: чим краще працює митниця, виявляючи певні предмети під час митного огляду, тим м'якіша кримінальна відповідальність контрабандиста. Тобто ефективність митного контролю «грає на руку» контрабандисту, призводячи до менш суворої караності його поведінки.

Слід зважати і на те, що слідування панівному як у судовій практиці, так і в юридичній літературі диференційованому підходу до визначення моменту закінчення контрабанди призводить до того, що у разі ввезення її предметів на митну територію України застосування ст. 17 КК «Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні» виключається. Беремо до уваги своєчасність як одну з ознак добровільної відмови, яка означає, що остання можлива лише у незакінченому кримінальному правопорушенні. При цьому слід виходити не із суб'єктивного уявлення винного про завершеність кримінального правопорушення, а з його кримінально-правової кваліфікації [9, с. 569]. Натомість при вивезенні предметів контрабанди з України добровільна відмова від доведення цього злочину до кінця цілком можлива (причому вона може бути здійснена навіть після вдалого проходження особою митного контролю, тобто вже на стадії,

аналогічній закінченому замаху). І таке різне вирішення питання про (не)можливість звернення до ст. 17 КК залежно від напрямку руху предметів контрабанди зайвий раз змушує вести мову про порушення принципу справедливості у кримінальному праві.

У юридичній літературі можна відшукати різні визначення поняття переміщення предметів через митний кордон, яке, як уже зазначалося, поки що залишається поза увагою законодавця. Зокрема, мовиться про те, що переміщення товарів через митний кордон – це система послідовних і процесуалізованих юридично вагомих дій, спрямована на забезпечення перетину товаром чи транспортним засобом комерційного призначення митного кордону України відповідно до митних правил [10, с. 7, 16]. Під переміщенням товарів фізичними особами через митний кордон України розуміється сукупність дій фізичних осіб, з однієї сторони, та заходів митних органів, їх посадових осіб, інших осіб, з другої сторони, щодо ввезення на митну територію, вивезення з митної території України або транзиту через митну територію України товарів, які (дії) здійснюються визначеними в законодавстві засобами та способами і спрямовані на дотримання передбачених законодавством підстав, умов й процедур такого переміщення [11, с. 54]. Переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України визначається як сукупність виконання митних формальностей щодо дотримання митних правил ввезення в Україну гуманітарної допомоги або вивезення з України гуманітарної допомоги [12, с. 7].

Очевидно, що викладені «митно-правові» визначення відповідного поняття з їх наголосом на митних процедурах схиляють до думки про доцільність перенесення моменту закінчення контрабанди на стадію початку митного оформлення. До цього спонукає і викладене у вступній частині нашої статті законодавче визначення (п. 4 ч. 1 ст. 4 МК) ввезення товарів, транспортних засобів на митну територію України і вивезення товарів, транспортних засобів за межі митної території України. Однак такі дефініції видаються неприйнятними для кримінально-правових потреб, бо, зокрема, не узгоджуються з наведеними вище результатами граматичного тлумачення положень КК. З погляду застосування чинних редакцій кримінально-правових заборон, присвячених відповідальності за контрабанду, нас має цікавити не подолання винним тих режимів, які встановлюються державою у зонах митного контролю, не виконання винною особою певних митних формальностей (контрабандист за визначенням їх ігнорує), а фактичне (фізичне) переміщення предметів контрабанди через митний кордон України.

Щодо наведених у зверненні висловлювань про залежність моменту закінчення контрабанди від дій працівника митниці (визначення такого моменту нібито ставить стадію вчинення цього кримінального правопорушення у залежність від дій працівника митниці, а не від поведінки того, хто вчиняє контрабанду), то вони (висловлювання) навряд чи можуть бути підтримані.

По-перше, момент закінчення кримінального правопорушення визначається не фактом виявлення контрабанди, а настанням передбаченого КК юридичного результату, яким у випадку контрабанди є фактичне переміщення предмета через митний кордон України. Дії посадової особи митного органу не формують і не змінюють цей результат, а лише фіксують його наявність або відсутність. Виявлення контрабанди під час митного контролю є процесуальним фактом доказування, а не характеристикою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Постановка ж у зверненні питання про митника, який, виявивши під час митного оформлення контрабанду, «повинен дозволити перемістити товари з тим, щоб злочин був закінченим», виглядає надуманою (контрольовані поставки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (ст. 456 МК) і переміщення товарів під негласним контролем (ст. 457 МК) – тема окремої розмови).

По-друге, та обставина, що особа, яка вчиняє контрабанду, на момент митного огляду вже виконала всі залежні від неї дії, не є вирішальною для визнання аналізованого кримінального правопорушення закінченим. Поняття закінченого кримінального правопорушення, як відомо, передбачає його юридичну завершеність, яка може і не збігатись з уявленням про це з боку особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення. І для кримінальних правопорушень із формальним складом має значення не суб'єктивне уявлення особи про завершеність своєї поведінки, а об'єктивне настання передбаченого законом юридичного факту. Його відсутність з причин, що не залежали від волі винного (зокрема, внаслідок здійснення результативного митного контролю), за загальним правилом, утворює замах на кримінальне правопорушення.

По-третє, митний контроль як адміністративна процедура не може розглядатися як чинник, здатний впливати на визначення стадії кримінального правопорушення у виді контрабанди, ще

й тому, що здійснення такого контролю є нормативно передбаченим та обов'язковим елементом режиму переміщення предметів через митний кордон України. Стадія ж кримінального правопорушення не може і не повинна залежати від волі конкретного митника, а лише свідчить про те, що об'єктивна сторона контрабанди не була завершена. Аналогічно, наприклад, замах на вбивство не перетворюється на закінчений злочин тільки через те, що винна особа здійснила всі залежні від неї дії (наприклад, здійснила постріл), а смерть потерпілого не настала. Варто враховувати і те, що у разі переміщення предметів через митний кордон України поза місцем розташування митного органу, поза робочим часом, установленим для нього, і без виконання митних формальностей або з незаконним звільненням від митного контролю останній як такий відсутній (контрабанда вчиняється поза митним контролем).

По-четверте, пропоноване деякими суддями ККС ВС (як предмет для обговорення), а також окремими науковцями [13, с. 198–199, 209, 216; 14, с. 146; 15, с. 13, 106, 153] перенесення моменту закінчення контрабанди на стадію початку митного оформлення, з огляду на оцінку рівня суспільної небезпечності вчиненого та завершеності дій винного (в його уявленні), означало б ігнорування законодавчої конструкції складу кримінального правопорушення та фактичну підміну конструкції «переміщення через митний кордон» конструкцією «вчинення дій, спрямованих на переміщення через митний кордон». Такий підхід, на наш погляд, суперечив би принципу законності (*nullum crimen sine lege*), виходив би за межі допустимого судового тлумачення кримінального закону і частково (у контексті кримінально-правової оцінки дій особи у разі переміщення з України предметів контрабанди) не узгоджувався б з імперативом конституційного походження «усі сумніви – на користь особи, діяння якої кваліфікується». Наповнювати одне законодавче положення [переміщення через митний кордон України] різним змістом залежно від напрямку руху предметів контрабанди і способу її вчинення навряд чи правильно.

Викладене дає змогу стверджувати, що наявна залежність моменту закінчення контрабанди (причому всіх її різновидів) від фактичного переміщення предметів через митний кордон України є прямим наслідком тієї моделі відповідних кримінально-правових заборон, яку визначив (вважаємо, що хибно) вітчизняний законодавець. З огляду, зокрема, на те, що відповідний підхід вже апробований законодавцем (мається на увазі те, що у статтях 482 і 483 МК саме для усунення дискусій з питання про момент закінчення «адміністративної контрабанди» поряд із переміщенням предметів фігурують дії, спрямовані на їх переміщення [16, с. 59, 101–102]), і джерелом якихось зловживань або правової невизначеності він (підхід), наскільки нам відомо, не став, ми висунули пропозицію доповнити диспозиції частин перших статей 201, 201-1, 201-3, 201-4, 305 КК альтернативною вказівкою на дії, спрямовані на вивезення предметів контрабанди за межі митної території України [17, с. 194].

Ще одним можливим варіантом вирішення розглянутої проблеми *de lege ferenda* є сприйняття пропозиції розробників проєкту нового КК, які у ст. 6.3.22 вказують на те, що контрабанду як злочин 3 ступеня вчинила особа, яка товари у вагомому розмірі переміщувала через митний кордон України без передбаченого законом декларування, поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю [18].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі висновки.

1. Контрабанда предметів, виявлених при в'їзді в Україну на митній території під час митного контролю, є закінченим кримінальним правопорушенням, оскільки фактичне переміщення предметів через митний кордон України вже відбулося – до моменту здійснення митного контролю на митній території України. Виявлення предметів під час митного огляду не змінює того факту, що вони вже перетнули митний кордон України, як цього і вимагає чинний кримінальний закон.

2. Контрабанда у міжнародних поштових відправлень, які прибули в Україну, є закінченим кримінальним правопорушенням з моменту фізичного перетину митного кордону поштовим відправленням. Подальше виявлення у ньому заборонених предметів при митному огляді на митній території України дає змогу констатувати наявність закінченої контрабанди.

3. У разі виявлення предметів контрабанди під час митного контролю до їх фактичного переміщення через митний кордон України (при виїзді або пересиланні) має місце замах на контрабанду, оскільки об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення виконана частково, а умисел на його вчинення не доведений до кінця з причин, що не залежали від волі винного. Тут діє загальне правило: момент закінчення контрабанди визначається фактом переміщення предметів через митний кордон України, а не моментом їх виявлення працівниками митних органів.

Водночас питання системної суперечності в законодавчій конструкції складів контрабанди, яка призводить до необґрунтованої диференціації кримінальної відповідальності залежно від напрямку переміщення (ввезення/вивезення) предметів контрабанди за фактично однакового рівня суспільної небезпечності вчиненого, потребує розв'язання у спосіб внесення змін до КК. Ще один (прийнятний нині і для ККС ВС) варіант розв'язання розглянутої вище проблеми – звернення до Конституційного Суду України з поданням щодо конституційності законодавчих положень про незаконне переміщення через митний кордон України. Обґрунтуванню відповідних пропозицій *de lege ferenda* й аналізу конституційності приписів КК, зокрема, у світлі принципів кримінального права можуть бути присвячені подальші наукові розвідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за листопад 2025 року / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду департаменту аналітичної та правової роботи; заст. голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, д. ю. н. Н.О. Антонюк. Київ, 2025. 54 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_11_2025.pdf (дата звернення: 3.02.2025).
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
3. Сень І. Момент закінчення контрабанди: правові позиції Верховного Суду. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XXXI звітної науково-практичної конференції (6–7 лютого 2025 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2025. С. 472–474.
4. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія. Київ: Юридична практика, 2003. 924 с.
5. 5. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 9 квітня 2019 р. у справі № 755/23519/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81360693 (дата звернення: 3.02.2025).
6. Радутний О.Е. Використання конструкції дієслів для визначення моменту закінчення злочину у кримінальному законі. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2 (7). С. 159–168. URL: http://vakp.nlu.edu.ua/issue/view/9584 (дата звернення: 3.02.2025).
7. Сорока С.О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 234 с.
8. Дудоров О.О., Мовчан Р.О., Письменський Є.О. Кримінально-правова охорона лісу в Україні: монографія. Київ: Норма права, 2023. 520 с.
9. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії): підручник: у 2 книгах/ за ред. О.О. Дудорова, А.А. Стрижевської. Книга 1. Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ: Видавництво «Норма права», 2025. 824 с.
10. Резнік І.М. Правове регулювання переміщення товарів через митний кордон України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2014. 26 с.
11. Німа А.О. Правове регулювання переміщення товарів фізичними особами через митний кордон України: дис. … д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків, 2024. 209 с.
12. Коваль Н.О. Підстави та порядок переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса. 2014. 19 с.
13. Процюк О.В. Кримінальна відповідальність за контрабанду: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 254 с.
14. Сіленко В.В. Кримінальна відповідальність за контрабанду: порівняльно-правове дослідження: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 267 с.
15. Кравченко О.О. Кримінально-правова характеристика контрабанди: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 203 с.
16. Стороженко С.А. Адміністративна відповідальність за незаконне переміщення товарів через митний кордон України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Тернопіль, 2019. 236 с.

17. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Рекриміналізація товарної контрабанди і супутні законодавчі новели: критичний аналіз. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2024. № 1. С. 165–202. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.302903.
18. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 14.01.2026 року). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/09/kontrolnyj-proyekt-kk-14-01-2026.pdf (дата звернення: 3.02.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Дудоров О.О., Письменський Є.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.5, 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.11

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У СИСТЕМІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Жаровська Г.П.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0003-0326-5269
e-mail h.zharovska@chnu.edu.ua

Жаровська Г.П. Адміністративно-правовий статус установ виконання покарань у системі органів публічної адміністрації.

У статті здійснено комплексне науково-правове дослідження адміністративно-правового статусу установ виконання покарань як спеціалізованих суб'єктів публічної адміністрації. Обґрунтовано, що зазначений статус є складним багатовимірним правовим явищем, яке поєднує владно-управлінські повноваження, організаційно-адміністративні функції та підвищену відповідальність держави за забезпечення і захист прав людини у процесі виконання кримінальних покарань. Проаналізовано місце установ виконання покарань у системі органів виконавчої влади, їх підпорядкованість Міністерству юстиції України, особливості компетенції, адміністративно-юрисдикційних повноважень, а також механізми внутрішнього та зовнішнього контролю за їх діяльністю.

У роботі розкрито нормативно-правові засади формування адміністративно-правового статусу установ виконання покарань, зокрема роль Конституції України, Кримінально-виконавчого кодексу України, Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та підзаконних нормативно-правових актів Міністерства юстиції України. Доведено, що адміністративно-правовий статус цих установ формується на перетині норм адміністративного та кримінально-виконавчого права, що зумовлює його дуалістичну природу та специфіку правового регулювання.

Особливу увагу приділено аналізу реалізації владних повноважень адміністрації установ виконання покарань у сфері забезпечення режиму, застосування заходів адміністративного впливу, дисциплінарної відповідальності та підтримання внутрішнього правопорядку. Підкреслено, що здійснення таких повноважень має відбуватися виключно в межах принципу законності, із дотриманням конституційних гарантій та міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Досліджено проблеми функціонування установ виконання покарань в умовах надзвичайних правових режимів, зокрема воєнного стану, та обґрунтовано необхідність нормативного закріплення спеціальних адміністративно-правових механізмів реагування на кризові ситуації. Акцентовано увагу на впливі міжнародних стандартів, практики Європейського суду з прав людини та рекомендацій міжнародних контрольних органів на трансформацію адміністративно-правового статусу установ виконання покарань. Зроблено висновок, що подальше вдосконалення цього статусу є необхідною умовою формування гуманістично орієнтованої, ефективної та правової пенітенціарної системи України.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, установи виконання покарань, публічна адміністрація, кримінально-виконавча система, права людини, публічно-владні повноваження, пенітенціарна реформа.

Zharovska H.P. Administrative and legal status of penal institutions in the system of public administration bodies.

The article presents a comprehensive scholarly and legal study of the administrative and legal status of penal institutions as specialized subjects of public administration. It substantiates that this

status constitutes a complex and multidimensional legal phenomenon combining public-authoritative managerial powers, organizational and administrative functions, and the increased responsibility of the state for ensuring and protecting human rights in the process of executing criminal penalties. The study analyzes the place of penal institutions within the system of executive authorities, their subordination to the Ministry of Justice of Ukraine, the specific features of their competence and administrative-jurisdictional powers, as well as the mechanisms of internal and external control over their activities.

The paper reveals the regulatory and legal foundations for the formation of the administrative and legal status of penal institutions, in particular the role of the Constitution of Ukraine, the Criminal Enforcement Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On the State Criminal Enforcement Service of Ukraine," and subordinate regulatory acts of the Ministry of Justice of Ukraine. It is demonstrated that the administrative and legal status of these institutions is formed at the intersection of administrative law and criminal enforcement law, which determines its dualistic nature and the specificity of legal regulation.

Special attention is paid to the analysis of the exercise of public-authoritative powers by the administration of penal institutions in the areas of ensuring the regime, applying measures of administrative influence, imposing disciplinary liability, and maintaining internal legal order. It is emphasized that the exercise of such powers must occur exclusively within the framework of the principle of legality, with due observance of constitutional guarantees and international human rights standards.

The study also examines the problems of functioning of penal institutions under extraordinary legal regimes, in particular martial law, and substantiates the necessity of normative consolidation of special administrative and legal mechanisms for responding to crisis situations. Attention is drawn to the influence of international standards, the case law of the European Court of Human Rights, and the recommendations of international monitoring bodies on the transformation of the administrative and legal status of penal institutions. It is concluded that further improvement of this status is a necessary condition for the formation of a humanistically oriented, effective, and law-based penitentiary system in Ukraine.

Key words: administrative and legal status; penal institutions; public administration; criminal enforcement system; human rights; public-authoritative powers; penitentiary reform.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження адміністративно-правового статусу установ виконання покарань у системі органів публічної адміністрації зумовлена їх особливим місцем у механізмі реалізації державної влади, пов'язаним із виконанням судових рішень та застосуванням державного примусу. Саме в діяльності цих установ концентрується поєднання публічно-владних повноважень і безпосереднього впливу на фундаментальні права та свободи людини, що об'єктивно потребує чіткого, внутрішньо узгодженого та сучасного адміністративно-правового регулювання. У цьому контексті актуальним є наукове осмислення їх правового статусу не лише як елементу кримінально-виконавчої системи, а і як повноцінного суб'єкта публічного адміністрування, діяльність якого має відповідати конституційним засадам правової держави.

Значущість обраної теми посилюється трансформаційними процесами у сфері публічного адміністрування та реформування пенітенціарної системи України, що супроводжуються зміною адміністративних підходів, переосмисленням цілей покарання та посиленням вимог до прозорості й підконтрольності діяльності органів державної влади. Наявність розгалуженої нормативної бази не усуває проблем фрагментарності правового регулювання, колізій між нормами адміністративного та кримінально-виконавчого законодавства, а також практичних труднощів у реалізації публічно-владних рішень на рівні установ виконання покарань. Це зумовлює потребу в комплексному науковому аналізі їх адміністративно-правового статусу з метою виявлення системних недоліків і визначення напрямів його вдосконалення.

Особливої актуальності дослідження набуває в умовах надзвичайних правових режимів *(зокрема воєнного стану)* та зростання ролі міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. Практика функціонування установ виконання покарань засвідчує, що саме невизначеність або недостатня деталізація адміністративно-правових механізмів публічного адміністрування створює підвищені ризики для законності та безпеки як засуджених, так і персоналу. У зв'язку з цим наукове обґрунтування адміністративно-правового статусу цих установ як елемента системи органів публічної адміністрації є необхідною передумовою формування ефективної, гуманістично орієнтованої та правової моделі виконання кримінальних покарань в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ступінь наукової розробки теми адміністративно-правового статусу установ виконання покарань характеризується незначною кількістю наукових праць, у яких досліджуються окремі аспекти функціонування кримінально-виконавчої та пенітенціарної системи, однак відсутністю цілісного адміністративно-правового аналізу цих установ саме як суб'єктів публічної адміністрації. У навчальній і доктринальній літературі розкрито організаційні засади діяльності окремих підрозділів та загальні положення кримінально-виконавчого права *(праці К.А. Автухова, О.В. Ткачової, І.С. Яковця; підручник за редакцією А.Х. Степанюка)*, а також проблеми управління та реформування системи виконання покарань *(дисертація Є.Ю. Бараша; дослідження І.В. Боднара, І.А. Майбороди, В.В. Свірця)*. Окремі елементи адміністративної діяльності, зокрема режим, управлінські рішення та функції адміністрації, розглядаються у працях К.В. Бондаревої, В.Ф. Пузирного, В. Пузирного, тоді як питання дотримання прав людини та зовнішнього контролю аналізуються у дослідженнях О.О. Федорука і матеріалах Харківської правозахисної групи.

Разом із тим, наукові роботи переважно зосереджені на кримінально-виконавчому або управлінському вимірі діяльності установ виконання покарань, а адміністративно-правовий статус цих установ як комплексна правова категорія, що визначає їх місце у системі органів публічної адміністрації, особливо з урахуванням умов воєнного стану та імплементації міжнародних стандартів, залишається недостатньо систематизованим, що й зумовлює потребу в подальших наукових дослідженнях у цьому напрямі.

Метою дослідження є комплексне науково-правове осмислення адміністративно-правового статусу установ виконання покарань як особливих суб'єктів публічної адміністрації, визначення його змісту, структури та місця в системі органів виконавчої влади з урахуванням сучасних трансформацій публічного адміністрування, вимог конституційного принципу верховенства права та міжнародних стандартів у сфері прав людини. Для досягнення поставленої мети завданнями дослідження є: з'ясування теоретико-правових засад адміністративно-правового статусу установ виконання покарань; аналіз нормативно-правових механізмів його формування та реалізації; визначення особливостей компетенції, підпорядкованості й адміністративно-юрисдикційних повноважень цих установ; дослідження проблем правозастосовної практики у сфері публічного адміністрування виконання покарань; обґрунтування напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності установ виконання покарань з метою забезпечення балансу між інтересами держави, суспільної безпеки та правами засуджених.

Виклад основного матеріалу. Установи виконання покарань характеризуються як сукупність державних інституцій, наділених спеціальною компетенцією та таких, що перебувають між собою у відносинах субординації з метою забезпечення виконання судових рішень [1]. Ці установи утворюються та ліквідуються Міністерством юстиції України, яке забезпечує формування й реалізацію єдиної державної політики у відповідній сфері [15].

Адміністративно-правовий статус установ виконання покарань є складною комплексною категорією, що відображає їх місце в системі органів публічної адміністрації, визначає обсяг владних повноважень, функціональне призначення, порядок організації та взаємодії з іншими суб'єктами публічного права, а також особливості реалізації прав і обов'язків у процесі виконання та відбування кримінальних покарань. Установи виконання покарань виступають спеціалізованими державними інституціями, діяльність яких спрямована на практичну реалізацію кримінально-виконавчої політики держави, забезпечення виконання вироків суду та досягнення цілей покарання, визначених законодавством, зокрема виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень і захист суспільних інтересів [1].

Адміністративно-правовий статус установ виконання покарань в Україні визначається їх місцем у механізмі реалізації державної кримінально-виконавчої політики та особливою роллю у забезпеченні виконання судових рішень, пов'язаних з обмеженням особистої свободи. На ці установи покладено обов'язок забезпечення встановленого режиму відбування покарання, охорони засуджених та дотримання правопорядку. Як зазначається у дослідженнях Харківської правозахисної групи, установи виконання покарань функціонують у межах суворої адміністративної регламентації, що зумовлено підвищеним рівнем ризиків для прав і свобод людини у процесі виконання покарань [5; 14].

Адміністративно-правовий статус установ виконання покарань є складною багатоаспектною категорією, яка відображає їх місце та роль у системі органів публічної адміністрації, а також

визначає характер і межі публічно-владної діяльності у сфері виконання кримінальних покарань. Такий статус формується сукупністю норм адміністративного та кримінально-виконавчого законодавства, що закріплюють правову природу цих установ, їх завдання, функції, компетенцію, організаційну структуру, а також особливості взаємодії з іншими суб'єктами публічної влади та приватними особами [3].

За своєю суттю установи виконання покарань є спеціалізованими державними установами, наділеними владними повноваженнями щодо осіб, засуджених до кримінальних покарань, пов'язаних з обмеженням або позбавленням волі. Їх адміністративно-правовий статус зумовлений необхідністю поєднання двох взаємопов'язаних складових: реалізації каральної функції держави та забезпечення дотримання прав і законних інтересів засуджених відповідно до конституційних стандартів і міжнародних зобов'язань України. Саме ця дуалістична природа визначає особливий характер правового регулювання діяльності установ виконання покарань, у межах якого адміністративне право виступає інструментом організації, управління та контролю [3].

Установи виконання покарань мають статус юридичних осіб публічного права [1] та наділені правом вступати у господарські й цивільні правовідносини з метою забезпечення власної життєдіяльності та організації праці засуджених. Така організаційно-правова форма дає змогу установам самостійно здійснювати оперативне управління закріпленим за ними державним майном у межах, визначених законодавством. Фінансове забезпечення діяльності установ виконання покарань здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України.

Управління установами виконання покарань здійснюється Міністерством юстиції України через систему міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації. Це свідчить про цивільний вектор розвитку пенітенціарної системи України та її інтеграцію в систему органів юстиції [15]. Міжрегіональні управління як територіальні органи виконують координаційну функцію, забезпечуючи керівництво оперативно-службовою та фінансово-господарською діяльністю підпорядкованих установ. Така багаторівнева структура управління поєднує централізоване керівництво із збереженням певної організаційної автономії установ на місцях.

Правова основа адміністративно-правового статусу установ виконання покарань ґрунтується на системі нормативно-правових актів, до якої належать Конституція України, Кримінально-виконавчий кодекс України *(далі – КВК України)* та Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» *(далі – Закон № 2713-IV)* [1; 2; 10, с. 78-84]. Зазначені акти визначають структуру, функції та основні завдання установ виконання покарань у процесі реалізації заходів державного примусу. Важливе місце в цій системі посідають також підзаконні нормативно-правові акти Міністерства юстиції України, які деталізують порядок управління, нагляду та забезпечення безпеки у сфері виконання покарань [3; 4].

КВК України закріплює правову природу установ виконання покарань, їх систему, основні завдання, принципи діяльності та порядок функціонування [1]. Установи виконання покарань визначаються як державні органи, на які покладається обов'язок забезпечувати виконання кримінальних покарань у спосіб і в межах, установлених законом, із дотриманням прав і свобод людини і громадянина. Така інституційна характеристика свідчить про поєднання в їх статусі елементів владно-розпорядчої діяльності та публічно-сервісної функції, що зумовлює специфіку адміністративно-правового регулювання їх діяльності.

Нормативне закріплення адміністративно-правового статусу установ виконання покарань здійснюється також через підзаконні нормативно-правові акти Міністерства юстиції України, які конкретизують положення законів і забезпечують їх практичну реалізацію. Особливе місце серед таких актів посідає Наказ Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року № 2823/5 «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» *(далі – Правила)*. Зазначені Правила визначають організаційно-управлінські засади функціонування установ виконання покарань, порядок діяльності їх адміністрації, а також регламентують повсякденні адміністративні процедури, що виникають у процесі виконання кримінальних покарань.

Через положення Правил розкривається зміст адміністративної компетенції установ виконання покарань, яка охоплює організацію режиму відбування покарання, забезпечення безпеки, охорони та нагляду, реалізацію заходів дисциплінарного впливу, а також управління внутрішніми процесами життєдіяльності установи. Адміністрація установи наділяється правом приймати індивідуальні адміністративні акти, обов'язкові для виконання засудженими та персоналом, що є характерною ознакою адміністративно-правового статусу суб'єкта владних повноважень. Вод-

ночас реалізація такого статусу обмежується принципом законності, оскільки всі адміністративні рішення мають ґрунтуватися на нормах права та не виходити за межі визначеної компетенції [3].

Адміністративно-правовий статус установ виконання покарань насамперед проявляється в їх владно-організаційній природі. Адміністрація цих установ наділяється повноваженнями щодо застосування заходів адміністративного впливу до засуджених, організації режиму тримання, контролю за поведінкою осіб, які відбувають покарання, а також забезпечення внутрішньої безпеки. Такий характер повноважень свідчить про те, що установи виконання покарань є суб'єктами публічного адміністрування, діяльність яких безпосередньо пов'язана з реалізацією державної влади у сфері виконання кримінальних покарань [14]. Водночас зазначені повноваження мають здійснюватися виключно в межах закону та перебувати під постійним адміністративним і громадським контролем.

Зміст адміністративно-правового статусу установ виконання покарань розкривається через сукупність їхніх повноважень, обов'язків і відповідальності, що реалізуються у сфері внутрішньої організації та зовнішніх адміністративних правовідносин. Вони наділені правом застосовувати заходи адміністративного впливу, здійснювати режимні, наглядові й охоронні функції, приймати обов'язкові для виконання індивідуальні адміністративні акти щодо засуджених, а також організовувати їх працю, навчання та соціально-виховну роботу. Водночас адміністративно-правовий статус установ виконання покарань обмежується імперативними приписами законодавства, які забороняють свавільне втручання у сферу особистих прав засуджених та зобов'язують адміністрацію діяти виключно на підставі, у межах повноважень і у спосіб, передбачені законом [1; 16].

Особливістю адміністративно-правового статусу установ виконання покарань є його тісний зв'язок із внутрішньо-організаційними адміністративними відносинами, що виникають між адміністрацією та персоналом, а також із зовнішніми адміністративними відносинами, які складаються між установою та засудженими, іншими державними органами й органами місцевого самоврядування. У цьому контексті Правила виступають не лише актом внутрішньої регламентації, а й нормативною основою реалізації публічної адміністративної функції держави у сфері виконання покарань [3].

Ключовою змістовною характеристикою статусу установ виконання покарань є їх виключна компетенція щодо реалізації кари як однієї з цілей покарання. Вони забезпечують виконання вироків суду, створюючи умови для виправлення засуджених і їх подальшої ресоціалізації [10, с. 78-84]. Діяльність цих установ спрямована на запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як особами, які відбувають покарання, так і іншими громадянами. При цьому реалізація адміністративних повноважень адміністрацією установ підпорядковується загальнодержавній стратегії боротьби зі злочинністю.

Установи виконання покарань наділені адміністративно-юрисдикційними повноваженнями щодо осіб, які відбувають покарання. До таких повноважень належить право адміністрації застосовувати до засуджених заходи заохочення та дисциплінарні стягнення з метою стимулювання їх правомірної поведінки [17]. Керівник установи має право приймати рішення про поміщення порушників режиму до дисциплінарного ізолятора або карцеру на строк, визначений законом. Зазначені повноваження є важливим інструментом забезпечення внутрішнього правопорядку та дисципліни в установі.

Обов'язковим елементом адміністративно-правового статусу установ виконання покарань є забезпечення режиму як встановленого порядку виконання та відбування покарання. Режим передбачає ізоляцію засуджених, постійний нагляд за ними та забезпечення виконання покладених на них юридичних обов'язків [1; 3]. Для реалізації цих завдань адміністрація установ виконання покарань має право використовувати інженерно-технічні засоби охорони та здійснювати обшукові заходи, що дає змогу мінімізувати ризики втеч і незаконного обігу заборонених предметів на території установи.

Особливістю адміністративно-правового статусу установ виконання покарань є їх функціонування в умовах підвищених вимог до законності, дисципліни та підконтрольності, що зумовлено специфікою об'єкта адміністративного впливу та потенційними ризиками порушення прав людини. У зв'язку з цим законодавець передбачає систему внутрішнього і зовнішнього контролю за їх діяльністю, а також механізми оскарження рішень і дій адміністрації установ виконання покарань в адміністративному та судовому порядку. У сукупності це дає підстави розглядати адміністративно-правовий статус установ виконання покарань як динамічну правову конструкцію, спрямо-

вану на забезпечення балансу між інтересами держави у сфері виконання покарань і необхідністю гарантування правового захисту осіб, які відбувають кримінальні покарання.

Важливою складовою адміністративно-правового статусу установ виконання покарань є їх підпорядкованість та інтегрованість у систему органів виконавчої влади. Як підкреслюється у дослідженнях Харківської правозахисної групи, ефективність функціонування таких установ значною мірою залежить від публічно-владних рішень центральних органів виконавчої влади, рівня матеріально-технічного забезпечення та якості кадрової політики. Недостатнє фінансування та хронічні організаційні проблеми негативно впливають на здатність адміністрації забезпечувати належні умови тримання засуджених, що, своєю чергою, створює системні ризики порушення прав людини та підриває легітимність адміністративної діяльності у цій сфері [14].

Адміністративно-правовий статус установ виконання покарань передбачає активну взаємодію з органами прокуратури, які здійснюють нагляд за додержанням законів у місцях несвободи. Прокурор має право у будь-який час відвідувати установи виконання покарань, опитувати засуджених та перевіряти законність наказів і розпоряджень адміністрації (ст. 22 КВК України). Взаємодія також здійснюється з підрозділами Національної поліції України та органами і службами зайнятості з метою забезпечення соціального патронажу осіб, які звільняються з місць позбавлення волі [1]. Така міжвідомча співпраця забезпечує комплексний підхід до реалізації завдань кримінально-виконавчої політики держави [11, с. 32-38; 12, с. 69-73].

Особливої ваги адміністративно-правовий статус установ виконання покарань набуває в умовах надзвичайних правових режимів, зокрема під час воєнного стану. У матеріалах Харківської правозахисної групи акцентується увага на тому, що відсутність чітких і деталізованих адміністративно-правових механізмів реагування на воєнні загрози призвела до ситуацій, у яких життя та безпека засуджених і персоналу опинилися під реальною загрозою. Це свідчить про необхідність розширення змісту адміністративно-правового статусу установ виконання покарань шляхом нормативного закріплення спеціальних повноважень і обов'язків на випадок кризових ситуацій, зокрема щодо евакуації, зміни режиму функціонування та посилення міжвідомчої координації [14].

Сучасний адміністративно-правовий статус установ виконання покарань формується під значним впливом міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. Україна імплементує у національну практику положення Європейських пенітенціарних правил і Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями Організації Об'єднаних Націй. Це зумовлює обов'язок адміністрації установ забезпечувати умови тримання, що ґрунтуються на повазі до людської гідності та виключають катування чи інші форми нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Адміністративно-правовий статус установ виконання покарань також включає обов'язок виконання рішень ЄСПЛ та врахування рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [15].

Поступова трансформація кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну систему є визначальним напрямом реформування адміністративно-правового статусу установ виконання покарань. Така трансформація передбачає перехід від суто каральної моделі до реабілітаційної, за якої установи виконання покарань функціонують як центри духовного оновлення та соціальної адаптації особистості [6]. Удосконалення адміністративно-правового статусу цих установ спрямоване на підвищення прозорості їх діяльності, демілітаризацію системи та посилення громадського контролю. Такий напрям розвитку забезпечує досягнення балансу між інтересами безпеки суспільства та необхідністю належного захисту фундаментальних прав осіб, позбавлених волі.

Висновки. Отже, адміністративно-правовий статус установ виконання покарань є комплексним правовим явищем, що поєднує владні повноваження, організаційно-управлінські функції та підвищену відповідальність держави за дотримання прав людини. Дослідження дає підстави для висновку, що формально визначений статус цих установ потребує подальшого розвитку й уточнення з урахуванням реальних умов їх функціонування. Удосконалення адміністративно-правового регулювання у цій сфері має бути спрямоване не лише на підвищення ефективності публічного адміністрування, а й на забезпечення балансу між цілями покарання та фундаментальними правами і свободами людини.

Адміністративно-правовий статус установ виконання покарань зумовлюється їх законодавчо закріпленим місцем у системі органів виконавчої влади, характером і обсягом владних повноважень, спеціальною компетенцією у сфері виконання кримінальних покарань, а також обов'язком

діяти виключно на підставі, у межах повноважень і у спосіб, передбачені законом. Адміністративно-правовий статус установ виконання покарань може бути визначений як закріплене нормами адміністративного права правове положення спеціалізованих державних установ, що реалізують публічно-владні повноваження у процесі виконання кримінальних покарань. Його зміст полягає у поєднанні адміністративної автономії з жорсткою нормативною детермінацією діяльності, що забезпечує необхідний баланс між інтересами держави, суспільства та правами засуджених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. *Голос України.* 2003. № 161. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text.
2. Закон України від 23 червня 2005 р. № 2713-IV «Про Державну кримінально-виконавчу службу України». *Голос України.* 2005. № 135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15.
3. Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» (зареєстр. в М-ві юстиції України 05.09.2018 за № 1010/32462). *Офіційний вісник України.* 2018. № 70. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text.
4. Автухов К.А., Ткачова О.В., Яковець І.С. Особливості діяльності окремих підрозділів кримінально-виконавчої системи : навч. посіб. / за ред. А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2012. 152 с.
5. Бараш Є.Ю. Адміністративно-правові засади управління Державною кримінально-виконавчою службою України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2012. URL: https://scholar.google.com.
6. Боднар І.В., Майборода І.А. Основні тенденції реформування системи органів та установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2015. № 5. URL: http://lsej.org.ua/5_2015/47.pdf.
7. Бондарева К.В. Режим як засіб впливу на осіб, які відбувають покарання за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарання. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2017. Вип. 4-5. С. 110-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2017_4-5_21.
8. Кримінально-виконавче право України: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2006. С. 27-38. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/19/stepanyuk.pdf.
9. Лисодєд О.В., Остапко К. С. Органи та установи виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні (1917-2004 роки). *Форум права.* 2021. № 2. С. 31-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
10. Нагорний В. Адміністративна діяльність персоналу установ виконання покарань під час воєнного стану: особливості управління та шляхи вдосконалення. *Молодий вчений.* 2022. № 7. С. 78-84. URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/ article/view/5394.
11. Пузирний В. Управлінські рішення в установах виконання покарань. *Публічне право.* 2021. № 4 (44). С. 32-38. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/44/pdf/3.pdf.
12. Пузирний В.Ф. Функції адміністративної діяльності в установах та органах виконання покарань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 33, т. 2. С. 69-73. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/ bitstreams/0c25eb64-86f8-4972-87ce-e8b0281b9dcb/content.
13. Пузирьов М.С. Виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх у зарубіжних країнах. *Аналітично-порівняльне правознавство.* С. 271-275. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/03/48.pdf.
14. Романов М. Установи виконання покарань під час війни. Права людини в Україні: *сайт Харківської правозахисної групи.* Опубл. 10 серпня 2022 р. URL: https://khpg.org/1608811011.
15. Свірець В.В. Організаційно-правове забезпечення реформування пенітенціарної системи України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2021. 210 с. URL: https: //dduvs.edu.ua/wpcontent/uploads/files/Structure/science/rada/k2/NewF/11/3/d.pdf.
16. Стаття 11 Кримінально-виконавчого кодексу України: науково-практичний коментар. Liga 360. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KK004983.

17. Федорук О.О. Моніторинг дотримання прав людини в пенітенціарних установах (в рамках реалізації національного превентивного механізму). 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Асоціація УМДПЛ, 2016. 178 с. URL: https://umdpl.info/wp-content/uploads/2016/04/Posibnyk_monitoryng_DPtSU_v5.indd_.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Жаровська Г.П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.352 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.12

ПРОПАГАНДА З ВИКОРИСТАННЯМ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ

Загиней-Заболотенко З.А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу проблем кримінальної юстиції та кримінології
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-8679-124X

Пилипець А.Ю.,
аспірант Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0009-0004-9663-9665

Загиней-Заболотенко З.А., Пилипець А.Ю. Пропаганда з використанням соціальних мереж: окремі проблеми кваліфікації.

У статті аналізуються поняття «засоби масової інформації», «медіа», «засоби масової комунікації», «соціальні мережі», визначається їх зміст у регулятивному законодавстві, а також у науці у контексті тлумачення такої кваліфікуючої ознаки незаконної пропаганди, як вчинення її з використанням засобів масової інформації. З урахуванням цього встановлено, що за своїм змістом поняття «засіб масової інформації», що використане в юридичній конструкції кваліфікованого складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 436[1] КК України, а також в інших статтях Особливої частини цього Кодексу, в яких передбачається кримінальна відповідальність за незаконну пропаганду, та поняття «медіа», закріплене в Законі України «Про медіа», не є тотожними. Ураховуючи відсутність у законодавстві України нормативно визначеного поняття «засіб масової інформації», зроблено висновок, що у КК України термін «засіб масової інформації» повинен тлумачитися у розумінні поняття «засіб масової комунікації», що дозволяє включати в це поняття сучасні канали масової комунікації, зокрема соціальні мережі. Тобто, «засіб масової інформації» у статтях Особливої часини КК України не є тотожним поняттю «медіа» в сучасному ркгулятивному законодавстві України. Проаналізовано Директивах Європейського Союзу та інші міжнародні акти та встановлено, що в них поняття «засіб масової інформації» фактично не використовується та, відповідно, не визначається. Перелік таких засобів масової інформації на європейському просторі може бути вельми великим. Однак обов'язковою ознакою засобів масової інформації відповідно до Директив Європейського Союзу є наявність редакційного контролю або нагляду над контентом. При цьому діяльність соціальних мереж врегульована самостійними нормативними актами. Зроблено висновок, що поширення дописів, репостів, коментарів на сторінках соціальних мереж «Facebook», «ВКонтате», каналі Youtube, тощо з огляду на ст. 22 Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про медіа» вважається «використанням засобів масової інформації» та потребує кваліфікації, зокрема, за ч. 2 ст. 436[1] КК України.

Ключові слова: пропаганда, використання засобів масової інформації, використання соціальних мереж, публічні заклики, кваліфікація, правова позиція, тлумачення.

Zahynei-Zabolotenko Z.A., Pylypets A.Yu. Propaganda using social networks: specific qualification issues.

The article analyzes the concepts of «mass media», «media», «means of mass communication», and «social networks», defines their meaning in regulatory legislation and in science in the context of interpreting such a qualifying feature of illegal propaganda as its commission using the mass media. Taking this into account, it has been established that the meaning of the term «mass media» used in the legal construction of the qualifying elements of a criminal offense under Part 2 of Art. 436[1] of the CC of

Ukraine, as well as in other articles of the Special Part of this Code, which provide for criminal liability for illegal propaganda, and the concept of «media» enshrined in the Law of Ukraine «On Media» are not identical. Given the absence of a normatively defined concept of «mass media» in Ukrainian legislation, it has been concluded that in the CC of Ukraine, the term «mass media» should be interpreted in the sense of the concept of «means of mass communication», which allows for the inclusion of modern channels of mass communication, in particular social networks, in this concept. In other words, «mass media» in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine is not identical to the concept of «media» in the current regulatory legislation of Ukraine. The European Union Directives and other international acts have been analyzed, and it has been established that the term «mass media» is not actually used in them and, accordingly, is not defined. The list of such mass media in the European space can be quite extensive. However, a mandatory feature of mass media according to European Union Directives is the presence of editorial control or supervision over content. At the same time, the activities of social networks are regulated by separate normative acts. It has been concluded that the dissemination of posts, reposts, and comments on the pages of social networks such as Facebook, VKontakte, YouTube, etc., in view of Article 22 of the Law of Ukraine «On Information» and the Law of Ukraine «On Media», is considered «use of mass media» and requires qualification, in particular, under Part 2 of Art. 436^1 of the CC of Ukraine.

Key words: propaganda, use of mass media, use of social networks, public appeals, qualification, legal position, interpretation.

Постановка проблеми. Пропаганда як соціально-політичне явище фактично існує в будь-якому суспільстві та атрибутом політичної влади в державі. «В сучасних українських реаліях пропаганда – це насамперед зброя масового ураження, що впливає на свідомість населення, аніж безневинна інформація для регулювання відносин в суспільстві» [1, с. 121]. У Кримінальному кодексі України (далі – КК) передбачається кримінальна відповідальність за пропаганду у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України як форма колабораційної діяльності (ст. 111^1), пропаганда до вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами (ст. 299), війни (ст. 438), пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436^1). Водночас і цілу низку статей можна віднести до пропаганди, хоча сам термін у відповідних статтях і не використовується. Йдеться, наприклад, про виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації (далі – РФ) проти України, глорифікація її учасників (ст. 436^2 КК), публічні заклики до різноманітних протиправних дій (ч. 2 ст. 109, ст. 110, частини 1, 5 ст. 111^1, статті 258^2, 295, 299, ч. 2 ст. 442 КК). Окремі форми пропаганди вчиняються з використанням засобів масової інформації (далі – ЗМІ), що визнається законодавцем відповідною кваліфікуючою ознакою (ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 258^2, ч. 2 ст. 436^1, ч. 3 ст. 436^2 КК).

Не секрет, що для пропаганди передусім і використовуються соціальні мережі, які можуть без жодних проблем та перешкод охопити максимально широке коло населення, за допомогою яких досить легко впливати на нього, маніпулювати його свідомістю. Тому й у таких ситуаціях виникає питання, чи можна пропаганду з використанням соціальних мереж кваліфікувати як таку, що вчинена з використанням ЗМІ.

Мета дослідження полягає в тому, щоб установити можливість кваліфікації незаконної пропаганди з використанням соціальних мереж як такої, що вчинена з використанням ЗМІ.

Стан опрацювання проблематики. У теорії кримінального права проблема кваліфікації дій, що становлять незаконну пропаганду, була предметом дослідження таких науковців, як Ю.М. Беклеміщева, В.В. Гапончук, О.О. Дудоров, О.В. Епель, О.О. Кваша, В.Н. Кубальський, С.В. Лаба, Х.В. Олійник, М.І. Хавронюк, Н.М. Ярмиш та інших. Водночас науковці практично не торкалися питань, чи можуть соціальні мережі визнаватися ЗМІ, а незаконна пропаганда, вчинена з використанням соціальних мереж кваліфікуватися як така, що вчинена з використанням ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Верховний Суд (далі – ВС) у складі колегії суддів Першої судової палати касаційного кримінального суду (далі – ККС) у постанові від 28.10.2025 (справа № 639/1077/23, провадження № 51-184км25) сформулював правову позицію, відповідно до якої «якщо власник сторінки в мережі «Facebook» не обмежив доступ до неї, то інформація на цій сторін-

ці є загальнодоступною для необмеженого кола осіб, тому поширення користувачем на цій сторінці дописів із символікою комуністичного тоталітарного режиму може утворювати склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 436[1] КК» [2]. Така правова позиція була обґрунтована тим, що «соціальні мережі та платформи «Facebook», «YouTube» є загальнодоступними, спрощують комунікацію, дозволяють поширювати певну інформацію необмеженому колу осіб, спосіб такого поширення інформації розрахований на масове сприйняття; соціальна мережа «Facebook» діє в інтернет-просторі й інформація на сторінках її користувачів, якщо власник сторінки не обмежив доступ до неї, є загальнодоступною, відтак ця соціальна мережа є засобом, за допомогою якого така інформація поширюється серед необмеженого (невизначеного) кола осіб» [2].

У цій справі до суду касаційної інстанції було оскаржено ухвалу Харківського апеляційного суду від 04.11.2024 (справа № 639/1077/23, провадження № 51-184км25), якою було перекваліфіковані дії засудженого вироком Жовтневого районного суду м. Харкова від 15.05.2023, з ч. 2 ст. 436-1 та ч. 1 цієї статті, який у період з 08.03.2022 до 18.08.2022 розмістив на своїй сторінці у соціальній мережі «*Facebook*» публікації, в яких містяться фотографії із зображеннями комуністичної та радянської символіки та які стали доступними для ознайомлення та прочитання аудиторією, яка охоплює вказану сторінку у соціальній мережі [3]. На думку колегії суддів апеляційного суду, поняття поширення інформації в мережі Інтернет для невизначеного кола осіб та поширення з використанням ЗМІ не є тотожними [4].

На сьогодні діяльність медіа в Україні регулюється, насамперед, Конституцією України і Законом України «Про медіа» [5]. Указаним Законом втратили чинність 6 Законів України та 3 постанови Верховної Ради України (далі – ВРУ), які регулювали відповідні правовідносини. Зокрема, Закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення». У жодному з указаним нормативно-правових актів, які втратили чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про медіа», поняття «ЗМІ» не використовувалося і, відповідно, не роз'яснювалося.

У чинному на сьогодні Законі України «Про медіа» термінологічний зворот «ЗМІ» вжито як тотожний до «медіа». У п. 30 ч. 1 ст. 1 цього Закону роз'яснюється, що «медіа (ЗМІ) – засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою. При цьому редакційний контроль (редакційна відповідальність) – вирішальний вплив суб'єкта у сфері аудіовізуальних медіа, суб'єкта у сфері друкованих медіа та/або суб'єкта у сфері онлайн-медіа на створення або добір, організацію та поширення програм або іншої масової інформації відповідним суб'єктом (п. 47 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіа»), а масова інформація – «інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб» (п. 28 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіа») [5]. Попри те, що в Україні змінилося регулятивне законодавство стосовно діяльності медіа (ЗМІ), у КК термінологія залишилася попередньою, і в ньому, як зазначалося вище, використовується термінологічний зворот «ЗМІ».

ВРУ, даючи визначення поняттю «медіа», згадує та посилається в дужках на поняття «ЗМІ», ставлячи між ними знак рівності. Таким чином, попередньо можна припустити, що законодавець ототожнює обидва вказаних поняття і підкреслює, що вони є синонімічними.

Як передбачено в п. 33 розділу Х Закону України «Про медіа», парламент в багатьох нормативно-правових актах замінив слова «ЗМІ» в усіх відмінках і числах замінити словом «медіа». У КК відповідні зміни внесено не було з огляду на положення ч. 6 ст. 3 цього Кодексу: зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність можуть вноситися виключно законами про внесення змін до цього Кодексу та/або до кримінального процесуального законодавства України, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення. Водночас самостійного закону України про кримінальну відповідальність, яким би вносилися зміни у КК в частині коригування термінологічного звороту «ЗМІ» на «медіа» прийнято не було. Це може вказувати на те, що у тексті КК «ЗМІ» може мати відмінне значення, аніж у Законі України «Про медіа» та не виступати синонімом до терміна «медіа».

Л.М. Городенко в Енциклопедії сучасної України тлумачить поняття «медіа» (від лат. medium – засіб, спосіб) як «засоби та інструменти зберігання і передачі інформації та даних для індивідуальної чи/та масової аудиторії. Часто, як синонім медіа, вживають «ЗМІ», «мас-медіа» [6].

На думку данського вченого К. Йєнсена, поняттям «медіа» позначаються «такі соціальні інститути, для яких виготовлення медіапродукції та її поширення є виробництвом і бізнес-справою.

До медіа, на його думку, належать засоби зв'язку і передачі інформації різних типів – від найдавніших (мова жестів, наскальні малюнки та ін.) до найсучасніших, що утворюють глобальні інформаційні супермагістралі. Якщо медіа використовують для одночасної комунікації з тисячами людей, то з'являється поняття «мас-медіа», що об'єднує пресу, радіо, телебачення й рекламу» [цит. за роб.: 7, с. 267].

В.С. Бігун вважає, що «поняття медіа складається з двох складових: по-перше – це діяльність зі збору і опрацювання інформації, а по-друге – це засіб донесення інформації до споживача, певної групи чи суспільства з дотриманням встановлених правил та використанням відповідних механізмів та інструментів» [7, с. 268].

Стосовно дефініції поняття «ЗМІ», то згідно з Політологічним енциклопедичним словником ЗМІ (або «mass-media» – від лат. «mass» – маса, чисельний і «medius» – середній, нейтральний) – це «періодичні друковані видання та інші форми розповсюдження необмеженого кола осіб, соціальних груп, держав з метою оперативного інформування їх про події і явища у світі, конкретній країні, певному регіоні, а також на виконання спеціальних соціальних функцій» [8, с. 134]. Т.А. Костецька під ЗМІ розуміє «організаційно-правову форму поширення масової інформації, а також юридичних осіб, зареєстрованих у передбаченому законом порядку, основною метою діяльності яких є доведення інформаційної продукції до широкого кола споживачів з метою задоволення їхніх інформаційних потре» [9, с. 128]. Отже, деякі вчені розглядають ЗМІ винятково як форму поширення інформації, інші – під цим поняттям розуміють матеріальні носії або лише організаційно-правову форму [10, с. 49].

Таким чином, до основних ознак ЗМІ науковці відносять такі: 1) ЗМІ є суб'єктами конституційно-правових відносин і є юридичними особами, які здійснюють інформаційну діяльність відповідно; 2) інформаційна діяльність є основною метою їх створення; 3) публічне поширення інформації є основною їхньою функцією; 4) ЗМІ володіють або використовують інформацію з метою реалізації свого функціонального призначення; 5) поширюють інформацію за допомогою спеціальних технічних засобів [10, с. 48–49].

Європеїзація кримінального права України зумовлює звернення до відповідного порядку регулювання діяльності ЗМІ в Європейському Союзі (далі – ЄС). Ні на міжнародному, ні на національному рівні не прийнято єдиного підходу до розуміння ЗМІ, що зумовлено *inter alia* відсутністю однозначного розуміння журналістської діяльності. У резолюції ПАРЄ 428 (1970) «Щодо декларації про засоби масової інформації та права людини» до ЗМІ віднесено друковані та інші ЗМІ [11], але зміст останніх не розкрито.

У рамках Заключного акта НБСЄ (1975 р.) до ЗМІ було віднесено друковані засоби, радіо, телебачення, кіно- та телеагентства (частина IV, 41 гл. 2) [12]. У Конвенції ООН «Про міжнародне право спростування» (1952 р.) замість ЗМІ використовується термін «інформаційні агентства», який «означає будь-яку організацію в області друку, радіо, кіно, телебачення або телефотографії» [13].

Так, у Рекомендації Комітету міністрів РЄ державам-членам CM/Rec(2007) до ЗМІ відносять: «друковані медіа (газети, періодичні видання), медіа, які поширюють інформацію через електронні комунікаційні мережі, нелінійні медійні аудіовізуальні медійні послуги (відео на замовлення)» [14]. У рамках ще однієї рекомендації Комітету міністрів РЄ CM/Rec(2007) запропоновано максимально широкий підхід до розуміння ЗМІ, який включає всіх учасників, пов'язаних із виробництвом та розповсюдженням серед потенційно великої кількості людей контенту (наприклад, інформації, аналізу, коментарів, думок, освіти, культури, мистецтва і дозвілля у друкованій, аудіо, візуальній, аудіовізуальній чи іншій формі), і способи застосування, які спрямовані на те, щоб сприяти інтерактивним масовим комунікаціям (наприклад, у соціальних мережах) або іншій заснованій на контенті широкомасштабній інтерактивній діяльності (наприклад, ігри в режимі «он-лайн»), зберігаючи при цьому (у всіх цих випадках) редакційний контроль або нагляд над контентом [15].

Аналіз цього підходу дає підстави стверджувати, що ЗМІ – це будь-яка особа, відповідальна за періодичне створення та розповсюдження інформації (контенту), яка несе редакційну відповідальність, незалежно від засобів та технологій, що використовуються для передачі даних, якщо такі технології спрямовані на їх отримання значною частиною суспільства та можуть мати чіткий вплив на неї [13].

Аналогічний підхід міститься у рекомендації ПАРЄ № 1950 (2011) «Захист журналістських джерел інформації» [16] та у рішеннях Ради ООН з прав людини [17]. У документах ЄС основний

фокус зміщено на аудіовізуальний сектор та розуміння ЗМІ саме як господарюючого суб'єкта. Ключовим документом ЄС є Директива 2010/13/ЄС, яка присвячена наданню аудіовізуальних послуг [16].

Одним з основних документів, що визначає критерії ЗМІ, є «Критерії та індикатори ЗМІ» (2011 р.), розроблені РЄ [18]. Цим документом відмежована діяльність ЗМІ від аналогічної діяльності, у першу чергу в рамках Інтернету, наприклад Інтернет-блоги. Документ пропонує ввести такі медіа-індикатори: 1) намір, 2) ціль, 3) редакційний контроль, 4) осяжність, 5) професійні стандарти, 6) суспільні очікування.

Регулювання використання Інтернету як засобу поширення масової інформації в ЄС є доволі обмеженим. Воно наявне лише у сфері надання аудіовізуальних послуг. Варто зазначити, що використання Інтернету для поширення електронних ЗМІ пов'язане і з регулюванням класичних правових питань Інтернету: відносини між постачальниками послуг із доступу в Інтернет, постачальниками інформації та користувачами, які утворюються на базі взаємного визнання цими суб'єктами свободи і формальної рівності, захисту авторських прав [17].

У документах РЄ наголошується, що на сучасному етапі в медійній екосистемі традиційні учасники у сфері ЗМІ доповнюються або замінюються новими учасниками, що беруть на себе ту роль у процесі виробництва та продажу медійних послуг, яку до останнього часу виконували тільки (або переважно) традиційні ЗМІ. Зокрема, такі учасники включають агрегаторів контенту, конструкторів способів застосування і користувачів, які також стали виробниками контенту.

Саме тому РЄ запропонувала широке поняття ЗМІ, яке включає всіх учасників, пов'язаних із виробництвом і розповсюдженням, серед потенційно великої кількості людей, контенту (наприклад, інформації, аналізу, коментарів, думок, освіти, культури, мистецтва і дозвілля в друкованій, аудіо, візуальній, аудіовізуальній або іншій формі), і способи застосування, які спрямовані на те, щоб сприяти інтерактивним масовим комунікаціям (наприклад, у соціальних мережах) або іншій заснованій на контенті широкомасштабній інтерактивній діяльності (наприклад, ігри в режимі «он-лайн»), при цьому зберігаючи (у всіх цих випадках) редакційний контроль або нагляд над контентом [18].

В ЄС діяльність соціальних мереж врегульовується законом про цифрові послуги (the Digital Services Act, DSA), тобто має самостійне регулювання порівняно зі ЗМІ та медіа.

Таким чином, у Директивах ЄС та в інших міжнародних документах поняття ЗМІ не визначається. Перелік таких ЗМІ може бути різним, однак обов'язковою ознакою ЗМІ, як указується в цих документах, є наявність редакційного контролю або нагляду над контентом. При цьому діяльність соціальних мереж має самостійне правове регулювання.

Визначення співвідношення понять «ЗМІ» (ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 258-2, ч. 2 ст. 436-1, ч. 3 ст. 436-2 КК України) у контексті формулювання кваліфікуючої ознаки «з використанням ЗМІ», та «медіа» (Закон України «Про медіа») ґрунтується на тому, що терміни у КК України можуть вживатися в іншому значенні, аніж у регулятивному законодавстві України, якщо для цього є передумови.

У теорії кримінального права поняття «ЗМІ» науковці здебільшого тлумачать достатньо широко та розмито, не заглиблюючись детально в розуміння поняття ЗМІ, та асоціюють ЗМІ з телебаченням, газетами, радіо та іншими засобами, що мають на меті поширення відомостей, знань (наприклад, Інтернет) [19, с. 8, 482]. Тобто, науковці здебільшого розуміють поняття «ЗМІ» у тексті статей Особливої частини КК в розумінні засобів масової комунікації, що має ширше значення, аніж поняття ЗМІ.

Наприклад, ст. 436[1] КК була включена в цей Кодекс Законом України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» від 28.01.2014 № 735-VII [20]. На той час регулятивне законодавство України нормативно не передбачало визначення поняття «ЗМІ». Відповідно були всі підстави розуміти під ЗМІ соціальні мережі як засоби масової комунікації.

Зміна правового регулювання суспільних відносин після прийняття Закону України «Про медіа», як вбачається з тексту КК, термінологічно не вплинула на цей Кодекс, оскільки у ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 258-2, ч. 2 ст. 436-1, ч. 3 ст. 436-2 КК залишився вживатися термінологічний зворот «ЗМІ». Протягом більше двох років з моменту набрання чинності цим Законом (31.03.2023) законодавець не зміним термінологію вказаних вище статей, залишивши в них термін «ЗМІ». На нашу думку, це може означати, що поняття «ЗМІ» в кримінально-правовому розумінні має відмінне значення, ніж у Законі України «Про медіа».

Як йшлося вище, у п. 30 ст. 1 Закону України «Про медіа» дається визначення поняття «медіа (ЗМІ)». Хибним вважаємо твердження, що міститься в ухвалі Харківського апеляційного суду від 04.11.2024, в якій зазначено, що в цьому пункті закріплено визначення поняття «ЗМІ». Як бачимо з відповідного нормативного положення, законодавець визначає все ж поняття «медіа», вказуючи в дужках на ЗМІ [4]. При цьому термінологічний зворот «ЗМІ» вживається лише один раз – у п. 30 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіа». На думку дослідників, це зроблено для того, аби привчити адресатів до «нормального» терміна «медіа» і залишити зв'язок з нормативно-правовими актами, ухваленими до набрання чинності Закону України «Про медіа».

Окрім того, помилковим є підхід, відповідно до якого визначення поняття «медіа» потрібно поширювати на поняття «ЗМІ», зокрема в ч. 2 ст. 436[1] КК, оскільки, як зазначено в абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіа», поняття «медіа (ЗМІ)» у передбаченому цим Законом значен ні розуміються саме так лише в цьому Законі. Тобто не поширюються на поняття «ЗМІ» у статтях Особливої частини КК, зокрема й на ч. 2 ст. 436[1] цього Кодексу.

Упродовж останнього десятиріччя набули популярності та стали невід'ємною частиною комунікації різноманітні онлайнові соціальні мережі (соціальні Інтернет-мережі, сайти соціальних мереж, Social network sites або Social networking services (SNS)). Наприклад онлайн мережі Facebook, Instagram, Pinterest, «Google+», «ВКонтакте», «Одноклассники» тощо. Соціальні мережі – це «сервіси Інтернет-середовища, що дозволяють користувачам конструювати публічний або напівпублічний профіль у межах обмеженої системи, утворювати список інших користувачів, з якими вони мають зв'язок, і відслідковувати свій список зв'язків і списки, зроблені іншими, у межах тієї ж системи» [21].

Серед соціальних мереж виокремлюють такі види: «1) власне соціальні мережі (Facebook, MySpace, VKontakte, Twitter та ін.); 2) системи миттєвого обміну повідомленнями: спілкування з іншими користувачами через мережу в режимі реального часу (Skype, ICQ, MSN Messenger та ін.); 3) інтернет-чати: дають змогу одночасно декільком користувачам спілкуватися в режимі реального часу; 4) інтернет-форуми: надають можливість створювати нові теми, коментувати і обговорювати повідомлення інших користувачів; 5) веб-блоги – особисті онлайн журнали окремих користувачів); 6) вікі-довідники – портали, зміст яких може бути редагований відвідувачами (Вікіпедія); 7) інтернет-хости: розміщення відеоматеріалів (YouTube) [22, с. 38].

Соціальним мережам характерні властивості, що спрощують комунікацію та створюють можливість поширення будь-якої інформації серед значної кількості користувачів таких соціальних мереж упродовж незначного проміжку часу. Такими властивостями виступають: «створення користувачами профілів («profile») та поява після цього у мережі; утворення «пулу» інших користувачів цієї системи, з якими особа має будь-які зв'язки («друзі», «контакти», «фани»); можливість залишати повідомлення у профілях друзів (створення коментарів); обмін приватними повідомленнями між користувачами; «пост» (повідомлення у себе на сторінці), який відображається у стрічці новин контактів користувача; «репост» - розміщення користувачами повідомлення, створене іншим користувачем, у себе на сторінці; коментування повідомлення без репосту; помітка «мені подобається» / «лайк», якщо користувач поділяє думку автора повідомлення; можливість «підписки» на сторінку іншого користувача (зв'язок без взаємної згоди), коли підписник бачить загальнодоступні повідомлення та оновлення користувача, на якого він підписаний; можливість прикріплення до повідомлень файлів аудіо, які можна прослуховувати у реальному часі, великих відеороликів, а також посилання на відеоролик, що знаходиться на іншому сервері (наприклад, YouTube), цей ролик видно одразу після повідомлення; можливість просування створених інформаційних повідомлень; адаптованість сервісу онлайнових мереж до смартфонів та планшетів (наприклад, офіційний додаток для iPhone); інтегрованість соціальної онлайн мережі із іншими Інтернет сервісами; можливість заходити на сайти під своїм акаунтом соціальної мережі; додавання контенту із сайту на свою сторінку у соціальній мережі одним натисненням кнопки» [23, с. 103–105].

У зарубіжній та вітчизняній журналістиці соціальні мережі відносяться окремими дослідниками до ЗМІ [24; 25]. Як зазначає К. В. Дубнік, кожна особиста сторінка в межах соціальної мережі не є повноцінним ЗМІ, вона створюється з іншою метою: підтримувати й відновлювати дружні й ділові зв'язки, самовиражатися, об'єднуватися в групи за інтересами, обмінюватися медіаданими (фотографіями, аудіо- і відеозаписами)» [26, с. 124].

Таким чином, дослідники такого явища, як соціальні мережі також не дійшли єдиної точки зору стосовно того, чи належать вони до ЗМІ.

Закон України «Про інформацію» (у ред. станом на 2022 р.) передбачав, що «ЗМІ – це засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації, а масова інформація – це інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб» [27]. Таким чином, станом на час вчинення кримінального правопорушення згідно з оспорюваною прокурором ухвалою Харківського апеляційного суду від 04.11.2024, поняття «ЗМІ» мало якнайширше значення та включало в себе різноманітні соціальні мережі. Отже, поширення дописів відповідного змісту в соціальних мережах доцільно кваліфікувати за ч. 2 ст. 436-1 КК.

Висновки. Ураховуючи викладене, доходимо таких основних висновків.

По-перше, за своїм змістом поняття «ЗМІ», що використане в юридичній конструкції кваліфікованого складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 436[1] КК, а також в інших статтях Особливої частини цього Кодексу, в яких передбачається кримінальна відповідальність за незаконну пропаганду, та поняття «медіа», закріплене в Законі України «Про медіа», не є тотожними. Ураховуючи відсутність у законодавстві України нормативно визначеного поняття «ЗМІ», зроблено висновок, що у КК термін «засіб масової інформації» повинен тлумачитися у розумінні поняття «засіб масової комунікації», що дозволяє включати в це поняття сучасні канали масової комунікації, зокрема соціальні мережі. Тобто, «ЗМІ» у статтях Особливої часини КК не є тотожним поняттю «медіа» в сучасному регулятивному законодавстві України.

По-друге, у проаналізованих Директивах ЄС та інших міжнародних актах поняття «ЗМІ» фактично не використовується та, відповідно, не визначається. Перелік таких засобів масової інформації на європейському просторі може бути вельми великим. Однак обов'язковою ознакою засобів масової інформації відповідно до Директив ЄС є наявність редакційного контролю або нагляду над контентом. При цьому діяльність соціальних мереж врегульована самостійними нормативними актами.

По-третє, поширення дописів, репостів, коментарів на сторінках соціальних мереж «Facebook», «ВКонтате», каналі Youtube з огляду на ст. 22 Закону України «Про інформацію» (в ред. станом на 2022 р.) та Закону України «Про медіа» від 13.12.2022 вважається «використанням ЗМІ» та потребує кваліфікації за ч. 2 ст. 436-1 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевців М.Б., Гончарук К.А. Пропаганда як соціально-політичне явище: проблеми розуміння. *Актуальні проблеми історико-правової та міжнародно-правової науки*. 2019. № 1. С. 119–122. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2019.1-29
2. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.10.2025 у справі № 639/1077/23 (провадження № 51-184км25). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131853014 (дата зверн.: 01.02.2026).
3. Вирок Новобаварського (Жовтневого) районного суду м. Харкова від 15.05.2023 (справа № 639/1077/23, провадження № 1-кп/639/301/23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119039292 (дата зверн.: 01.02.2026).
4. Ухвала Харківського апеляційного суду від 04.11.2024 (справа № 639/1077/23, провадження № 11-кп/818/1653/24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122350601 (дата зверн.: 01.02.2026).
5. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text (дата зверн.: 01.02.2026).
6. Городенко Л.М. Медіа. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: https://esu.com.ua/article-66085 (дата зверн.: 01.02.2026).
7. Бігун В.М. До проблеми визначення ключових понять у сфері медіа. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. № 8. С. 266–270. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/61 URL: http://lsej.org.ua/8_2023/61.pdf DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/61 (дата зверн.: 01.02.2026).
8. Політологічний енциклопедичний словник: навч. посіб. / за ред. В. Бабкіна, Ю. Шемшученка. Київ: Генеза, 1997. 400 с.
9. Шемшученко Ю.С. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні: монографія / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І. С. Чижа; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ: Юрид. думка, 2006. 384 с.

10. Каплій О.В. Конституційно-правові засади організації та діяльності засобів масової інформації в Україні: дис.. … канд.. юрид. наук: 12.00.02. Одеса. 237 с.
11. Резолюція 428 (1970) Щодо декларації про засоби масової інформвції та права людини. URL: http://www.data.minsk.by/books/ce_massmedia/3.html (дата зверн.: 01.02.2026).
12. Заключний акт Наради по безпеці та співробітництву в Європі» (Хельсінкі, 01.08.1975). URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU75010 (дата зверн.: 01.02.2026).
13. Конвенція про міжнародне право спростування: міжнародний документ ООН від 16.12.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_319#Text (дата зверн.: 01.02.2026).
14. Recommendation CM/Rec (2011) 7 of the Committee of Ministers to member states on a new notion of media // Web-site of the Council of Europe. URL: https://surl.lu/msictv (дата зверн.: 01.02.2026).
15. Рекомендація 1950 (2011). Защита джерел інформації журналістів. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1184_rec_1950.htm (дата зверн.: 01.02.2026).
16. Директива 2010/13/ЄС Європейського парламенту та Ради від 10 березня 2010 року про координацію певних положень, встановлених законами, підзаконними актами та адміністративними положеннями у державах-членах стосовно надання аудіовізуальних медіа-послуг (Директива про аудіовізуальні медіа-послуги) (кодифікована версія). URL: https://surl.li/hqjffg (дата зверн.: 01.02.2026).
17. Свобода поглядів і їх вільне вираження: Резолюція Ради ООН з прав людини від 02.10.2009 № 12/16. URL: http://cyberpeace.org.ua/files/ ii_a_2.pdf (дата зверн.: 01.02.2026).
18. Рекомендація 1950 (2011). Захист джерел інформації журналістів. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1184_rec_1950.htm (дата зверн.: 01.02.2026).
19. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
20. Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму: Закон України від 28.01.2014 № 735-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-18#Text (дата зверн.: 01.02.2026).
21. Boyd D.M., Ellison N.B. Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2008. № 13. DOI http://dx.doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x URL: https://www.scirp.org/reference/ ReferencesPapers?Reference ID=1600967 (дата зверн.: 01.02.2026).
22. Коноплицький С.М. Соціальні аспекти комунікації в мережі Інтернет: феноменологічний аналіз: дис. канд. соціол. наук. Київ, 2006. 154 с.
23. Братчикова Т.І. Функціональні те демографічні особливості сайтів соціальних мереж як фактор поширення інформаційних повідомлень. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. № 4 (25). С. 102–110. URL: https://sociology.knu.ua/uk/aktualni-problemi-sociologiyi-psihologiyi-pedagogiki-vipusk-25-2014/
24. Кіца М. Роль соціальних мереж у сучасній журналістиці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Журналістські науки. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2018. № 896. С. 98–105. DOI : https://doi.org/10.23939/sjs2018.01.107 (дата зверн.: 01.02.2026).
25. Frank Webster. Theories of the Information Society. URL: https://scispace.com/pdf/theories-of-the-information-society-2e4432tztu.pdf (дата зверн.: 01.02.2026).
26. Дубнік К. В. Соціальні мережі Інтернет як засіб обміну інформацією. *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації. 2014. № 3 (19). С. 122–126. URL: http://www.zhu.edu.ua/journal_cpu/index.php/der_sc/issue/viewIssue/58/45
27. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата зверн.: 01.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Загиней-Заболотенко З.А., Пилипець А.Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 314.15:303.833.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.13

ВИЗНАЧЕННЯ «НАЦІОНАЛЬНОЇ ГРУПИ» ЯК ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ГЕНОЦИДУ

Зеленчук В.О.,
аспірант кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-5902-620X

Зеленчук В.О. Визначення «національної групи» як об'єкта злочину геноциду.

У статті здійснено комплексне кримінально-правове дослідження поняття «національна група» як обов'язкового елемента об'єкта складу злочину геноциду, передбаченого статтею 442 Кримінального кодексу України. Актуальність теми зумовлена необхідністю ефективної правової кваліфікації масових звірств та системних злочинів, що вчиняються в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України.

Методологічну основу дослідження становить порівняльний аналіз доктринальних джерел, положень Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, прецедентної практики міжнародних спеціалізованих установ – Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (МКТР) та Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МКТЮ), а також концепції «геноциду» Рафаела Лемкіна.

Значна увага приділяється еволюції підходів до ідентифікації захищених груп: «об'єктивного» та «суб'єктивного» підходів, а також «позитивного» та «негативного» критеріїв визначення приналежності жертв до групи. У статті критично проаналізовано недоліки виключно об'єктивного підходу та «негативного» критерію в процесі ідентифікації національної групи.

Окремий блок дослідження присвячено проблематиці співвідношення понять «національна група» та «етнічна група» в українському законодавстві, зокрема в контексті Закону України «Про національні меншини (спільноти) України». Автор вказує на нормативну невизначеність та ризики ототожнення громадянства з національністю, що може ускладнити процес правового доказування злочину.

Для розширення меж правового захисту національної групи у статті проаналізовано досвід іноземних держав. Зокрема, розглядається законодавство Литви, Франції, практика Європейського суду з прав людини щодо використання «довільних критеріїв» для визначення групи.

Ключовим результатом дослідження є сформульоване автором авторське доктринальне визначення поняття «національна група» для цілей статті 442 КК України. Визначення охоплює такі аспекти, як спільність історичної долі, культури, публічних інституцій.

Ключові слова: геноцид, міжнародне кримінальне право, кримінальне право України, кримінальна відповідальність, об'єкт, національна група, нація, суб'єктивний критерій, суб'єктивний критерій.

Zelenchuk V.O. Defining the «national group» as an object of the crime of genocide.

The article conducts a comprehensive criminal-law analysis of the concept of a «national group» as a mandatory element of the object of the crime of genocide, as provided by Article 442 of the Criminal Code of Ukraine. The relevance of the topic is driven by the need for effective legal qualification of mass atrocities and systemic crimes committed amidst the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The methodological basis of the study consists of a comparative analysis of doctrinal sources, provisions of the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, the case law of international specialized institutions – the International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR) and the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), as well as Raphael Lemkin's concept of «genocide.»

Significant attention is paid to the evolution of approaches to identifying protected groups: the «objective» and «subjective» approaches, as well as the «positive» and «negative» criteria for determining victims' membership in a group. The article critically analyzes the shortcomings of the exclusively objective approach and the «negative» criterion in the process of identifying a national group.

A separate section of the study is dedicated to the issue of the relationship between the concepts of «national group» and «ethnic group» in Ukrainian legislation, particularly in the context of the Law of Ukraine «On National Minorities (Communities) of Ukraine.» The author points out the normative uncertainty and the risks of equating citizenship with nationality, which may complicate the process of legal proof of the crime.

To expand the scope of legal protection for the national group, the article analyzes the experience of foreign states. Specifically, it examines the legislation of Lithuania and France, and the practice of the European Court of Human Rights regarding the use of «arbitrary criteria» to define a group.

The key result of the research is the author's doctrinal definition of the concept of a «national group» for the purposes of Article 442 of the Criminal Code of Ukraine. The definition encompasses such aspects as a shared historical destiny, culture, and public institutions.

Key words: genocide, international criminal law, criminal law of Ukraine, criminal liability, object of the crime, national group, nation, subjective criterion.

Постановка проблеми. Злочин геноциду займає унікальне і водночас трагічне місце в ієрархії міжнародних кримінальних правопорушень. Його винятковість полягає не лише у грандіозних масштабах насильства чи кількості жертв, але й у специфічній, холоднокровній спрямованості злочинного умислу (*dolus specialis*): знищити людську спільноту не як сукупність окремих індивідів, а як цілісну, самобутню групу, що має право на існування. В умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, яка супроводжується системними звірствами, масовими депортаціями та відвертою риторикою заперечення української ідентичності, питання правильної кримінально-правової кваліфікації дій агресора набуває не просто юридичного, а екзистенційного значення для виживання української нації та відновлення справедливості.

Стаття 442 Кримінального кодексу України (далі – КК України), що імплементує положення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року (далі – Конвенція 1948 року), визначає чотири захищені групи: національну, етнічну, расову та релігійну. Однак, як свідчить глибокий аналіз правозастосовної практики, наукової доктрини та історичних прецедентів, саме категорія «національна група» залишається однією з найбільш складних, динамічних та дискусійних для інтерпретації в сучасному кримінальному праві.

Метою дослідження є вичерпний та глибокий аналіз змісту поняття «національна група» як складової частини об'єкта злочину геноциду в контексті статті 442 КК України. Дослідження базується на комплексному порівняльному аналізі доктринальних джерел, зокрема поглядів авторів категорії «злочин геноциду», міжнародних нормативно-правових актів, практики кримінальних трибуналів (зокрема МКТЮ та МКТР), законодавства іноземних держав (Литви, Франції), а також аналізі сучасних геноцидальних практик. Кінцевою метою є формулювання такого доктринального визначення терміну, яке б охопило як наукові, нормативні та прецедентні напрацювання, так і специфіку геноцидальних актів, вчинюваних росіянами щодо українців, що в перспективі дозволить ефективно застосовувати норми національного кримінального законодавства для притягнення винних до відповідальності.

Стан опрацювання проблематики. Питання визначення об'єкта геноциду та безпеки існування захищених груп стали предметом наукових досліджень І. Строкової, М. Хавронюка та О. Бахуринської, Є. Лащука, В. Киричко, О. Кришевич, І. Рощиної, О. Краснікової, Б. Бабіна, О. Позняка, А. Вишнякової, Г. Гордона та Д. Птащенка. Разом з тим, проблематика ідентифікації захищених груп, встановлення їх ознак, визначення критеріїв приналежності особи до певної групи потребують актуалізації, систематизації та подальших наукових доопрацювань з урахуванням практичних викликів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській кримінально-правовій доктрині сформувався консенсус щодо родового об'єкта злочину геноциду – це міжнародний правопорядок, що включає поняття миру і безпеки людства. Такий підхід базується на розумінні того, що знищення будь-якої людської групи є втратою для всього людства і загрозою для стабільності світової системи правопорядку[6, с. 79]. Проте, дискусії щодо безпосереднього об'єкта та визначення потерпілого досі тривають.

Погоджуємося із позицією науковців, зокрема Є.В. Лащук, В.М. Киричко, О.В. Кришевич та І.О. Рощина, які визначають основним безпосереднім об'єктом безпеку існування національних, етнічних, расових та релігійних груп, тоді як додатковим обов'язковим об'єктом визнають життя, здоров'я, воля, честь і гідність осіб, що належать до цих груп [4; 5, с. 653; 9, с. 102]. Дослідники також наголошують, що геноцид посягає на право групи на існування як такої, а не лише на права окремих її членів [6, с. 85, 10, с. 75]. Це розрізнення є фундаментальним: вбивство тисячі людей є масовим вбивством або злочином проти людяності, але вбивство тих самих людей з метою знищення групи, до якої вони належать, кваліфікується як геноцид.

Водночас факт приналежності особи до певної групи є також обов'язковою характеристикою потерпілого від злочину геноциду. Як зазначає Строкова І.І., для визначення того, чи є особа потерпілою від геноциду, необхідно встановити, чи є вона членом національної, етнічної, расової чи релігійної групи [6, с. 85]. Враховуючи той факт, що вказані групи не мають чіткого термінологічного визначення, розкриття їх ознак можливе лише шляхом комплексного доктринального тлумачення із врахуванням ідей первинних розробників концепції геноциду як злочину.

Рафаел Лемкін, автор терміну «злочин геноциду» розглядав геноцид значно ширше, ніж просто масове вбивство: «скоординований план різних дій, спрямованих на знищення основних засад життя національних груп з метою знищення самих груп» [7, с. 559]. Важливо зазначити, що у своїй доповіді «Радянський геноцид в Україні» Лемкін описував чотири напрямки атаки на українську націю: знищення інтелігенції (розуму нації), нищення церкви (душі нації), винищення селянства (зберігачів традицій та мови) та фрагментація самого українського народу шляхом заселення територій іноземцями [9]. Цей історичний аспект є критично важливим, оскільки він демонструє, що первинна концепція геноциду включала в себе захист національної групи саме через призму її культурної та соціальної цілісності, а не лише біологічного існування.

Процес розробки та прийняття Конвенції 1948 року супроводжувався гострими політичними дебатами, які суттєво вплинули на фінальне визначення захищених груп. У результаті компромісу між державами-розробниками до статті II Конвенції увійшли лише чотири групи: національна, етнічна, расова та релігійна [2; 10, с. 89]. Це створило певну правову лакуну, якою сьогодні намагаються скористатися сучасні агресори, стверджуючи, що їхні дії спрямовані проти «політичних режимів» або «ідеологічних опонентів» (наприклад, «нацистів»), а не проти національних груп як таких.

Міжнародний кримінального трибуналу щодо Руанди (МКТР) та Міжнародний кримінальний трибуналу щодо колишньої Югославії (МКТЮ) намагались заповнити зазначену правову прогалину та наповнити рядки Конвенції 1948 року реальним правовим змістом. Судова практика трибуналів виробила складну і багаторівневу систему ідентифікації захищених Конвенцією груп.

Так Рішення у справі *Прокурор проти Жана-Поля Акаєсу* (The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, 1998), винесене МКТР, стало поворотним моментом у міжнародному праві. Це був перший вирок міжнародного суду за злочин геноциду. Судова палата зіткнулася з проблемою ідентифікації групи тутсі, оскільки в Руанді тутсі і хуту мали спільну мову, культуру і релігію. Тим не менш, трибунал надав визначення усім чотирьом групам, зазначеним у Конвенції.

Щодо національної групи, МКТР визначив її як «сукупність людей, які сприймаються як такі, що мають спільний правовий зв'язок, що базується на спільному громадянстві, поєднаному із взаємними правами та обов'язками» [15, para. 512].

Засноване на критерії громадянства визначення дозволяє чітко відмежувати національну групу від етнічної та передбачає, що представники національної групи – це не просто населення певної території, а юридично оформлена спільнота з взаємними правами та обов'язками. Такий підхід називається «об'єктивним»: група має існувати як соціальна реальність з чіткими, вимірними ознаками. Для національної групи це наявність документів, паспортів, записів у реєстрах, тобто об'єктивних доказів приналежності особи до групи. Водночас об'єктивний підхід не дає змоги ідентифікувати приналежність особи до національної групи в тих випадках, коли виконавці геноциду знищують документи, позбавляють громадянства або коли група формується в процесі конфлікту. Він не враховує, що поняття нації є соціальним конструктом, а не біологічним фактом.

МКТЮ, розглядаючи справи щодо злочинів на Балканах, зіткнувся з ще більшою складністю, оскільки ворогуючі групи (серби, хорвати, боснійські мусульмани) були етнічно близькими і говорили фактично однією мовою. У справі *Крстіча* (*Krstić*), що стосувалася геноциду в Сребрениці, трибунал визнав боснійських мусульман захищеною національною групою. Суд викори-

став комбінований підхід. З одного боку, він звернув увагу на об'єктивний фактор: Конституція Югославії 1963 року визнавала мусульман як окрему «націю» (у значенні конституційного права СФРЮ). З іншого боку, суд врахував «суб'єктивний фактор»: як саме боснійські серби сприймали своїх жертв. Це дозволило кваліфікувати знищення чоловіків Сребрениці як геноцид проти частини національної групи [16, para. 559].

Водночас у справі *Єлісіча* (*Jelisić*) МКТЮ розвинув «суб'єктивний» підхід далі. Суд зазначив, що спроба визначити національну групу за допомогою «науково бездоганних критеріїв» може бути небезпечною і відірваною від реальності. Більш доречно оцінювати статус групи з точки зору тих осіб, які хочуть відділити цю групу від решти громади. Тобто, стигматизація жертв з боку злочинця стає ключовим доказом існування групи [17, para. 70]. Для України це означає, що навіть якщо російська пропаганда стверджує, що «українців не існує», сам факт виокремлення українців як об'єкта для знищення (через списки на ліквідацію, фільтраційні табори) є доказом існування групи *de facto* в очах агресора.

Разом з тим, «суб'єктивний» підхід також має свою межу, оскільки у свідомості виконавця злочину геноциду приналежність жертви до певної групи може визначатися в двох варіантах:

жертва є частиною групи, що підлягає знищенню, оскільки вона відповідає ознакам, притаманним цій групі («позитивний» критерій);

жертва є частиною групи, що підлягає знищенню, оскільки вона не відповідає ознакам групи, до якої належить виконавець злочину («негативний» критерій).

У справі *Стакіча* (*Stakić*) МКТЮ категорично відкинув саме «негативний» критерій. Суд постановив, що «негативно визначена група» не є захищеною групою в розумінні Конвенції [18, para. 20]. Геноцид передбачає намір знищити групу, яка має позитивну ідентичність, власні характеристики, а не просто відсутність характеристик групи, до якої належить злочинець.

На практиці це створює для прокурорів та слідчих завдання доводити, що, наприклад, українці знищуються не просто тому, що вони «не росіяни», а через те, що вони є носіями специфічної української ідентичності (мови, культури, державної традиції, прагнення до свободи), яка є неприйнятною для агресора.

Принагідно зазначимо, що свідоме самовизначення жертви своєї приналежності до певної групи не є і не повинно бути складовою «суб'єктивного» підходу до ідентифікації цієї групи. В іншому випадку, це виключило б з-під захисту Конвенції такі категорії осіб:

- малолітні особи, оскільки в багатьох випадках вони не здатні свідомо визначити свою національну ідентичність, але є жертвами геноциду, оскільки знищуються як частина майбутнього цільової групи.
- особи з невизначеною ідентичністю та особи зі стійкими психічними порушеннями, оскільки вони можуть не асоціювати себе з групою, але все одно сприймаються злочинцем як її частина.

Розвиваючи ідею «суб'єктивного» підходу зазначимо, що саме пропаганда геноциду формує ворожий контекст і фактично «конструює» групу-жертву в свідомості виконавців злочину [11]. Це підтверджується думкою, що для кваліфікації геноциду вирішальним може бути саме намір знищити групу, яку суб'єкт злочину *сприймає* як таку [17, para. 70]. А тому «позитивний суб'єктивний підхід» може бути найбільш релевантним, наприклад, для кваліфікації дій РФ, де ярлики «націоналіст», «нацист» чи «бандерівець» використовуються як маркери для позначення тієї частини української національної групи, яка є найбільш активною, свідомою та небезпечною для агресора, і яка підлягає фізичному знищенню або «перевихованню» [10, с. 11].

Повноцінне розуміння сутності національної групи неможливе без аналізу тих ознак, що виділяють цю групу з-поміж інших захищених Конвенцією груп. Як нами вже зазначалось, Судова палата Руандійського трибуналу розглядала національну групу як людську спільноту, засновану на спільному громадянстві у поєднанні із взаємними правами і обов'язками. Окрім громадянства та спільності прав і обов'язків, українські науковці М.І. Хавронюк та О.О. Бахуринська виділяють ще спільну територію, економічні зв'язки, мову, особливості побуту, культури і духовності [6, с. 89] О.В. Кришевич та І.О. Рощина зазначають, що спільна історія, звичаї, культура та мова є додатковими елементами, які необхідно враховувати для визначення національної групи [9, с. 102]. На думку І. Строкової, основними ознаками національної групи є спільне громадянство, країна походження та економічні зв'язки. Вона також доповнює, що «мова, особливості побуту, культури і духовності у представників однієї національної групи можуть відрізнятись» [6, с. 89].

Українське законодавство не містить чітких критерії визначення ні національної групи, ні в цілому національності. Конституційне положення про те, що Українським народом є громадяни всіх національностей [1], підтверджує тезу про неможливість ототожнення національності із громадянством. Вказане свідчить про недоцільність використання запропонованих Руандійським трибуналом ознак національної групи.

О.В Кришевич та І.О. Рощина слушно зауважують, що типовими прикладами національних груп є національні меншини [9, с. 102]. Водночас таке логічне твердження не можна повною мірою співвіднести із положеннями діючого українського законодавства у сфері прав національних меншин. Відповідно до пункту 1 частини першої статті 1 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» національна меншина (спільнота) України є сталою групою громадян України, які не є етнічними українцями, проживають на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до неї, виявляють прагнення зберегти і розвивати свою мовну, культурну, релігійну самобутність [3]. Закріплене у статті 6 цього Закону право громадянина України вільно вирішувати, чи вважатися належним до національної меншини (спільноти) (кількох національних меншин (спільнот), суперечить як ознаці сталості, визначеній у попередній статті, так і потенційно створюватиме обов'язок суду встановити, чи конкретна жертва злочину геноциду визначає або визнавала себе частиною національної меншини, що попередньо була ідентифікована судом як національна група в цілях статті 442 КК України.

Використання в статті 1 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» словосполучення «не є етнічними українцями» свідчить про ототожнення понять «національність» та «етнос», що в цілому може ускладнити роботу національних та міжнародних трибуналів із ідентифікації захищених Конвенцією груп.

Разом з тим, саме доктринальні напрацювання допомагають розмежувати поняття «національна група» та «етнічна група», які часто перетинаються. У класичному розумінні, яке знаходить підтримку в українських дослідженнях:

- Національна група (нація): Визначається як конкретна історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру [9, с. 102]. Поняття національної групи поєднується, але не вичерпується [10, с. 73] наявністю спільного громадянства та державності, що в цілому відповідає концепції політичної нації.
- Етнічна група (етнос): Розглядається як спільнота, об'єднана єдністю культури, мови та звичаїв, спільною історичною пам'яттю, але яка може не мати власної державності або компактної території проживання [6, с. 88].

Як бачимо, ознаки національної групи не є і не можуть бути уніфікованими, оскільки вони завжди будуть різними, залежно від підходів до тлумачення «нації» як суспільного та правового явища. Погоджуємось із думкою А.С. Радея, який зазначає, що «зважаючи на суперечливість трактувань, категорія "нація", в строгому сенсі, не може вважатись аналітичною і не може бути дефінована як наукова» [12, с. 82]. Хоча національні та міжнародні суди мають самостійно встановлювати конкретні ознаки, що об'єднують жертв геноциду в національну (або будь-яку іншу) групу, в кожному окремому випадку геноциду, нормативна та доктринальна невизначеність самого поняття «національність» змушують шукати додаткові можливі способи визначення національних груп в контексті злочину геноциду, а отже і їх захисту.

Так деякі держави, особливо ті, що мають власний трагічний досвід тоталітаризму, пішли шляхом розширення або уточнення переліку захищених груп, зокрема національних, намагаючись уникнути формалізму Конвенції 1948 року. Наприклад, стаття 99 Кримінального кодексу Литви містить розширене визначення геноциду, включаючи до захищених груп також соціальні та політичні групи [13]. Це законодавче рішення дозволило литовським судам кваліфікувати знищення радянською владою литовських партизанів («лісових братів») як геноцид. Важливо, що Європейський суд з прав людини у справі *Дрелінгас проти Литви* (Drėlingas v. Lithuania) визнав правомірність такого підходу. ЄСПЛ погодився, що хоча партизани формально були політичною/військовою групою, вони становили суттєву частину литовської національної групи, і їх знищення загрожувало виживанню нації [19]. Цей прецедент є унікальним способом захисту національної групи, шляхом розширення переліку захищених груп, що можуть становити її невід'ємну частину.

З іншого боку, Стаття 211-1 Кримінального кодексу Франції розширює визначення геноциду, додаючи формулювання «групу, визначену за будь-яким іншим довільним критерієм» [14]. Подібна норма дозволяє судам адаптуватися до будь-якої логіки виконавця злочину геноциду, який може вигадати власний критерій для сегрегації жертв. В цьому разі можна визначити національну групу за будь-якими довільними ознаками, а тому відпадає потреба внесення змін до національного законодавства, яке регулює права національностей, меншин та громадянства.

Як зауважує І.І. Строкова в результаті розширення кола потерпілих від геноциду може виникнути невиправдана конкуренція норм кримінального законодавства [6, с. 92]. Водночас відмітимо, що на практиці широкий підхід до визначення жертв геноциду врівноважиться іншими елементами складу злочину геноциду.

Висновки. Проведене комплексне дослідження дозволяє стверджувати, що поняття «національна група» як об'єкт злочину геноциду в статті 442 КК України не може тлумачитися статично або виключно через призму етнографії. Воно потребує динамічного тлумачення, яке враховує сучасну практику міжнародного права, історичний досвід та специфіку дій виконавця злочину геноциду.

Аналіз джерел свідчить, що виключно об'єктивний підхід (паспорт, мова) є недостатнім і вразливим до маніпуляцій. Вирішальним є поєднання об'єктивного фактору (громадянство, самоідентифікація) із суб'єктивним наміром злочинця, який стигматизує групу як ворожу сутність, що підлягає ліквідації. Досвід Литви, Франції показують, що захист національної групи може поширюватися і на її політично активну частину (партизанів, волонтерів), якщо їх знищення загрожує існуванню нації.

Враховуючи вищевикладене, для цілей кваліфікації злочину за ст. 442 КК України пропонується наступне доктринальне визначення:

«Національна група» – це стала, історично сформована спільнота людей, об'єднаних правовим зв'язком громадянства України та/або стійкою самоідентифікацією приналежності до Українського народу, яка характеризується спільністю історичної долі, культури, мови, публічних інституцій та політичних цінностей суверенної держави, і яка сприймається суб'єктом злочину як окрема цілісна сутність, існування якої він має намір припинити повністю або частково через фізичне знищення її членів, руйнування соціальних основ, культурної спадщини або примусову асиміляцію (в тому числі через депортацію дітей).

Таке визначення має низку переваг:

базується на політико-правовому критерії, що відповідає практиці МКТР (*Akayesu*) та Конституції України, нівелюючи спроби розколу за етнічною ознакою;

інтегрує суб'єктивний елемент (сприйняття агресором), що дозволяє кваліфікувати як геноцид дії проти будь-яких осіб, які у свідомості виконавця злочину геноциду мають приналежність до групи, що потребує знищення;

враховує ідеї Рафаела Лемкіна щодо спрямованості геноциду на руйнування соціальних основ та культури, що є критично важливим, наприклад, для оцінки дій РФ на окупованих територіях;

прямо вказує на примусову асиміляцію та депортацію дітей як форму знищення групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр# Text.
2. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text.
3. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13.12.2022 № 2827-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20# Text.
4. Науково-практичний коментар кримінального кодексу україни / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея, 2-ге вид. перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1068 с.
5. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 680 с.
6. Строкова І. Кримінальна відповідальність за геноцид: (порівнял. аналіз): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08/ Київ, 2010. 227 с.

7. Perry S. Bechky. Lemkin's Situation: Toward a Rhetorical Understanding of Genocide. Brooklyn Law Review. 2012. № 77 (2). P. 551-624. URL: https://brooklynworks.brooklaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1160&context=blr.
8. Рафаель Лемкін. Радянський геноцид в Україні (стаття 33 мовами) / Ред.: Р. Сербин; упоряд.: О. Стасюк. Київ: Видавець Мельник М.Ю., 2020. 256 с. URL: https://holodomormuseum.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Lemkin.pdf.
9. Кришевич О., Рощина І. Кримінально-правова характеристика об'єктивних ознак геноциду: національне та міжнародне законодавство. *International Journal «Law & Society»*. 2025. № 11. С. 100–109. URL: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/lsp/ issue/view/410.
10. Вишнякова А., Гордон Грегорі С., Пташенко Д. Заклики до геноциду: притягнення пропагандистів до відповідальності. Міжнародний досвід та українське право: навч.-практ. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 136 с.
11. Зеленчук В. Кримінально-правова характеристика пропаганди геноциду. *Наукові перспективи*. 2025. № 6 (60). С. 733-743. URL: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-6(60)-733-743.
12. Радей А.С. Нація як соціокультурний феномен. Аналіз дефініцій. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2015. № 3/4 (27/28). С. 78-83. URL: http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2015/3-4/15.pdf.
13. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. 26.09.2000 № VIII-1968. URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555.
14. Code pénal. En droit français. 22.07.1992. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/.
15. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu. Case No. ICTR-96-4-T. Judgement. International Criminal Tribunal for Rwanda. 2 September 1998.
16. The Prosecutor v. Radislav Krstić. Case No. IT-98-33-T. Judgement. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. 2 August 2001.
17. The Prosecutor v. Goran Jelisić. Case No. IT-95-10-T. Judgement. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. 14 December 1999.
18. The Prosecutor v. Milomir Stakić. Case No. IT-97-24-A. Judgement. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. 22 March 2006.
19. Drėlingas v. Lithuania). Application No. 28859/16. Judgement. The European Court of Human Rights. 12 March 2019.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Зеленчук В.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 340.1:343.54:316.6:159.99
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.14

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В КРАЇНАХ АФРИКАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ЮРИДИЧНИЙ ДИСКУРСИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ В ЗАХІДНІЙ АФРИЦІ)

Зінсу О.І.,
докторка філософії з галузі знань «Право»
(спеціальність 081 Право)
ORCID: 0000-0003-3801-6203
e-mail: bebeni@i.ua

Зінсу О.І. Домашнє насильство в країнах африканської правової системи: соціокультурний та юридичний дискурси (за матеріалами наукової експедиції в Західній Африці).

Наукова стаття присвячена соціокультурним й юридичним аспектам домашнього насильства в країнах африканської правової системи. Актуальність теми визначається об'єктивно назрілими соціальними запитами поглиблення знань, уявлень про детермінацію домашнього насильства, що, своєю чергою, передбачає розширення наукових розвідок за напрямком «правові системи сучасності». Отримані таким чином результати засвідчують складні й неоднозначні реалії домашнього насильства в країнах звичаєвої (традиційної) системи, розкриваючи тим самим загальні та специфічні риси африканської правової системи (сім'ї). Виявлено та проаналізовано прикладні сегменти проблематики домашнього насильства. Розглянуто понятєво-категорійний апарат інституту полігамних стосунків у структурно-функціональних одиницях родини й сім'ї Республіки Бенін. З'ясовано фокуси віктимності та обґрунтовано роль психологічного маніпулювання у формуванні чоловічої віктимності. Підкреслено концепцію психологічної сумісності, яку авторка обстоює у наукових доробках щодо домашнього насильства. Зроблено висновок про те, що розв'язання домашнього насильства в бенінському суспільстві потребує насамперед дієвого соціального забезпечення вразливих категорій населення; ефективної прввопросвітницької діяльності та залучення психологічних, духовних служб, Сімейних Рад до формування мотиваційних настанов нульової толерантності щодо озвученого суспільно небезпечного діяння.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтовані за результатами дослідження положення і висновки можуть бути використані у: науково-дослідній сфері – при подальшому дослідженні феномену «домашнє насильство»; у навчальному процесі при лекційних та семінарських заняттях з навчальних дисциплін «Теорія держави та права», «Порівняльне сімейне право», «Звичаєве право», «Кримінальне право», «Порівняльне правознавство», «Африканістика», «Запобігання та протидія домашньому насильству».

Дослідження здійснено в межах наукової експедиції в Західній Африці травень 2025 р. – січень 2026 р.

Ключові слова: держава, соціальні норми, правова система, юридичний плюралізм, звичаї, традиції, домашнє насильство, жертва, кривдник, превенція.

Zinsu O.I. Domestic violence in countries with African legal systems: socio-cultural and legal discourses (based on materials from a scientific expedition in West Africa).

The scientific article is devoted to the socio-cultural and legal aspects of domestic violence in the countries of the African legal system. The relevance of the topic is determined by objectively mature social demands for deepening knowledge and ideas about the determination of domestic violence, which, in turn, involves the expansion of scientific research in the direction of «modern legal systems. The results obtained in this way testify to the complex and ambiguous realities of domestic violence in

countries with a customary (traditional) system, thereby revealing the general and specific features of the African legal system (family). The applied segments of the issue of domestic violence are identified and analyzed. The conceptual and categorical apparatus of the institute of polygamous relations in the structural and functional units of the family and the family of the Republic of Benin is considered. The foci of victimization are clarified and the role of psychological manipulation in the formation of male victimization is substantiated. The concept of psychological compatibility, which the author defends in scientific works on domestic violence, is emphasized.

It is concluded that resolving domestic violence in African society requires, first of all, effective social security for vulnerable categories of the population; effective primary education activities and the involvement of psychological, spiritual services, and Family Councils in the formation of motivational guidelines of zero tolerance for the announced socially dangerous act. The practical significance of the results obtained is that the provisions and conclusions based on the results of the study can be used in: – scientific and research sphere – in further research of the phenomenon of «domestic violence»; in the educational process during lectures and seminars on the academic disciplines «Theory of State and Law», «Comparative Family Law», «Customary Law», «Criminal Law», «Comparative Jurisprudence», «African Studies», «Prevention and Counteraction to Domestic Violence».

The research was carried out as part of a scientific expedition in West Africa from may 2025 to January 2026.

Key words: state, social norms, legal system, legal pluralism, customs, traditions, domestic violence, victim, perpetrator, prevention.

Постановка проблеми. Як відомо, «Африка є скарбницею культурних, релігійних та історичних надбань людства» [4, с. 377]. Разом з тим африканська звичаєва правова система все ще залишається однією з малодосліджених напрямків у вітчизняній правовій думці. На думку вітчизняних вчених, «усі праці, що створювалися з історії країн Африки науковцями в Україні, можна умовно розділити на кілька груп: 1) праці, присвячені до колоніальному, колоніальному та постколоніальному періодам; 2) роботи із проблем розвитку окремих країн; країнознавчі дослідження; 3) вивчення місцевих конфліктів; 4) дослідження українсько-африканських зв'язків; 5) загальні праці з історії країн Азії та Африки» [4, с. 378]. За цих умов «гостро назріла проблема розробки комплексних наукових досліджень, присвячених широкому колу недосліджених тем, пов'язаних з Африкою, а також надзвичайно актуальним є завдання розробки та аналізу комплексу питань, пов'язаних з українсько-африканськими відносинами, роллю з та значенням африканського континенту для сучасної України» [4, с. 380].

З урахуванням зазначеного, очевидною стає необхідність в міждисциплінарних дослідженнях домашнього насильства в країнах африканської звичаєвої (традиційної) правової системи. Це, у свою чергу, сприятиме удосконаленню теоретико-правових засад запобігання та протидії домашньому насильству; поглибленню наукових пошуків аспектів, озвучених авторкою у дисертаційній роботі, а також розширенню знань стосовно правових систем сучасності, що має як наукове, так і прикладне значення. Таким чином, соціальні запити та науковий інтерес обумовили тему дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти домашнього насильства розглядали у своїх працях такі вітчизняні дослідники, як І. Ботнаренко, К .Бугайчук, С. Вознюк, Б. Головкін, Г..Горбова, В..Іващенко, В..Іщенко, Ю. Камінська, В..Костюк, Л. Крижна, М. Кузнєцов, В. Ладиченко, Н..Ліщук, Г..Лесько, О..Ломакіна, А..Манжула, О. Пчеліна, Д. Тичина, А. Шугало та інші.

Своєю чергою наукові пошуки розв'язання проблематики домашнього насильства також привертають увагу закордонних вчених. Зокрема, представники французької школи наукових досліджень P. Vasseur, M. Dupont, C. Rey-Salman зосередили свою увагу на загальних та специфічних аспектів домашнього насильства щодо чоловіків [18]. На думку вчених, жінки схильні дряпатись та кусатися, тоді як чоловіки найчастіше вдаються до кулаків. Щоб компенсувати різницю у фізичній силі, жінки часто використовують побутовий посуд чи навіть зброю проти чоловіків. Крім того, в окремих випадках жінка використовує сексуальність, щоб принизити свого чоловіка, наприклад, вимагаючи негайного статевого акту після насильницького інциденту або примушуючи до інтимності в інших випадках. Еректильна дисфункція в таких випадках висміюється, а чоловіча мужність ставиться під сумнів. Іншими словами існує дисбаланс сил: домінування одного з партнерів та безсилля іншого. Акти насильства мають вплив на розвиток особистості дитини [18].

Концепцію «дисбалансу влади» також підтримують інші дослідники домашнього насильства. Серед яких E. San. Martin, S. Hilal [16; 17].

В той самий час, внутрішньо сімейну динаміку та домашнє насильство у Західній Африці розглянуто у дисертації французької дослідниці S. Deschenes [9]. S. Deschenes зазначає, що домашнє насильство, яке є щоденною реальністю для африканських сімей, відображає насамперед домінування чоловіків у суспільстві, де чоловіки, за переконанням S. Deschenes, залишаються стовпами роду. Один із розділів дисертації вчена присвятила проблематиці домашнього насильства в Буркіна-Фасо (Західна Африка). За результатами дослідження вчена приходить до висновку, що з підвищенням освітнього рівня та наявністю союзників, які зміцнюють її статус у родині, ризик жінки стати жертвою домашнього насильства зменшується [9].

Результати аналізу рефлексивно-рольових компонентів діади «мати-дитина» в Камеруні презентовано у дисертації швейцарського вченого D. Wadji [19]. D. Wadji підкреслює, що в Камеруні домашнє насильство є реальністю для більш ніж кожної третьої жінки та обґрунтовує думку про психобіологічні наслідки домашнього насильства у діаді «мати-дитина» [19].

Критично важливим та все актуальнішим звучить питання чоловічої віктимності. У зв'язку з чим проаналізуємо результати наукових пошуків бенінського вченого M. Mehinto, який вважає, що дослідження, проведені донедавна, всі без винятку базуються на моделі чоловіка як злочинця та жінки як жертви. Звідси й відсутність сумнівів щодо зворотної ситуації [14]. Ґрунтуючись на цих переконаннях, M. Mehinto дослідив психологічне насильство щодо чоловіків у парах інтелектуалів [14]. M. Mehinto справедливо стверджує, що чоловіки страждають від різних форм насильства з боку своїх партнерок. Однак, як відзначали респонденти, будь-яке насильство є, перш за все, психологічним. Це означає, що психологічне насильство є фундаментальним і поширеним серед усіх інших форм насильства [14, с. 163]. Спостереження та результати дослідження M Mehinto переконливо засвідчують, що зневага жінки стосовно чоловіка підриває «моральну цілісність», «гідність» чоловіка та знецінює його як особистість, що навіть віддзеркалюється на тілесному рівні. [14, с. 166]. Не менш цікавими є результати дослідження бенінських вчених J. Gbaguidi, P. Agbozo та L. Kounoudji щодо гендерно зумовленого насильства в Беніні [10]. Вчені підкреслюють низький рівень правової обізнаності жертв; характерний сором; соціально-культурні обмеження; схильність розв'язувати конфлікти ресурсами Сімейної, Родинної Ради; страх помсти. До речі, саме страх помсти, за переконаннями респондентів, зупиняє їх покласти скаргу до правоохоронних органів [10].

Попри значну кількість наукових доробків, які тією чи іншою мірою стосуються проблематики домашнього насильства в країнах африканського континенту, в Україні відсутнє комплексне дослідження домашнього насильства в цьому географічному та правовому регіоні. Зазначене зумовило вибір предмета дослідження. До того ж брак у вітчизняній науці наукових доробків у сфері звичаєвої (традиційної) системи права африканських країн актуалізує тему дослідження.

Саме тому **мета дослідження** полягає в комплексному юридико- психологічному аналізі домашнього насильства крізь призму звичаєвої (традиційної) системи права країн африканського континенту.

Методологія. Методологічну основу дослідження становить **с**истема філософських, загальнонаукових та спеціально наукових методів і підходів, що забезпечили об'єктивний аналіз досліджуваного предмета. З урахуванням специфіки теми, мети і задач дослідження використано формально- логічний метод, метод юридичної герменевтики, інтерпретацій, нормативно- правовий, порівняльно- правовий, системно- структурний та інші методи.

На емпіричному рівні пізнання використано метод спостереження, опитування, контент- аналіз, бесіди. До емпіричного дослідження було залучено 50 респондентів, мешканців міст Cotonou, Calavi, Kpomasse, Allada, Godomey, Porto-Novo (Республіка Бенін). Вік респондентів: 30-75 років. За віковою періодизацією: особи молодого віку (20-40 років) – 20 осіб; особи зрілого віку (40-65 років) – 20 осіб; особи похилого віку (65-75 років) – 10 осіб. За етнічною приналежністю: фон (fon) – 20 осіб; йоруба (yoruba) – 10 осіб; гур (gur) – 5 осіб; міна (mina) – 10 осіб; баріба (bariba), фулані (fulani) - 5 осіб. Особи чоловічої статі склали 30 осіб; особи жіночої статі – 20 осіб. Опитування, бесіди проводились із дотриманням принципів добровільності, анонімності, конфіденційності збору й зберігання даних. Результати подаються в узагальненому форматі.

Виклад основного матеріалу. Проблематика домашнього насильства, як вже неодноразово відзначалося, є однією із нагальних проблем сучасності. Домашнє насильство пронизує сфери

публічного і приватного буття індивіда, суспільства та створює перешкоди для гармонійного розвитку людської цивілізації. Водночас «установлення й вивчення міжнародно-правових стандартів, національних концепцій та зарубіжного досвіду в сфері суспільних відносин, зумовлених специфікою домашнього насильства, передбачає визнання особливостей та детермінуючого впливу панівного державно-політичного курсу, ідеології, історичних умов, типу правової системи та соціокультурної каузальності феномену правової реальності» [2, с. 73]. При цьому « культурний вимір прав людини полягає в тому, що спільні уявлення про належне й неналежне, про справедливість і заборону насильства виявляються в культурах світу в різних формах, але не втрачають смислового ядра» [5, с. 65].

Саме тому дослідження домашнього насильства крізь призму африканської правової системи потребує урахування історичних, культурних та ідеологічних передумов державного будівництва в країнах африканського континенту.

На думку вчених «африканська звичаєво-общинна правова група становить сукупність правових систем, що сформувались природним шляхом на підставі норм-звичаїв, запозичених у метрополій правових норм та ухвалених після отримання незалежності законодавчих актів» [3, с. 5]. До того ж «застосування права метрополій в різних країнах Африки мало специфічний характер. Оригінальні правові норми часто зазнавали серйозних змін. Деякі, за необхідності, у процесі використання місцевими адміністраціями та судами взагалі виключалися. Відмінності між правовими системами країн поглиблювалися. Здобуття країнами Африки незалежності у ХХ ст. не уповільнило впровадження західного права. Навпаки, нові уряди підтвердили дійсність усіх попередніх законів, особливо у сфері приватного права» [1]. Відтак сучасні виміри злагоди, порядку в африканській родині пов'язані з віковими традиціями, звичаями давньої цивілізації, витоки, якої лаконічно усиляються в сучасне позитивне право, забезпечуючи баланс культурного, правового та традиційного в структурі юридичного плюралізму країн Африки.

За цих умов до ключових документів захисту прав людини належить Африканська Хартія прав людини і народів та Протокол до Африканської Хартії прав людини і народів про права жінок в Африці, також відомий як Протокол Мупуту [8; 15]. Протокол Мупуту спрямований на гарантування прав жінок і дівчат на африканському континенті, що охоплює репродуктивні питання, розширення прав, фінансові можливості жінок, політичну участь та викорінення шкідливих традиційних практик (обрізання жіночих статевих органів, ранні шлюби), сприяння рівності, гідності та справедливості [15]. З урахуванням зазначеного проаналізуємо соціальні спектри домашнього насильства в Республіці Бенін. Республіка Бенін розташована в Західній Африці, форма правління – президентська республіка; державний устрій – унітарна держава.

Ст. 3 Закону Республіки Бенін n.2011-26 від 09 січня 2011 р. Про запобігання та припинення насильства щодо жінок вказано, що насильство в сімейному середовищі – зловживання владою або недбалість у разі втручання з наміром домінувати, підкорювати, контролювати або наражати жінок на фізичний, словесний, психологічний, фінансовий, економічний та сексуальний напад, як вдома, так і поза ним, якщо агресор пов'язаний з жертвою сімейними зв'язками, кровними стосунками, союзом, шлюбом, співмешканням, або якщо вони підтримують чи підтримували фактичні стосунки з жертвою [13, ст. 3]. Виняткове значення у контексті досліджуваного предмета представляє спектр полігамних стосунків. Офіційно ст. 173 Сімейного та Цивільного кодексу Республіки Бенін визнає моногамний шлюб [6, ст. 173]. Кримінальним кодексом Беніну ст. 563 зазначено, що будь-хто, хто укладає інший шлюб до розірвання попереднього, карається позбавленням волі на строк від шести (6) місяців до трьох (3) років та штрафом у розмірі від п'ятдесяти тисяч (50 000) до трьохсот тисяч (300 000) франків КФА [7, ст. 563].

Однак у звіті про гендерні показники в Республіці Бенін, за статистичними даними у віковій групі 15-49 років, приблизно дві з п'яти жінок (38%) повідомили про проживання в полігамному шлюбі, а приблизно кожен п'ятий чоловік (22%) повідомив про полігамію [12, с. 16]. Безперечно, такий стан речей потребує уточнення критеріїв понятійного апарату полігамності у розрізі співмешкання, офіційного шлюбу, релігійного шлюбу, традиційного шлюбу. Загалом, полігамні стосунки у фокусі спільного проживання, спільного ведення господарства, традиційного статусу «сімейні стосунки», «дружини» є розповсюдженою та звичною практикою. Проте психологічне, фізичне, економічне, сексуальне домашнє насильство також трапляється у даному сегменті міжособистісних стосунків. Ревнощі, зради, розподіл фінансів на сторону, конкуренція за ресурси, боротьба за владу, за увагу, суперництво породжують численні конфлікти та призводять до на-

сильницьких злочинів у сімейній, побутовій, родинній сфері. Вочевидь, що моральна відповідальність у так званих традиційно полігамних чи зрадницько-сімейно-шлюбних, партнерських відносинах значною мірою покладається на чоловіка та його вміння організувати стосунки в родині. Адже невміння, нездатність, неспроможність чоловіка на належному рівні організувати так звані полігамні чи зрадницькі відносини, поєднані з відсутністю готовності та спроможності до конструктивного діалогу, спричинюють низку насильницьких діянь та лягають тяжким тягарем, насамперед, на плечі дитини.

До речі, на заняттях, які були організовані Національним Інститутом жінок для жертв домашнього насильства в листопаді 2025 року та до яких була залучена авторка, учасниці заходу, жінки-жертви, здебільше піднімали проблему участі батьків у вихованні, спілкуванні, фінансових зобов'язаннях біологічного батька, з яким мати дитини з тих чи інших причин проживає окремо (офіційне розірвання шлюбу, режим окремого проживання, позашлюбна дитина, залишення сімейної оселі одним із подружжя тощо). Також учасниці заходу, жінки-жертви домашнього насильства, торкались питань конфліктів вітчима, співмешканця з пасинком/падчеркою. Крім того, розглядались питання судового розгляду та виконання судового рішення. До того ж, у ситуаціях домашнього насильства трапляються випадки фактичного виховання та догляду за дитиною родичами матері, а також створення штучних перешкод відвідування дитиною місця проживання біологічного батька. На переконання жінок-жертв домашнього насильства, «диференційне виховання не бажане для дитини». Саме під таким гаслом розробляється і впроваджується політика штучних перешкод для відвідування дитиною місця проживання біологічного батька. Як правило, в таких випадках, за переконанням матері, існують різнобічні загрози у домівці біологічного батька: ритуальні практики тощо.

Не менш серйозним питанням було й залишається домашнє насильство щодо жінок-вдів, включаючи левірат, вимагання, погрози, захоплення спадкового майна, ігнорування тощо. За традиційною нормою вдова мусила або могла вдруге одружитися лише з братом чи іншим родичем покійного чоловіка. В умовах сьогодення, як стверджували респонденти, левірат відійшов у минуле. Однак психологічне, фінансове, а інколи навіть фізичне насильство, шахрайство, зловживання довірою, залякування з метою умисного неправомірного захоплення спадкового майна трапляється. Учасники опитування відзначали, що в бенінському суспільстві звичним є гучний вислів братів, родичів померлого чоловіка: «що їм нічого не потрібно». Натомість нерідко саме після таких гучно-благих заяв родичі померлого чоловіка умисно, цілеспрямовано, неправомірно, керуючись корисливим мотивом, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, зловживаючи довірою, захоплюють об'єкти спадкового майна, що, своєю чергою, засвідчує стійко сформовану й глибоко закарбовану потенційну схильність до девіантної поведінки.

Також окремої уваги потребують традиційні шкідливі практики каліцтва жіночих органів як гендерно зумовленого, у тому числі домашнього, насильства. Мова йде про часткове чи повне обрізання жіночих геніталій. Розрізняють чотири типи жіночого обрізання геніталій: обрізання клітора, частини клітора, статевих губ чи так звана інфібуляція. За даними офіційного сайту Управління Верховного комісара ООН станом на 14 жовтня 2025 р. дана традиція має місце в 29 країнах світу [11]. Так, в Гвінеї стосовно 97 % жінок і дівчат у віці від 15 до 49 років застосовувалася дана практика. Крім того, дівчата, яким не здійснена подібна практика, вважаються у гвінейському суспільстві безчесними, що, своєю чергою, прогнозує незаміжність [11]. В Республіці Бенін зазначена традиція, як відзначали респонденти, характерна для північних регіонів країни.

Далі увагу дослідника привертає чоловіча віктимність у домашньому насильстві. Респонденти-чоловіки наголошували на випадках принизливого ставлення жінок до фінансових, фізіологічних, психічних можливостей партнера. Чоловіки піддаються зневазі, емоційним спалахам агресії, брехливості, сценам демонстративного емоційного збудження, високій говірливості, що засвідчують мовну збудженість жінки-кривдника та нерідко є проявом її біполярного розладу чи неврологічних розладів. Довірливість чоловіка обертається низкою погроз, шантажу та ненаситного вимагання всіляких благ. Йдеться про застосування психологічного маніпулювання, зокрема, методу ретроспективного аналізу фрагментів біографічних історій партнера, чоловіка з метою: а) формування довіри до жінки; б) аналізу оцінки біографічних фрагментів; в) «перефарбування» оціночної полярності обраних фрагментів минулого досвіду; г) встановлення владних відносин стосовно партнера, офіційного чоловіка, співмешканця. Кінцевою метою є формування емоційної

відстороненості чоловіка від рідних, стосовно яких він має фінансові, моральні, правові обов'язки. Метод жорстокий, проте доволі поширений. Подальші стосунки трансформуються у відкриту насильницьку поведінку. Образи, вимагання, сварки, приниження гідності, погрози, шантаж стають жахливою дійсністю для чоловіка. У той же час на питання: «Чому, на ваш погляд, у суспільстві акцентується увага на жіночій віктимності?» 60% респондентів дотримуються думки про переважну вразливість, слабкість жіночої статі; 80% респондентів висловилися про найбільшу вразливість жінок у домашньому насильстві в північних регіонах Беніну. На запитання щодо причин домашнього насильства: 15% вважає, що домашнє насильство виникає з причини невміння слухати, дослухатись та спільно приймати рішення; 15% переконані, що причиною, на їх погляд, є особливий характер партнера/партнерки; 40% вважає винними постійне втручання родичів, друзів, знайомих в міжособистісні стосунки подружжя, партнерів; 25% наголошували на низці причин фінансового, традиційного елементу; 5% переконані у комплексі чинників і факторів; 5% респондентів взагалі заперечують домашнє насильство в країні. При цьому 40% респондентів наголошують на взаємній відповідальності за домашнє насильство. Цікаво, 40% респондентів дотримуються думки про актуальність чоловічої віктимності та вважають, що саме постійні насильницькі дії зі сторони жінок скеровують чоловіків на нові сімейні, партнерські стосунки. При цьому переважна більшість у таких випадках схильна обстоювати позицію вчинення насильства стосовно брата, партнера, батька у спектрі «свояцтво».

У контексті зазначеного увагу привертає той факт, що гострота проблематики чоловічої віктимності занепокоює бенінських дослідників. Зокрема, дослідник і викладач державного університету Абомей-Калаві M. Mehinto стверджує, що випадки домашнього насильства стосовно чоловіків спостерігаються щодня; проте, з огляду на ризик бути затаврованим, чоловіки-жертви намагаються не розповідати про них [14]. Особливу увагу M. Mehinto приділяє різновидам психологічного насильства, таким як погрози, зокрема: заборона виходити на роботу, виселення з подружнього дому, погрози смертю, що мають форму досить злісних слів, іноді поєднаних із використанням гострих предметів, що створює атмосферу жаху для подружжя. Погрози включають напади на родичів подружжя, дітей, їх викрадення, створення скандалів на робочому місці, публічне приниження тощо. Психологічне насильство щодо чоловіків супроводжується наступними зауваженнями: «Якщо ти продовжуватимеш у тому ж дусі, я більше не хочу бачити твоїх батьків у своєму будинку»; «Це вони налаштовують тебе проти мене»; «Якщо ти хочеш вести таке життя, я колись поїду з дітьми»; «Я збираюся публічно тебе присоромити, ти ніколи цього не забудеш» [14, с. 165]. Форми психологічного насильства стосовно чоловіків не є вичерпними та включають кілька змінних, зокрема провокацію через сатиричні пісні. Дійсно, сатиричні пісні часто є роботою жінок, які, щоб дорікнути своїм чоловікам, уникають розмови з ними безпосередньо, а натомість діють опосередковано, наспівуючи пісні, зміст яких найчастіше є переліком «недоліків» їхніх чоловіків та докорів [14, с. 167].

На думку M. Mehinto, витоки насильства щодо чоловіків у стосунках мають кілька джерел. До них належать: відсутність життєвого плану (27,03%), обставини зустрічі партнерів (16,21%), дисбаланс інтелектуальної влади (78,37%), ревнощі (100%), підлість (40,54%), нечесність (13,51%), імпульсивний характер жінок (59,45%), відсутність діалогу та освіти (78,37%), динаміка економічної влади (70,27%), нестримне прагнення задоволень та матеріальних благ (83,78%), прагнення до жіночого домінування або лідерства (35,13%) та інше [Mehinto, с. 169].

Вищезазначене закономірно піднімає проблематику примусових інтимних стосунків, зґвалтування, які все ще прийнято розглядати як виконання «подружнього обов'язку». Натомість насильницьке виконання «подружнього обов'язку» призводить до порушення психологічної рівноваги, соматичної патології. До речі, в Республіці Бенін насильницькі статеві діяння, сексуальні домагання, зґвалтування передбачають кримінально-правові репресії відповідно до Закону про кримінальну відповідальність Республіки Бенін.

Зрозуміло, що не всі сімейні, партнерські пари, подружжя стикаються із домашнім насильством. Поряд із негативними прикладами мають місце виважені, поважні, гармонійні стосунки у парах, пронизані коханням, вірністю, взаєморозумінням та безперечною психологічною сумісністю, концепцію якої авторка обґрунтовує у численних наукових доробках.

Висновки. Таким чином, результати дослідження вкотре переконливо засвідчили, що домашнє насильство не має національних меж. Детермінанти домашнього насильства пов'язані з фінансовою та психологічною неспроможністю жертви до розірвання кола насильства. Власна неспроможність детермінована низкою чинників біологічного та соціального характеру. Обтяжуючими

обставинами є наявні психічні розлади та ситуації з обмеженими можливостями соматичного походження (соматична патологія). Не останнє місце в ієрархії чинників займають стереотипи щодо інституту родини, сім'ї та гендерного розподілу ролей.

Саме тому розв'язання кола домашнього насильства в африканському суспільстві потребує насамперед дієвого соціального забезпечення вразливих категорій населення; ефективної прввопросвітницької діяльності суб'єктів реалізації державної політики та залучення психологічних, духовних служб, сімейних рад до формування мотиваційних настанов нульової толерантності щодо озвученого суспільно небезпечного діяння. З урахуванням цих характеристик стає очевидною необхідність подальших поглиблених досліджень окремих спектрів поліфонічного глибинного конфлікту домашнього насильства.

Деякі з представлених положень, звичайно, є дискусійними, що вкотре підтверджує необхідність продовження наукових розвідок багатогранного феномену «домашнє насильство». Перспективи подальших досліджень вбачаються у з'ясуванні кримінально-правової кваліфікації домашнього насильства у чинному законодавстві Беніну та аналізі фабул справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бостан С. Теорія держави і права: навч.посібник. Альма-матер. Київ.2013.с.343.
2. Зінсу О.І. Психолого- правові засади запобігання домашньому насильству в Україні: дис. ... докт-ра філософії з галузі знань Право 08. спеціальність Право 081.Національна академія внутрішніх справ. м. Київ. 2023. 253 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/ce7cf638-3eaa-45e1-8f9f-688c2d1aca5b.
3. Зінченко О. Сучасне африканське право: навч. посіб. / О. Зінченко. Харків: Право. 2023. 172 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/cuchasne-afrikanske-pravo.pdf?srsltid=AfmBOorqpuAJ4fSr6JdKY7c3_ncm0jORa6WknnVRh8xUE5I17JG8Ejo.
4. Мельник І.С. Проблема розвитку африканістики в Україні(короткий історіографічний огляд). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2018. Вип. 51. С. 377-382. DOI: 10.26661/swfh-2018-51-046. URL: https://old.istznu.org/page/issues/51/51.pdf.
5. Петрова Г., Кумеда Т.(2025).Універсалії у філософії та праві: світоглядні засади сучасної моделі прав людини. *Філософські та методологічні проблеми права.* НАВС 2025. С. 60-69. DOI: 10.33270/02253002.7 URL: https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/1927/1913.
6. Code des personnes et de la famille (CPF) du Benin: Loi République du Benin n.2002-07 du 24 aout 2004. URL: https://sgg.gouv.bj/doc/loi-2002-07/.
7. Code penal de la Republique du Benin :Loi République du Benin n.2018 – 16 du 28 décembre 2018. URL: https://assemblee-nationale.bj/wp-content/uploads/2020/03/le-nouveau-code-penal-2018.pdf.
8. Convention de l'Union Africaine sur l'elimination de la violence a l'égard des femmes et des filles (AU-CEVAWG). L'Union africaine. Adopte en 2025. URL: https://au.int/sites/default/files/newsevents/workingdocuments/44174-wd-FR_AU_Convention_on_Ending_Violence_Against_Women_and_Girls_CEVAWG_27.05.2025.pdf.
9. Deschenes S. Trois essais sur les dynamique intrafamiliales et les violence conjucal en Afrique de l' Quest. These de doctorat.Ecole doctorale d' Economie. Paris. France. 2022. URL: https://theses.fr/2022EHES0017.
10. Gbaquidi J., Agbozo P., Tomavo L. (2024).Les violences et disriminations envers les femmes posent toujours des defis au Benin. Depeche No 848. *D'Afrobarometer*. 05 .09.2024. pp. 1-16. URL: https://www.afrobarometer.org/publication/ad848-les-violences-et-discriminations-envers-les-femmes-posent-toujours-des-defis-au-benin/.
11. Les mutilations génitales féminines en Guinée :Site officiel du Haut- Commissariat de Oranisation des Nations Unies.2016. URL: https://www.ohchr.org/fr/stories/2016/04/hidden-wounds.
12. Livret sur les indicateurs de genre au Benin 2015 a 2020 : Direction des statistique démographiques et sociales. Jullet 2022. Institut National de la statistique et de la démographie Républiquedu Benin.. URL: https://instad.bj/actualites/477-livret-sur-les-indicateurs-de-genre-au-benin-2015-a-2020.

13. Loi Republique du Benin N.2011-26 du 09 janvier 2012.République Benin. Portant prévention et répression des violences faites aux femmes. URL: https://sgg.gouv.bj/doc/loi-2011-26.
14. Mehinto M.M. Manifestation de la violence psychologique fait aux hommes dans les couples d'intellectuels a Cotonou. *Revues de l'ecaref.* 2012. C.157-177. URL: https://revues.acaref.net/wp-content/uploads/sites/3/2022/04/Michel-Metonou-MEHINTO.pdf.
15. Protocole a la Chartie Africaine des droits de l' homme et des peuples relatif aux droits des femme en Afrique : Texte cle de Union Africaine adopte en2003, entre en vigueur en 2005. URL: https://au.int/sites/default/files/treaties/37077-treaty-0027_-_protocol_to_the_african_charter_on_human_and_peoples_rights_on_the_rights_of_women_in_africa_f.pdf.
16. San Martin Zapatero Evangeline. La dimension spatiale de la violence conjugal: Thèse en doctorat. École Doctorale Montaigne Humanités. Université Bordeaux Montaigne. III.2019. pp. 310. Francais.. URL: https://theses.hal.science/tel-02898938v1/file/These_Evangelina_SAN_MARTIN.pdf.
17. Souidi, Hilal. La violence conjugal a l'égard des femme : les manifestations, les cause et les impacts : Tunis Bizert un exemple applique*. Al Qabas jurnal of Psychological and social Studies.* Vol. 2020. No. 5 pp.259-278.Algeria. URL: https://search.emarefa.net/en/detail/BIM-1433950-la-violence-conjugale-%C3%A0-l-%C3%A9gard-des-femmes-les-manifestation.
18. Vasseur P., Dupont M Rey-Saimon C. Hommes victimes de violences conjugales constats et perspectives Intimate partner violence, male victims observations and perspective.*La Revue de Medecine Legale.* Volume Ii, Issue 2, juine 2020, pp.56-62. DOI: https://doi.org/10.1016/j.medleg.2020.03.001Get rights and content (Scopus). URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S187865292030016X.
19. Wadji D.L. Violence conjucal: incidences et correlats psychobiologiques sur des dyades mere-enfant intimate partner violencw: psychobiological impacts and correlates on mothee- child dyads: These. Unoversite de Fribourg (Suisse). 2022. 145 p. DOI: https://doi.org/10.51363/unifr.lth.2022.011. URl: https://folia.unifr.ch/documents/322417/preview/NkongniNkonlackDL.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Зінсу О.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.15

ВОЄННА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СПІВУЧАСТІ

Ілінський О.В.,
аспірант кафедри кримінального права і процесу
Державного податкового університету
ORCID: 0009-0007-1798-4260

Ілінський О.В. Воєнна транснаціональна організована злочинність як один із видів вчинення кримінальних правопорушень у співучасті.

У цій науковій статті з'ясовано соціально-правову природу кримінальних правопорушень, що вчиняються воєнними транснаціональними злочинними організаціями, та доведена необхідність вивчення цих суб'єктів як одного з видів групової злочинності та вчинення злочинів у співучасті.

Встановлено, що за формальними ознаками зазначені злочинні об'єднання за аналогією здійснюють ті ж самі діяння, що визначені як суспільно небезпечні та карані в ст. 255 Кримінального кодексу України, а отже, мають бути віднесені до одного з видів співучасті у вчиненні кримінального правопорушення, що закріплені в ст.ст. 27-28 вказаного Кодексу.

Констатовано також, що в основу такого теоретико-прикладного підходу слід покласти наступні критерії, а саме: високий ступінь суспільної небезпеки вчинюваних воєнними транснаціональними злочинними організаціями кримінальних правопорушень, предметом посягань яких є ті ж речі матеріального світу, що охороняються нормами права, які характерні й для загальнокримінальних злочинних організацій (грошові кошти, цінності, транспортні засоби тощо); особливо тяжкі суспільно небезпечні наслідки, що є результатом вчинення членами таких злочинних організацій як військових кримінальних правопорушень, так і інших загальнокримінальних посягань (на право власності, господарську діяльність, об'єкти екологічної безпеки, т. ін.); тотожні та різноманітні способи вчинення суспільно небезпечних діянь, які ґрунтуються на фізичному чи психічному насильстві; та інше.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, доведена теоретична і практична цінність сформульованих у цій роботі пропозицій, положень, висновків тощо, а також створено таким чином відповідне наукове підґрунтя для активізації доктринальних досліджень з означеної проблематики, враховуючи її актуальність для України в умовах воєнного стану, а також дуалізм (подвійність) тих потенційних і реальних загроз, які детермінує воєнна транснаціональна організована злочинність, у тому числі у виді посягань як на об'єкти, що стосуються військової служби та воєнних злочинів, так і на об'єкти загальнокримінальної злочинності (у виді крадіжок, грабежу, розбою, рекету, тощо).

Ключові слова: воєнна транснаціональна організована злочинність; співучасть у вчиненні кримінального правопорушення; злочинна організація; воєнні злочини; загальнокримінальна злочинність; суспільно небезпечне діяння; суспільно небезпечні наслідки; критерії оцінювання кримінальних правопорушень.

Ilinsky O.V. Transnational organized war crime as a form of criminal offenses committed in complicity.

This scientific article identifies the socio-legal nature of criminal offenses committed by transnational organized war crime groups and substantiates the necessity of studying these entities as a specific type of group criminality and complicity. It is established that, by formal characteristics, these criminal associations perform acts analogous to those defined as socially dangerous and punishable under Article 255 of the Criminal Code of Ukraine; consequently, they should be classified as a form of complicity in committing a criminal offense, as stipulated in Articles 27–28 of the said Code.

The study further concludes that the following criteria should form the basis of this theoretical and practical approach: the high degree of social danger of offenses committed by transnational organized war crime groups, the subject matter of which (funds, valuables, vehicles, etc.) is identical to that of general criminal organizations; particularly grave socially dangerous consequences resulting from both military crimes and other general criminal offenses (against property rights, economic activity, environmental safety, etc.); and identical or diverse methods of committing socially dangerous acts based on physical or psychological violence.

Based on the research results, the author substantiates the theoretical and practical value of the proposals and conclusions formulated in this work. Furthermore, it establishes a scientific foundation for the intensification of doctrinal research on this issue, given its urgency for Ukraine under martial law, as well as the dual nature of threats posed by transnational organized war crime, including offenses against military service and war crimes, as well as general crimes such as theft, robbery, assault, and racketeering.

Key words: transnational organized war crime; complicity in a criminal offense; criminal organization; war crimes; general criminality; socially dangerous act; socially dangerous consequences; criteria for evaluating criminal offenses.

Постановка проблеми. Як показує практика, з часу відкритої воєнної агресії у 2022 році до теперішнього часу щорічно збільшується кількість кримінальних правопорушень, які кваліфіковані за ст. 438 Кримінального кодексу (КК) України «Воєнні злочини». Так, у 2022 році за цією статтею КК було обліковано 60 тис. 387 зазначених злочинів, а у 2023 – 60 944 вказаних суспільно небезпечних діянь [1]. І хоча у 2024 році їх число зменшилось на 52,8% (було обліковано 28 788 кримінальних правопорушень), це не знижує рівень уваги щодо їх запобігання та протидії на всіх рівнях (законодавчому, правозастосовному та доктринальному).

Особливо актуальним це питання є з огляду на те, що в чинному КК України та в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР) [2] відсутні норми про вчинення кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану в нашій країні воєнними транснаціональними злочинними організаціями (зокрема приватною військовою компанією (ПВК) «Вагнер»). Такий підхід не тільки порушує принцип диференціації та індивідуалізації відповідальності [3, с. 824], але й дає можливість уникати такого виду юридичної відповідальності зазначеним та іншим транснаціональним воєнним злочинним організаціям, які беруть участь у відкритій воєнній агресії російської федерації (рф) проти України.

Саме на цьому аспекті правозастосовної діяльності все частіше акцентують увагу автори сучасних наукових розробок, доводячи при цьому необхідність якісної видозміни КК з цієї проблематики дослідження, а також встановлення у зв'язку з цим кримінальної відповідальності воєнних транснаціональних злочинних організацій за вчинення воєнних злочинів в Україні [4]. Крім цього, виходячи з аналізу характерних рис транснаціональної злочинності, зазначається, що віднесення до таких видів кримінальних правопорушень на практиці є умовним у силу наявних правових прогалин як у національному законодавстві, так і в нормах міжнародного права [5, с. 19]. Зокрема, ні в ст. 255 КК «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній», ні в нормах розділу XX цього Кодексу «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (ст.ст. 436-477) не передбачена кримінальна відповідальність за створення, керівництво та участь у воєнних транснаціональних злочинних організаціях.

Отже, слід визнати, що наявна складна та актуальна теоретико-прикладна проблема, вирішення якої лежить у тому числі й в площині наукових пошуків.

Саме тому **метою** цієї статті є наукове обґрунтування щодо необхідності доповнення чинного КК України ст. 438[1] «Створення, керівництво воєнною транснаціональною злочинною організацією, а також участь у ній», а *головним її завданням* — здійснення порівняльно-правового аналізу ст.ст. 255 та 438 КК та на цій підставі визначення відповідних аргументів, спрямованих на досягнення зазначеної у цій роботі мети.

Стан опрацювання проблематики. Вивчення наукової літератури свідчить про те, що досить предметно та цілеспрямовано питаннями, що стосуються запобігання та протидії транснаціональній організованій злочинності, займаються такі учені, як: Ю.П. Аленін, В.Ф. Антипенко, О.М. Бандурка, В.С. Батиргареєва, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, П.Д. Біленчук, А.А. Бова,

М.Г. Вербенський, Д.Р. Войнаровський, Т.С. Гавриш, Б.М. Головкін, В.К. Грищук, Н.О. Гуторова, О.М. Джужа, Г.В. Дідківська, В.М. Дрьомін, В.П. Ємельянов, Г.П. Жаровська, Є.В. Зозуля, О.О. Кваша, О.Г. Колб, Б.Д. Леонов, О.А. Маначинський, М.І. Мельник, Н.Є. Міняйло, В.О. Навроцький, О.В. Наден, Ю.В. Нікітін, В.П. Панов, М.А. Погорецький, І.В. Пшеничний, А.В. Савченко, Є.Д. Скулиш, В.В. Топчій, В.В. Українець, П.Л. Фріс, В.І. Шакун, І.О. Шульга, та ін.

Проте у контексті змісту предмета, мети і завдань цього дослідження комплексних доктринальних пошуків з означеної проблематики в Україні досі не проведено, що, у свою чергу, обумовлює актуальність, теоретичне і практичне значення цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Без сумніву, для того щоб з'ясувати правову природу та юридично значущі елементи механізму протиправної діяльності транснаціональної воєнної організованої злочинності, важливо визначити сутність і зміст даного виду вчинення кримінальних правопорушень у співучасті [6, с. 901-905]. Більш того, не можна обійти стороною й ті випадки, коли злочини у співучасті, вчиняються спеціальними суб'єктами [7, с. 900-901]. При цьому якщо за основу взяти зазначені концептуальні аспекти, які стосуються класифікації на законодавчому рівні кримінальних правопорушень, що вчиняються організованими злочинними формуваннями (організованими групами та злочинними організаціями) (ч.ч. 3, 4 ст. 28 КК України), то слід визнати, що жодної із зазначених у законі форм співучасті воєнні транснаціональні злочинні організації віднести за матеріальними ознаками (тими, що змістовно закріплені у вказаному КК) не можна.

Такий висновок ґрунтується на наступних доводах, що стосуються досліджуваної у цій роботі проблематики, а саме:

Даючи поняття співучасті (ст. 26 КК) та визначення організованої групи і злочинної організації (відповідно, ч.ч. 3, 4 ст. 28 вказаного Кодексу), законодавець жодним словом не обмовився при цьому про участь у них спеціальних суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень, що, з одного боку, характерно для транснаціональних воєнних організованих злочинних угруповань, у складі яких можна виокремити такі із них, як: найманці; громадяни різних держав; добровольці тощо, а з іншого боку, зазначений інститут у кримінальному праві (розділ VI Загальної частини КК)) не повною мірою кореспондується з іншими, дотичними до нього відповідними нормами даного Кодексу (ч.ч. 2, 3, 4 ст. 18), що стосуються визначення поняття «спеціальний суб'єкт злочину».

Важливість розв'язання цієї проблеми у контексті суспільно небезпечної діяльності воєнних транснаціональних злочинних організацій, особливо в контексті їх участі у так званій «спеціальній воєнній операції», яку з 2022 року до сьогодення на території України проводить рф [8], є очевидною та такою, що має невідкладне прикладне значення для суб'єктів правозастосовної практики.

З огляду на це, логічно було б ст. 28 КК доповнити частиною 5 наступного змісту:

«Кримінальне правопорушення визнається вчиненим воєнною транснаціональною злочинною організацією, яка має ознаки співучасті, що встановлені в частині четвертій цієї статті Кодексу, якщо вона офіційно зареєстрована у відповідній державі-агресорі або діє без такого статусу на території іншої країни без будь-яких правових підстав».

З цих самих міркувань слід назву ст. 28 КК доповнити словосполученням «воєнні транснаціональні злочинні організації».

Сенс зазначених видозмін цього Кодексу полягає в тому, що таким чином будуть створені належні правові умови для об'єктивної та юридично правильної кваліфікації злочинів, вчинених на території України вказаними співучасниками кримінальних правопорушень [9, с. 410-411].

Додатковим аргументом з цього приводу виступають положення ч. 4 ст. 3 КК, відповідно до яких застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено [10, с. 11].

Кримінальна відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь у складі злочинних організацій, у тому числі за її створення, керівництво, а також участь у них, передбачена ст. 255 КК України. При цьому родовим об'єктом даного кримінального правопорушення є громадська безпека, а безпосереднім – встановлений порядок створення та діяльності громадських об'єднань, що визначений у нормах Конституції (ст.ст. 36, 37) та у Законі України «Про громадські об'єднання» [11, с. 279-347].

Водночас, як показує практика воєнних транснаціональних злочинних організацій (ПВК «Вагнер» зокрема), метою їх створення і діяльності є не тільки вчинення посягань на громадський порядок, але й здійснення при цьому суспільно небезпечних діянь на визначені у КК інші об'єкти

правової охорони [12], насамперед, ті із них, що пов'язані із забезпеченням миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст.ст. 436-447 вказаного Кодексу) [13, с. 322-324].

Виходячи з цього, навряд чи правильним у правозастосовній практиці є підхід, коли кваліфікація діянь воєнних транснаціональних злочинних організацій здійснюється за ст. 255 КК, позаяк більшою мірою вони створюються з метою участі у глобальних (як в Україні), регіональних та локальних війнах, збройних конфліктах тощо.

Враховуючи зазначене та той факт, що на міжнародно-правовому рівні такі воєнні транснаціональні злочинні організації заборонені [14], логічно було б КК України доповнити ст. 438[1] «Створення, керівництво воєнною транснаціональною злочинною організацією, а також участь у ній» та викласти її у такій редакції:

«1. Створення воєнної транснаціональної злочинної організації, керівництво такою організацією або її структурними частинами

– караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна.

Участь у воєнній транснаціональній злочинній організації

– карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна.

Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища

– караються довічним позбавленням волі з конфіскацією майна».

Такий законодавчий підхід не тільки буде гармонізований з вимогами міжнародного права, але й створить належні правові умови і засоби для ефективної реалізації на практиці визначених у ст. 1 КК завдань цього Кодексу, одним з яких є запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. Крім того, закріплення у КК окремої норми про кримінальну відповідальність дозволить у правозастосовній практиці чітко дотримуватись визначених у ст. 7 КПК засад кримінального провадження, пріоритетною з яких є законність діяльності всіх визначених у законі учасників кримінального процесу. При цьому слід зазначити, що у КК має бути сформульовано також поняття «воєнні транснаціональні злочинні організації», що є необхідною умовою здійснення правильної класифікації вчинених ними кримінальних правопорушень та їх відмежування від тих суспільно небезпечних діянь, які є характерними для злочинних організацій (ч. 4 ст. 28 та ст. 255 КК).

Якщо за основу взяти наявні на сьогодні теоретичні підходи з означеної проблематики дослідження [5, с. 20], то під «воєнними транснаціональними злочинними організаціями» слід розуміти таку форму співучасті, у якій протиправна діяльність цих злочинних об'єднань поширюється не тільки на територію їх створення, а й за межі національних держав та пов'язана з участю у збройних конфліктах, війнах тощо із застосуванням при цьому заборонених методів ведення війни, насильства тощо як щодо військовослужбовців, так і щодо мирного населення країни, у якій вони перебувають як сторона, що веде війну.

Висновки. Отже, виходячи з результатів цього дослідження, слід констатувати, що за своєю сутністю та суспільною небезпекою воєнна транснаціональна організована злочинність, як один із видів вчинення кримінальних правопорушень у співучасті, має бути визнана на законодавчому рівні як окремий склад кримінального правопорушення, що дозволить юридично оцінювати (кваліфікувати) вчинені її організаторами та учасниками злочини за відповідною статтею КК, як це здійснюється, зокрема, щодо тих злочинних організацій, кримінальна відповідальність за створення, керівництво, а також участь у яких передбачена статтею 255 вказаного Кодексу.

З огляду на це, без сумніву, порушена у статті проблематика є актуальною та такою, що має теоретичне і практичне значення, а також об'єктивно обумовлює необхідність активізації наукових розробок у цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення за 2021-2024 рр. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.

2. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: Наказ Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text.
3. Панов М.І. Принципи кримінального права. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20-ти т. Харків: Право, 2016. Т.17: Кримінальне право / редкол. В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав.н аук України, 2017. 1064 с. С. 823-827.
4. Ржеутська Л. Чи можна притягнути ПВК «Вагнер» та росію до відповідальності за злочини в Україні, країнах Африки, Сходу та Південної Америки. *ZMINA*. 2023. URL: https://zmina.info/articles/chy-mozhna-prytyagnuty-pvk-vagner-ta-rosiyu-do-vidpovidalnosti-za-zlochyny-v-ukrayini-krayinah-afryky-shodu-ta-pivdennoyi-ameryky.
5. Здоровко С.Ф. Застосування загальноприйнятих принципів та норм міжнародного права, спрямованих на боротьбу з транснаціональною злочинністю. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2014. № 1144. Т. 2. Вип. 4. С. 15-20.
6. Панов М.І. Співучасть у злочині. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20-ти т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол. В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України, 2017. 1064 с. С. 901-905.
7. Абакумова Ю.В. Співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20-ти т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол. В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України, 2017. 1064 с. С. 900-901.
8. Як росія розмиває реальність за допомогою новомови: спеціальна воєнна операція. *Детектор Медіа*. 2023. URL: https://disinfo.detector.media/post/yak-rosiia-rozmyvaie-realnist-za-dopomohoiu-novomovy-spetsialna-voienna-operatsii.
9. Фесенко Є.В. Кваліфікація злочинів. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20-ти т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол. В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України, 2017. 1064 с. С. 410-411.
10. Борисов В.І. Кримінальна відповідальність. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20-ти т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол. В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України, 2017. 1064 с. С. 11.
11. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
12. Бушуєв М., Барановська М., Брунс А. ПВК Вагнера: все, що про неї відомо. *Deutsche Welle.* 2020. URL: https://www.dw.com/uk/% /a-42599597.
13. Мохончук С.М. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20-ти т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол. В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України, 2017. 1064 с. С. 322-324.
14. Коваль Д., Лациба А. Статус так званої ПВК «Вагнер» за міжнародним гуманітарним правом. *TRUTH HOUNDS*. 2023. URL: https://truth-hounds.org/cases/status-tak-zvanoyi-pvk-vagner-za-mizhnarodnym-gumanitarnym-pravom.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Ілінський О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.359.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.16

КОНТРАБАНДА: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

Коломієць Н.В.,
доктор юридичних наук, професор,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-5609-2651

Галушка Д.Ю.,
здобувач вищої освіти,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0009-0005-1569-3414

Коломієць Н.В., Галушка Д.Ю. Контрабанда: Сучасні виклики кримінально-правового захисту.

Стаття присвячена комплексному аналізу контрабанди як кримінально-правового явища та визначенню сучасних викликів кримінально-правового захисту економічних інтересів держави. Обґрунтовано, що контрабанда в Україні продовжує становити системну загрозу фінансовій стабільності, добросовісній економічній конкуренції та національній безпеці, незважаючи на зміну підходів законодавця до її криміналізації. Досліджено еволюцію кримінально-правового регулювання відповідальності за контрабанду – від декриміналізації товарної контрабанди у 2012 році до повторного запровадження кримінальної відповідальності у 2024 році у зв'язку з внутрішніми потребами держави та зобов'язаннями у сфері європейської інтеграції. Проаналізовано зміст нових статей Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за контрабанду товарів і підакцизних товарів, а також встановлені законодавцем порогові значення, види санкцій і особливості їх застосування. Особливу увагу приділено проблемам правозастосовної практики, зокрема дисбалансу між кримінальною та адміністративною відповідальністю, надмірно високим вартісним критеріям криміналізації, відсутності чіткої регламентації конфіскації предметів контрабанди, а також інституційним труднощам взаємодії між митними органами та Бюро економічної безпеки. Узагальнено перші результати судової практики, які свідчать про низький рівень ефективності нових кримінально-правових механізмів і відсутність невідворотності покарання для організаторів контрабандних схем. Показано, що нинішня модель криміналізації за наявності завищених «вартісних» меж і нечітких процесуальних алгоритмів вилучення та звернення майна в дохід держави не забезпечує належного превентивного ефекту й зберігає сприятливі умови для організованих схем. Проведено порівняльний аналіз підходів до криміналізації контрабанди в державах Європейського Союзу та США. За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування з метою підвищення ефективності протидії контрабанді.

Ключові слова: контрабанда, кримінально-правовий захист, Кримінальний кодекс України, товарна контрабанда, підакцизні товари, митний кордон, криміналізація, адміністративна відповідальність.

Kolomiets N.V., Halushka D.Yu. Smuggling: modern challenges of criminal law protection.

The article is devoted to a comprehensive analysis of smuggling as a criminal law phenomenon and the identification of modern challenges in the criminal law protection of the economic interests of the state. It is substantiated that smuggling in Ukraine continues to pose a systemic threat to financial stability, fair economic competition and national security, despite the change in the legislator's approaches to its criminalization. The evolution of the criminal law regulation of liability for smuggling is studied – from the decriminalization of

commodity smuggling in 2012 to the re-introduction of criminal liability in 2024 due to domestic needs of the state and obligations in the field of European integration. The content of the new articles of the Criminal Code of Ukraine, which provide for liability for smuggling of goods, including excisable goods, as well as the threshold values, types of sanctions and features of their application established by the legislator, is analyzed. Particular attention is paid to the problems of law enforcement practice, in particular the imbalance between criminal and administrative liability, excessively high value criteria for criminalization, the lack of clear regulation of the confiscation of contraband items, as well as institutional difficulties in interaction between customs authorities and the Bureau of Economic Security. The first results of judicial practice are summarized, which indicate a low level of effectiveness of new criminal law mechanisms and the absence of inevitability of punishment for the organizers of smuggling schemes. It is shown that the current model of criminalization with the presence of inflated cost limits and unclear procedural algorithms for the seizure and conversion of property into state revenue does not provide the proper preventive effect and maintains favorable conditions for organized schemes. A comparative analysis of approaches to the criminalization of smuggling in the countries of the European Union and the United States is conducted. Based on the results of the study, proposals are formulated for improving criminal legislation and the practice of its application in order to increase the effectiveness of countering smuggling.

Key words: smuggling, criminal law protection, Criminal Code of Ukraine, commodity smuggling, excisable goods, customs border, criminalization, administrative liability.

Постановка проблеми. Контрабанда як явище становить одну з найбільших загроз для економічної, соціальної та національної безпеки держави [1]. Незаконне переміщення товарів, підакцизної продукції, культурних цінностей, зброї, наркотичних засобів чи навіть людей через державний кордон підриває економічну стабільність, позбавляє бюджет значних надходжень та сприяє розвитку тіньової економіки і корупції [2]. Основними причинами існування масштабної контрабанди в Україні дослідники називають корупцію, завищені ставки мит та податків, а також недосконаліть законодавства [3]. Незважаючи на усвідомлення негативних наслідків контрабанди та зусилля правоохоронних органів, проблема не зникає – навпаки, контрабандисти постійно пристосовуються до нових умов, застосовуючи новітні технології (зокрема, електронну комерцію) та винахідливі способи для нелегального переміщення товарів. У сучасних умовах, зокрема в період міжнародної інтеграції та збройного конфлікту, виникають нові виклики для кримінально-правового захисту економічних інтересів держави від контрабанди.

Стан опрацювання теми. Проблематика протидії контрабанді неодноразово була предметом наукових досліджень. Зокрема, різні аспекти правового регулювання та попередження контрабанди вивчали такі українські вчені, як П. Андрушко, О. Бусол, М. Мельник, А. Музика, А. Павлова, О. Працюк та інші. Окремі напрями (наприклад, нелегальна міграція як різновид контрабанди людей, контрабанда наркотичних засобів тощо) досліджували С. Бирюков, А. Вознюк, С. Чернявський та інші науковц. Напрацювання згаданих авторів створюють основу для подальшого аналізу сучасних викликів у сфері боротьби з контрабандою.

Метою статті є комплексний аналіз сучасних викликів кримінально-правового захисту від контрабанди та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства і практики його застосування для ефективної протидії цьому явищу.

Виклад основного матеріалу.В українському законодавстві поняття «контрабанда» закріплене у Кримінальному кодексі України (КК) [4]. Відповідно до ст. 201 КК України, контрабандою визнається переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю визначених предметів, зокрема культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації [1, с. 25]. Окремі статті КК виділяють специфічні види контрабанди: наприклад, ст. 201-1 передбачає відповідальність за незаконне переміщення через кордон України цінних порід деревини (лісоматеріалів), а ст. 305 – за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [1, с. 25]. Таким чином, до 2023 року кримінальна відповідальність зосереджувалась переважно на контрабанді особливо небезпечних предметів (зброї, наркотиків, культурних цінностей тощо), тоді як переміщення звичайних товарів поза митним контролем кваліфікувалося не як злочин, а як порушення митних правил (адміністративне правопорушення).

Історично товарна контрабанда (незаконне переміщення звичайних товарів з метою ухилення від сплати митних платежів) в Україні не завжди була злочином. У 2011 році було прийнято рішення

про декриміналізацію товарної контрабанди – кримінальну відповідальність за неї скасували з 17 січня 2012 року, мотивуючи це необхідністю гармонізації з європейськими нормами та зменшення тиску правоохоронних органів на бізнес [5]. Натомість посилили адміністративну відповідальність: переміщення товарів через кордон поза митним контролем стало каратися штрафами за Митним кодексом [6], а кримінальне покарання за такі дії було виключено [2, с. 239]. До 2012 року розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності залежало лише від вартості предметів правопорушення – при вартості понад певний поріг (на той час 470 500 грн) наставав склад злочину. Після 2012 року будь-яка товарна контрабанда формально перестала бути злочином, що, утім, не призвело до зменшення масштабів проблеми. Більше того, за відсутності загрози кримінального покарання контрабандна діяльність ще більше поширилася, зокрема в сегменті підакцизних товарів (алкоголь, тютюн тощо), завдаючи бюджету багатомільярдних збитків [5].

Посилення боротьби з контрабандою стало однією з актуальних вимог часу, особливо в контексті євроінтеграції України. Європейський Союз висунув чітку умову – відновити кримінальну відповідальність за товарну контрабанду, що було серед умов надання макрофінансової допомоги Україні у 2023 році. У зв'язку з цим до КК України були внесені відповідні зміни. 9 грудня 2023 року Верховна Рада ухвалила Закон України № 3513-IX, яким розширено кримінально-правову охорону у сфері переміщення товарів через кордон. Зокрема, із 1 січня 2024 року знову запроваджено кримінальну відповідальність за незаконне ввезення підакцизних товарів, а з 1 липня 2024 року – за контрабанду будь-яких інших товарів. Кримінальний кодекс доповнено новими статтями – ст. 201-3 "Контрабанда товарів" та ст. 201-4 "Контрабанда підакцизних товарів" [4]. Таким чином, поняття контрабанди в кримінальному законі фактично поширено на всі види товарів.

Нові склади злочину диференціюють відповідальність залежно від вартості контрабанди та інших обставин. По-перше, встановлено значні пороги вартості, з яких настає кримінальна відповідальність. Для загальних товарів такий поріг наразі становить 7,57 млн грн (так званий "значний розмір"), а для підакцизних товарів – 1,1355 млн грн. Контрабанда товарів вартістю нижче цих сум не є злочином і тягне лише адміністративну відповідальність (штрафи за порушення митних правил). По-друге, санкції нових статей передбачають, в основному, штрафи та позбавлення волі лише за обтяжливих обставин. Так, незаконне переміщення товарів у значному розмірі (понад 7,57 млн грн) карається штрафом від 170 тис. до 425 тис. грн [5]. Якщо ж контрабанда вчинена повторно або групою осіб за попередньою змовою, службовою особою з використанням становища, чи у великому розмірі (понад 15,14 млн грн), санкція підвищується – штраф від 850 тис. до 1,275 млн грн або позбавлення волі на 5–10 років з конфіскацією майна. Дії, вчинені організованою групою, караються позбавленням волі на 7–11 років з конфіскацією майна. По-третє, примітки до нових статей містять бланкетні відсилання до інших законів для визначення термінів "товари" і "підакцизні товари". Визначення "товарів" надано у Митному кодексі, а "підакцизних товарів" – у Податковому кодексі, що потенційно може ускладнювати правозастосування через нечіткість критеріїв та ризики розширеного трактування понять правоохоронцями.

Варто зазначити, що законодавець не передбачив у санкціях нових статей спеціальну конфіскацію предметів контрабанди – на відміну від старої редакції контрабандних злочинів до 2012 року. Хоча конфіскація майна злочинця і може призначатися судом, це охоплює все його майно і не завжди прямо стосується вилучених контрабандних товарів. Відсутність чіткої норми про конфіскацію предметів контрабанди створює правову невизначеність щодо їх подальшої долі. Цей момент є одним з прикладів недоліків нового закону, що можуть бути використані недобросовісними особами.

Попри суттєве посилення законодавчого арсеналу, практика застосування нових норм виявила ряд проблем. По-перше, надвисокий поріг вартості для кримінального переслідування товарної контрабанди фактично обмежує коло випадків, які підпадають під дію КК. Дрібніші контрабандисти, що перевозять товари на менші суми, як і раніше, відбудуться адміністративними штрафами. Це створює ризик дроблення партій контрабанди на менші, щоб уникати кримінальної відповідальності. Ба більше, виявилося, що навіть у разі притягнення до криміналу покарання може бути менш суворим, ніж адміністративне: за контрабанду в значному розмірі передбачено лише штраф, тоді як за меншу контрабанду (що лишається в площині адмінправопорушення) штраф за Митним кодексом може досягати 100% вартості товару [2, с. 529]. Таким чином, парадоксально, кримінальна відповідальність за масштабну контрабанду виявилась м'якшою, ніж адміністратив-

на за менші обсяги, що суперечить принципам справедливості покарання. Це знижує превентивний ефект нового закону та вимагає перегляду санкцій або порогових сум.

По-друге, проявилися труднощі інституційного характеру. Згідно із законом, підслідність злочинів за ст. 201-3 КК передана новоствореному Бюро економічної безпеки (БЕБ). Водночас митні органи, які безпосередньо фіксують факти порушень на кордоні, не отримали достатніх процесуальних повноважень для самостійного розслідування, а механізм взаємодії митниці та БЕБ нормативно не врегульований. Це призводить до втрати часу та інформації: наразі обмін даними між Держмитслужбою та БЕБ відбувається неефективно [2, с. 529]. Існує ризик, що частина епізодів контрабанди просто "випадає" з поля зору правоохоронців через відомчі неузгодженості. Крім того, слід врахувати, що раніше справи про контрабанду розслідувалися Службою безпеки України (СБУ), і перехід підслідності до БЕБ вимагатиме часу на напрацювання досвіду новими детективами. На практиці вже фіксуються ситуації, коли старі провадження (зареєстровані до 2024 р.) в СБУ штучно доповнюються "новими" епізодами контрабанди, щоб уникнути передачі їх до Бюро. Така невизначеність у підслідності може негативно впливати на ефективність досудового розслідування.

По-третє, результати судової практики поки що не виправдали очікувань. Попри криміналізацію, протягом першого року дії нового закону не було винесено жодного реального обвинувального вироку щодо контрабандистів [7]. За даними Офісу Генерального прокурора, за ~1,5 року відкрито 165 кримінальних проваджень за фактами товарної контрабанди, але лише 42 з них скеровано до суду, і станом на середину 2025 року майже не було нових справ у судах [7]. Вироки ухвалені лише у восьми справах, причому всі вони закінчилися визнанням вини обвинуваченими і угодами зі слідством. Наслідок – призначено 6 штрафів (сукупно ~3,42 млн грн) та 2 умовні покарання; реальних строків ув'язнення не отримав ніхто. Більше того, притягнутими до відповідальності виявилися переважно водії чи дрібні виконавці схем, тоді як жодного великого організатора контрабандних потоків (так званих "тіньових магнатів", відомих за списками РНБО) не було навіть публічно названо. Фактично масштабна контрабанда продовжує функціонувати, не зустрівши належної протидії, а нові норми поки не мали на неї відчутного впливу. Експерти роблять висновок, що в умовах слабкості інституцій та відсутності невідворотності покарання сам по собі кримінально-правовий механізм не забезпечує справедливості і не створює достатнього стримувального ефекту [7].

По-четверте, транснаціональний характер сучасної контрабанди диктує потребу в тіснішій міжнародній співпраці та гармонізації з підходами інших країн. Для України, яка має протяжний кордон з ЄС і веде активну зовнішню торгівлю, актуальним є вивчення досвіду Європейського Союзу та США. У країнах ЄС порушення митних правил у великих масштабах розглядаються як серйозні правопорушення – за них можуть наставати значні штрафи або тюремне ув'язнення, хоча практично кримінальне переслідування застосовується переважно в найтяжчих випадках контрабанди [8]. Натомість у США законодавство більш суворе: контрабанда товарів (наприклад, ввезення товарів з приховуванням від митниці чи поданням фальшивих документів) прямо криміналізована на федеральному рівні. Так, відповідно до §545 Розділу 18 Кодексу США, за контрабанду товарів передбачено покарання до 20 років позбавлення волі та штраф [9]. Такий підхід підкреслює, наскільки серйозно інші держави ставляться до контрабанди як загрози національній безпеці та фіскальним інтересам. Для України це сигнал до того, що одних лише декларативних норм замало – потрібне їх неухильне виконання та жорстка реалізація на практиці.

Висновки. Контрабанда залишається серйозним викликом для України у сучасний період. Завдана нею шкода проявляється у фінансових втратах бюджету, підриві економічної конкуренції для легального бізнесу, посиленні корупції та інших негативних явищ. Аналіз показав, що держава пройшла певну еволюцію підходів: від пом'якшення політики (декриміналізації товарної контрабанди в 2012 р.) до вимушеного посилення (криміналізації у 2024 р. під тиском внутрішніх проблем і зовнішніх вимог). Прийняття закону № 3513-IX і впровадження нових норм КК України свідчить про намір держави серйозно посилити кримінально-правовий захист економічних інтересів. Позитивним є те, що у законі враховано міжнародний досвід – сконцентровано увагу на великих масштабах контрабанди та організованих формах, встановлено суворі санкції за обтяжуючих обставин, гармонізовано понятійний апарат з митним і податковим законодавством. Водночас результати першого періоду дії нового закону демонструють низку недоліків і вимагають корекції. По-перше, необхідно переглянути порогові значення вартості і санкції, щоб усунути ситуацію, коли велика контрабанда карається м'якше, ніж дрібна. Доцільно збалансувати штрафи і можливість реального позбавлення волі, аби покарання було невідворотним і співмірним тяжкості діяння. По-друге, слід удосконалити механізм

взаємодії між митними органами та БЕБ, чітко врегулювавши порядок передачі матеріалів та спільних дій при виявленні контрабанди. Координація між всіма залученими відомствами (митницею, БЕБ, прокуратурою, СБУ тощо) є запорукою швидкого і результативного розслідування. По-третє, варто посилити інституційну спроможність правоохоронних органів: забезпечити достатні ресурси і мотивацію для розслідування саме великих схем контрабанди, мінімізувати можливості для корупційного покривання таких злочинів. Без подолання синдрому безкарності (коли організатори залишаються поза досяжністю закону) криміналізація не досягне мети. Нарешті, по-четверте, потрібно розвивати міжнародну співпрацю в сфері боротьби з контрабандою – обмін розвідданими, спільні операції з сусідніми країнами, імплементація найкращих практик ЄС щодо протидії контрабанді (зокрема підакцизних товарів). Отже, сучасні виклики кримінально-правового захисту від контрабанди полягають не тільки у вдосконаленні законодавчих норм, але й у забезпеченні їх ефективної реалізації. Повернення кримінальної відповідальності за товарну контрабанду було важливим кроком, проте цей інструмент має працювати належним чином. Необхідні подальші зусилля для усунення виявлених прогалин, забезпечення невідворотності покарання та підвищення професійності правоохоронної діяльності. Лише за умови комплексного підходу – поєднання жорсткого закону, доброчесної правоохоронної практики та міжнародної взаємодії – можна досягти реального зниження рівня контрабанди і надійного захисту державних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Поливанюк В.Д. Види та форми контрабандного ввезення (вивезення) на територію (з території) України незаконних мігрантів, товарно-матеріальних цінностей, наркотичних засобів та їх прекурсорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2025. Вип. 88, ч. 3. С. 23–27. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/330514 (дата звернення: 22.12.2025).
2. Корнева Т.В., Рогозіннікова К.С. Особливості криміналізації контрабанди товарів та її значення для наповнення державного бюджету. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 527–531. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.83.
3. Григор'єв О.Ю., Свирида Є.І. Боротьба з контрабандою в Україні: заходи та виклики. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2024. № 1(11). С. 179–187. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/sep/35803/240560maketmanagement-183-193.pdf (дата звернення: 22.12.2025).
4. Кримінальний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
5. З 1 липня за контрабанду товарів садитимуть до в'язниці. Liga.net. URL: https://biz.liga.net/ua/all/all/novosti/z-1-lypnia-za-kontrabandu-tovariv-sadytymut-do-viaznytsi (дата звернення: 22.12.2025).
6. Митний кодекс України Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text (дата звернення: 22.12.2025).
7. Ткаченко О. Боротьба з нульовою сумою: скільки посадили контрабандистів в Україні. Dengi.ua. URL: https://dengi.ua/ua/finance/9754557-borotba-z-nulovoyu-sumoyu-skilki-posadili-kontrabandistiv-v-ukrayini (дата звернення: 22.12.2025).
8. Criminalization of Import Violations: Global Strategies. Mayer Brown LLP. 2011. URL: https://www.mayerbrown.com/public_docs/07-13-11_GlobalStrategies-Criminalization_of_Import.pdf (дата звернення: 22.12.2025).
9. Title 18 of the United States Code. Section 545. Smuggling goods into the United States. U.S. House of Representatives. URL: https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-prelim-title18-section545&edition=prelim (дата звернення: 22.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Коломієць Н.В., Галушка Д.Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.17

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДІТЕЙ ВІД НЕЗАКОННОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

Коломійчук А.В.,
аспірантка юридичного факультету,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0009-0005-0745-9839

Коломійчук А.В. Кримінально-правова охорона дітей від незаконного переміщення під час збройного конфлікту: міжнародно-правові стандарти.

Стаття присвячена комплексному аналізу кримінально-правової охорони дітей від незаконного переміщення під час збройного конфлікту з фокусом на міжнародно-правові стандарти та проблеми їх імплементації в національне законодавство України. Актуальність дослідження зумовлена масовими та системними порушеннями прав дітей в умовах збройної агресії російської федерації проти України, зокрема незаконним переміщенням і депортацією українських дітей з окупованих територій.

На основі аналізу емпіричних даних, зокрема звітів міжнародних організацій, ООН та правозахисних інституцій, у статті висвітлено масштаби та характер незаконного переміщення дітей, включаючи практики примусової "евакуації", "реабілітації", зміни громадянства, розміщення у спеціалізованих установах та подальшої асиміляції. Окрема увага приділяється правовій оцінці таких дій крізь призму міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права.

Проаналізовано ключові норми міжнародного гуманітарного права, що формують правовий режим захисту дітей під час збройних конфліктів, зокрема положення IV Женевської конвенції 1949 року, Додаткового протоколу I 1977 року, Конвенції ООН про права дитини 1989 року. Увагу приділено також тлумаченню принципу "забезпечення найкращих інтересів дитини" та його значенню для оцінки законності переміщення дітей в умовах війни.

У статті досліджено зміни до статті 438 Кримінального кодексу України, внесені Законом України № 4499-IX, та виявлено основні проблеми їх практичного застосування, зокрема відсутність чітких дефініцій окремих складів діянь, труднощі у встановленні законності "згоди" на переміщення дітей та ризики легітимізації дій окупаційної адміністрації через незаконні процедури.

Обґрунтовано, що визначення законності або незаконності переміщення дітей під час збройного конфлікту має здійснюватися виключно на основі норм міжнародного гуманітарного права та національного законодавства держави походження дитини, а не внутрішнього законодавства чи актів держави-окупанта. Такий підхід дозволяє уніфікувати кримінально-правову оцінку відповідних діянь у праві України, запобігти легітимізації воєнних злочинів та забезпечити ефективну кримінально-правову охорону прав дітей.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, діти, незаконне переміщення, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, депортація, Кримінальний кодекс України.

Kolomiichuk A.V. Criminal law protection of the children from unlawful transfer during armed conflict: international legal standards.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the criminal law protection of children against illegal transfer during armed conflict, with a focus on international legal standards and the problems of their implementation into the national legislation of Ukraine. The relevance of the study is обусловлена mass and systematic violations of children's rights in the context of the armed aggression of the russian Federation against Ukraine, in particular the unlawful transfer and deportation of Ukrainian children from occupied territories.

Based on the analysis of empirical data, including reports of international organizations, United Nations bodies, and human rights institutions, the article highlights the scale and nature of the unlawful transfer of children, including practices of forced "evacuation," "rehabilitation," changes of citizenship, placement in specialized institutions, and subsequent assimilation. Particular attention is paid to the legal assessment of such actions through the prism of international humanitarian law and international criminal law.

The article analyzes key norms of international humanitarian law that form the legal framework for the protection of children during armed conflicts, in particular the provisions of the Fourth Geneva Convention of 1949, Additional Protocol I of 1977, and the United Nations Convention on the Rights of the Child of 1989. Attention is also given to the interpretation of the principle of the "best interests of the child" and its significance for assessing the legality of the transfer of a child in wartime conditions.

The study examines the amendments to Article 438 of the Criminal Code of Ukraine introduced by Law of Ukraine No. 4499-IX and identifies the main problems of their practical application, including the lack of clear definitions of certain criminal acts, difficulties in establishing the legality of "consent" to the transfer of a child, and the risks of legitimizing the actions of the occupying administration through unlawful procedures.

It is substantiated that the determination of the legality or illegality of the transfer of a child during an armed conflict should be carried out exclusively on the basis of international humanitarian law and the national legislation of the child's state of origin, rather than the domestic legislation or acts of the occupying state. Such an approach makes it possible to unify the criminal-law assessment of the relevant acts within Ukrainian law, prevent the legitimization of war crimes, and ensure effective criminal-law protection of children's rights.

Key words: criminal law protection, children, unlawful transfer, armed conflict, international humanitarian law, deportation, Criminal Code of Ukraine.

Постановка проблеми. Збройні конфлікти, розпочаті російською федерацією, традиційно супроводжуються масовими порушеннями прав людини, серед яких – незаконне переміщення дітей. Діти, будучи найбільш вразливою категорією цивільного населення, потерпають від порушень, що мають довготривалі наслідки для їхнього фізичного, психологічного та соціального розвитку. Незаконне переміщення дітей під час збройного конфлікту – одна з найтяжчих форм злочинних дій щодо них, оскільки поєднує насильство, відрив від сімейного середовища, позбавлення ідентичності та навіть примусову зміну громадянства.

Міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) сформувало систему стандартів, спрямованих на захист дітей під час війни. Женевська конвенція 1949 року та Додаткові протоколи до неї 1977 року, Конвенція про права дитини 1989 року, Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років, практика міжнародних кримінальних трибуналів, матеріали Комітету ООН з прав дитини становлять фундамент правового режиму, який забороняє незаконне переміщення дітей, їхню депортацію, примусове переселення, розлучення з родиною чи незаконне переміщення за межі території, охопленої конфліктом.

Після початку широкомасштабної агресії рф проти України проблема незаконного переміщення та депортації українських дітей стала однією з найгостріших у сфері міжнародного правопорядку та захисту прав дітей. За даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, станом на 11 листопада 2025 року задокументовано 19 546 випадків депортації та незаконного переміщення українських дітей, хоча реальна кількість може бути значно більшою через відмову рф у наданні інформації та блокування гуманітарного доступу [1, с. 15]. Схожі оцінки наводяться в резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 3 грудня 2025 року (A/ES-11/L.16/Rev.1), де зазначено, що щонайменше 20 000 українських дітей були незаконно переміщені або депортовані з 2014 року [2]. Ці дані підтверджуються звітами міжнародних організацій, зокрема Human Rights Watch, яка в своєму звіті за період 24 лютого 2022 – 31 грудня 2024 описує системну практику рф щодо вивезення дітей з окупованих територій, зокрема через програми "реабілітації" та "відпочинку", де впроваджується антиукраїнська пропаганда, примусова русифікація та підготовка до військової служби [3, с. 12–15]. Крім того, Amnesty International у щорічному звіті «The State of the World's Human Rights» за 2025 рік фіксує понад 11 000 випадків незаконного вивезення дітей лише за перші дев'ять місяців 2025 року, посилаючись на дані Регіонального центру прав людини (Regional Center for Human Rights) та Дитячого фонду ООН (UNICEF), з акцентом на механізми спрощеного усиновлення російськими

громадянами, примусової зміни громадянства (наприклад, через видачу російських паспортів під тиском на батьків або опікунів) та розміщення в так званих "центрах реабілітації" чи "ре-освітніх таборах", де діти піддаються мілітаризації, включаючи навчання стрільбі, риттю окопів та симуляцією евакуації поранених [4, с. 45–50; 5]. Ці практики були предметом обговорень у Раді Безпеки ООН, зокрема під час Arria-formula meeting у 2025 році, де представники Ірландії та інших держав засудили зростання викрадень та незаконних переміщень як порушення міжнародного гуманітарного права, а також під час відкритих брифінгів у грудні 2025 року, де вимагалося негайне повернення дітей та забезпечення доступу для моніторингу [6; 7].

Міжнародний кримінальний суд у 2023 році видав ордери на арешт В.В. Путіна та М.О. Львової-Бєлової саме за незаконну депортацію та переміщення дітей, що підкреслює міжнародний характер та масштаби цих злочинів [8].

Законодавець відреагував на такі порушення шляхом внесення змін до ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України), якими встановив кримінальну відповідальність за незаконне переміщення або депортацію дитини, затримку репатріації. Проте аналіз внесених змін до вказаної статті, правозастосовної практики, а також порівняння із міжнародними стандартами демонструє низку проблем імплементації.

Аналіз останніх досліджень. Окреслена проблематика є доволі новою для української правової науки. Після прийняття Закону України № 4499-IX "Про внесення зміни до статті 438 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за незаконне переміщення, депортацію, невиправдану затримку репатріації дитини, вербування та використання дитини у військових цілях" (далі – Закон України № 4499-IX) лише окремі науковці висвітлили деякі аспекти цього питання.

Так, М. К. Зубанський присвятив опубліковану у 2023 році дисертацію дослідженню питань кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни загалом, проаналізувавши бланкетний характер норми про порушення законів та звичаїв війни та джерела її тлумачення, але не розглядав специфіку переміщення дітей як окремого злочину [9].

Окремі аспекти проблеми висвітлюються в наукових статтях 2024-2025 рр., зокрема А.С. Саух розглянула незаконну передачу дітей як елемент геноциду, посилаючись на Римський статут та Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, але фокусується переважно на міжнародно-правовій кваліфікації, а не на детальній імплементації незаконного переміщення дітей з міжнародно-правових актів у ст. 438 КК України [10].

В.В. Чаюн ще на етапі прийняття Закону України № 4499-IX наголосив на тому, що обговорювані діяння вже частково охоплюються іншими статтями КК України (ст. 442-1, ст. 442), що може створити проблему у подальшій кримінально-правовій кваліфікації [11].

О.Г. Кобан розглянула питання воєнних злочинів проти дітей у площині міжнародного гуманітарного та кримінального права, кваліфікуючи депортацію або незаконне переміщення дітей, як прояв геноциду. Авторка акцентує на необхідності імплементації положень Римського статуту до національного законодавства та забезпечення стабільної взаємодії України з Міжнародним кримінальним судом [12].

Також науковці І.В. Татаренко та Г.В. Татаренко зазначають, що конструкція "незаконне переміщення або депортація дитини" є надто загальною через відсутність визначення кожного з діянь, що, своєю чергою, може породити труднощі, як у встановленні складу злочину під час досудового розслідування, так і у доказуванні під час судового розгляду [13].

Українські дослідження доповнюються напрацюваннями зарубіжних науковців, які фокусуються на історичних та компаративних аспектах. Так, H.M.-E. Khen розглядає переміщення українських дітей як потенційний геноцид, посилаючись на прецеденти МКС та Конвенцію про геноцид 1948 р., і пропонує механізми відповідальності [14].

Alison Bisset висвітлює порушення МГП у переміщенні дітей з України, порівнюючи з випадками в колишній Югославії та пропонуючи рекомендації для міжнародних трибуналів щодо підходів міжнародних трибуналів до правової кваліфікації таких діянь [15].

Ці роботи підкреслюють потребу в інтеграції міжнародних стандартів до національного законодавства, що є актуальним для України.

Метою дослідження є аналіз міжнародно-правових стандартів кримінально-правової охорони дітей від незаконного переміщення під час збройного конфлікту та дослідження проблем їх імплементації в національне законодавство.

Виклад основного матеріалу. Захист дітей у збройних конфліктах є фундаментальним елементом міжнародного гуманітарного права, що підтверджується насамперед Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами 1977 року. Дитина в МГП розглядається як особа, яка потребує особливого піклування і допомоги через свою вразливість, а її переміщення допускається лише у чітко визначених та суворо обмежених випадках [16, 17].

Основу системи міжнародних стандартів у сфері міжнародного гуманітарного права, зокрема захисту цивільного населення, включаючи дітей, від незаконного переміщення, депортації під час збройного конфлікту складають:

- IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (далі – Женевська конвенція);
- Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1977 року;
- міжнародні конвенції, що регулюють питання міждержавного переміщення дитини у мирний час (Гаазькі конвенції 1980, 1993 років), які допомагають інтерпретувати принцип "найкращих інтересів дитини";
- практика Міжнародного кримінального суду, Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (МТКЮ) та Міжнародного Суду ООН.

Ці акти формують базову вимогу: будь-яке переміщення дітей під час збройного конфлікту за межі території її місця проживання без надзвичайної необхідності та без згоди батьків або законних представників є незаконним і становить тяжке порушення МГП. Принцип "найкращих інтересів дитини", закріплений у статті 3 Конвенції ООН про права дитини 1989 року, вимагає, щоб у всіх діях щодо дітей (включаючи евакуацію чи переміщення під час конфлікту) першочергова увага приділялася якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [18].

Комітетом ООН з прав дитини (далі – Комітет) принцип "найкращих інтересів дитини" було розкрито у Зауваженні загального порядку № 14 (2013) "Про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів". Так, Комітет акцентує увагу на тому, що призначенням концепції найкращих інтересів дитини є забезпечення повномасштабної та ефективної реалізації всіх прав, проголошених у Конвенції, усебічний розвиток дитини, оцінка найкращих інтересів дитини в кожному окремому випадку при дотриманні балансу "усіх елементів, необхідних для прийняття рішення в конкретній ситуації для конкретної дитини або групи дітей". Визначення того, яке саме рішення буде прийнято в "найкращих інтересах дитини", має починатися з оцінки конкретних обставин, що роблять дитину унікальною [19].

Стаття 49 IV Женевської конвенції прямо забороняє переміщення, виселення або депортацію цивільного населення з окупованої території незалежно від мотивів [16].

У коментарі до норм про захист цивільних під час війни, зокрема дітей, розробленому Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (далі – МКЧХ), наголошується, що ця заборона охоплює усі випадки примусового переміщення[1], включно з переміщенням дитини у супроводі третіх осіб, не уповноважених на їх представництво [25].

У статті 78 Протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року міститься спеціальна норма щодо дитини, яка встановлює заборону на її евакуацію з окупованої території державою-окупантом, окрім як з "імперативних причин безпеки" і лише тимчасово. Будь-яке усиновлення чи зміна особистого статусу дитини окупаційною владою визнається несумісним з положеннями МГП [17].

Комітет ООН з прав дитини неодноразово підкреслював, що депортація або примусове переміщення дитини у зони, де вона позбавляється зв'язку з родиною, є грубим порушенням міжнародних зобов'язань держави. Так, 03 грудня 2025 Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію "Повернення українських дітей", яку підтримала 91 країна [21].

Таким чином, міжнародні стандарти формують комплексну заборону незаконних дій, що мають наслідком зміну місця перебування дитини всупереч її праву на сімейне життя, ідентичність і захист у ситуації конфлікту.

Ключову роль у захисті дітей під час збройних конфліктів відіграють міжнародні організації, зокрема ЮНІСЕФ (UNICEF), Управління Верховного комісара ООН з прав людини (OHCHR) та Спеціальний представник Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів

[1] У англомовному тексті коментаря до норм про захист цивільних під час війни, зокрема дітей, розробленому Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, використовується термін *"forcible transfer"*, українським відповідником якого є "примусове переміщення".

(SRSG-CAAC). У своїх звітах вони послідовно відзначають, що незаконне переміщення дітей часто відбувається під виглядом "евакуації", "медичної допомоги", "реабілітації" або "оздоровлення", що має бути предметом особливої уваги держав, оскільки такі дії порушують норми міжнародного гуманітарного права (зокрема ст. 49 IV Женевської конвенції 1949 р. та ст. 8 Римського статуту МКС) і можуть кваліфікуватися як воєнні злочини.

Зокрема, у звіті Управління Верховного комісара ООН з прав людини (OHCHR) "The impact of the armed conflict and occupation on children's rights in Ukraine, 24 February 2022 – 31 December 2024" зазначається, що примусові переміщення[1] та депортації дітей здійснювалися переважно в 2022 році, часто під виглядом евакуації чи переміщення для безпеки, але без згоди батьків/опікунів та без належного нагляду; верифіковано щонайменше 200 випадків у 2022 році, коли діти були переміщені в межах окупованої території або до рф. Звіт підкреслює, що такі дії супроводжуються нав'язуванням російського громадянства, шкільної програми та обмеженням доступу до української мови та культури, що порушує право дитини на ідентичність [3].

У щорічному звіті Генерального секретаря ООН про дітей і збройні конфлікти фіксуються випадки, коли діти в Україні піддавалися ризикам через примусові переміщення, включаючи під виглядом "реабілітації" чи "евакуації", що призводить до зростання "grave violations" (серйозних порушень). Спеціальний представник підкреслює необхідність негайного повернення дітей та доступу міжнародних організацій [21].

ЮНІСЕФ у своїх звітах та заявах акцентує на психологічних наслідках таких переміщень, зазначаючи, що діти, повернуті з рф чи окупованої території, потребують спеціальної реабілітації (психосоціальної підтримки, освіти, возз'єднання сімей); у 2025 році фіксуються випадки, коли "евакуація" використовується для примусового вивезення, що ускладнює повернення та призводить до тривалої травми [22, 23].

Ці організації наголошують: будь-яке переміщення дітей під виглядом "гуманітарної допомоги" чи "оздоровлення" без згоди батьків, прозорості та міжнародного нагляду (наприклад, МКЧХ чи ЮНІСЕФ) є потенційним воєнним злочином і вимагає негайного розслідування та повернення дітей.

Саме тому однією з найскладніших під час кримінально-правової оцінки таких діянь є проблема визначення того, чи існували законні підстави для переміщення дітей, якщо таке переміщення здійснюється державою-окупантом або підконтрольними їй структурами. Чинне кримінальне законодавство України оперує категоріями, які передбачають наявність або відсутність законних підстав відповідно до законодавства України, а не до "норм" окупаційних адміністрацій. Це створює низку практичних труднощів.

По-перше, будь-які "документи", "рішення", "резолюції" або "постанови" з боку окупаційних органів не можуть визнаватися такими, що створюють юридичну підставу для переміщення дітей. Згідно з частинами 2, 3 статті 9 Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України", будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території і їхня діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною 2 цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків. Відтак будь-які "акти" окупаційних адміністрацій є юридично нікчемними [24].

По-друге, у правозастосовній діяльності виникає питання: чи можна вважати переміщення дитини "незаконним", якщо воно відбувалося під приводом гуманітарної евакуації? Навіть за наявності гуманітарної мети дії держави чи воєнізованої групи можуть бути кваліфіковані як депортація, якщо не забезпечено можливість повернення, не отримано згоди законних представників, або якщо гуманітарний мотив використовується як прикриття для незаконного переміщення.

По-третє, у контексті сучасної російсько-української війни масово фіксуються випадки, коли батьків або інших законних представників примушують давати згоду на "евакуацію" дітей до рф або до підконтрольних рф територій, погрожуючи життю чи примусовою "фільтрацією". З точки зору кримінального права України така "згода" є юридичною фікцією, оскільки вона отримана під примусом і не може вважатися добровільною.

[1] У англомовному тексті звіту Управління Верховного комісара ООН з прав людини використовується термін *"forcible transfer"*, українським відповідником якого є *"*примусове переміщення*"*.

Проаналізувавши міжнародно-правові стандарти кримінально-правової охорони дітей від незаконного переміщення, можна дійти висновку, що встановлення наявності або відсутності законних підстав для переміщення дітей під час збройного конфлікту повинно здійснюватися виключно через призму норм міжнародного гуманітарного права та національного законодавства держави походження дитини, а не законодавства чи "нормативних актів" держави-окупанта.

Можна дійти висновку що, ця проблема має вирішуватися у контексті міжнародного гуманітарного права та національного права держави, з території якої було незаконно переміщено дитину, а не внутрішнього законодавства держави-окупанта. У кримінальному праві України це дозволяє уніфікувати підхід: переміщення дітей є незаконним за відсутності підстав, передбачених законодавством України та міжнародним правом, незалежно від будь-яких вигаданих окупаційною адміністрацією процедур.

Отже, аналіз міжнародних стандартів і практики свідчить, що незаконне переміщення дітей під час збройного конфлікту є серйозним порушенням МГП, яке не може бути виправдане гуманітарними мотивами чи фіктивною згодою, а принцип найкращих інтересів дитини слугує ключовим критерієм для оцінки законності таких дій, вимагаючи пріоритету сімейної єдності, культурної ідентичності та швидкого повернення.

Висновки. На підставі проведеного аналізу міжнародних стандартів захисту дітей від незаконного переміщення під час збройного конфлікту та аналізу звітів міжнародних організацій і їх представницьких органів можна зробити такі висновки.

По-перше, міжнародне гуманітарне право формує всеосяжну систему заборон, яка охоплює будь-які форми примусового переміщення дітей, включаючи депортацію, незаконне переміщення та евакуацію без законних підстав. Ключові норми IV Женевської конвенції 1949 року (ст. 49), Протоколу I 1977 року (ст. 78), Конвенції про права дитини 1989 року відображають принцип "забезпечення найкращих інтересів дитини" як домінуючий критерій оцінки протиправності дій.

По-друге, українське кримінальне законодавство, зокрема ст. 438 КК України, після змін, внесених на підставі Закону № 4499-IX, частково імплементує міжнародні стандарти, криміналізуючи незаконне переміщення, депортацію дітей та затримку репатріації. Однак існують суттєві проблеми: відсутність чітких дефініцій ключових термінів ("незаконне переміщення", "депортація"), труднощі в оцінці законності "згоди" на переміщення дітей, ігнорування юридичної нікчемності актів окупанта. Це призводить до неоднозначності в правозастосовній практиці та знижує ефективність протидії воєнним злочинам.

Загалом, ефективна кримінально-правова охорона дітей від незаконного переміщення вимагає не лише національної імплементації, а й глобальної відповідальності держав за порушення МГП. У контексті російсько-української війни це стане ключовим елементом відновлення справедливості та запобігання подібним злочинам у майбутньому. Подальші дослідження повинні фокусуватися на емпіричному аналізі судової практики для формування універсальних механізмів захисту та їх ефективного законодавчого закріплення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ukrainian children become victims of barbaric actions of the russian federation: report / Office of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights. Kyiv: Ombudsman.gov.ua, 2025. November. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/ media/uploaded-files/1-12112025-0932-diti-eng-web.pdf.
2. General Assembly demands return of Ukrainian children by russia // UN News. 2025. 3 December. URL: https://news.un.org/en/story/2025/12/1166507.
3. The impact of the armed conflict and occupation on children's rights in Ukraine : report / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Geneva: OHCHR, 2025. March. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/form/2025-03-21-ohchr-report-children-s-rights-in-ukraine.pdf.
4. The State of the World's Human Rights: report / Amnesty International. London : Amnesty International, 2025. April. URL: https://www.amnestyusa.org/wp-content/uploads/2025/04/The-State-of-the-Worlds-Human-Rights-April-2025.pdf.
5. russia illegally abducts over 11,000 Ukrainian children in 2025 // Ukrainian World Congress. 2025. 15 September. URL: https://www.ukrainianworldcongress.org/russia-illegally-abducts-over-11000-ukrainian-children-so-far-in-2025.

6. UN Security Council Arria-formula Meeting on Ukrainian Children // Permanent Mission of Ireland to the United Nations. New York: Ireland.ie, 2025. URL: https://www.ireland.ie/en/un/newyork/news-and-speeches/security-council-statements/un-security-council-arria-formula-meeting-on-ukrainian-children.
7. Ukraine: Open Briefing : What's In Blue // Security Council Report. New York: Security Council Report, 2025. 8 December. URL: https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2025/12/ukraine-open-briefing-2.php.
8. International Criminal Court. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova // International Criminal Court. URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and.
9. Зубанський М.К. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: дис. докт. філософії: 12.00.08; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2023. ст. 233. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/6751.
10. Саух А.С. Дії, пов'язані з насильницькою передачею дітей, що становлять міжнародний злочин геноциду. *Київський часопис права*. 2024. № 3. С. 243–251. DOI: 10.32782/klj/2024.3.35. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/ article/view/517.
11. Чаюн В.В. Відповідальність за депортацію та використання дітей у війні: що зміниться в законі. *ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА*. 2025. URL: https://pravo.ua/vidpovidalnist-za-deportatsiiu-ta-vykorystannia-ditei-u-viini-shcho-zminytsia-v-zakoni/.
12. Кобан О.Г. Військові злочини проти дітей: правові аспекти та практика притягнення до відповідальності. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2025. № 3(33). С. 559–570. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/21402.
13. Татаренко Г.В, Татаренко І.В. Воєнні злочини проти дітей у контексті гібридної агресії: виклики кримінально-правового захисту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Том 3 № 4. 2025. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/338729.
14. Hilly Moodrick-Even Khen The Forcible Transfer of Children from Ukraine as Genocide. *International Criminal Law Review*. 2024. Vol. 24, Iss. 3. P. 567–589. URL: https://brill.com/view/journals/chil/32/1/article-p78_004.xml.
15. Alison Bisset Ukraine Symposium – russia's Forcible Transfer of Children. Lieber Institute. 2022. URL: https://lieber.westpoint.edu/russias-forcible-transfer-children/.
16. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (IV) від 12 серпня 1949 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 66.
17. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р. *Офіційний вісник України*. 1990. № 45.
18. Конвенція ООН Про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
19. Загальний коментар № 14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3) Комітет з прав дитини ООН, 2013. URL: https://www.refworld.org/sites/default/files/attachments/64e4da0e4.pdf.
20. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/9 "Return of Ukrainian Children" від 3 грудня 2025 р. / United Nations. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/9.
21. Children and armed conflict : report of the Secretary-General / United Nations. New York: UN, 2025. June. (A/79/878-S/2025/247). URL: https://childrenandarmedconflict.un.org/wp-content/uploads/2025/06/Secretary-General-Annual-Report-on-Children-and-Armed-Conflict-Covering-2024.pdf.
22. Humanitarian Action for Children 2025: Ukraine / United Nations Children's Fund (UNICEF). New York: UNICEF, 2025. URL: https://www.unicef.org/media/166046/file/2025-HAC-Ukraine.pdf.
23. Humanitarian Action for Children 2026: Ukraine / United Nations Children's Fund (UNICEF). New York: UNICEF, 2026. URL: https://www.unicef.org/media/177141/file/2026-HAC-Ukraine.pdf.
24. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. ст. 892.

25. Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949. Commentary of 2025. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/foreword/commentary/2025?activeTab=%2523c__Toc211373960&fbclid= IwY2xjawNlbkpleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFjZHBsOU5reEllNTIxRm1jAR5gezkXyae9JibQ6154PtPpwOjaJZoxAxUuxNS0YwH-icWiQ6agpoJtvL45Gg_aem_SOY6uVOOzm55 Btdoclwtng.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Коломійчук А.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.3/.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.18

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ З СУМІЖНИМИ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ

Кришевич О.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6136-8106

Кришевич О.В. Воєнні злочини: проблемні питання кваліфікації та розмежування з суміжними кримінальними правопорушеннями.

Міжнародне правосуддя концентрується на дослідженні найтяжчих міжнародних злочинів – геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії – забезпечення притягнення до відповідальності за які є універсальною ціллю для всієї міжнародної спільноти. Для підкреслення цього було створено Міжнародний кримінальний суд, який забезпечує реалізацію правосуддя на основі Римського статуту, що визначає юрисдикцію суду та закріплює поняття найтяжчих міжнародних злочинів. Що стосується національного законодавства, то у зв'язку з повномасштабною агресією росії проти України особливого значення набуло здійснення судового розгляду кримінальних проваджень про вчинення кримінальних правопорушень, передбачених розд. XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» і проблем кримінально-правової охорони миру й безпеки від воєнних злочинів і ст. 438 КК України, яке є основною для кваліфікації воєнних злочинів при тому, що у КК України немає такого терміна, але у міжнародному праві воно є визнаним. Оскільки воєнні злочини регулюють поведінку сторін під час збройних конфліктів, обмежують насильство, забороняючи певні методи і зброю, щоб метою було не винищення всього живого, а лише військове ослаблення супротивника. Зазначені воєнні злочини мають бути передбачені міжнародними договорами, що мають юридичну силу для України, тобто чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду є уособленням останніх напрацювань міжнародного права в частині кримінального переслідування за міжнародні злочини. За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на грудень 2025 р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено 200 136 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК, тобто воєнні злочини КК України, вчинених в період повномасштабного вторгнення РФ. Хоча необхідно відзначити, що серед такої кількості облікованих кримінальних проваджень, з 2022 р. було засуджено 172 воєнних злочинця, з яких тільки 59 перебували на лаві підсудніх. До осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 438 КК, не застосовується давність притягнення до кримінальної відповідальності та виконання обвинувального вироку (відповідно до ч. 5 ст. 49 та ч. 6 ст. 80 КК).

Ключові слова: воєнний злочин, злочин геноциду, злочини проти людяності, війна, збройний конфлікт, кримінальна відповідальність, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, ведення війни, міжнародне правосуддя, кримінальне правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, геноцид, наказ, військовий злочин.

Kryshevych O.V. War crimes: problematic issues of classification and differentiation from related criminal offenses.

International justice focuses on investigating the most serious international crimes – genocide, crimes against humanity, war crimes, and the crime of aggression – and ensuring that those responsible are brought to justice is a universal goal for the entire international community. To emphasize this,

the International Criminal Court was established to ensure the administration of justice based on the Rome Statute, which defines the jurisdiction of the court and establishes the concept of the most serious international crimes. With regard to national legislation, in connection with Russia's full-scale aggression against Ukraine, the prosecution of criminal proceedings for criminal offenses under Section XX "Criminal Offenses against Peace, Security of Humanity and International Legal Order" and issues of criminal law protection of peace and security from war crimes and Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, which is the basis for the classification of war crimes, given that the Criminal Code of Ukraine does not contain such a term, but it is recognized in international law. Since war crimes regulate the behavior of parties during armed conflicts, they limit violence by prohibiting certain methods and weapons so that the goal is not the destruction of all life, but only the military weakening of the enemy.

These war crimes must be covered by international treaties that are legally binding on Ukraine, i.e., international treaties in force that have been ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine. The provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court embody the latest developments in international law regarding the criminal prosecution of international crimes. According to the Office of the Prosecutor General of Ukraine, as of December 2025, 200,136 criminal offenses under Article 438 of the Criminal Code, i.e., war crimes under the Criminal Code of Ukraine committed during the full-scale invasion by the Russian Federation, had been entered into the Unified Register of Pre-trial Investigations. However, it should be noted that among this number of recorded criminal proceedings, 172 war criminals have been convicted since 2022, of whom only 59 were on trial. Persons who have committed a crime under Article 438 of the Criminal Code are not subject to the statute of limitations for criminal liability and the execution of a conviction (in accordance with Part 5 of Article 49 and Part 6 of Article 80 of the Criminal Code).

***Key words*:** war crime, crime of genocide, crimes against humanity, war, armed conflict, criminal liability, international law, international humanitarian law, Rome Statute, International Criminal Court, conduct of war, international justice, criminal offense, subject of a criminal offense, genocide, order, war crime.

Постановка проблеми. Дії держави-агресора на території України кваліфікуються як агресія та міжнародний збройний конфлікт, і в такій ситуації діють норми міжнародного гуманітарного права, серйозні порушення якого визнаються міжнародними злочинами, а саме воєнними злочинами.

У статті 438 КК йдеться про міжнародно-правові воєнні злочини, які застосовуються: 1) у випадку оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту між державами (навіть якщо одна з держав не визнає стану війни); 2) у всіх випадках окупації всієї або частини території другої держави, навіть якщо ця окупація не зустріла ніякого збройного опору; 3) у збройних конфліктах, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті ООН та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН. Тобто у випадках війни та збройних конфліктів міжнародного характеру і це випливає, зокрема, із Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. та Додаткового протоколу I 1977 р. [2]

Статтею 438 КК не передбачена відповідальність за порушення воєнних злочинів збройних конфліктів неміжнародного характеру, хоча ці закони та звичаї за своїм змістом споріднені з указаними, все ж юридично вони розглядаються як окремі і мають свої особливості. Зокрема, у Додатковому протоколі II 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. ідеться про збройні конфлікти, що відбуваються на території однієї держави між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії та застосовувати цей Протокол [2]. За Римським статутом Міжнародного кримінального суду названі види законів та звичаїв також називаються окремо, проте порушення їх визнаються видами воєнних злочинів [11]. Це вказує на необхідність внесення відповідних змін до ст. 438 КК.

За ст. 438 КК не може настати відповідальність за воєнні злочини, який не отримав юридичного закріплення у відповідному міжнародному договорі. Міжнародне гуманітарне право стосується виняткова збройних конфліктів як міжнародних, так і внутрішніх, також не працює в мирні часи,

під час заворушень усередині країн. Положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) є орієнтиром до застосування норм міжнародного гуманітарного права, на даний час, Римський статут МКС містить не виключний перелік правопорушень, що не є ідентичними тим, про які йдеться в Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 року та Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року., для обґрунтування ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, потрібно звертатися до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року (Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни), Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 8 грудня 2005 року. Римський статут встановлює чотири основні міжнародні злочини: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини і злочини агресії, які знайшли своє відображення у КК України [2 11, 12]. Що стосується національного законодавства, то відповідно до наказу Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року № 164 було затверджено Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України і у цій Інструкції наведені заборонені методи і засоби ведення воєнних дій (відтворено положення міжнародних договорів). Таким чином, бланкетний характер ст. 438 КК України і відсилає як до міжнародного гуманітарного, так і до міжнародного кримінального права [1].

Метою статті є дослідження понятійного аспекту «воєнні злочини», при цьому характеризуючи проблемні питання кваліфікації та розмежування з суміжними кримінальними правопорушеннями, відповідальність за які передбачена в окремих статтях Особливої частини КК України.

Стан опрацювання проблематики. Незважаючи на значну увагу дослідників до воєнних злочинів, досі відсутня загальновизнана дефініція цього поняття, як правильно визначають науковці, кожний автор намагається сформулювати своє визначення цих злочині. Невеликий відсоток осіб, засуджених за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, порівняно з кількістю осіб, яким повідомлено про підозру в 2022 р., свідчить про необхідність особливої доктринальної та правозастосовної уваги до проблеми правороз уміння ознак порушення законів та звичаїв війни, чому, власне, й присвячені наукові праці таких науковців, як В Україні питанням кримінальної відповідальності за воєнні злочини, імплементації норм міжнародного права щодо воєнних злочинів в кримінальне законодавство України, питанням у контексті міжнародно-правового дискурсу та вивченням воєнних злочинів в аспекті загроз миру та безпеці людства займались наступні науковці: Р.В. Алієв, В.П. Базов, А.А. Вознюк, М.О. Волошина, В.В. Гутник, А.О. Драгоненко, В.В. Дудченко, О.О. Дудоров, В.І. Дяченко, В.В. Ємельяненко, Я.М. Жукорська, З.А. Загиней-Заболотенко, Д.В. Каменський, Н.В. Камінська, М І. Карпенко, С.В. Клименко, Д.О. Коваль, О.І. Колотуха, Н.О. Комісарова, В.М. Кузьменко, А.С. Мельничук, В.О. Миронова, Р.О. Мовчан, К.М. Оробець, А.С. Політова, М.В. Поддубна, В.М. Репецький, Д.М. Тична, М.І. Хавронюк, М.В. Цюрупа, О.В. Червякова, А.В. Шевчук, Є.В. Щербань та В.В. Щербаков.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з повномасштабною агресією росії проти України особливого значення набуло здійснення судового розгляду кримінальних проваджень про вчинення кримінальних правопорушень, передбачених розд. XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» [7] і проблем кримінально-правової охорони миру й безпеки від воєнних злочинів і ст. 438 КК України, яке є основною для кваліфікації воєнних злочинів при тому. Оскільки воєнні злочини регулюють поведінку сторін під час збройних конфліктів, обмежують насильство, забороняючи певні методи і зброю, щоб метою було не винищення всього живого, а лише військове ослаблення супротивника. Зазначені воєнні злочини мають бути передбачені міжнародними договорами, що мають юридичну силу для України, тобто чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Поняття «воєнний злочин» є збірним, має «подвійну» (дуалістичну) природу й об'єднує групу серйозних порушень правил ведення бойових дій («законів війни»), норм і принципів міжнарод-

ного гуманітарного права, пов'язаних із вчиненням суспільно небезпечних діянь, які спрямовані на планування, підготовку й розв'язування агресивної війни чи збройного конфлікту [1]. Виходячи з цього, *воєнний злочин* визначимо як суспільно небезпечне діяння, яке серйозно порушує звичаї чи правила ведення війни або спрямоване на планування, підготовку й розв'язування агресивної війни. Згідно з міжнародним правом дані злочини посягають на встановлений основними принципами міжнародного права й міжнародним гуманітарним правом порядок ведення збройних конфліктів міжнародного й неміжнародного (внутрішнього) характеру. До особливостей воєнних злочинів відносять те, що вони посягають і на осіб, які знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права, чи на їх права, тобто є потерпілими.

Вчинені в умовах збройного конфлікту дії, що охоплюються заборонами, встановленими нормами міжнародного гуманітарного права, і становлять їх серйозне порушення, кваліфікуються лише за статтею 438 КК і додаткової правової оцінки за іншими статтями цього Кодексу не потребують. Проте такий вид воєнних злочинів, як застосування забороненої зброї масового знищення, кваліфікується за ст. 439 КК, якщо поєднане з умисним вбивством, то за ч. 2 ст. 438 КК і ч. 2 ст. 439 КК. Застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, кваліфікується за ст. 439 КК [10].

Кримінальну відповідальність за ст. 438 КК щодо віддання наказу про вчинення таких дій поширюється як на осіб – безпосередніх виконавців, так і на тих, хто віддає накази вчиняти злочини. Під *віданням наказу* про вчинення передбачених ч. 1 ст. 438 КК розуміють пряму, обов'язкову для виконання вимогу начальника про вчинення підлеглими певних дій по службі, відповідно до яких вони повинні жорстоко поводитися з військовополоненими або цивільним населенням, виганяти цивільне населення для примусових робіт, розграбовувати національні цінності на окупованій території, застосовувати засоби ведення війни, заборонені міжнародним правом, вчиняти інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. У випадках, коли особа, громадянин України, вчиняє кримінальні правопорушення, а потім переходить на бік агресора, наймається на службу до збройного формування країни-агресора і продовжує вчиняти кримінальні правопорушення, але вже як службовець регулярної армії, тому ці та інші дії правопорушення слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень. Також воєнні злочини за ст. 438 КК України можуть вчинятися одноособово, за попередньою змовою чи групою осіб, тому при кваліфікації враховуються норми, що стосуються відповідальності за співучасть. Під *командну відповідальність* можуть підпадати як офіційні військові командири, що мають владу в тому чи іншому підрозділі, так і особи, які не є офіційними військовими командирами, але відіграють важливу роль завдяки своєму авторитету. Крім того, під командну відповідальність можуть потрапляти так звані цивільні начальники, які здійснюють керівництво діями своїх підлеглих. Підставою для кримінальної відповідальності таких осіб може бути те, що особа-командир знав про злочини своїх підлеглих, але не вчинив дій, щоб запобігти їм чи припинити. Тобто командир не наказував знущатися з військовополонених, але знає, що підлеглі роблять це, і не перешкоджає чи не припиняє такі кримінально протиправні дії, не повідомив компетентному органу про те, щоб він перевірив ці факти. У разі віддання військовою службовою особою наказу про порушення законів та звичаїв війни, вчиненого в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, її дії слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 424 КК, а якщо такі дії були поєднані з умисним вбивством додатково за ч. 2 ст. 438 КК [10]. Вчинення військовослужбовцем воєнних злочинів, як мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вчинене неодноразово, пов'язане з особливою жорстокістю чи спрямоване проти хворих і поранених, тягнуть відповідальність за статтями 432, 433 і 434 КК. Ст. 438 КК України не охоплює діяння, що вчиняються стосовно цивільного населення чи військовослужбовців власної сторони, а поширюються лише на діяння протилежної сторони збройного конфлікту. Необхідно звернути увагу на відмежування ст. 438 КК від інших статтей, а саме передбачених статтями 433 (насильство над населенням у районі воєнних дій), 434 (погане поводження з військовополоненими) КК України, у яких суб'єктом злочину є військовослужбовець. Так, ст. 438 КК України не передбачені діяння, що вчиняються щодо цивільного населення чи військовослужбовців власної сторони. Статтю 438 КК України не можна застосовувати щодо кримінальних правопорушень, які вчиняють військовослужбовці стосовно населення своєї країни (насильство, незаконне знищення майна чи його відібрання під приводом воєнної необхідності). Такі дії кваліфікуються за ст. 433 КК України, і

немає жодних підстав для застосування ст. 438 КК України в цьому разі та навпаки: якщо зазначені дії вчиняються щодо супротивної сторони, застосуванню підлягає ст. 438 КК України, адже такі дії є воєнним злочином під час міжнародного конфлікту. Крім того, не виключається застосування ст. 434 КК України, якщо особи тримаються як військовополонені під час внутрішнього збройного конфлікту, але якщо мова йде про тримання військовополоненого в аспекті міжнародного збройного конфлікту, то застосуванню підлягатиме ст. 438 КК України [9].

Щодо згвалтування, то ст. 27 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни визначено право цивільних осіб, за будь-яких обставин, на особисту повагу, повагу до своєї честі. Статтею 31 цієї Конвенції передбачено, що жодний примус фізичного чи морального характеру не може застосовуватися до осіб, зокрема з метою отримання від них або від третіх осіб якихось відомостей. Крім того, державам забороняється застосування будь-яких заходів, які можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб, що перебувають під захистом, які є під їхньою владою. Ця заборона поширюється не лише на вбивства, тортури, тілесні покарання, каліцтва та медичні чи наукові досліди, які не викликані потребою лікування особи, що перебуває під захистом, а й на будь-яке інше брутальне поводження з боку як цивільних, так і військових властей (ст. 32 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни). Заборонені колективні покарання, так само як і будь-які залякування та терор (ст. 33 вказаної Конвенції). Статтею 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), передбачено, що заборонені й будуть залишатися забороненими в будь-який час і в будь-якому місці такі дії, незалежно від того, чиняться вони представниками цивільних чи воєнних органів: насильство над життям, здоров'ям і фізичним та психічним станом осіб, зокрема вбивство, катування всіх видів – фізичні чи психічні, тілесні покарання, каліцтво; знущання над людською гідністю, зокрема, принижуюче й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі; взяття заручників; колективне покарання; погрози вчинити будь-яку з вищезазначених дій. Якщо проаналізувати ці норми в поєднанні зі ст. 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни та ст. 85 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), які визначають серйозні порушення згаданої Конвенції, то можна стверджувати, що за наявності контекстуального зв'язку зґвалтування з такими діями є всі підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст 438 КК України [8].

Обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення є *місце* вчинення - *район воєнних дій*, тобто територія, на якій ведуться воєнні (бойові) дії. Визначення конкретних меж такого району є питанням факту, яке має вирішуватися з урахуванням інтенсивності бойових дій, чисельності військ, а окупованою є територія держави, зайнята збройними силами ворожої держави.

Що стосується суб'єкта злочину воєнних злочинів, то в перших *п'яти* його формах загальний і в окремих випадках ним не може бути військовослужбовець. Крім того, суб'єкт злочину в його *шостій* формі спеціальний: ним є службова особа, яка за своїми повноваженнями може віддавати накази, які стосуються права війни. За ст. 438 КК України до відповідальності можуть бути притягнуті як комбатанти, так і некомбатанти. Накази про ті чи інші воєнні злочини можуть віддаватися не тільки військовим, а й політичним керівництвом країни, оскільки висновками Нюрнберзького, Токійського і Гаазького трибуналів підтверджено, що провідну роль під час війни чи збройного конфлікту відіграють саме представники військового командування. Це пояснюється централізацією керівництва, єдиноначальністю та військовою дисципліною, а в Україні, крім того, і розширенням в умовах воєнного стану повноважень військового командування, якому за рішенням Верховної Ради України можуть передаватися функції органів державного управління у сфері оборони. Таким чином, віддання наказу про вчинення зазначених у ст. 438 КК дій може бути лише службова особа (як військова, так і цивільна). Ознаки такої особи зазначені у статтях 18 та 423 КК. В інших випадках учинення цього злочину суб'єктом може виступати будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку. Дії військовослужбовців можуть бути кваліфіковані за статтями 432-434 КК, у яких передбачені спеціальні норми.

У частині 2 ст. 438 КК встановлена відповідальність за вчинення будь-якого діяння, передбаченого ч. 1, якщо воно поєднане з умисним вбивством. Додаткова кваліфікація за ст. 115 КК у цих випадках не потрібна.

Висновки. КК України передбачає склади кримінальних правопорушень, об'єктивна сторона яких може повністю або частково підпадати під ознаки злочину, передбаченого ст. 438 КК України,

та відповідних порушень норм МГП. Але необхідно окреслити, що розмежування цих кримінальних правопорушень здійснюється за контекстуальними елементами, оскільки злочини, передбачені ст. 438 КК України, вчиняються лише у зв'язку зі збройним конфліктом міжнародного чи неміжнародного характеру і, як правило, проти осіб або об'єктів, що перебувають під захистом МГП. У випадку конкуренції ст. 438 КК України з іншими статтями Особливої частини КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення загальнокримінальних кримінальних правопорушень (вбивства, захоплення заручників, зґвалтування, грабежи і т.д.), застосуванню підлягає ст. 438 КК України як спеціальна норма, через те, що вона вказує на додаткові (а саме контекстуальні) ознаки. Тому за відсутності доведення контекстуальних елементів (наприклад, зв'язку діяння зі збройним конфліктом) воно має бути кваліфіковане як загальнокримінальне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко М.С. Контекстуальні та спеціальні елементив складі воєнних злочинів: С. 20–23. URL: https://cutt.ly/KwyXu5D8.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 року / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року (Протокол II) від 08.06.1977 року щодо збройного конфлікту неміжнародного характеру) / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.
3. Ємельяненко В.В. Воєнні злочини: поняття, особливості та співвідношення з військовими кримінальними правопорушеннями за Кримінальним кодексом України. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»* 2022. № 11(13). С. 123–136. URL: https://www.researchgate.net/publication/365351175_VOENNI_ZLOCINI_PONATTA_OSOBLIVOSTI_TA_SPIVVIDNOSENNA_Z_VIJSKOVIMI_KRIMINALNIMI_PRAVOPORUSENNAMI_ZA_KRIMINALNIM_KODEKSOM_UKRAINI.
4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 року / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
5. Про ратифікацію Женевської конвенції про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_151#Text. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року. / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_153#Text.
6. Загиней-Заболотенко З.А., Шевчук А.В. Воєнні злочини: проблеми кваліфікації та призначення покарання: монографія. Київ, 2025. 242 с.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. No 25-26. Ст. 131.
8. Миронова Валентина Олександрівна. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: Дис... канд. наук: 12.00.08 - 2008.http://www.lsej.org.ua/6_2023/107.pdf.
9. Мовчан Р.О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ: Норма права, 2022. 244 с.
10. Поддубна М.В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2016. Випуск 40. Т. 2. С. 98–101. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/151873eb-ff6f-4143-b950-c60c607de58c.
11. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду /Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text).
12. IV Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 року / Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222/print

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Кришевич О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.4:343.37(510)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.19

КИТАЙСЬКА МОДЕЛЬ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ТА ГЛОБАЛЬНИЙ РЕЖИМ ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ КОШТІВ: АСИМЕТРИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ ЧИ НОРМАТИВНА АЛЬТЕРНАТИВА?

Літкевич В.С.,
кандидат юридичних наук,
Університет Мангайма,
Федеративна Республіка Німеччини
Funded by the Deutsche Forschungsgemeinschaft (
DFG, German Research Foundation) – Projektnummer: 544729875
ORCID: 0000-0001-9197-9215
e-mail: volodymyr.litkevych@uni-mannheim.de

Літкевич В.С. Китайська модель протидії корупції та глобальний режим протидії відмиванню коштів: асиметрична інтеграція чи нормативна альтернатива?

У статті здійснено теоретико-порівняльний аналіз антикорупційної моделі Китайської Народної Республіки (далі – КНР) у контексті глобального антикорупційного режиму та режиму протидії відмиванню коштів (далі – ПВК), інституційно сформованих на основі Конвенції ООН проти корупції (далі – UNCAC) і міжнародних стандартів ФАТФ. Концептуальною основою дослідження є критичне осмислення ліберальної презумпції глобального антикорупційного режиму, відповідно до якої ефективність протидії корупції детермінується інституційною незалежністю правоохоронних органів, верховенством права, прозорістю та підзвітністю публічної влади. Обґрунтовується, що практичний досвід КНР ставить під сумнів універсальність цієї передумови.

На основі аналізу еволюції китайської антикорупційної політики з початку 2000-х років до періоду оцінювання ФАТФ 2019 року простежено трансформацію моделі від політично централізованого, переважно репресивного механізму забезпечення партійної дисципліни до фінансово орієнтованої системи, інтегрованої у глобальну архітектуру ПВК. Особливу увагу приділено показникам кримінального переслідування, конфіскації та репатріації активів як індикаторам результативності. Встановлено, що високий рівень операційної результативності не супроводжується повною імплементацією ліберально-інституційної моделі та не трансформує глобальний режим, а функціонує в його межах шляхом селективної інтеграції.

Звернуто також увагу на високий рівень інтегрованості КНР у глобальну антикорупційну та ПВК архітектуру. Це проявляється в участі у ключових міжнародних форматах – UNCAC, мережі ФАТФ (через APG), Антикорупційній робочій групі G20, регіональних ініціативах Азійського Банку Розвитку та ОЕСР для Азійсько-Тихоокеанського регіону, а також у розгалуженій системі двосторонніх договорів про екстрадицію та взаємну правову допомогу. Ратифікація UNCAC у 2006 р. та проходження процедур міжнародного моніторингу засвідчили формальну відповідність китайської моделі базовим стандартам глобального антикорупційного режиму. Водночас міжнародна антикорупційна політика КНР позначена нормативними суперечностями: поряд з активною участю у багатосторонніх механізмах співпраці зберігається обмежена готовність до повної криміналізації підкупу іноземних посадових осіб та використання антикорупційних інструментів у контексті внутрішньополітичної стабілізації.

Доведено, що китайська модель функціонує в межах чинного міжнародного режиму, здійснюючи вибіркову імплементацію його стандартів без демонтажу централізованої політичної архітектури. Це дає підстави інтерпретувати глобальний антикорупційний режим не як механізм нормативної уніфікації, а як багаторівневу конструкцію, що допускає асиметричну інтеграцію та функціональну еквівалентність різних інституційних форм. У порівняльному вимірі китайський досвід розглянуто як окремий тип інституційної конфігурації всередині глобальних

антикорупційної та ПВК систем. Зроблено висновок, що фінансова ефективність не є автоматично похідною від ліберальної інституційної моделі, однак довгострокова стійкість і міжнародна довіра залежать від поєднання результативності з гарантіями правової легітимності.

Ключові слова: протидія корупції; Китайська Народна Республіка (КНР); Конвенції ООН проти корупції; ФАТФ; конфіскація активів; повернення активів; транснаціональний правопорядок; верховенство права; протидія відмиванню коштів (ПВК).

Litkevich V.S. The Chinese model of anti-corruption and the global anti-money laundering regime: asymmetric integration or a regulatory alternative?

The article provides a theoretical and comparative analysis of the anti-corruption model of the People's Republic of China (hereinafter referred to as the PRC) in the context of the global anti-corruption regime and the anti-money laundering regime (hereinafter referred to as AML), institutionally formed on the basis of the UN Convention against Corruption (hereinafter referred to as UNCAC) and FATF international standards. The conceptual basis of the study is a critical reflection on the liberal presumption of the global anti-corruption regime, according to which the effectiveness of combating corruption is determined by the institutional independence of law enforcement agencies, the rule of law, transparency, and accountability of public authorities. It is argued that the practical experience of the PRC calls into question the universality of this premise.

Based on an analysis of the evolution of Chinese anti-corruption policy from the early 2000s to the 2019 FATF assessment period, the transformation of the model from a politically centralized, predominantly repressive mechanism for ensuring party discipline to a financially oriented system integrated into the global AML architecture is traced. Particular attention is paid to indicators of criminal prosecution, confiscation, and repatriation of assets as indicators of effectiveness. It has been established that a high level of operational effectiveness is not accompanied by the full implementation of a liberal-institutional model and does not transform the global regime, but functions within its boundaries through selective integration.

Attention is also drawn to the high level of integration of the PRC into the global anti-corruption and AML architecture. This is manifested in its participation in key international formats – UNCAC, the FATF network (through APG), the G20 Anti-Corruption Working Group, regional initiatives of the Asian Development Bank and the OECD for the Asia-Pacific region, as well as in a ramified system of bilateral treaties on extradition and mutual legal assistance. The ratification of UNCAC in 2006 and the completion of international monitoring procedures confirmed the formal compliance of the Chinese model with the basic standards of the global anti-corruption regime. At the same time, China's international anti-corruption policy is marked by regulatory contradictions: alongside active participation in multilateral cooperation mechanisms, there remains limited willingness to fully criminalize bribery of foreign officials and to use anti-corruption tools in the context of domestic political stabilization.

It has been proven that the Chinese model functions within the existing international regime, selectively implementing its standards without dismantling the centralized political architecture. This gives grounds to interpret the global anti-corruption regime not as a mechanism of normative unification, but as a multi-level structure that allows for asymmetric integration and functional equivalence of different institutional forms. In comparative terms, the Chinese experience is considered as a separate type of institutional configuration within the global anti-corruption and AML systems. It is concluded that financial efficiency is not automatically derived from a liberal institutional model, but long-term stability and international trust depend on a combination of effectiveness and guarantees of legal legitimacy.

Key words: anti-corruption; People's Republic of China (PRC); United Nations Convention against Corruption (UNCAC); FATF; asset confiscation; asset recovery; transnational legal order; rule of law; anti-money laundering (AML).

Постановка проблеми. Глобальний антикорупційний режим, сформований на основі UNCAC та стандартів ФАТФ, ґрунтується на ліберальній презумпції, відповідно до якої ефективність боротьби з корупцією та злочинами, що приносять дохід, залежить від інституційної та процесуальної незалежності правоохоронних органів, прозорості фінансової системи та дотримання принципу верховенства права. У межах цієї нормативної логіки результативність антикорупційної політики безпосередньо пов'язується з інституційною спроможністю держав, міжнародним

співробітництвом, технічною допомогою, дотриманням принципів належного врядування, прозорості й відповідальності, а також залученням громадянського суспільства до запобігання та протидії корупції [1, p. 5-6].

Водночас практичний досвід КНР ставить під сумнів зазначену презумпцію. Йдеться не про часткове відхилення від загальної моделі, а про іншу конфігурацію співвідношення між політичною централізацією та фінансовою ефективністю. Починаючи з 2000-х років антикорупційна політика КНР функціонувала як інструмент внутрішньопартійного контролю та забезпечення режимної стабільності. Відсутність інституційної незалежності правоохоронних органів, обмежена прозорість процедур та підвищений рівень репресивності не стали перешкодою для формування масштабної практики кримінального переслідування, притягнення до відповідальності та вилучення незаконно набутих активів.

Подальша інтеграція КНР до глобальної системи ПВК не спричинила демонтажу цієї політичної архітектури. Натомість відбулася селективна адаптація міжнародних стандартів: фінансові механізми контролю, конфіскації та повернення активів були інституційно посилені, тоді як партійно централізований характер національної системи збережено. Дані щодо масштабів конфіскації та транснаціональної репатріації активів свідчать про високий рівень фінансової результативності за відсутності повної імплементації ліберально-інституційної моделі.

За таких умов постає наукова проблема, що виходить за межі суто аналізу особливостей національної системи протидії корупції КНР. Якщо держава здатна забезпечувати значний рівень виявлення, переслідування та вилучення корупційних доходів у межах політично централізованої системи, то чи є інституційна автономія та процедурна лібералізація необхідними передумовами антикорупційної ефективності, чи вони виступають переважно нормативними очікуваннями транснаціонального правопорядку?

У ширшій теоретичній перспективі це питання стосується природи самого глобального антикорупційного режиму: чи є він режимом нормативної уніфікації, що передбачає конвергенцію до ліберальної моделі, чи багатошаровою конструкцією, яка допускає асиметричну інтеграцію та функціональну еквівалентність різних інституційних форм. Китайський випадок вказує на можливість другої інтерпретації — існування режиму, в межах якого фінансова ефективність може співіснувати з політично централізованою владною структурою.

Таким чином, **мета дослідження** полягає у переосмисленні теоретичної передумови глобального антикорупційного режиму — з'ясуванні, чи є такі нормативно-структурні елементи ліберальних правових систем, як верховенство права, незалежність суду, індивідуальна кримінальна відповідальність, прозорість і підзвітність, розмежування політики та права, емпірично необхідною умовою антикорупційної ефективності, чи ж вони залишаються нормативним стандартом, який не завжди детермінує фактичну результативність функціонування системи.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика протидії корупції в КНР певною мірою висвітлена в українській юридичній літературі, зокрема у працях В.В. Нонік, М. Гадзана, А. Домашенка, О.В. Ілляшенка, А.І. Луба, В.М. Соловйова та інших дослідників. Для зазначених праць характерним є переважання описового аналізу окремих інструментів антикорупційної політики та ролі партійних органів у її реалізації. Водночас питання інтеграції китайської моделі до глобальної системи ПВК і співвідношення її інституційних механізмів із міжнародними стандартами UNCAC та ФАТФ залишаються недостатньо розробленими.

У закордонній доктрині відповідні аспекти аналізувалися T. Heberer, J.F. Tatrai, N. Schmidt, H. Hao, H. Ahlbrecht, M. Schlei, J. Postweiler, Yuen Yuen Ang, M. Manion, Samson Yuen, L. Yang, B. Milanovic, Yaoqi Lin та іншими авторами. Однак їхні дослідження зосереджені переважно на інституційних, політичних та соціально-економічних вимірах антикорупційної політики КНР.

Комплексний аналіз антикорупційної моделі КНР як складника та потенційного чинника трансформації глобальних антикорупційного та ПВК режимів потребує подальшого теоретичного осмислення, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XX століття міжнародна спільнота зіткнулася з глобальними наслідками корупції, які суттєво підривали міжнародну економіку, безпеку та розвиток країн, що розвивалися. В умовах зростання мобільності капіталу та лібералізації фінансових ринків національні механізми протидії корупції виявилися недостатніми для ефективного реагування на це явище. Водночас тогочасна міжнародна нормативна база була фрагментарною: регіональні документи — такі як Конвенція ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб (1997),

конвенції Ради Європи та інструменти Організації американських держав – охоплювали лише окремі аспекти проблеми й не забезпечували комплексного підходу.

Поєднання цих обставин, а також зростання тиску з боку громадянського суспільства створили передумови для ухвалення у 2003 році UNCAC – першого універсального міжнародного документа, який у єдиній нормативній рамці поєднав превенцію, криміналізацію, інституційне зміцнення, міжнародну співпрацю та повернення активів [1].

Конвенція стала нормативною основою формування сучасного міжнародного режиму протидії корупції, у структурі якого, за аналогією з режимом ПВК, охарактеризованим у праці Reuter & Truman (2004) [2, p. 4], доцільно виокремити два взаємопов'язані складники: превентивний та правозастосовний.

Превентивний компонент охоплює належне врегулювання процесів і процедур, покликаних мінімізувати ризики корупційних зловживань, тоді як правозастосовний включає визначення складів корупційних злочинів, механізми їх розслідування, кримінального переслідування, покарання та конфіскації активів.

Поряд із юридичними інструментами та інституційними механізмами реалізації цього режиму вагоме значення для забезпечення його ефективності мають неправові форми міжнародного впливу. До них належать глобальні індекси та рейтинги, умови надання міжнародної технічної допомоги, журналістські розслідування, а також діяльність інститутів громадянського суспільства, які через механізми публічної оцінки, репутаційного тиску та інформаційної прозорості опосередковано впливають на поведінку держав і сприяють імплементації антикорупційних стандартів [3, p. 1].

Національні держави реагують на ці стимули під впливом низки факторів: економічних (потреба в інвестиціях і зниженні транзакційних витрат), політичних (необхідність відновлення довіри громадян і зміцнення легітимності інститутів), а також безпекових (зв'язок корупції з організованою злочинністю, тероризмом та відмиванням коштів).

У цьому контексті 40 Рекомендацій ФАТФ інтегрують антикорупційний вимір у ширшу архітектуру ПВК, з огляду на те, що корупція виступає одним із ключових предикатних злочинів для злочину відмивання. Узгоджені міжнародні стандарти ПВК представляють вичерпну та послідовну систему заходів, які країни повинні імплементувати за допомогою заходів, адаптованих до конкретних обставин, а саме політичного режиму та моделі врядування [4, p. 7].

Узгоджені міжнародні стандарти та механізми зовнішнього тиску формують загальну нормативну рамку, у якій національні держави розвивають власні антикорупційні стратегії. Проте реалізація цих стандартів істотно відрізняється залежно від політичних інститутів, моделі врядування та внутрішніх пріоритетів конкретної країни.

КНР є показовим прикладом держави, що вибудувала специфічну, політично централізовану систему протидії корупції, яка водночас відображає вплив глобального антикорупційного режиму та має низку унікальних рис. Особливості китайської моделі обумовлені поєднанням політичної логіки однопартійної системи, пріоритетом соціальної стабільності, економічною трансформацією та прагненням інтегруватися у світову економіку, що вимагало підвищення прозорості та керованості інститутів, а також прагненням представити світові кращу модель управління, здатну контролювати та вирішувати небезпечні дисбаланси, спричинені ліберальним капіталізмом та недостатньо регульованими фінансами [5].

У цьому контексті національна система боротьби з корупцією в КНР сформувалася на перетині міжнародних вимог, внутрішніх політичних міркувань та потреб економічної модернізації, що дає можливість розглянути її як окремий, комплексний приклад імплементації глобальних антикорупційних стандартів у специфічних умовах авторитарного врядування.

КНР демонструє високий рівень міжнародної інтегрованості в антикорупційну архітектуру, яка проявляється в участі у її ключових інституційних форматах – UNCAC, мережі ФАТФ, Групі з антикорупції G20, регіональних ініціативах Азійського банку розвитку та ОЕСР для Азії й Тихоокеанського регіону, а також у широкій системі двосторонніх договорів про екстрадицію та правову допомогу. Водночас міжнародна антикорупційна політика КНР характеризується суттєвими нормативними суперечностями: від обмеженої готовності криміналізувати й переслідувати підкуп іноземних посадових осіб до використання антикорупційних інструментів як засобу політичного контролю й забезпечення внутрішньої стабільності режиму.

Китай ратифікував UNCAC у 2006 р. та пройшов процедури міжнародного моніторингу виконання її положень. За даними Індексу сприйняття корупції, що щорічно оприлюднюється Transparency International, позиція Китаю упродовж останніх двох десятиліть характеризується

відносною стабільністю в межах глобального рейтингу. Водночас зазначений індекс відображає рівень сприйняття корупції експертним середовищем і бізнес-спільнотою, а не фактичні показники поширеності корупційних правопорушень, у зв'язку з чим його дані можуть розглядатися лише як індикатор міжнародної оцінки динаміки антикорупційної політики КНР. У науковій літературі зазначається, що, попри збереження корупційних практик, довгострокова антикорупційна політика Китаю демонструє певну результативність, що пов'язується, зокрема, з приєднанням держави до міжнародних антикорупційних конвенцій та подальшими заходами з імплементації їхніх положень [6, p. 132-133].

КНР бере активну участь у діяльності Антикорупційної робочої групи G20, зокрема у розробленні документів стратегічного характеру, таких як High-Level Principles on Cooperation on Persons Sought for Corruption and Asset Recovery. У 2017 р. у Пекіні було створено G20 Anti-Corruption Research Center, діяльність якого спрямована на проведення навчальних програм та обмін досвідом для держав, що розвиваються.

КНР також є членом Asia/Pacific Group on Money Laundering (APG) та, відповідно, входить до глобальної мережі ФАТФ. Участь у цій мережі забезпечує інтеграцію антикорупційних заходів у ширший механізм протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму, що свідчить про включення китайської моделі до багаторівневої системи міжнародного фінансового комплаєнсу.

КНР має значну мережу двосторонніх договорів про екстрадицію та взаємну правову допомогу. Останні угоди, включаючи нові європейські та азійські напрямки, зміцнили можливості Китаю переслідувати корупційні правопорушення за кордоном [7].

Антикорупційна система Китаю на початку 2000-х

З початку 2000-х років система протидії корупції в КНР формувалася під впливом як внутрішніх структурних викликів, так і зовнішніх чинників, зокрема підготовки країни до вступу до World Trade Organization, а також усвідомлення значних економічних втрат, спричинених корупційними практиками.

За експертними оцінками, втрати для економіки Китаю коливалися в межах від 2% до 16% ВВП. Зокрема, економіст Morgan Stanley Dean Witter Енді Сє оцінював вартість корупції на рівні 2–3% ВВП, тоді як професор Ху Анган (Університет Цінхуа, Пекін) визначав ці втрати у межах 13–16% ВВП; за його розрахунками, близько 15–20% коштів, спрямованих на реалізацію державних проєктів, фактично привласнювалися або використовувалися за нецільовим призначенням [8, p. 11].

Такий розрив в оцінках свідчить про складність емпіричного вимірювання масштабів корупції, однак підтверджує її сприйняття як системного економічного ризику, що став одним із чинників інституційного реформування антикорупційної політики держави.

Оголошена владою «війна з корупцією» супроводжувалася масштабними викриттями, але й надмірно репресивними практиками, включно із застосуванням смертної кари, що викликало критичні оцінки з погляду прав людини. Зростання кількості розслідувань (понад 45 тис. у 2000 р.) відображало і масштаби проблеми, і прагнення влади продемонструвати жорстку реакцію [8, p. 11].

Ключовим інституційним актором залишалася Центральна комісія з дисципліни й інспекції КПК, яка поєднувала дисциплінарні та квазіслідчі повноваження. Відсутність її інституційної незалежності та прозорості відрізняла китайську модель від тенденції створення незалежних антикорупційних агенцій у державах Азійсько-Тихоокеанського регіону. Обмежені адміністративні реформи (спрощення процедур, запровадження тендерів у великих проєктах) лише частково знижували корупційні ризики. Громадянське суспільство залишалося слабким та контрольованим.

Станом на початок 2000 років антикорупційна система Китаю поєднувала політичну централізацію, високий рівень репресивності та вибіркову адміністративну модернізацію [9, с. 111-112]. Вона формувалася насамперед як інструмент забезпечення внутрішньої стабільності й легітимності керівної партії, а не як автономна, підзвітна суспільству антикорупційна інституційна модель.

Еволюція та результативність за оцінками ФАТФ (до 2019 р.). Подальший економічний розвиток Китаю і зростання залученості у глобальні фінансові потоки спричинили зміщення акцентів антикорупційної політики в бік механізмів фінансового контролю та правового регулювання. За оцінкою ФАТФ, станом на 2019 р. корупція увійшла до групи ключових предикатних злочинів поряд із незаконним залученням коштів, податковими злочинами, шахрайством, незаконними азартними іграми та наркоторгівлею. У 2013–2016 рр. за предикатні злочини було засуджено понад 2,6 млн осіб, що свідчить про посилення кримінальної політики у сферах, які генерують значні незаконні доходи. [10, p. 72].

На відміну від початку 2000-х, коли корупція сприймалася передусім як загроза політичній стабільності, до 2010-х років вона інституційно інтегрована у ширший режим боротьби зі злочинами, що приносять дохід, з акцентом на вилучення активів.

Важливою новацією стало формування інфраструктури повернення активів: у 2014–2016 рр. до Китаю було репатрійовано близько 8,64 млрд юанів із понад 90 юрисдикцій [10, p. 7]. Це контрастує з початком 2000-х, коли транснаціональний вимір корупції залишався переважно поза фокусом політики. Водночас ФАТФ фіксує серйозні виклики, пов'язані з підпільним банкінгом, зловживанням юридичними особами та дефіцитом прозорості бенефіціарної власності, що ускладнює відстеження і повернення активів.

Конфіскація активів як індикатор ефективності. Особливої уваги заслуговують дані ФАТФ щодо конфіскацій у справах про корупцію у 2013–2017 рр. Застосування трьох категорій конфіскації — інструментів злочину, безпосередніх доходів та еквівалентної вартості – дало змогу сформувати комплексну модель вилучення майна. Щодо корупції було здійснено 11 058 конфіскацій інструментів (на 2,1 млн юанів), 43 568 конфіскацій злочинних доходів (понад 20 млрд юанів) і 27 591 конфіскацію еквівалентної вартості (близько 9,048 млрд юанів), загалом 82 217 процедур у 71 048 провадженнях. У сукупності це понад 29 млрд юанів у справах про корупцію – результат, який свідчить про перехід від переважно репресивної до фінансово-інституційної моделі протидії [10, p. 83-85].

Протягом 2024 року, відповідно до звіту Центральної комісії з перевірки дисципліни Комуністичної партії КНР (Central Commission for Discipline Inspection) в рамках спеціальних кампаній розслідувано 360 транскордонних корупційних справ та відшкодовано збитки на суму 32,2 млрд юанів, репатрійовано 1597 втікачів та відшкодовано 18,28 млрд юанів незаконних активів. [11]

Експерти ФАТФ при цьому зауважують, що корупція, хоч і є одним із найсерйозніших злочинів Китаї, не демонструє негативного впливу на загальну ефективність системи ПВК. [8, p. 28] Це відрізняє сучасний стан від ситуації початку 2000-х, коли корупція сприймалася як загроза самому фундаменту політичної системи. Поступове інституційне зміцнення та розгортання фінансових механізмів дали змогу зробити боротьбу з корупцією більш структурованою та менше залежною від компанійного підходу.

Висновки. Порівняльний аналіз еволюції антикорупційної політики КНР з початку 2000-х років до періоду оцінки ФАТФ 2019 року свідчить про глибоку трансформацію моделі: від переважно політично репресивного механізму забезпечення партійної дисципліни — до фінансово орієнтованої системи, інтегрованої у глобальний режим ПВК. Ключовою ознакою цієї трансформації є зміщення акценту на інструменти фінансового розслідування, конфіскації та повернення активів як центральні елементи антикорупційної політики.

Китайський випадок демонструє, що високий рівень фінансової результативності – масштабні конфіскації, системна репатріація активів, інституціоналізація фінансового моніторингу – можливий і за відсутності ліберальної інституційної архітектури, заснованої на автономії антикорупційних органів, розвиненому громадянському контролі та повній процедурній прозорості. Таким чином, ефективність у вимірі вилучення незаконних доходів не є автоматично залежною від класичної моделі верховенства права у її ліберальному розумінні.

Водночас така модель не набуває універсалізованого характеру. Вона не формує альтернативного глобального антикорупційного режиму і не трансформує існуючу архітектуру UNCAC–ФАТФ. КНР функціонує в межах чинних міжнародних стандартів, адаптуючи їх до внутрішньої політичної логіки та застосовуючи вибіркову інтеграцію у транснаціональні механізми співпраці. Йдеться не про ревізію глобального режиму, а про його асиметричне використання в інтересах національної стратегії розвитку та політичної стабільності.

У порівняльному вимірі китайська модель постає як окремий тип інституційної конфігурації всередині глобальної системи ПВК: поряд із ліберально-правовими моделями (ЄС, США) та змішаними адміністративними моделями вона репрезентує централізовану, партійно-інтегровану форму реалізації міжнародних стандартів. Її ефективність зумовлена концентрацією владних ресурсів і політичною волею, але обмежена дефіцитом незалежності, прозорості та процедурної передбачуваності.

Для держав, що перебувають у процесі інституційної трансформації, зокрема України, китайський досвід має значення не як нормативний зразок, а як порівняльний контраст. Він демонструє, що інтеграція у глобальну систему ПВК може здійснюватися різними інституційними

шляхами, однак довгострокова стійкість і міжнародна довіра залежать від поєднання фінансової результативності з гарантіями верховенства права. Саме це співвідношення між ефективністю та правовою легітимністю визначатиме майбутню архітектуру глобального антикорупційного та ПВК-режиму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. United Nations Convention Against Corruption : Convention of 31.10.2003. United Nations. New York, 2004. URL: https://www.unodc.org/ documents/brussels/UN_Convention_Against_ Corruption.pdf.
2. Reuter & Truman (2004), Chasing Dirty Money: The Fight Against Money Laundering. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics. URL: https://www.piie.com/ bookstore/chasing-dirty-money-fight-against-money-laundering.
3. Kelley J.G., Simmons B.A. The Power of Global Performance Indicators. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 450 p.
4. FATF (2012-2025), International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation, FATF, Paris, France, www.fatf-gafi.org/en/publications/ Fatfrecommendations/Fatf-recommendations.html.
5. Grünberg N. Party-state capitalism under Xi: integrating political control and economic efficiency. Merics – Mercator Institute for China Studies. 15 June 2021. URL:https://merics.org/en/party-state-capitalism-under-xi-integrating-political-control-and-economic-efficiency.
6. Jin J., Zou K. Implementing International Conventions against Corruption: China's Practice. *The Korean Journal of International and Comparative Law*. 2025. Vol. 13, No. 1. P. 131–169. URL: https://brill.com/view/journals/kjic/13/1/article-p131_8.xml.
7. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. Bilateral Treaties and Agreements (Extradition & MLA Treaties). URL: https://www.mfa.gov.cn/irs-c-web/search_eng.shtml.
8. Global Corruption Report 2001 / Transparency International; ed. by R. Hodess, J. Banfield, T.P. Wolfe. Berlin: Transparency International, 2001. 326 p. URL: https://files.transparencycdn.org/images/2001_GCR_Inaugural_EN.pdf.
9. Соловйов В.М. Протидія корупції та бюрократизму: досвід Китаю. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2011. Вип. 24. С. 108–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2011_24_14.
10. FATF. Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures – People's Republic of China: Fourth Round Mutual Evaluation Report. Paris: FATF, 2019. URL:http://www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/documents/mer-china-2019.html.
11. Li Xi. Report on the Work of the Central Commission for Discipline Inspection at the Fourth Plenary Session of the 20th CCDI. Xinhua News Agency. 27 February 2025. URL: https://archive.ph/sBwtB#selection-24.0-445.143.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Літкевич В.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.62:355.1-055.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.20

ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ ЩОДО ЖІНОК У ВІЙСЬКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ломтєв А.Р.,
бакалавр права,
слухач Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0001-4044-6715

Пащенко Є.М.,
старший викладач кафедри
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-7178-0601

Ломтєв А.Р., Пащенко Є.М. Питання запобігання насильству щодо жінок у військовому середовищі в умовах воєнного стану.

У роботі розглядається питання насильницьких правопорушень щодо жінок-військовослужбовців, які перебувають у військовому середовищі (проходження військової служби, виконання функціональних обов'язків за трудовим договором) в умовах воєнного стану. У роботі поставлено питання аналізу динаміки зростання злочинів, пов'язаних з різними видами насильства щодо жінок, та відповідної їх чисельності як жінок-військовослужбовців, так і жінок за різними видами трудових відносин у військовій сфері, з відповідним аналізом проходження служби та роботи в умовах воєнного стану при виконанні бойових завдань і вчинення при цьому насильства як з боку військовослужбовців рф, так і серед військовослужбовців України.

В роботі проаналізовано ключові матеріали інших наукових дослідників, офіційні статистичні дані, а також здійснено аналіз офіційних публікацій українських та іноземних медіаресурсів, що надає можливість забезпечити повноцінність наданого матеріалу в порівнянні з його актуальним станом на сьогодні, за якого за допомогою ЗМІ можна робити попередні висновки щодо актуальності теми роботи, яка свідчить про систематичність та латентність такої злочинності.

При цьому в роботі акцентовано на детермінації насильницької злочинності у збройних формуваннях України та проаналізовано окремий міжнародний досвід у контексті досліджуваної проблематики, включаючи методи та рекомендації ООН, ЄС, США щодо її запобігання, які також можуть бути використані в системі запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців.

Базуючись на проведеному аналізі, зроблено відповідний висновок про необхідність комплексного удосконалення методів та підходів запобігання означеній злочинності, які сприятимуть стабілізації ситуації, пов'язаної з насильством над жінками у військовому середовищі. Ці результати можуть бути використані для вдосконалення процедур захисту жінок, підвищення довіри до системи правосуддя та зменшення латентності насильницьких правопорушень.

Ключові слова: насильство, військовослужбовці, воєнний стан, міжнародний досвід.

Lomtiev A.R., Pashchenko Y.M. The issue of preventing violence against women in the military environment under martial law.

The paper examines the issue of violent crimes against female military personnel in a military environment (military service, performance of functional duties under an employment contract) in conditions of martial law. The paper analyzes the dynamics of the growth of crimes related to various types of violence against women and their corresponding numbers, both among female military personnel

and women in various types of employment relationships in the military sphere, with a corresponding analysis of service and work under martial law while performing combat tasks and the commission of violence by both Russian military personnel and Ukrainian military personnel.

The work analyzes key materials from other researchers, official statistical data, and analyzes official publications in Ukrainian and foreign media resources, which makes it possible to ensure the completeness of the material provided in comparison with its current state, in which the media can be used to make preliminary conclusions about the relevance of the topic of the work, which indicates the systematic and latent nature of such crime.

At the same time, the work focuses on the determination of violent crime in the armed forces of Ukraine and analyzes specific international experience in the context of the issue under study, including methods and recommendations of the UN, EU, and US for its prevention, which can also be used in the system of preventing violent crime by military personnel.

Based on the analysis, a conclusion was made about the need for comprehensive improvement of methods and approaches to prevent such crimes, which will contribute to stabilizing the situation related to violence against women in the military environment. These results can be used to improve procedures for protecting women, increase trust in the justice system, and reduce the latency of violent crimes.

Key words: gender, violence, militray personell, military law, international practice.

Постановка проблеми. Військова служба за участю осіб жіночої статі до початку повномасштабного вторгнення держави-агресора на територію України не мала значного поширення в Україні. Починаючи з 2022 року, відсоток жінок-військовослужбовиць суттєво зріс. За різними джерелами, він становить 10–12% від загальної чисельності військовослужбовців [1; 6; 7]. Водночас простежується тенденція до збільшення кількості правопорушень, пов'язаних із насильницькою злочинністю, як такої, що вчиняється особами різної статі, так і правопорушень, що вчиняються безпосередньо щодо жінок-військовослужбовиць та жінок, які працюють за трудовим договором.

Дослідження проводиться **з метою** аналізу актуального стану проблематики насильницьких правопорушень, їх запобігання, а також аналізу рішень аналогічної проблематики в інших країнах.

Стан опрацювання проблематики. Правопорушення насильницької спрямованості щодо осіб жіночої статі та військовослужбовиць мали свій початок досліджень у працях низки науковців ще до повномасштабного вторгнення рф на територію України. Наукові праці були присвячені аналізу статистичних даних, ціні та вазі такої злочинності, детермінантам цього типу правопорушень, а також дотриманню політики гендерної рівності у військових формуваннях України з огляду на забезпечення порядку і дисципліни у військовому середовищі.

Так, у збірнику статей та доповідей Міжнародної науково-практичної конференції за спрямуванням Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: запобігання та реагування» низкою авторів було досліджено сексуальне насильство щодо жінок під час збройних конфліктів – як щодо осіб, які мають спеціальний правовий статус, так і щодо цивільних осіб. У ньому зазначається, що сексуальне насильство щодо жінок під час збройних конфліктів визнається одним із найтяжчих злочинів проти людяності та міжнародного гуманітарного права, порушення якого в умовах бойових дій, ведення війни та збройного міждержавного конфлікту є особливо актуальним на тлі протистояння України з рф.

У проаналізованих дослідженнях наголошується на тому, що «насильство щодо жінок у військовому середовищі включає як тяжкі наслідки, зокрема зґвалтування, так і інші протиправні дії: сексуальні домагання, примусову проституцію, сексуальне рабство, примусову вагітність, примусову стерилізацію, примусове оголення частин тіла та інші форми сексуального примусу», які використовуються не лише для фізичного, а й для психологічного насильства щодо жінок та їхніх родин [2, с. 108–112].

Зазначається, що метою таких дій є залякування населення, руйнування сімейних зв'язків, зниження морального духу, а в окремих випадках – зміна етнічного складу населення або навмисне зараження жінок ВІЛ-інфекцією [2, с. 118]. Женевська конвенція та Додатковий протокол № 1 гарантують жінкам особливий захист від будь-яких форм сексуального насильства, зокрема зґвалтування та примусу до проституції [1, с. 27–29].

Поряд із цим дослідження вказують на низку «факторів, що підвищують ризик сексуального насильства з боку військових: агресивну маскулінну культуру, доступ до алкоголю й наркотиків,

проведення рейдів у домогосподарствах, де жінки перебувають самі, а також мародерство та репресивні заходи проти цивільних жінок на окупованих територіях [2, с. 110].

Ми вважаємо, що питання, висвітлені в цих роботах, мають актуальне значення для продовження досліджень у сфері насильницької злочинності та дозволяють окреслити напрями досліджень як до початку ведення бойових дій на території України, так і після них. Політична ситуація в країні загострюється, а нові факти вчинення насильницьких правопорушень щодо жінок-військовослужбовиць потребують додаткового аналізу, оскільки залишаються актуальними сьогодні та постійно висвітлюються в засобах масової інформації. Це обґрунтовує необхідність їх систематизації та наукового вивчення відповідно до реалій запобігання в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. За статистикою Офісу Генерального прокурора України, Верховного Суду та інших офіційних джерел, у сучасних реаліях кількість злочинів, що вчиняються військовослужбовцями, регулярно зростає», серед яких має місце насильство щодо жінок.

Відкриті джерела засобів масової інформації здебільшого висвітлюють проблематику вчинення військовослужбовцями кримінальних правопорушень, що дозволяє оцінити динаміку їхнього вчинення, а також підкреслюють загальне зростання злочинності у військовому середовищі [2; 5].

Проблема насильства у військовому середовищі набуває особливої актуальності, оскільки сили захисту України стикаються з проблемою комплектування бойових підрозділів, подекуди з порушенням прав людини під час мобілізаційних заходів, поповнення особового складу без належної підготовки, а також із підвищеним психологічним навантаженням в умовах воєнного стану [6; 7]. Це особливо впливає на службові стосунки у військовому середовищі, погіршуючи психологічний стан та взаємодію чоловіків і жінок у різних військових формуваннях, незалежно від обставин бойової діяльності чи виконання службових і функціональних завдань у містах постійного розміщення військовослужбовців [5; 7].

Такі умови створюють підґрунтя для дезадаптації в мікро- та макроколективах, а також сприяють виникненню суспільно небезпечних явищ порушення військової дисципліни та правопорядку, серед яких значну частку становлять насильницькі правопорушення щодо жінок [5; 6].

Відкриті джерела країн-партнерів вказують на те, що після повномасштабного вторгнення сил рф на територію України сексуальне насильство та приниження честі і гідності, особливо жінок, стає значно поширеним явищем [6; 7].

Із статей та звітів ООН: *Report of the Secretary-General on conflict-related sexual violence, January – December 2023*, *In Ukraine, survivors speak out about conflict-related sexual violence*, *Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 March – 31 May 2024*, а також із інформації Моніторингової місії з прав людини в Україні, у період з 24.02.2022 по 31.08.2024 задокументовано 376 випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (CRSV), з яких третина злочинів була вчинена проти жінок [1; 6.]. У свою чергу, Моніторингова місія з прав людини в Україні зафіксувала 85 нових випадків насильницької злочинності сексуального характеру, третина з яких стосується жінок-військовослужбовців.

Паралельно активісти, медіа та правозахисні організації надають звіти та повідомляють про випадки насильницької діяльності всередині збройних формувань України, особливу увагу приділяючи випадкам, коли військовослужбовиці стають жертвами з боку колег або керівництва.

Інциденти таких правопорушень оприлюднюються поодиноко або в обсязі, що не привертає увагу суспільства. Однак саме публічне розповсюдження інформації про такі правопорушення підвищує увагу до масштабів проблеми, особливо з огляду на те, що більшість насильницьких злочинів залишаються нерозголошеними через можливий страх помсти або ієрархічну залежність потерпілих [5; 6].

Відсутність гендерно-диференційованої статистики унеможливлює повне висвітлення проблематики, що стосується жінок-військовослужбовців. Однією з причин відсутності офіційного збору даних є низький рівень довіри до державних інстанцій, як цивільних, так і військових, а також відсутність належного механізму їхнього захисту [6; 7].

З початку ведення бойових дій на території України випадки сексуального та гендерно зумовленого насильства почали зростати За даними ООН, велика кількість жінок, що вимірюється тисячами, зазнала насильства сексуального характеру під час бойових дій, а також під час перебування на окупованих територіях [6; 7].

Голос Америки Українською» підкреслює зростаючий тренд насильства щодо жінок-військовослужбовиць у прифронтових областях, а саме: Донецькій, Луганській, Харківській та Херсонській [2].

У той час, видавництво UNW робить акцент на тому, що реальні масштаби такого роду злочинності значно перевищують дані, оприлюднені українськими джерелами, через високий рівень страху жертв насильства, які бояться повідомляти про вчинені щодо них моральні чи фізичні правопорушення [6].

Дані з онлайн-видань та інших джерел дозволяють проаналізувати ситуацію з огляду на те, що військовослужбовець є особою зі спеціальним правовим статусом. Така особа може бути як жертвою правопорушень, так і їхнім винуватцем, оскільки військові об'єкти – зокрема військова частина, блокпости, бойові позиції – створюють специфічні умови для проходження служби та вчинення правопорушень. JurFem і Slidstvo.com надають матеріали та аналітику, які фіксують випадки сексуальних домагань, психологічного або фізичного примусу та тиску в лавах Збройних Сил України [5].

Важливо зазначити основний механізм злочинів насильницької спрямованості – «культура мовчання». Цей механізм передбачає відсутність дій жертви, спрямованих на повідомлення про вчинене щодо неї насильство, через страх втратити посаду або через посадову залежність від винуватця [5; 6].

Іншим механізмом є зловживання ієрархією у військових формуваннях. Це явище фігурує у більшості правопорушень, вчинених військовослужбовцями, і передбачає зловживання владою чи службовим становищем для вчинення насильницьких правопорушень, що можуть мати різний характер.

Зазначене підкреслює шкоду численних безпідставних обмежень військовослужбовців, які формують закритий колектив і створюють соціально-психологічний тиск. Це впливає як на військовослужбовців чоловічої статі, які через зазначені обставини можуть бути схильні вчиняти злочинні дії, так і на військовослужбовиць, які змушені терпіти насильство, культивуючи латентне ставлення до нього, без розголосу через можливу втрату військового статусу або страх переслідувань.

Жінки у військових формуваннях, незалежно від року проведення досліджень, залишалися категорією підвищеного ризику. З введенням воєнного стану проблема загострилася, особливо серед військовослужбовиць, які перебувають у зоні підвищеного ризику насильницьких дій, де трапляються сексуальні домагання під час несення служби або виконання бойових завдань, психологічний тиск та приниження, що обмежують можливість самозахисту та зменшують шанси звернення до відповідних органів.

За даними Life Pravda та Радіо Свобода, випадки сексуального насильства включають не лише фізичні дії, а й психологічні методи примусу, що створюють систему дискримінації жінок у підрозділах.

Незважаючи на публікацію офіційної статистики, категорія насильницьких злочинів не вважається основною проблемою, тому відомості щодо неї є неповними та фрагментованими через відсутність відкритих реєстрів, які дозволяли б проводити комплексний аналіз, а також через кількість справ, що не доходять до представників гілок влади, та точкове висвітлення проблематики в медіа, що обмежує статистичну вибірку.

Інтернет-джерела фіксують випадки сексуальних домагань та насильства всередині підрозділів, де жінки піддаються фізичному та психологічному тиску. Видання Slidstvo.info висвітлило випадок, у якому військовослужбовицю примусили до певної поведінки під час несення служби, а дії сексуального характеру щодо неї залишилися неповідомленими через страх втрати місця служби.

Аналітичний звіт JurFem підкреслює, що переважна більшість випадків залишається невидимою для командування через чинники, зазначені раніше. У звіті також зазначаються різні форми насильства, зокрема приниження честі та гідності, сексуальні домагання, мобінг, залякування та примус до мовчання.

Матеріали UNW та «Голос Америки Українською» підтверджують, що в сучасних умовах насильство щодо жінок набуло системного характеру. Військовослужбовиці зіштовхуються з подвійною загрозою: безпосередньо через професійну діяльність та з ризиком зазнати насильницьких дій як на полі бою, так і поза зоною бойових дій.

Випадок цивільної громадянки України Людмили Гусейнової демонструє, що під час перебування в полоні існує культ сексуального насильства над жінками, що ускладнює верифікацію та документування правопорушень [2; 4]. Цей випадок висвітлює латентність насильства та його

психологічні наслідки для жертв, які включають тривожні розлади та страх повернення до служби через можливість повторного потрапляння в полон.

Зафіксовані випадки насильницької діяльності на гендерній основі відображають складність і масштаби проблеми. Розслідування та публічні заяви свідчать, що з початку повномасштабного вторгнення жінки частіше стають жертвами насильства.

Видавництво The Guardian надає матеріали, у яких зазначається про пропозиції сексуального контакту під загрозою негативних наслідків, що стосуються не лише роботи, а й приватного життя.

Аналогічні інциденти висвітлює Slidstvo.Info, зокрема випадок, коли медична працівниця ЗСУ надала відеодокази домагань. Водночас офіційного розслідування не відбулося, а керівник підрозділу залишився без покарання.

Інтернет-видання Mezha повідомляло, що за період з 1-го до 6-го місяця роботи омбудсмени з прав військовослужбовців отримали сім скарг на сексуальні домагання, з яких дві були підтверджені [2]. Варто зауважити, що попри низькі гарантії захисту та відсутність належного механізму підтримки, такі випадки продовжують фіксуватися.

Уповноважений ВРУ з прав людини Дмитро Лубінець зазначив, що масштаби насильницьких злочинів та офіційні цифри не відображають реальної картини. Механізми та чинники сексуального насильства та психологічного тиску в підрозділах ЗСУ носять системний характер, проте через страх, стигму та ієрархічні обмеження більшість випадків залишається не озвученою, що формує середовище латентного насильства.

Міжнародна практика підкреслює важливість проблеми, незалежно від наявності бойових дій. Країни-партнери та міжнародні організації системно визнають цей вид злочинності та документують порушення прав жінок на державному та наднаціональному рівні.

Відповідно до щорічних звітів United Nations та Моніторингової місії з прав людини, CRSV є глобальною проблемою. Через масштабність і специфіку ведення бойових дій міжнародні організації наголошують на необхідності комплексного реагування. Міжнародна практика містить приклади стратегій, спрямованих на покращення ситуації щодо насильницьких дій над вразливою категорією, наприклад *Strategy for Prevention of and Response to the Conflict-Related Sexual Violence in Ukraine*.

Дана стратегія була розроблена за підтримки UNW і визначає рамки для державних, міжнародних та громадських механізмів запобігання та реагування на випадки насильства. Стратегія передбачає фіксацію фактів, впровадження превентивних заходів, систему захисту жертв та покращення процесів розслідування, що дозволяє зменшити латентність.

У арміях держав із високорозвиненою системою контролю, наприклад США, насильницька діяльність обов'язково документується. Звіти U.S. Department of Defense демонструють щорічну реєстрацію тисяч випадків різних форм насильства [7]. Ключовим елементом боротьби є організація анонімних повідомлень, розвиток каналів комунікації та надання відповідних повноважень існуючим органам або створення внутрішніх служб реагування, які забезпечують кваліфіковану юридичну та психологічну допомогу.

Методи включають навчальні програми для особового складу, наголошення на неприпустимості сексуальних домагань до жінок-військовослужбовців, а також створення чіткої процедури реагування на скарги та контроль за дотриманням правового порядку в підрозділах.

У Європейському Союзі та інших міжнародних організаціях боротьба з CRSV поєднує превентивні та каральні механізми. ЄС та країни-члени здійснюють моніторинг дотримання міжнародних стандартів, координують підготовку військових контингентів для миротворчих операцій та забезпечують відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного та кримінального права.

Резолюції Ради Безпеки ООН 1325, 2106 та 2467 закріплюють зобов'язання держав забезпечувати захист цивільних та військовослужбовиць, а також реагувати на випадки сексуального насильства як на воєнні злочини [6; 7].

Комплексна система заходів включає медіа-підтримку та громадський контроль. Публікації та звіти міжнародних правозахисних організацій, таких як Human Rights Watch, Amnesty International та UN Women, демонструють ефективність поєднання прозорого висвітлення проблеми, правового регулювання та спеціалізованих програм захисту жертв.

В Україні застосування міжнародних практик у контексті повномасштабного вторгнення дозволяє планувати впровадження механізмів реєстрації випадків насильства, психологічного супроводу постраждалих та навчання особового складу.

Такі дії створюють передумови для підвищення довіри до системи правосуддя та державних органів загалом, а також, як показує досвід США, сприяють зменшенню латентності та толерантності до такого виду правопорушень.

Висновки. Вищезазначене свідчить про те, що насильницькі правопорушення щодо жінок, зокрема військовослужбовиць, у період дії воєнного стану мають не поодинокий, а системний і латентний характер. Бойовий стрес, дефіцит належної підготовки особового складу, жорстка військова ієрархія, відсутній ефективний механізм реагування та сформована «культура мовчання» створюють умови, за яких переважна кількість правопорушень даного типу залишаються поза межами офіційної статистики й належного правового реагування. В свою чергу це унеможливлює об'єктивну оцінку масштабів проблеми та поглиблює недовіру до системи військового управління та правосуддя.

У цих умовах протидія насильницьким правопорушенням має виходити за межі декларативних стратегій і ґрунтуватися на негайних, практично орієнтованих рішеннях. Передусім ідеться про створення реальних, а не формальних можливостей безпечного повідомлення про факти насильства, зокрема шляхом упровадження незалежних і анонімних каналів звернення, доступних військовослужбовицям без погодження з безпосереднім командуванням. Водночас критично важливим є запровадження тимчасових гарантій захисту потерпілих, які б унеможливлювали тиск, переслідування або кадрові санкції щодо заявниці на період перевірки повідомлення, а також передбачали негайне обмеження службових повноважень ймовірного кривдника.

Також є доцільним формування гендерно диференційованого обліку насильницьких правопорушень у військовому середовищу, що дозволяє зменшити рівень латентності, створити підґрунтя для аналізу й подальшого запобігання насильницької злочинності над жінками-військовослужбовцями.

Кожен випадок має фіксуватись та автоматично супроводжуватись наданням кваліфікованої допомоги, як психологічної, так і правової, без додаткових бюрократичних процедур чи залежності від волі командування. В свою чергу важливо встановити чіткі алгоритми для командирів усіх рівнів із персональною відповідальністю за ігнорування повідомлень або сприяння приховуванню правопорушень.

В умовах ведення бойових дій є доцільним впровадити короткострокові обов'язкові інструктажі і тренінги для особового складу, спрямованих на зменшенні толерантності до сексуальних домагань та насильства та роз'ясненні правових наслідків таких дій та доступних механізмів захисту. Додатково до зазначених заходів необхідно впровадити зовнішні контроль, шляхом залучення омбудсменських інституцій і правозахисних організацій.

Реалізація таких заходів на сучасному етапі є необхідною передумовою підвищення рівня безпеки у військовому середовищі та зміцнення довіри до державних інституцій в умовах збройного конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: запобігання та реагування: зб. статей та доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 9 листоп. 2023 р. Київ, 2023. 129 с.
2. Mezha. (2024, April 23). Жінка в армії, російський полон та гендерна рівність. Інтерв'ю з Олесею Мельниченко [Video]. YouTube. https://youtu.be/nsYQ94vdz8w (YouTube) Радіо Свобода. (2025, February 03). Звільнені з полону жінки – відверто про пережите насильство. Чотири історії | #ВУКРАЇНІ [Video]. YouTube. https://youtu.be/xKDjO6eyhYo (YouTube).
3. Bili, H., & ін. [або назва каналу, якщо не відомо авторів]. (n.d.). Били, морили голодом і ґвалтували! Українські жінки розкрили правду про російський полон! [Video]. YouTube. https://youtu.be/ituQkhnO4mI.
4. Реальні історії жінок, які пережили полон [Video]. YouTube. https://youtu.be/oz_PtEQywEY.
5. Gender in Detail. (n.d.). Сексуальні домагання у збройних силах в Україні та світі. https://genderindetail.org.ua/library/suspilstvo/sexualni-domagannya-u-zbroynyh-sylah-v-ukraini-ta-sviti.html.
6. UN Women. (2024, October). War on women: women killed in armed conflicts double in 2023 [Press release]. https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2024/10/war-on-women-women-killed-in-armed-conflicts-double-in-2023.

7. International Committee of the Red Cross. (n.d.). Women facing war [Report]. https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/icrc_002_0798_women_facing_war.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Ломтєв А.Р., Пащенко Є.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.21

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Луков Р.М.,
аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики,
Київський університет інтелектуальної власності та права
ORCID: 0009-0004-9301-7828

Луков Р.М. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за злочини проти власності в умовах воєнного стану: сучасний науковий дискурс.

У статті здійснено комплексний аналіз соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти власності в умовах воєнного стану. Доведено, що збройна агресія та пов'язані з нею трансформації суспільних відносин істотно змінюють криміногенну ситуацію, впливають на мотивацію, динаміку та структуру майнових злочинів. Розкрито ключові соціальні фактори, що детермінують зростання корисливої злочинності у воєнний період, серед яких економічна нестабільність, масштабні переміщення населення, дефіцит ресурсів та послаблення контролю у прифронтових регіонах. Окреслено особливості кримінально-правового реагування держави, зокрема посилення відповідальності за злочини, учинені в умовах воєнного стану, як елемент захисту економічної безпеки та суспільної стабільності. Підкреслено необхідність балансу між репресивністю та соціальною справедливістю, що вимагає комплексного міждисциплінарного підходу до регулювання майнової злочинності. Окрему увагу приділено аналізу особливостей кримінально-правового реагування держави на злочини проти власності, учинені в умовах воєнного стану, зокрема посиленню кримінальної відповідальності як інструменту превенції та стабілізації суспільних відносин. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вдосконалення кримінально-правової політики України в умовах збройного конфлікту. Зроблено висновки про необхідність комплексного міждисциплінарного підходу до протидії майновій злочинності, який поєднує кримінально-правові, соціально-економічні та кримінологічні механізми. Узагальнені результати дослідження можуть бути використані у науковій діяльності, правозастосовній практиці, а також при формуванні та вдосконаленні кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Узагальнюючи, можна зазначити, що ефективна протидія злочинам проти власності у воєнний період потребує комплексного міждисциплінарного підходу, який поєднує правові механізми, соціальну політику, профілактичні стратегії та науково обґрунтоване коригування кримінально-правових норм.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, злочини проти власності, воєнний стан, соціальна обумовленість, кримінально-правова політика, детермінація злочинності, суспільні ризики.

Lukov R.M. Social conditioning of criminal liability for crimes against property under martial law: contemporary academic discourse.

The article provides a comprehensive analysis of the social determinants of criminal liability for crimes against property in conditions of martial law. It is proven that armed aggression and related transformations of social relations significantly change the crime situation and influence the motivation, dynamics, and structure of property crimes. It reveals the key social factors that determine the growth of acquisitive crime during wartime, including economic instability, large-scale population movements,

resource shortages, and weakened control in frontline regions. The article outlines the peculiarities of the state's criminal law response, in particular the strengthening of liability for crimes committed under martial law as an element of protecting economic security and social stability. It emphasizes the need for a balance between repression and social justice, which requires a comprehensive interdisciplinary approach to regulating property crime. Particular attention is paid to the analysis of the peculiarities of the state's criminal law response to crimes against property committed under martial law, in particular the strengthening of criminal liability as an instrument of prevention and stabilization of social relations. The results of the study can be used to further improve Ukraine's criminal law policy in the context of armed conflict. Conclusions were made about the need for a comprehensive interdisciplinary approach to combating property crime, combining criminal law, socio-economic, and criminological mechanisms. The generalized results of the study can be used in scientific activities, law enforcement practice, as well as in the formation and improvement of Ukraine's criminal law policy in conditions of martial law and post-war recovery. In summary, it can be noted that effective counteraction to property crimes during wartime requires a comprehensive interdisciplinary approach that combines legal mechanisms, social policy, preventive strategies, and scientifically based adjustments to criminal law norms. The results of the study confirm the feasibility of further developing the theoretical foundations of the social conditioning of criminal responsibility in conditions of war and post-war recovery.

Key words: criminal liability, crimes against property, martial law, social conditioning, criminal law policy, determination of crime, social risks.

Постановка проблеми Соціальна обумовленість кримінального права є однією з фундаментальних методологічних категорій, що визначає доцільність, ефективність та легітимність кримінально-правових норм. Особливої актуальності це поняття набуває в умовах трансформаційних процесів, пов'язаних із воєнним станом. Повномасштабна війна, розв'язана російською федерацією проти України у 2022 році, не лише створила нові виклики для державної політики безпеки, але й зумовила потребу в оновленні кримінального законодавства з урахуванням зміненої соціальної реальності. У цьому контексті важливо дослідити науковий дискурс, що сформувався навколо проблеми соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти власності в умовах воєнного стану.

У зазначеному контексті особливої уваги заслуговує трансформація ролі держави як суб'єкта нормотворення та гаранта стабільності правопорядку в умовах воєнного стану. Зміни, які були ініційовані після початку повномасштабної агресії, свідчать про формування нової моделі нормативного регулювання, що характеризується динамізмом, адаптивністю та функціональним прагматизмом. У процесі реагування на виклики війни держава почала активно впроваджувати тимчасові правові режими, механізми публічно-приватного партнерства в оборонній сфері, а також процедури, спрямовані на мобілізацію людських, економічних і організаційних ресурсів.

Мета дослідження. Метою статті є з'ясування соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти власності в умовах воєнного стану, а також аналіз наукового дискурсу щодо зміни підходів держави до кримінально-правового реагування на ці діяння в особливий період.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика кримінальної відповідальності за злочини проти власності набула ґрунтовного теоретичного осмислення у працях провідних вітчизняних науковців, серед яких П.П. Андрушко, Н.О. Антонюк, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, П.С. Берзін, А.М. Бойко, С.Б. Гавриш, В.О. Глушков, В.К. Грищук, С.С. Мірошніченко та інші. Водночас соціальна обумовленість кримінальної відповідальності у цій сфері не має сталого характеру та потребує безперервного наукового переосмислення. Її зміст і прояви трансформуються відповідно до еволюції суспільних відносин, змін економічного середовища, виникнення нових форм власності та ускладнення способів їх використання. За таких умов актуалізується необхідність подальших досліджень, спрямованих на поглиблений аналіз взаємозв'язку між соціальними процесами та кримінально-правовими механізмами відповідальності за злочини проти власності.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи особливості соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти власності зупинимося на питаннях фрагментарності законодавчого забезпечення, правової невизначеності окремих норм, колізії між воєнними потребами та базовими конституційними гарантіями прав і свобод людини. У результаті виникла необхідність у переосмисленні засад взаємодії між державою і громадянським суспільством, а також у

розробці системних підходів до балансування публічного інтересу й принципів правової держави. Крім того, особливу важливість набуває узгодження національного законодавства з міжнародно-правовими зобов'язаннями України, зокрема у сфері міжнародного гуманітарного права, прав людини, кримінального переслідування воєнних злочинів та співпраці з міжнародними органами правосуддя. У цьому зв'язку процес нормотворчості повинен ґрунтуватися не лише на реактивних, ситуативних рішеннях, але й на довгострокових стратегіях правового розвитку, що враховують перспективу відновлення та післявоєнного відбудовного періоду.

Зазначимо, що повномасштабне вторгнення рф не лише поставило перед Україною безпрецедентні безпекові виклики, а й створила імпульс для глибинної трансформації правової системи, яка має відповідати вимогам сучасної реальності, забезпечувати ефективний захист державного суверенітету та водночас зберігати відданість принципам демократії, верховенства права і прав людини.

У цьому контексті особливої ваги набуває питання адаптації кримінально-правових норм до реалій воєнного часу, зокрема у сфері кваліфікації військових злочинів, колабораціонізму, посягань на національну безпеку, мародерства, диверсійної діяльності, інформаційної агресії тощо. Практика останніх років засвідчує, що існуючі правові норми часто виявляються недостатніми для належного реагування на нові форми кримінальної поведінки, пов'язані із війною, використанням інформаційних технологій, участю цивільних осіб у ворожій діяльності, тощо.

Крім того, воєнний стан вимагає більш гнучких і оперативних механізмів реалізації кримінальної політики держави, зокрема у питаннях превенції, розслідування та притягнення до відповідальності осіб, причетних до вчинення злочинів в умовах воєнного конфлікту. Потреба у комплексному оновленні кримінального законодавства також зумовлена необхідністю гармонізації національних норм з міжнародно-правовими стандартами, що регулюють питання ведення війни, захисту цивільного населення, відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид.

Таким чином, трансформація кримінального законодавства України в умовах війни є не лише вимогою часу, але й об'єктивною потребою забезпечення ефективної реалізації принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини, а також гарантування національної безпеки та правопорядку.

Акцентуючи увагу на соціальній обумовленості кримінальної відповідальності варто зазначити соціально-правові чинники, які обумовлюють функціонування в державі певного виду кримінальної відповідальності, спрямовані на виявлення об'єктивних підстав, що визначають не лише необхідність, але й доцільність закріплення в кримінальному законі покарання за конкретні суспільно небезпечні діяння. Такий підхід дозволяє оцінити ступінь соціальної значущості діяння в контексті протиправності, його потенційну загрозу суспільним відносинам та обґрунтувати вибір відповідних заходів кримінально-правового впливу.

Сучасна наука визначає мету соціальної обумовленості як дослідження чинників, що визначають процес формування норм та інститутів кримінального законодавства, а також впливають на рівень їх ефективності. У цьому контексті В. Борисов підкреслює [1, с. 288], що соціально-правову природу кримінального права зумовлює дія комплексу соціальних, економічних, політичних, психологічних, правових та інших факторів, які відіграють різну роль у правотворчому процесі. Ідентифікація та осмислення цих чинників дозволяє обґрунтувати доцільність кримінально-правового захисту певних суспільних відносин, а також сприяє розвитку окремих інститутів кримінального права з метою підвищення змістовної та нормативної аргументованості правових приписів. Урахування зазначених чинників у процесі формування кримінально-правових норм сприяє не лише підвищенню їх відповідності потребам суспільства, але й забезпеченню їх стабільності, легітимності та соціальної прийнятності. Соціальна обумовленість передбачає, що кримінальне право не може існувати ізольовано від суспільних процесів, а його розвиток має базуватись на глибокому аналізі актуальних загроз, соціальних змін і динаміки суспільних потреб. Зокрема, серед ключових критеріїв соціальної обумовленості криміналізації виділяють: значну суспільну небезпечність діяння та його відносну поширеність (масовість) Якщо дія становить серйозну загрозу для суспільних цінностей і має тенденцію до розповсюдження, суспільство вимагає її криміналізації або посилення відповідальності за неї.

Таким чином, саме через призму соціальної обумовленості можливо обґрунтувати необхідність криміналізації або декриміналізації певних діянь, перегляду санкцій, оновлення нормотворчої практики, тощо. Цей підхід забезпечує формування кримінального законодавства як правово-

го механізму, здатного реагувати на суспільні трансформації, запобігати кримінальним ризикам та підтримувати баланс між кримінальною відповідальністю за злочини проти власності і дотриманням прав людини.

Отже, питання про посилення кримінальної відповідальності за злочини проти власності у воєнний час слід розглядати крізь призму соціальної обумовленості: наскільки ці законодавчі рішення відповідають реальним потребам суспільства в умовах війни, чи дійсно саме такий рівень репресії необхідний для захисту суспільних відносин, та чи забезпечує він баланс між метою стримування злочинності і принципами справедливості.

Слід зазначити, що у воєнний час злочини проти власності часто набувають особливо зухвалого або організованого характеру (мародерство, розкрадання гуманітарної допомоги, грабежі під прикриттям бойових дій, тощо), що свідчить про їх вищий рівень суспільної небезпеки. Це обумовлює необхідність посиленої кримінально-правової реакції держави.

До типових мотивів злочини проти власності, вчинені в умовах воєнного стану можна віднести: прагнення наживи за рахунок чужого майна, використовуючи послаблення охорони (опортуністичний мотив); задоволення базових потреб у ситуації дефіциту (мотив виживання); помста чи ворожість (наприклад, випадки пограбування майна осіб, що належать до «ворожого» табору); а також кримінальний «промисел» – використання хаосу війни організованими злочинними групами. Війна породжує ситуації, коли значна кількість будинків, магазинів, складів залишається без нагляду через евакуацію або руйнування. Це створює спокусу для зловмисників заволодіти таким майном практично безперешкодно. Злочини проти власності традиційно посідають провідне місце у структурі злочинності, вчинені в умовах воєнного стану.

До прикладу, на початку вторгнення було зафіксовано численні факти проникнення до покинутих квартир, будинків, торгових закладів із метою крадіжки майна залишеного господарями. Такі дії часто називали «мародерством», хоча з правової точки зору не всі вони підпадали під це визначення.

Зазначимо, що у вироку у справі від 01.10.2025 № 585/1017/23 Сумський апеляційний суд [2] ілюструє соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за злочини проти власності в умовах воєнного стану через: нормативне посилення охорони власності та безпеки особи шляхом кваліфікації діяння як розбою, вчиненого під час воєнного стану; підвищену кримінально-правову оцінку насильницьких форм заволодіння майном (удушення, реальні погрози), що підривають базове відчуття безпеки; урахування соціально вразливого статусу потерпілої та обстановки нападу (нічний час, самотність, житло, чисельна перевага); поєднання загальної превенції із принципом індивідуалізації відповідальності (різні рішення щодо дорослих співучасників і неповнолітньої, з урахуванням реабілітаційного підходу та ризику рецидиву). Суд прямо кваліфікує діяння за ч. 4 ст. 187 КК як розбій, вчинений у період дії воєнного стану. Це означає, що законодавець і суд виходять із презумпції зростання суспільної небезпеки майнових посягань у воєнний період (загроза стабільності, безпеці житла, уразливість населення). У вироку воєнний стан фігурує як кваліфікуюча ознака, тобто як соціально значущий чинник, що посилює кримінально-правову реакцію держави. Також у справі Суд підкреслює обставини, що посилюють соціальну небезпеку: похилий вік потерпілої, перебування на самоті, пізній час доби, раптовість та агресивність нападу, чисельна перевага нападників. Це демонструє соціальну обумовленість відповідальності через пріоритет захисту вразливих груп, охорону недоторканності житла і фізичної безпеки як базових соціальних благ, особливо актуальних під час війни [2].

Суспільна небезпечність злочинів проти власності в умовах війни істотно зростає. По-перше, такі діяння завдають шкоди найбільш вразливим верствам – громадянам, які втратили житло або були змушені його залишити. Вони підривають довіру до правопорядку і здатності держави захистити власність у кризовий період. Зокрема, у законодавстві зазначено, що подібні крадіжки, грабежі чи розбої «суттєво підвищують» рівень суспільної небезпеки у воєнний та надзвичайний час. По-друге, масовість таких випадків на початку війни могла спровокувати паніку та самосуд: у березні 2022 р. поширювалися повідомлення про те, що громадяни самі карають затриманих мародерів (були випадки публічного приниження, зв'язування до стовпів, тощо). В пояснювальній записці до відповідного закону згадано, що м'якість покарань до 2022 року «підштовхує громадян самостійно чинити справедливість» [5], тобто вдаватися до самосуду над мародерами. Це вкрай небезпечна тенденція з точки зору соціальної стабільності та політики безпеки, адже розпалює насильство всередині країни і відволікає ресурси від протидії зовнішньому ворогу.

Отже, період, на момент ухвалення Закону України № 2117-IX (березень 2022 р.) [5] видався виправданою мірою реакції, яка відповідала принципу соціальної обумовленості: суспільство потребувало захисту численних майнових злочинів під час війни. Така офіційна позиція відображає точку зору, що кримінальна відповідальність і суворі підходи до неї у воєнний час повністю обґрунтовані вищими інтересами суспільної безпеки.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за злочини проти власності в умовах воєнного стану є комплексним багатовимірним явищем, яке формується під впливом значних трансформацій суспільних відносин, економічної нестабільності та загальнонаціональних викликів, пов'язаних із збройною агресією. Воєнний стан суттєво змінює ситуацію, що проявляється у зростанні кількісних показників майнової злочинності, посиленні суспільної небезпеки і трансформації їх мотиваційної структури. З'ясовано, що посилення кримінальної відповідальності за злочини проти власності в особливий період є соціально та юридично обґрунтованим, оскільки спрямовано на захист критично важливих ресурсів, забезпечення економічної безпеки держави та підтримання суспільної стабільності. Узагальнюючи, можна зазначити, що ефективна протидія злочинам проти власності у воєнний період потребує комплексного міждисциплінарного підходу, який поєднує правові механізми, соціальну політику, профілактичні стратегії та науково обґрунтоване коригування кримінально-правових норм. Результати дослідження підтверджують доцільність подальшої розробки теоретичних основ соціальної обумовленості кримінальної відповідальності в умовах війни та поствоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисов В.І. Системний підхід при визначенні підстав кримінальноправової заборони. Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 13-14 грудня 2002 р.). Харків: Право, 2003. С. 287-289.
2. Вирок від 01.10.2025 № 585/1017/23 Сумський апеляційний суд URL: https://verdictum-pro.ligazakon.net/document/130782602.
3. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом країни: монографія / С.О. Харитонов. Харків : Право, 2018. 328 с.
4. Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14.
5. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 3 березня 2022 року № 2117-I. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/ CardByRn?regNum=7124&conv=9.
6. United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto. (2000, November). URL: https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Луков Р.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.131:343.01(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.22

АСИМЕТРИЧНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ ТЯЖКОСТІ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Марусяк О.В.,
доктор філософії з галузі «право»,
старший науковий співробітник
сектору порівняльного правознавства
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України
ORCID: 0000-0002-4113-0624

Сисак В.Т.,
адвокат,
здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
Національного університету «Київський авіаційний інститут»
ORCID: 0009-0008-7981-0394

Марусяк О.В., Сисак В.Т. Асиметричність кримінально-правової політики держави щодо визначення ступеня тяжкості злочинів в умовах воєнного стану.

Українське законодавство знаходиться одночасно у двох площинах: євроінтеграційний вимір та реальність воєнного стану. З одного боку, законодавець має реагувати на виклики воєнного часу, але з іншого боку – забезпечувати належне застосування альтернативних засобів вирішення кримінально-правових конфліктів відповідно до стандартів європейського правового простору.

Ця стаття присвячена дослідженню феномену асиметричності кримінально-правової політики держави щодо визначення ступеня тяжкості окремих злочинів в умовах воєнного стану: законодавчі зміни у законі про кримінальну відповідальність, запроваджені після 24 лютого 2022 року істотно обмежили можливості підозрюваних і обвинувачених у застосуванні альтернативних способів врегулювання кримінально-правових конфліктів у справах про злочини щодо власності, водночас вони паралельно створили нормативні передумови для лібералізації кримінальної відповідальності у випадках корупційних кримінальних правопорушень.

На основі аналізу статистичних даних про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування, оприлюднених на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора за період 2021–2025 років, автори виявили наслідки застосування незбалансованого підходу до криміналізації правопорушень, пов'язаних із викраденням чужого майна (на прикладі крадіжки) в умовах воєнного стану. Якщо у 2021 році частка крадіжок, кваліфікованих як кримінальні проступки, становила 26,76% від загальної кількості таких правопорушень, то у 2025 році цей показник знизився до 0,162%. Це зумовлено тим, що відповідні діяння тепер віднесені до категорії тяжких злочинів і кваліфікуються за частиною четвертою статті 185 Кримінального кодексу України, що унеможливлює застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правового конфлікту. Натомість у разі вчинення кримінальних проступків корупційного характеру, нетяжких або тяжких корупційних злочинів (за певними винятками), а також кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, такі альтернативні механізми залишаються доступними. З огляду на це, у статті підкреслено необхідність перегляду підходів до кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану.

Ключові слова: кримінальне право, Кримінальний кодекс України, кримінально-правовий конфлікт, крадіжка, воєнний стан, корупційні правопорушення, альтернативні способи вирішення кримінально-правових конфліктів.

Marusiak O.V., Sysak V.T. Asymmetry of the state criminal law policy regarding the determination of crime severity under martial law.

Ukrainian legislation simultaneously exists in two dimensions: the European integration dimension and the reality of martial law. On the one hand, the legislator must respond to wartime challenges; on the other hand, it must ensure the proper application of alternative means to resolve criminal law conflicts in accordance with European legal standards.

This article examines the phenomenon of asymmetry in the state criminal law policy regarding the determination of the severity of certain crimes under martial law: legislative amendments to the criminal liability law introduced after 24 February 2022, have significantly limited the possibilities for suspects and accused persons to apply alternative methods of resolving criminal law conflicts in cases involving property crimes, while simultaneously creating normative preconditions for the liberalization of criminal liability in cases of corruption-related criminal offenses.

Based on an analysis of statistical data on registered criminal offences and the results of their pre-trial investigation, published on the official website of the Office of the Prosecutor General for the period 2021–2025, the authors identified the consequences of applying an unbalanced approach to the criminalization of offences related to property crimes (using theft as an example) under martial law. If, in 2021, the share of thefts classified as criminal misdemeanours constituted 26.76% of the total number of such offences, in 2025 this indicator decreased to 0.162%. This is because the relevant acts are now classified as serious crimes and qualified under part four of Article 185 of the Criminal Code of Ukraine, which makes it impossible to apply alternative methods of resolving criminal law conflicts. In contrast, in cases of criminal misdemeanours of a corrupt nature, minor or serious corruption crimes (with certain exceptions), as well as criminal offences related to corruption, such alternative mechanisms remain available. Considering this, the article emphasizes the need to revise approaches to criminal liability under martial law.

Key words: criminal law, Criminal Code of Ukraine, criminal-law conflict, theft, martial law, corruption offences, alternative ways of resolving criminal-law conflicts.

Постановка проблеми. Внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року в державі було запроваджено екстраординарний правовий режим воєнного стану [1], який суттєво вплинув на подальший розвиток кримінально-правової політики України в умовах поточних євроінтеграційних процесів. Було внесено низку змін до Кримінального кодексу України [2], зокрема щодо посилення кримінальної відповідальності за вчинення окремих кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Разом із тим законодавцем не було забезпечено системних підходів у формуванні кримінально-правової політики в умовах воєнного стану, оскільки відповідні законодавчі зміни істотно обмежили можливості підозрюваних і обвинувачених у застосуванні альтернативних способів врегулювання кримінально-правових конфліктів у справах про злочини проти власності, однак паралельно створили нормативні передумови для лібералізації кримінальної відповідальності у випадках корупційних кримінальних правопорушень. Це на практиці породило своєрідну асиметрію кримінально-правової політики в умовах воєнного стану – феномен, який потребує осмислення академічною спільнотою.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану доволі добре досліджені в публікаціях останніх років. Зокрема, про це писали Бондаренко М., Будяченко О., Вознюк А., Габлей Н., Дудоров О., Кравчук О., Михайленко Д., Мовчан Р., Письменський Є., Хавронюк М. та ін. Однією із перших монографій, де комплексно аналізувалися відповідні проблеми застосування закону про кримінальну відповідальність в умовах воєнного стану, була праця «*“Воєнні” новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми*» Романа Мовчана, видана ще у 2022 році [3]. На жаль, відтоді в законі про кримінальну відповідальність не спостерігається значних позитивних змін, а тому проблема, порушена в цій статті, досі залишається актуальною.

З огляду на це, **метою** цієї статті є дослідження феномену асиметричності кримінально-правової політики держави щодо визначення ступеня тяжкості окремих злочинів в умовах воєнного стану на прикладі порівняння підходів законодавця до крадіжки як злочину проти власності та корупційних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. До повномасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року КК України містив невелику кількість положень, які стосувалися воєнного стану.

В Загальній частині КК України зазначалося, що вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій є однією з обставин, які обтяжують покарання (пункт 11 частини першої статті 67). В Особливій частині КК України вчинення відповідного діяння в умовах воєнного стану як кваліфікуючу ознаку можна було знайти у 19 складах військових кримінальних правопорушень (частина четверта статті 402, частина третя статті 403, частина четверта статті 404, частина четверта статті 405, частина п'ята статті 407, частина четверта статті 408, частина четверта статті 409, частина четверта статті 410, частина четверта статті 411, частина третя статті 413, частина третя статті 418, частина третя статті 419, частина третя статті 420, частина третя статті 421, частина четверта статті 425, частина четверта статті 426, частина п'ята статті 426-1, частина третя статті 428 та частина друга статті 435), що було логічно з огляду на підвищену суспільну небезпеку скоєння таких правопорушень спеціальними суб'єктами в умовах екстраординарного правового режиму.

Однак, після 24 лютого 2022 р. Верховна Рада України внесла ряд змін до КК України (зокрема, Закон України № 2113-IX від 3 березня 2022 року [4], Закон України № 2117-IX від 3 березня 2022 року [5], Закон України № 2155-IX від 24 березня 2022 року [6], Закон України № 2160-IX від 24 березня 2022 року [7] та інші), які додали до Особливої частини КК нові положення, що містять склади кримінальних правопорушень з посиланням на умови воєнного стану як кваліфікуючу ознаку.

Станом на 1 лютого 2026 р. в чинній редакції КК України наявні 33 таких склади кримінальних правопорушень, 14 з яких були додані після 24 лютого 2022 р. (частина друга статті 111, частина друга статті 113, частина перша статті 114-2, частина друга статті 114-2, частина четверта статті 185, частина четверта статті 186, частина четверта статті 187, частина четверта статті 189, частина третя статті 190, частина четверта статті 191, частина третя стаття 201-2, частина третя статті 258-6, стаття 336-2, частина п'ята статті 361).

Однак, якщо розглянути на Законі України № 2117-IX, основною метою ухвалення якого було посилення кримінальної відповідальності за мародерство (див. пояснювальну записку до законопроєкту [8]), через призму динаміки кримінальних правопорушень, то на практиці його дія призвела до наслідків, які лише частково відповідали намірам законодавця.

Оскільки Закон України № 2117-IX доповнив частину четверту статті 185 КК України, яка раніше визначала кримінальну відповідальність вчинення крадіжки у великих розмірах, новою альтернативною ознакою (вчинення крадіжки «в умовах воєнного або надзвичайного стану»), це призвело до можливої перекваліфікації всіх типів крадіжок (крім крадіжки, передбаченої частиною п'ятої цієї статті) як тяжкого злочину відповідно до частини п'ятої статті 12 КК України.

Таким чином, вчинення крадіжки майна вартістю від одного прожиткового мінімуму працездатних осіб (це 3328 гривень станом на 1 січня 2026 році згідно зі статтею 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2026 рік» [9]) має своїм наслідком не просто кваліфікацію такого діяння як тяжкого злочину, за яке передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років, а й, наприклад, неможливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим у випадку вчинення кримінального проступку (стаття 46 КК України). Науковці критикують такий підхід законодавця, наголошуючи на тому, що «*очевидним є те, що суспільна небезпека цих дій не є достатньою для призначення за них безальтернативного покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 8 років*» [3, с. 123].

Крім того, існують і кримінально-процесуальні наслідки такої перекваліфікації крадіжки. Наприклад, потерпілий та підозрюваний на стадії досудового розслідування та у судовій стадії позбавлені права можливості скористатися альтернативними способами вирішення кримінально-правового конфлікту. Зокрема, угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (частина третя статті 469 Кримінального процесуального кодексу України [10]), що раніше дозволяло застосувати такий механізм до випадків вчинення крадіжок відповідно до частин першої та другої статті 185 КК України.

Офіційна статистика вчинення кримінальних правопорушень щодо крадіжок за період 2021–2025 рр. наочно демонструє цю ж динаміку: значне зменшення кількості крадіжок як кримінальних проступків та значне збільшення вчинення крадіжок, кваліфікованих за частиною четвертою статті 185 КК України як тяжких злочинів. Якщо у 2021 році від загальної кількості всіх крадіжок

за статтею 185 КК України частка крадіжок як кримінальних проступків складала 26,76% (30 353 проваджень), то у 2025 році кількість таких проступків впала до 0,162% (46 проваджень) від загальної кількості крадіжок (див. таблицю *Динаміка кримінальних правопорушень проти власності за період 2021-2025 р.р.*).

Таблиця 1

Динаміка кримінальних правопорушень щодо таємного викрадення чужого майна (крадіжка) за період 2021—2025 рр.[1]

Рік	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	**2025**
Кількість правопорушень	321 443	362 636	475 595	492 479	608 101
Крадіжка (ст. 185 КК України)	113 407	69 359	82 028	55 468	28 342
Злочини (ч.ч. 2-5 ст. 185)	83 054	65 368	81 947	55 383	28 296
Кримінальні проступки (крадіжки) / відсоток до крадіжок (ст. 185 КК України)	30 353 26.76%	3 991 5.75%	81 0.098%	85 0.153%	46 0.162%

Слід зазначити, що судова практика демонструє певну незгоду із наявними нормативними приписами закону про кримінальну відповідальність: як правило, судді шукають різні юридичні способи, щоб не притягувати обвинуваченого до покарання, передбаченого у частині четвертій статті 185 КК України, за крадіжку без ознак, які обтяжують кримінальну відповідальність. Наприклад, суди доволі часто звільняють засуджених від відбування покарання з випробуванням, керуючись тим, що санкції статей знаходяться на межі визначення ступеня тяжкості злочину і містять покарання у виді позбавлення волі від 5 років, що дозволяє застосовувати положення статті 75 КК України [11, с. 415].

Водночас аналіз змін до Кримінального кодексу України після 2022 року дає підстави виявити іншу тенденцію: поряд із посиленням кримінальної відповідальності за майнові злочини в умовах воєнного стану законодавець застосовував більш гуманістичні підходи щодо кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією. Зокрема, це проявлялося у вдосконаленні правових механізмів застосування альтернативних процедур, насамперед угод про визнання винуватості у відповідних кримінальних провадженнях.

Впровадження альтернативних процедур, що зосереджуються на укладанні угод, відшкодування шкоди, викриванні учасників кримінальних правопорушень та співпраці з державою стали більше доступними для підозрюваних та обвинувачених у злочинах щодо корупційних кримінальних проступків, нетяжких і навіть тяжких корупційних злочинів після ухвалення Закону № 4033-IX від 29 жовтня 2024 року [12].

Зокрема, цим Законом було доповнено статтею 69-2 КК України, відповідно до якої стає можливим призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у випадках укладання угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. У кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за умови виконання вимог пункту 2 або 2-1 частини четвертої статті 469 КПК України сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України, але не нижче від найнижчої межі, встановленої КК України.

Цей Закон також доповнив статтю 469 КПК України, відповідно до якої угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо корупційних кримінальних проступків, нетяжких або тяжких корупційних злочинів, а також кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, у разі відсутності ознак вчинення цих

[1] Таблиця сформована на основі оприлюднених даних про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 07.02.2026)

кримінальних правопорушень у співучасті, що підтверджується матеріалами кримінального провадження, і за умови повного відшкодування підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди (якщо таких збитків або шкоди було завдано).

Угода стає можливою й у випадках вчинення особливо тяжких злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим, який не є організатором такої групи або організації, злочинних дій інших учасників групи чи інших, вчинених групою або організацією злочинів, якщо повідомлена інформація буде підтверджена доказами.

Також варто зазначити, що угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим, який є організатором злочину, не може бути укладена у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за винятком випадку укладання угоди на підставі відшкодуванні збитків та за умови відкриття ним іншого організатора корупційного кримінального правопорушення або кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Якщо зважати на те, що у 2025 році кримінальні правопорушення, пов'язані з таємним викраденням чужого майна, становили 4,66% (28 342 із 608 101) від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, тоді як корупційні склади кримінальних правопорушень, передбачені статтями 366-2 – 370 КК України, – лише 1,4% (8 564 із 608 101), то така статистика фактично свідчить про своєрідну асиметрію кримінально-правової політики. З одного боку, простежується посилення кримінальної відповідальності щодо правопорушень, характерних для широких верств населення, а з іншого – тенденція до лібералізації кримінально-правового реагування на так звані «білокомірцеві» злочини, які у статистичному вимірі становлять меншість, хоча є не менш суспільно небезпечними діяннями. Така дивна тенденція жодним чином не сприяє досягненню завдань, які ставить перед собою закон про кримінальну відповідальність (стаття 1 КК України).

Одним із можливих шляхів подолання зазначеної асиметрії може стати розширення застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів щонайменше щодо окремих складів злочинів проти власності, зокрема передбачених частиною четвертою статті 185, частиною четвертою статті 186, частиною четвертою статті 187, частиною четвертою статті 189, частиною третьою статті 190 та частиною четвертою статті 191 КК України. Запровадження угод про примирення та дієвих механізмів реституції у цих справах дозволить переорієнтувати кримінально-правову політику з суто каральних заходів на альтернативні моделі, спрямовані на відшкодування шкоди, досягнення згоди між сторонами та співпрацю з органами правопорядку.

Висновки. Законодавчі зміни у законі про кримінальну відповідальність, запроваджені після 24 лютого 2022 року, з одного боку, істотно обмежили можливості підозрюваних і обвинувачених у застосуванні альтернативних способів врегулювання кримінально-правових конфліктів, зокрема у справах про злочини щодо власності. Водночас ці ж зміни паралельно створили нормативні передумови для лібералізації кримінальної відповідальності у випадках корупційних кримінальних правопорушень. Така ситуація демонструє своєрідну асиметричність кримінально-правової політики держави в умовах воєнного стану щодо різних типів кримінальних правопорушень.

Одним із можливих шляхів подолання зазначеної асиметрії може стати розширення застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів щонайменше щодо окремих складів злочинів проти власності. Запровадження можливості укладення угод про примирення, а також ефективних механізмів реституції у цих категоріях справ здатне змістити акценти кримінально-правової політики з виключно каральних і репресивних заходів на альтернативні підходи, орієнтовані на досягнення домовленостей між сторонами, компенсацію завданої шкоди, викриття співучасників кримінальних правопорушень та конструктивну взаємодію з органами правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. *Голос України* від 24.02.2022 р. № 37. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2102-20 (дата звернення: 1.02.2026).
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 1.02.2026).

3. Мовчан Р.О. *«Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми*: монографія. Київ: Норма права, 2022. 244 с.
4. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: Закон України № 2113-IX від 3 березня 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. Ст. 1630. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2113-20 (дата звернення: 1.02.2026).
5. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України № 2117-IX від 3 березня 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 32. Ст. 1691. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2117-20 (дата звернення: 1.02.2026).
6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : Закон України № 2155-IX від 24 березня 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2022. № 32. Ст. 1696. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2155-20 (дата звернення: 1.02.2026).
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану : Закон України № 2160-IX від 24 березня 2022 року. *Офіційний вісник України.* 2022. № 33. Ст. 1745. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2160-20 (дата звернення: 1.02.2026).
8. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» (реєстр. № 7124 від 3 березня 2022 року). URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=7124&conv=9 (дата звернення: 1.02.2026).
9. Про Державний бюджет України на 2026 рік : Закон України від 3 грудня 2025 року № 4695-IX. *Офіційний вісник України.* 2025. № 102. Ст. 7206. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4695-20 (дата звернення: 1.02.2026).
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 1.02.2026).
11. Габлей Н.Г. Окремі аспекти посилення кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 414-416. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/97.
12. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією: Закон України від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2025. № 10. Ст. 34. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4033-20#Text (дата звернення: 1.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Марусяк О.В., Сисак В.Т., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.23

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЖІНКИ- ПЕДОФІЛА

Нестерова І.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правової політики
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0003-0481-2965
e-mail: iryna.nesterova@uzhnu.edu.ua

Нестерова І.А. Кримінологічний портрет жінки-педофіла.

Стаття присвячена комплексному кримінологічному аналізу особистості жінки-педофіла як специфічного суб'єкта сексуальних кримінальних правопорушень щодо дітей. Актуальність дослідження зумовлена зростанням наукового інтересу до гендерних аспектів злочинності, високим рівнем латентності сексуальних посягань, учинених жінками, а також поширеними у суспільстві стереотипними уявленнями про жінку як «незагрозливого» суб'єкта насильницької поведінки. У роботі обґрунтовано, що такі уявлення істотно ускладнюють виявлення, фіксацію та запобігання сексуальним кримінальним правопорушенням щодо дітей.

Метою статті є формування кримінологічного портрета жінки-педофіла на основі аналізу соціально-демографічних, соціально-рольових, морально-психологічних та кримінально-правових ознак. У межах дослідження використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, системно-структурний, порівняльно-правовий та міждисциплінарний підходи.

Доведено, що жінка-педофіл характеризується поєднанням емоційної нестабільності, порушень саморегуляції, зниженого рівня емпатії, труднощів у формуванні зрілих міжособистісних стосунків, а також схильності до маніпулятивної поведінки. Значна частина таких осіб має досвід фізичного, психологічного або сексуального насильства у минулому, що впливає на формування викривлених моделей сексуальної поведінки та девіантних установок.

Обґрунтовано, що сексуальні правопорушення жінок щодо неповнолітніх здебільшого реалізуються у межах найближчого соціального оточення дитини, де правопорушниця має статус матері, родички, опікунки або особи, якій довірено догляд.

Зроблено висновок, що жіноча педофілія є окремим кримінологічним феноменом, який потребує спеціального наукового дослідження та врахування при розробленні кримінально-правових і профілактичних заходів. Наголошено на необхідності впровадження гендерно чутливих моделей запобігання сексуальним кримінальним правопорушенням щодо неповнолітніх та удосконалення міждисциплінарної взаємодії у сфері захисту прав дитини.

Ключові слова: жіноча злочинність, педофілія, сексуальні кримінальні правопорушення, кримінологічний портрет, психологічні особливості правопорушника, гендерні аспекти злочинності.

Nesterova I.A., Criminological profile of a female pedophile.

The article is devoted to a comprehensive criminological analysis of the personality of a female pedophile as a specific subject of sexual criminal offenses against minors. The relevance of the study is determined by the growing scientific interest in gender aspects of crime, the high level of latency of sexual offenses committed by women, as well as persistent social stereotypes that perceive women as inherently non-aggressive and incapable of sexual violence. Such perceptions significantly complicate the detection, registration, and prevention of sexual crimes against children.

The purpose of the article is to develop a criminological profile of a female pedophile based on the analysis of socio-demographic, social-role, moral-psychological, and criminal-legal characteristics. The research methodology includes general scientific and special legal methods of cognition, such as analysis and synthesis, systemic-structural, comparative-legal, and interdisciplinary approaches.

The study substantiates that female pedophiles are characterized by emotional instability, impaired self-regulation, a reduced level of empathy, difficulties in forming mature interpersonal relationships, and a tendency toward manipulative behavior. A significant proportion of such offenders have a history of physical, psychological, or sexual abuse, which contributes to the formation of distorted sexual behavior patterns and deviant attitudes. It is argued that sexual offenses committed by women against minors are predominantly realized within the victim's immediate social environment, where the offender often holds the role of a mother, relative, caregiver, or guardian.

The article demonstrates that gender stereotypes contribute to the underreporting of crimes committed by women, resulting in a distorted statistical representation of female involvement in sexual offenses against children. This leads to an underestimation of the actual scale of the phenomenon and reduces the effectiveness of preventive measures.

It is concluded that female pedophilia constitutes a distinct criminological phenomenon that requires independent scientific analysis and consideration in the development of criminal policy and preventive strategies.

The author emphasizes the need for gender-sensitive prevention models, improvement of interdisciplinary cooperation, and the development of specialized approaches to early detection and prevention of sexual crimes against minors.

Key words: female criminality, pedophilia, sexual offenses, criminological profile, psychological characteristics of offenders, gender aspects of crime.

Постановка проблеми. Однією з актуальних та дискусійних проблем, пов'язаних з протиправною поведінкою щодо неповнолітніх, є сексуальні кримінальні правопорушення. Традиційно такі посягання асоціюються переважно з чоловіками, але статистичні дані та дослідження науковців доводять, що жінки все частіше стають суб'єктами таких кримінальних правопорушень. Цей факт значно ускладнює профілактику, виявлення та запобігання даним видам правопорушень.

Кримінологічний портрет жінок, які вчиняють сексуальні кримінальні правопорушення щодо неповнолітніх є предметом міждисциплінарного вивчення, що включає кримінологію, психологію, судову медицину, психіатрію та окремі соціальні науки. Це й зумовлює інтерес кримінологічного дослідження даної проблематики.

З огляду на це **метою дослідження** є формування кримінологічного портрета жінки-педофіла на основі аналізу соціально-демографічних, соціально-рольових, морально-психологічних та кримінально-правових ознак. У межах дослідження використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, системно-структурний, порівняльно-правовий та міждисциплінарний підходи.

Стан опрацювання проблематики. Проблематиці дослідження жіночої злочинності присвячено чимало робіт. Серед вітчизняних дослідників, які присвятили чимало праць вивченню жіночої злочинності, слід зазначити таких вчених, як О.М. Джужа, А.П. Закалюк, Л.М. Козлюк, В.В. Голіна, М.І. Мельник, Ю.В. Баулін, а також зарубіжних кримінологів Т. Ганнон, М. Роуз, С. Тоздан, А. Деккер, П. Брікен та ін.

Вітчизняні та зарубіжні дослідження в основному присвячені аналізу соціально-демографічних, психологічних і поведінкових (девіантних) аспектів жіночої злочинності, однак немає достатньої кількості спеціалізованих праць саме щодо жіночої педофілії. Саме кримінологічному аналізу девіантної поведінки жінок, які вчиняють сексуальні кримінальні правопорушення щодо неповнолітніх, приділено недостатнього уваги, що й зумовило актуальність теми даної статті.

Виклад основного матеріалу. Не дивлячись на чисельні наукові дослідження, проблема кримінологічного аналізу правопорушника залишається актуальною та такою, що потребує подальших досліджень. Це пов'язано з швидкою трансформацією різних соціальних відносин та процесів, формуванню нових злочинних проявів та необхідністю адаптації кримінологічного аналізу до сучасних викликів, в тому числі питань гендерних особливостей протиправних дій.

В кримінологічній науці особистість правопорушника у механізмі протиправної поведінки традиційно визначається як основний, центральний елемент, який об'єднує соціально-демографічні, правові та психологічні фактори її формування. Тому слід погодитися з кримінологами, які наголошують на тому, що без особи злочинця неможливе й саме вчинення кримінального правопорушення [1, с. 71].

Особи, що вчинили кримінально карані діяння, характеризуються великою кількістю притаманних їм ознак та особливостей, що стосуються їх становища в суспільстві, життєвих позицій, стереотипів поведінки, внутрішнього світу тощо [2, с. 108]. У зв'язку з цим виникає важливе теоретичне та практичне завдання виокремлення типових, характерних властивостей, ознак особи злочинця, що їх прийнято охоплювати поняттям «кримінологічна структура особи злочинця». Найчастіше кримінологи виокремлюють (іноді з незначними відмінностями) такі її складові: соціально-демографічні, соціально-рольові, морально-психологічні, кримінально-правові ознаки [3, с. 241–243; 4, с. 37–40].

Соціально-демографічна характеристика особи злочинця включає відомості, пов'язані з статтю, віком, освітою, родом занять, сімейним станом, рівнем матеріальної забезпеченості, приналежністю до міського чи сільського населення та ін.[2, с. 108].

Під соціально-рольовими ознаками прийнято розуміти реальні соціальні функції конкретної особи, зумовлені її становищем в системі суспільних відносин, належністю до певної соціальної групи. Як відзначає О.Ю. Шостко, існує два моменти, які потрібно досліджувати, вивчаючи особистість конкретного злочинця: 1) яку соціальну роль виконує суб'єкт в родині, колективі, у колі друзів, в суспільстві; 2) якою є ця роль в уявленні самого злочинця [5, с. 93].

Кримінально-правові ознаки включають відомості, пов'язані з спрямованістю і мотивацією злочинної поведінки, ставленням винного до вчиненого, попередньою судимістю, вчиненням злочину одноособово чи в співучасті тощо.

Морально-психологічні якості дають можливість дізнатися про причини виникнення в особи мотивів протиправної поведінки, здійснювати прогнозування майбутньої поведінки, а отже, впроваджувати необхідні профілактичні засоби [5, с. 91].

Невід'ємною складовою загальної злочинності є жіноча злочинність, яка істотно менше ніж чоловіча. Останні кримінологічні дослідження доводять, що частка жінок серед осіб, засуджених за кримінальні правопорушення, становить приблизно 11–12% всіх засуджених упродовж останніх років, що вказує на певну стабільність гендерної структури кримінальності в Україні. Найпоширенішими серед кримінальних правопорушень, скоєних жінками, є злочини проти власності (наприклад, крадіжки) та злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів [6, с. 130].

Кримінологічний аналіз різних аспектів жіночої злочинності доводить, що жіноча злочинність має свої специфічні тенденції**,** спричинені не лише соціально-економічними умовами, а й традиційними гендерними ролями та соціальними очікуваннями.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає педофілію як парафілічний розлад, що характеризується стійким або переважним сексуальним потягом до допубертатних дітей (зазвичай віком до 13 років), який може проявлятися у фантазіях, імпульсах або поведінці. Для діагностування розладу такі потяги мають бути тривалими (не менше 6 місяців**)** і спричиняти клінічно значущий дистрес або порушення соціального функціонування, або реалізовуватися в поведінці [7].

Педофілія як сексуальний інтерес до дітей і відповідні кримінальні правопорушення щодо неповнолітніх є однією з найтяжчих категорій злочинних проявів. За результатами українських досліджень, сексуальне насильство зазвичай вчиняють чоловіки – 96,3%, однак 3,7% – жінки [8, с. 94].

За думкою європейських дослідників, вивчення саме жіночих правопорушень в даній сфері, як і самих жінок – правопорушниць,є досить проблемним, тому що сьогодні є соціальним табу. Навіть спеціалісти у сфері охорони здоров'я або правосуддя, в багатьох випадках реагують неадекватно у випадках сексуального насильства щодо дітей, вчиненого жінками [9]. В багатьох випадках такі повідомлення неповнолітніх про неадекватні сексуальні дії жінок сприймаються як дитячі фантазії, недовірливо. Таким, чином, правопорушниці отримують доступ до своєї потенціальної жертви.

Дослідження показують, що показники жінок-секс-правопорушниць відносно дітей можуть бути недооцінені через культурні табу, меншу кількість офіційних звернень та відмінності у способі фіксації злочинів [10].

Високий рівень латентності сексуальних проявів щодо неповнолітніх з боку жінок можна пояснити також через соціальні уявлення, що жінки «не можуть» бути сексуальними агресорами. Тому про факти проявів жіночої педофілії не повідомляється в правоохоронні органи через нерозуміння того, що відбулось, через сором, страх та ін.

На думку дослідника Л.Г. Козлюка, незначний відсоток жінок серед загальної кількості правопорушників, що вчинили сексуальні насильницькі дії щодо неповнолітніх, зумовлено високим рівнем латентності та психологічним зв'язком з дитиною, адже вона є матір'ю [11, с. 245].

Нещодавно скандал у США викликала публікація газетою Houston Press рейтингу «Топ-10 «найгарячіших» жінок-сексуальних злочинців». Журналіст видання Річард Коннеллі склав рейтинг збоченок штату Техас (з фотографіями), жертвами яких ставали діти і підлітки у віці від двох до шістнадцяти років. Як зазначив автор, переважна більшість злочинців, які проходять через Департамент сексуальних злочинів, є чоловіками, але серед них трапляються і жінки, які відрізняються від профілю стереотипного збоченця [12]. Метою шокуючої статті було показати громадянам, що «збоченці – це не тільки неохайні товсті хлопці у розтягнутих футболках, які пропонують дітям покататися. Люди повинні розуміти, що часто ті, кого вони сприймають за цілком нормальних і навіть привабливих, можуть виявитися справжніми чудовиськами [12]. Таким чином, він спробував вберегти батьків від зайвої безпечності.

За даними вибіркових досліджень, середній вік жертв сексуального насильства, за даними досліджень, коливається в межах від 26 до 36 років [13]. Наприклад, дослідник К. Фаллер повідомляє про вибірку з 40 жертв сексуального насильства із середнім віком 26,1 року [14], а також про іншу вибірку з 72 жертв із середнім віком 28 років [13]. Науковці П. Натан П. та Т. Ворд надають дані щодо 12 жертв, середній вік яких становив 30 років [15].

Зарубіжні дослідження вказують на низький соціально-економічний статус правопорушниць та рівень професійної підготовки [16]. Такі жінки переважно соціально вразливі, в більшості випадках мають низький рівень матеріального забезпечення та працюють у сферах, пов'язаних з дітьми.

Як правило, сексуальні злочинниці знаходять своїх жертв у найближчому соціальному колі. Часто є опікунами своїх жертв, тобто матерями, іншими родичами чи нянями [13].

За результатами дослідження В. Бернера , П. Брікена та А. Хілла, понад 50% правопорушниць самі зазнавали сексуального та/або фізичного насильства у минулому[17].

Для цієї категорії осіб характерні проблеми з психічним здоров'ям, зокрема зловживання психоактивними речовинами, а також розлади особистості (переважно пасивного та/або залежного типу), що супроводжуються низьким рівнем самооцінки [18].

Аналізуючи психологічні риси жінки-педофіла, звертаємо увагу на її емоційну неврівноваженість, високий рівень імпульсивності, низький рівень або відсутність емпатії, здатність до маніпуляцій. Це співпадає з даними щодо загальних психологічних характеристик жінок, які вчиняють насильницькі злочини, де частіше виявляються тривожність, депресивність та підвищена реактивність в умовах стресу. Дослідники також вказують на низький рівень саморегуляції таких осіб. У дорослому віці такі жінки в більшості випадків не мають постійних інтимних відносин або зазнають насильства в стосунках.

Жінки-педофіли часто мають виражений низький рівень емоційної саморегуляції, що проявляється в труднощах до адаптації в соціальних ситуаціях, труднощах у встановленні здорових міжособистісних меж. Як зазначає Костицький М.В., такі риси характерні для осіб із акцентуаціями характеру або залишковими проявами ранніх травм. У більшості людей з психічними аномаліями переважають нормальні психічні явища, проте порушення емоційної стабільності призводять до труднощів у регуляції поведінки [19, с. 15].

Висновки. Таким чином, в системі комплексного кримінологічного дослідження жінки-педофіла як специфічного типу сексуального правопорушника, відзначаємо, що її особистість якого формується під впливом сукупності соціально-демографічних, соціально-рольових, морально-психологічних та кримінально-правових чинників. Доведено, що жіноча педофілія не є випадковим або поодиноким явищем, а становить окрему, хоча й в більшості випадках латентну складову сексуальної злочинності щодо дітей, що потребує подальшого наукового вивчення.

Гендерна специфіка кримінологічного аналізу правопорушниць такого типу проявляється у різних формах злочинних проявів та механізмів маскування злочинної поведінки. Соціальне табу та закріплені в суспільстві уявлення про жінку як материнську, доглядову та «безпечну» фігуру значною мірою знижують рівень суспільної настороженості та критичної оцінки її дій, що створює сприятливі умови для легкого доступу до дитини та вчинення злочинних дій сексуального характеру. Саме ця обставина обумовлює високий рівень латентності сексуальних кримінальних правопорушень, учинених жінками, та ускладнює їх офіційне виявлення і фіксацію.

Визначено, що основною складовою кримінологічного портрета жінки-педофіла є морально-психологічна ознака. Такі жінки характеризуються порушенням емоційної сфери, зниженою здатністю до емпатії (або її відсутністю), імпульсивністю, емоційною залежністю, зниженим рівнем саморегуляції. У багатьох випадках простежується поєднання залежного або пасивного типу особистості з тенденцією до маніпулятивної поведінки, що дозволяє жінці утримувати контроль над дитиною без застосування відкритого фізичного насильства.

Чисельні дослідження доводять, що значна частина жінок, які вчиняють сексуальні правопорушення щодо дітей, самі зазнали сексуального, фізичного або психологічного насильства, переважно в дитячому чи підлітковому віці. Такий травматичний досвід може сприяти формуванню викривлених моделей сексуальної поведінки, порушенню процесів сприйняття соціальних норм, що в подальшому може трансформуватися у девіантні сексуальні установки.

Автор поділяє думку науковців, які стверджують, що жіноча педофілія найчастіше реалізується у межах найближчого соціального оточення дитини. Статус матері, родички, опікунки або особи, яка здійснює догляд, дозволяє жінці поєднувати функції турботи та контролю, що істотно знижує ймовірність своєчасного виявлення правопорушення. Протиправна поведінка такої особи характеризується поступовістю, психологічною залежністю жертви та використанням емоційних механізмів впливу, а не відкритої агресії.

Автор звертає увагу на те, що офіційна статистика не відображає реальних масштабів жіночої педофілії. Неповна (або викривлена) картина стану жіночої педофілії та низький рівень звернень громадян до правоохоронних органів є наслідком соціальних табу, страху стигматизації та недовіри до свідчень дітей. Тому виникає потреба перегляду існуючих підходів до кримінологічного обліку та аналізу сексуальних правопорушень щодо неповнолітніх.

Таким чином, виникає необхідність подальшого розвитку кримінологічних досліджень жіночої педофілії як окремого напряму наукових досліджень. Комплексний аналіз особистості жінки-педофіла має стати підґрунтям для удосконалення кримінально-правової політики, підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії у сфері захисту дітей та формування сучасних методів раннього виявлення й запобігання сексуальним кримінальним правопорушенням щодо дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінологія: підручник для студентів вищих навч. закладів / [О.М. Джужа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужи. К.: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
2. Nesterova I.A. Mental abnormalities in the system of criminological signs of criminal's personality. *Науковий вісник УжНУ.* Серія Право, № 90. Частина 4. 2025. С. 106-110. URL: http://visnyk-pravo. uzhnu. edu.ua/ article/ view/ 339887.
3. Батиргареєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Х.: Право, 2009. 576 с.
4. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / [І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.]; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с.
5. Кримінологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 440 с.
6. Khashev V. Some issues of criminological characteristics of female crime in Ukraine / V. Khashev, A. Chorna. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs: Scientific Journal*. 2021. Special Issue № 1 (113). P. 130-136. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15676/1/24.pdf.
7. ICD – 11 for Mortality and Morbidity Statistics. 2025 – 01/ URL: https// icd.who.int/browse/2025-01/mms/en.
8. Романцова С.В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні: дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Львівський державний університет внутрішніх справ, Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2018. 244 с.
9. Mellor D., Deering R. Professional response and attitudes toward female-perpetrated child sexual abuse: A study of psychologists, psychiatrists, probationary psychologists and child protection workers. *Psychol. Crime Law.* 2010; 16. P. 415–438. URL: https//:doi: 10.1080/10683160902776850.

10. Tozdan S, Briken P, Dekker A. Uncovering Female Child Sexual Offenders-Needs and Challenges for Practice and Research. *Journal of Clinical Medicine.* 2019, Mar 22. № 8(3). P. 401. URL: https//: doi: 10.3390/jcm8030401.
11. Козлюк Л. Г. Соціально-демографічна характеристика злочинців, які вчинили статевий злочин щодо неповнолітнього. *Часопис Київського університету права.* 2010. № 10. С. 245–248. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal.
12. У США опублікували Топ-10 «найгарячіших» педофілок. URL: https://tsn.ua/tsikavinki/ussha-opublikuvali-top-10-naygaryachishih-pedofilok.html.
13. Faller K.C. A clinical sample of women who have sexually abused children. *J. Child Sexual Abuse*. 1995;4. P. 13–30. URL: https//: doi:10.1300 /J070v04n03_02.
14. Faller K.C. Women who sexually abuse children. *Violence Vict.* 1987. № 2. P. 263–276. URL: https//:doi: 10.1891/0886-6708.2.4.263.
15. Nathan P., Ward T. Female sex offenders: Clinical and demographic features. *J. Sex. Aggress*. 2002. № 8. P. 5–21. URL: https//:doi: 10.1080/ 1355 26 00 208413329.
16. Nathan P., Ward T. Females who sexually abuse children: Assessment and treatment issues. *Psychiatr. Psychol. Law*. 2001. № 8 Pp. 44–45. URL: https//:doi: 10.1080/13218710109525003.
17. Berner W., Briken P., Hill A. Female Sexual Offenders. In: Saleh F.M., Grudzinskas A.J., Bradford J.M., Brodsky D.J., editors. Sex Offenders- Identification, Risk Assessment, Treatment, and Legal Issues. *Oxford University Press.* Oxford, UK. 2009.
18. Hunter J.A., Mathews R. Sexual deviance in females. In: Laws D.R., O'Donohue W.T., editors. Sexual Deviance: Theory, Assessment, and Treatment. *Guilford Press*; New York, NY, USA: 1997. pp. 465–480.
19. Костицький М. В. Психологічні фактори впливу на особу злочинця. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2014. № 10. С. 12–19**.** URL: https://visnyk.iful.edu.ua.

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Нестерова І.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.231:342.731:355.21
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.24

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВІДМОВУ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ НА ПІДСТАВІ РЕЛІГІЙНИХ ТА СВІТОГЛЯДНИХ ПЕРЕКОНАНЬ: КОЛІЗІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

Оверчук С.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Рівненського інституту
Київського університету права НАН України
ORCID: 0009-0008-5315-6072

Оверчук С.В. Кримінальна відповідальність за відмову від військової служби на підставі релігійних та світоглядних переконань: колізії національного законодавства та міжнародні стандарти.

У статті на основі системного тлумачення національного законодавства та стандартів ЄКПЛ обґрунтовано юридичну неспроможність поточної практики притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які відмовляються від військової служби під час мобілізації на підставі релігійних та світоглядних переконань. Доведено, що ситуація «нормативного вакууму», спричинена бездіяльністю законодавця щодо імплементації конституційної гарантії (ч. 4 ст. 35 Конституції України) у спеціальне законодавство воєнного часу, не може слугувати легітимною підставою для кримінальної репресії.

Ключовим результатом дослідження є доктринальне спростування наявності у діяннях сумлінних відмовників складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 336 КК України. Аргументовано, що реалізація особою конституційного права прямої дії виключає обов'язкові ознаки кримінального правопорушення – протиправність та суспільну небезпечність. Окрему увагу приділено дефектам суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення: доведено відсутність прямого умислу на ухилення від конституційного обов'язку, оскільки метою особи є не уникнення захисту Вітчизни, а його виконання у специфічній, невійськовій формі, що є сумісною з імперативами совісті (*forum internum*).

Здійснено критичний аналіз трансформації судової доктрини (зокрема, правової позиції Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27.10.2025), яка через механізм «захисного релятивізму» легітимізувала пріоритет мілітарної доцільності над абсолютними правами людини. Констатовано, що застосування до відмовників покарань у виді реального позбавлення волі за відсутності механізму відновлення права створює ефект «громадянської смерті» (*civil death*) та призводить до порушення статті 3 ЄКПЛ через кумулятивний характер кримінального переслідування.

Запропоновано авторську модель виходу із правової колізії, що базується на відмові від дискримінаційного конфесійного підходу (членство у зареєстрованих організаціях) на користь індивідуального «тесту на щирість» (*sincerity test*). Обґрунтовано необхідність застосування критеріїв «обґрунтованості» (*reasonability*) та послідовності переконань як єдиної умови для доступу до альтернативної служби. Сформульовано висновок, що доктринально виваженим рішенням є не інтеграція відмовників у небойові підрозділи ЗСУ, а створення інституційно відокремленої цивільної служби («справжня альтернатива»), що відповідає принципу *nullum crimen sine lege* та унеможливлює кримінальне переслідування за конфлікт совісті.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, стаття 336 КК України, сумлінна відмова, альтернативна (невійськова) служба, свобода совісті, світоглядні переконання, *forum internum*,

мобілізація, воєнний стан, склад кримінального правопорушення, Європейський суд з прав людини, тест на щирість переконань, практика ЄСПЛ, nullum crimen sine lege.

Overchuk S.V. Criminal liability for refusal of military service on the grounds of religious and worldview beliefs: conflicts of national legislation and international standards.

Based on a systematic interpretation of national legislation and ECHR standards, the article substantiates the legal untenability of the current practice of criminal prosecution of persons refusing military service during mobilization on the grounds of religious and worldview beliefs. It is proven that the situation of a «legislative vacuum,» caused by the legislator's inaction regarding the implementation of the constitutional guarantee (Part 4 of Art. 35 of the Constitution of Ukraine) into special wartime legislation, cannot serve as a legitimate ground for criminal repression.

The key result of the study is the doctrinal refutation of the presence of the elements of a criminal offense, provided for by Article 336 of the Criminal Code of Ukraine, in the acts of conscientious objectors. It is argued that a person's exercise of a constitutional right of direct effect excludes the mandatory elements of a criminal offense – wrongfulness (*illegality*) and public danger. Particular attention is paid to the defects of the subjective side (*mens rea*) of the criminal offense: the absence of direct intent to evade the constitutional duty is proven, since the person's goal is not to avoid defending the Fatherland, but to fulfill it in a specific, non-military form compatible with the imperatives of conscience (*forum internum*).

A critical analysis of the transformation of judicial doctrine (in particular, the legal position of the Joint Chamber of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court dated October 27, 2025) is carried out, which, through the mechanism of «defensive relativism,» legitimized the priority of military expediency over absolute human rights. It is stated that the application of penalties in the form of imprisonment to objectors in the absence of a mechanism for restoring rights creates the effect of «civil death» and leads to a violation of Article 3 of the ECHR due to the cumulative nature of criminal prosecution.

An author's model for resolving the legal conflict is proposed, based on abandoning the discriminatory denominational approach (membership in registered organizations) in favor of an individual «sincerity test.» The necessity of applying the criteria of «reasonability» and consistency of beliefs as the sole condition for access to alternative service is substantiated. It is concluded that a doctrinally sound solution is not the integration of objectors into non-combat units of the Armed Forces, but the creation of an institutionally separate civil service («genuine alternative»), which complies with the principle of *nullum crimen sine lege* and makes criminal prosecution for a conflict of conscience impossible.

Key words: criminal liability, Article 336 of the Criminal Code of Ukraine, conscientious objection, alternative (non-military) service, freedom of conscience, worldview beliefs, *forum internum*, mobilization, martial law, elements of a criminal offense, European Court of Human Rights, sincerity test, *nullum crimen sine lege*.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації та безпрецедентних викликів, пов'язаних зі збереженням державного суверенітету, вітчизняна правова система зіткнулася з глибокою системною колізією між конституційним обов'язком захисту Вітчизни (стаття 65 Конституції України) та фундаментальним правом людини на свободу совісті у його внутрішньому вимірі (*forum internum*). З огляду на те, що стаття 35 Основного Закону гарантує право на заміну військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою як норму прямої дії, яка не підлягає дерогації навіть під час воєнного стану, на рівні спеціального регулювання склалася ситуація «нормативного вакууму». Відсутність легального механізму реалізації цього права в умовах мобілізації призвела до підміни адміністративної процедури кримінальною репресією, що, на переконання Венеційської комісії, суперечить самій природі прав людини та руйнує моральну цілісність особистості [1]. Зазначена проблема виходить за межі суто національного контексту, актуалізуючи питання про межі втручання держави у сферу абсолютних прав в умовах війни.

Стан опрацювання проблематики. Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження становлять праці західних вчених, які розглядають інститут сумлінної відмови крізь призму універсальності прав людини. Фундаментальні аспекти природи совісті та критерії розмежування переконань ґрунтовно розкрито у роботах Ґреґора Пуппінка (*Grégor Puppinck*) та Роберта Ф.

Карда (*Robert F. Card*). Міжнародно-правові стандарти та еволюцію підходів наднаціональних інституцій детально проаналізовано у працях Озгюра Хеваля Чинара (*Özgür Heval Çınar*), Пола М. Тейлора (*Paul M. Taylor*) та Ксав'єра Саймонса (*Xavier Symons*). У вітчизняному науковому дискурсі ця проблематика висвітлюється переважно фрагментарно, в контексті адміністративного або кримінального права. Поза увагою дослідників залишається специфіка колізії «абсолютного обов'язку» та права на свободу совісті в умовах «правової пастки», створеної новітніми змінами до мобілізаційного законодавства, що зумовлює об'єктивну необхідність доктринального переосмислення існуючих підходів.

Метою статті є комплексний аналіз колізій між національним законодавством та міжнародними стандартами у сфері відповідальності за відмову від військової служби через переконання, критична оцінка репресивних практик правозастосування та обґрунтування необхідності законодавчої імплементації процедури перевірки щирості переконань (*sincerity test*) із впровадженням стандарту «справжньої альтернативи» (*genuine alternative*).

Виклад основного матеріалу.

Еволюція міжнародних стандартів: від дискреції держави до абсолютного захисту *forum internum*. Історично у міжнародно-правовій доктрині домінувала парадигма, згідно з якою питання військової служби належало до виключної сфери національного суверенітету, а відмова від неї не визнавалася правом, гарантованим Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). Тривалий час органи Ради Європи тлумачили статтю 9 ЄКПЛ крізь обмежувальну призму пункту 3 (b) статті 4, виводячи військову службу з-під заборони примусової праці та відносячи визнання права на відмову до сфери розсуду держав-учасниць.

Фундаментальна зміна правової парадигми відбулася у рішенні Великої Палати ЄСПЛ у справі «Баятян проти Вірменії». Страсбурзький суд, застосовуючи доктрину Конвенції як «живого інструменту», у своєму *ratio decidendi* констатував, що заперечення проти військової служби, мотивоване серйозним і непереборним конфліктом між обов'язком та совістю, охоплюється гарантіями статті 9 ЄКПЛ (ECtHR 27 October 2009, Grand Chamber judgment of 7 July 2011, *Bayatyan v. Armenia*, No. 23459/03).

Цей доктринальний поворот ґрунтується на визнанні онтологічної природи совісті. Суддя ЄСПЛ Різа Тюрмен (Rıza Türmen) формулює цей імператив так: «Право на свободу думки, совісті та релігії, а також недоторканність forum internum є абсолютними. Вони захищені Конвенцією без жодних застережень. <...> Держави не можуть втручатися у forum internum. Обмеження можливі лише стосовно зовнішніх проявів думки, совісті та релігії» [2, p. 593].

У сучасній доктрині, як зазначає експерт Комітету з прав людини Ради Європи Ґреґор Пуппінк, цей перехід знаменує визнання того, що примус особи діяти всупереч своїй совісті становить форму морального насильства, яке є неприпустимим у демократичному суспільстві [3, с.47]. При цьому ключовим критерієм захисту виступають «метафізична спрямованість та серйозність» переконань (*cogency, seriousness, cohesion and importance*). Хоча держави зберігають право встановлювати процедури верифікації переконань, тягар доказування не повинен бути надмірним, а процедура – упередженою (ECtHR 10 March 2020, *Dyagilev v. Russia*, No.49972/16, §§ 62, 91).

Таким чином, еволюція права на сумлінну відмову трансформувала його з привілею, що надається державою, у фундаментальне право, яке ґрунтується на повазі до людської гідності та забороні примусу до дій, що руйнують моральну цілісність особистості.

Позитивні зобов'язання держави щодо забезпечення альтернативної служби та межі дерогації в умовах воєнного стану. Визнання права на сумлінну відмову зумовлює виникнення позитивних зобов'язань держави (*positive obligations*) щодо створення ефективної та доступної процедури його реалізації. Згідно з правовою позицією ЄСПЛ у справі «Савда проти Туреччини», відсутність такого механізму сама по собі становить порушення статті 9 ЄКПЛ, оскільки ставить особу в ситуацію правової невизначеності. Водночас системне кримінальне переслідування створює загрозу «громадянської смерті» (*civil death*), як це було констатовано у справі «Ергеп проти Туреччини» з посиланням на прецедент «Ульке проти Туреччини» (ECtHR 12 June 2012, *Savda v. Turkey*, No. 42730/05, §§ 99–100; ECtHR 22 November 2011, *Ergep v. Turkey*, No. 43965/04, § 58). Крім того, у справі «Адян та інші проти Вірменії» Суд сформулював стандарт «справжньої альтернативи» (*genuine alternative*): служба повинна бути інституційно відокремленою від військових структур і не передбачати носіння уніформи (ECtHR 12 October 2017, *Adyan and Others v. Armenia*, No. 75604/11, §§ 67, 69).

Особливої гостроти набуває питання застосування цих стандартів в умовах воєнного стану (*mutatis mutandis*). Хоча стаття 15 ЄКПЛ допускає дерогацію (відступ) від певних зобов'язань, Венеційська комісія у своєму *Amicus Curiae Brief* наголосила, що сама природа сумлінної відмови передбачає неможливість її повного виключення навіть у воєнний час [1, § 72]. Українська дослідниця Тамара Дудаш підкреслює цю фундаментальну відмінність: «Тоді як свобода у внутрішньому аспекті є абсолютною... свобода у зовнішньому аспекті є відносною і може бути обмежена» [4, с. 314]. Спираючись на практику Комітету ООН з прав людини, Венеційська комісія сформулювала імперативний висновок: «за жодних обставин сумлінний відмовник від військової служби не може бути зобов'язаний носити або використовувати зброю, навіть для самооборони країни» [1, § 72].

Отже, навіть в умовах суспільної небезпеки держава зберігає лише звужену межу розсуду, а повна заборона альтернативної служби становить порушення балансу між інтересами національної безпеки та абсолютним характером права на відмову від дій, що суперечать совісті.

Системна колізія конституційних гарантій та «нормативного вакууму» в регулюванні альтернативної служби під час воєнного стану. Фундаментальною проблемою правозастосування в умовах правового режиму воєнного стану є глибока системна суперечність між імперативними приписами Конституції України та станом спеціального законодавства, яке виявилося неадаптованим до реалій війни. Частина 4 статті 35 Конституції України як норма прямої дії гарантує право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою. Як слушно зазначено у висновку *amicus curiae* у справі Михайла Яворського, Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» не передбачав обмеження прав, гарантованих статтею 35, а отже, це право зберігається *de jure* та підлягає захисту навіть під час дії правового режиму воєнного [5, с.6].

Однак на рівні спеціального регулювання склалася ситуація «нормативного вакууму». Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» [6] регламентує заміну виключно строкової військової служби, призов на яку під час воєнного стану не здійснюється. Це робить норми закону фактично незастосовними («мертвими») для мобілізаційних правовідносин. Водночас Закон України № 3633-IX [7], який набув чинності у травні 2024 року і суттєво оновив архітектуру мобілізаційних процесів, залишив поза увагою необхідність імплементації механізму альтернативної служби. Більше того, зміни до статті 23 Закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [8] не віднесли релігійні переконання до переліку підстав для відстрочки, що *de facto* легітимізувало практику автоматичних відмов з боку територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки.

Ця законодавча прогалина створює небезпечний прецедент у площині кримінального права: діяння, яке за своєю суттю є реалізацією конституційного права, кваліфікується органами досудового розслідування як ухилення від призову за ст. 336 КК України. Така практика є юридично вразливою, оскільки реалізація права, гарантованого Конституцією, виключає суспільну небезпечність та протиправність діяння — обов'язкові ознаки кримінального правопорушення. Отже, системний аналіз наведених джерел дозволяє констатувати, що поточна практика інкримінування статті 336 КК України особам, які заявили про неможливість військової служби через глибокі переконання, є наслідком хибного ототожнення відсутності законодавчого механізму з наявністю складу кримінального правопорушення. «Нормативний вакуум» не може слугувати легітимною підставою для кримінальної репресії, оскільки діяння, спрямоване на реалізацію конституційного права (ч. 4 ст. 35 Конституції України), апріорі виключає суспільну небезпечність та протиправність – ключові ознаки кримінального правопорушення.

Спроби подолати цю законодавчу прогалину шляхом реєстрації законопроєкту № 11439 [9] виявилися безрезультатними. Венеційська комісія у своєму висновку імперативно вказала на неприпустимість такого стану речей, зазначивши, що держава має «обмежену свободу розсуду» (*limited margin of appreciation*) у питаннях повної заборони альтернативної служби. Комісія підкреслила, що відсутність законодавчого регулювання не звільняє державу від позитивного зобов'язання забезпечити реалізацію права, яке не підлягає повній дерогації [1].

Таким чином, можна констатувати, що держава самоусунулася від створення процедурного механізму реалізації конституційного права, утворивши «правову пастку»: особа володіє фундаментальним правом, але позбавлена легального інструментарію для його реалізації, що є несумісним із принципом верховенства права.

Судова доктрина «абсолютного обов'язку» та дискримінаційні практики криміналізації сумлінної відмови. Внаслідок законодавчої неврегульованості судова практика еволюціонувала в напрямі заміщення принципів правосуддя доцільністю, що призвело до криміналізації відмовників за статтею 336 КК України. Показовою у цьому аспекті є Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27.10.2025 у справі № 573/838/24 [10]. У цьому рішенні суд сформулював *ratio decidendi*, згідно з яким законодавство України не передбачає можливості відмови від мобілізації на підставі релігійних переконань, оскільки профільний Закон № 1975-XII поширюється виключно на осіб, які проходять строкову військову службу. Суд констатував, що в умовах загрози існуванню нації «неможливість відмовитися від військової служби на підставі переконань має легітимну мету» [10]. Така позиція вступає у пряму колізію зі стандартами ЄСПЛ, зокрема з рішенням у справі «Мушфіг Мамедов та інші проти Азербайджану», де Суд визнав порушенням статті 9 Конвенції ситуацію, коли кримінальне переслідування випливало саме з відсутності законодавчого механізму (ECtHR 17 October 2019, *Mushfig Mammadov and Others v. Azerbaijan*, No. 14604/08). Критичний аналіз цієї правової позиції крізь призму теорії кримінального права дозволяє стверджувати про помилковість кваліфікації діянь сумлінних відмовників за ст. 336 КК України. Верховний Суд фактично здійснив підміну понять, ототожнивши «ухилення» (діяння, спрямоване на уникнення конституційного обов'язку) з «відмовою від військової служби» (діяння, спрямоване на зміну способу виконання обов'язку)

Більше того, як зафіксовано у звітах правозахисних організацій, набула поширення небезпечна практика перекваліфікації діянь: у випадках примусової мобілізації (так званої «бусифікації») подальша відмова від виконання наказів через переконання кваліфікується вже не як ухилення, а як військові кримінальні правопорушення – непокора (ст. 402 КК України) або дезертирство (ст. 408 КК України), що має наслідком застосування санкцій *ultima ratio* у вигляді тривалого позбавлення волі [11].

Ситуація ускладнюється дискримінаційним підходом судів, які вимагають доказів належності до вичерпного переліку організацій, визначеного ще Постановою Кабміну № 2066 від 1999 року. Така практика прямо порушує стандарти ЄСПЛ, встановлені у справі «Папавасілакіс проти Греції», де Суд визнав, що органи влади мають позитивний обов'язок забезпечити рівні умови розгляду заяв та процедурні гарантії як для членів релігійних громад, так і для осіб з індивідуальними пацифістськими переконаннями (ECtHR 15 September 2016, *Papavasilakis v. Greece*, No. 66899/14, § 54). Ігнорування цього принципу в Україні призводить до того, що пацифісти, які не є членами «дозволених» конфесій, автоматично підпадають під кримінальне переслідування, стаючи жертвами дискримінації. Як наголошують правозахисники: «Існування такого закритого переліку релігійних організацій та рівняння права людини зі структурною організацією релігії в країні є безумовним та неприпустимим порушенням конституційних прав громадян» [12. с. 12]. В Окремій думці суддів Верховного Суду до Постанови від 27.10.2025 слушно зазначено, що перекладання на особу негативних наслідків відсутності законодавчого механізму є неприпустимим, а правові прогалини повинні усуватися судом на засадах верховенства права [13].

Отже, судова влада, замість того щоб виступити гарантом конституційних прав в умовах законодавчого дефіциту, санкціонувала доктрину, згідно з якою індивідуальна совість підпорядковується мілітарній доцільності, а відсутність адміністративної процедури стає підставою для кримінальної репресії.

Трансформація судової доктрини в умовах воєнного стану: феномен «захисного релятивізму» та абсолютизація обов'язку. Судова практика у справах про ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336 КК України) пройшла складну еволюцію: від періоду ситуативної дискреції 2022–2023 років, коли суди нижчих інстанцій нерідко застосовували норми Конституції як норми прямої дії, до кристалізації жорсткої репресивної доктрини у 2024–2025 роках. Визначальним моментом у цьому процесі стала Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 жовтня 2025 року у справі № 573/838/24 [10]. У цьому рішенні суд касаційної інстанції сформулював *ratio decidendi*, згідно з яким законодавство України в умовах воєнного стану не передбачає можливості звільнення від мобілізації на підставі релігійних або інших переконань, навіть якщо їх щирість не викликає сумнівів. Ключовим аргументом стала теза про пріоритет національної безпеки над індивідуальними правами в умовах загрози державному суверенітету, що фактично легітимізувало відступ від стандартів, встановлених у справі «Баятян проти Вірменії», з посиланням на унікальність українського контексту.

Така риторика ідеально ілюструє феномен, який британський дослідник Фредерік Коуелл (Frederick Cowell) визначає як «захисний релятивізм». У своїй праці Коуелл зазначає: «Захисний релятивізм — це державна практика використання культурного релятивізму у відповідь на перспективне або існуюче міжнародне правове зобов'язання, яке вимагає від держави захисту прав людини... Захисний релятивізм є тактичним; це інструмент для збереження формальної законності та дотримання прав людини на міжнародному рівні, уникаючи при цьому внесення внутрішніх соціальних змін до певних традицій, які перешкоджають реалізації прав людини» [14, с. 13, 18].

Такий підхід викликав обґрунтовану критику в Окремій думці суддів Верховного Суду, які наголосили на тому, що право на сумлінну відмову є складовою *forum internum*. Ця позиція повністю кореспондує доктринальному підходу судді ЄСПЛ Різи Тюрмена, який наполягає на тому, що держава не має права втручатися у внутрішній світ особи, оскільки свобода совісті у цьому вимірі не підлягає жодним обмеженням, навіть в інтересах національної безпеки [2, с. 593]. Теоретичне підґрунтя цього імперативу розкриває провідний експерт Ради Європи з питань правосуддя та прав людини Жан-Франсуа Ренуччі (Jean-François Renucci): «У «внутрішньому» аспекті свобода може бути лише абсолютною: оскільки йдеться про ідеї та глибокі переконання, що формуються у внутрішньому світі особи (for intérieur) і не можуть самі по собі завдавати шкоди громадському порядку, вони, як наслідок, не можуть бути об'єктом обмежень з боку державних органів» [15, с. 11].

Зазначене узгоджується з позицією британського юриста та науковця Пола М. Тейлора: «Стверджується, що всі форми примусу діяти всупереч своїм переконанням prima facie порушують питання forum internum, якщо встановлено необхідний зв'язок між захищеною формою переконань та примусом, що їм суперечить» [16, с. 153]. У цьому контексті колишній Генеральний адвокат Суду ЄС, професор Френсіс Дж. Джейкобс (Francis G. Jacobs) зазначає про зміну ролі судів: «У минулому вважалося, що фундаментальні рішення приймаються суверенним правителем... Останніми роками... суверенітет, здається, у деяких сферах перейшов до судів, і ми можемо говорити, якщо не про суверенітет суддів, то, можливо, про суверенітет права» [17, с. 1].

Отже, поточна судова практика, формально не заперечуючи міжнародних зобов'язань, через механізм «захисного релятивізму» фактично санкціонувала підхід, який вступає в колізію з абсолютним характером внутрішньої свободи особи та нівелює конституційні гарантії. Така правозастосовна модель, що остаточно закріпилася після Постанови від 27.10.2025, потребує негайної корекції, оскільки вона базується на хибному розумінні складу кримінального правопорушення (ігноруванні спрямованості умислу) і призводить до криміналізації діянь, які в демократичному суспільстві не можуть вважатися злочинними.

Загроза «громадянської смерті» та кумулятивний ефект покарань: колізія з абсолютним характером статті 3 ЄКПЛ. Найбільш деструктивним наслідком утвердження репресивної доктрини «абсолютного обов'язку» є формування юридичного механізму, який трансформує легітимне кримінальне покарання у систему нескінченного переслідування, що в практиці ЄСПЛ отримала назву «громадянська смерть» (*civil death*). Проблема полягає у тому, що притягнення до кримінальної відповідальності за статтею 336 КК України (навіть із застосуванням іспитового строку згідно зі ст. 75 КК України) не звільняє особу від виконання військового обов'язку та не передбачає зняття її з військового обліку. Це створює *circulus vitiosus* (замкнене коло): особа, яка через глибокі переконання відмовилася від служби, засуджується, але згодом знову отримує повістку, повторно відмовляється (оскільки її переконання є незмінними) і підлягає новому, вже суворішому покаранню.

Зазначена ситуація виходить за межі втручання у свободу віросповідання (стаття 9 ЄКПЛ) і посягає на фізичну та психічну недоторканність особи, захищену статтею 3 Конвенції. У фундаментальному рішенні у справі «Ульке проти Туреччини» Європейський суд констатував, що держава не має права використовувати кримінальну юстицію для придушення волі індивіда. Суд підкреслив: «Численні кримінальні переслідування проти заявника та можливість того, що він буде переслідуватися протягом усього свого життя, були майже рівнозначні «громадянській смерті», несумісній з режимом покарання в демократичному суспільстві відповідно до статті 3 Конвенції» (див., *mutatis mutandis*: ECtHR 24 January 2006, *Ülke v. Turkey*, No. 39437/98, §§ 61, 62; ECtHR 22 November 2011, *Ergep v. Turkey*, No. 43965/04, § 58).

Аналізуючи цей прецедент, професор публічного права Університету Глазго, експерт Ради Європи Джим Мердок (Jim Murdoch) зазначає, що «постійне чергування судового переслідування та відбування строків позбавлення волі» кваліфікується як нелюдське поводження саме через «нав-

мисний, кумулятивний та довгостроковий вплив», який має на меті викликати почуття страху, приниження та неповноцінності, що ламає моральний опір особи [18, с. 45].

Зазначена правова позиція ЄСПЛ набула подальшого розвитку у справі «Феті Демірташ проти Туреччини», де було встановлено, що мета таких повторюваних санкцій полягає не у виправленні правопорушника, а у «придушенні інтелектуальної особистості» заявника (ECtHR 17 January 2012, *Feti Demirtaş v. Turkey*, No. 5260/07, § 76). Більше того, у нещодавньому рішенні «Канатли проти Туреччини» Суд підтвердив, що навіть сплата штрафу або коротке ув'язнення не звільняють державу від відповідальності, якщо національна система не передбачає реальної альтернативи, а відмова від неї тягне за собою ризик нових санкцій (ECtHR 12 March 2024, *Kanatlı v. Türkiye*, No. 18382/15, § 67).

В умовах України, де суди дедалі частіше застосовують реальне позбавлення волі, ризик порушення статті 3 стає критичним. Важливо підкреслити, що на відміну від статті 9, яка допускає обмеження, заборона катувань та нелюдського поводження є нормою *jus cogens* і має абсолютний характер. Стаття 15 § 2 ЄКПЛ прямо забороняє будь-яку дерогацію (відступ) від статті 3 навіть в умовах війни чи іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації.

Таким чином, в умовах «нормативного вакууму» та відсутності законодавчого механізму звільнення від військової служби після підтвердження щирості переконань, українська судова практика ризикує перетворитися на інструмент системного порушення абсолютних прав людини. Держава, створюючи для сумлінного відмовника умови неминучої кумулятивної відповідальності, фактично санкціонує поводження, що межує з катуванням, ігноруючи той факт, що відданість особи своїм глибоким моральним переконанням є не кримінально протиправним умислом, а проявом людської гідності, яку держава зобов'язана захищати навіть у часи найтяжчих випробувань.

Від суб'єктивізму до правової визначеності: стандартизація «тесту на щирість» (*sincerity test*) та критерії обґрунтованості. Подолання глибокої кризи правозастосування, що склалася в українській судовій практиці 2024–2025 років, вимагає відмови від хаотичного судового розсуду на користь чіткої, законодавчо визначеної процедури оцінки переконань, що відповідала б принципу *lex certa* (правової визначеності). Розкриваючи сутність принципу законності, професорка, докторка філософії в галузі права (D.Phil.) Керолін Еванс (Carolyn Evans) підкреслює, що він слугує запобіжником проти свавілля і «має на меті гарантувати, що права і свободи не будуть обмежені інакше як через належну правову процедуру, частково через процесуальні гарантії, які це передбачають, а частково через вимогу верховенства права, згідно з якою особа повинна заздалегідь знати, яка поведінка приписується, і мати можливість відповідним чином коригувати свою поведінку» [19, с. 138]. Поточна ситуація, коли суди вимагають від обвинувачених «довідок» від обмеженого кола релігійних організацій або оцінюють «глибину віри» за тривалістю воцерковлення, є юридично неспроможною, оскільки підміняє правову оцінку теологічною.

Водночас відмова від бюрократичного формалізму не означає автоматичного прийняття будь-якої заяви про відмову без належної верифікації. Узагальнюючи стандарти ЄСПЛ, доктор філософії з права Грегорі Мозе (Gregory Mose) зазначає: «Інші справи встановили, що заявники повинні надати певні докази того, що їхні переконання є щирими, і що будь-які альтернативні форми служби повинні встановлювати належний баланс між потребами суспільства та потребами особистості» [20, с. 62].

Для забезпечення об'єктивності такої перевірки, спираючись на фундаментальне дослідження доктора права, директора Європейського центру права та правосуддя (ECLJ) Ґреґора Пуппінка «Conscientious Objection and Human Rights», необхідно імплементувати в національне законодавство диференційований підхід, що розрізняє відмову з мотивів зручності (*convenience*) та відмову, що ґрунтується на імперативі совісті [3, с. 31]. Інструментом такої верифікації може слугувати теорія «обґрунтованості» (*reasonability*), яку пропонує професор філософії, спеціаліст з етики права Роберт Ф. Кард у своїй монографії «A New Theory of Conscientious Objection in Medicine», згідно з якою переконання мають бути не лише суб'єктивно щирими, але й раціонально артикульованими та послідовними [21, с. 49]. Цей стандарт має застосовуватися і до випадків вибіркової відмови (*selective objection*).

Аналізуючи природу тиску на особистість, доктор філософії в галузі права (Ph.D.), професор Леонард Гаммер (Leonard Hammer) зазначає: «Поняття примусу особи до порушення віри, що є однією з ключових підстав для сумлінної відмови від військової служби, аналогічним чином діє і щодо вибіркового відмовника, якого змушують вчиняти дії, що суперечать совісті» [22, с. 214]. Прак-

тична імплементація цих наукових підходів вимагає створення спеціальних комісій із залученням цивільних експертів, як це передбачено у справі «Дягілєв проти Росії», де ЄСПЛ визнав право держави перевіряти серйозність переконань, але наголосив на необхідності справедливої процедури, вільної від військового домінування (ECtHR 10 March 2020, *Dyagilev v. Russia*, No.49972/16, § 91).

Отже, інституціоналізація стандартизованого «тесту на щирість» на основі критеріїв раціональності та послідовності, здійснювана незалежним цивільним органом, є безальтернативним шляхом до відновлення правової визначеності та гармонізації національної практики з вимогами верховенства права.

Інституційна демілітаризація та імплементація стандарту «справжньої альтернативи» (*genuine alternative*). Ключовим елементом реформи має стати імплементація рекомендацій Венеційської комісії, згідно з якими альтернативна служба повинна бути «достатньо відокремлена від військової системи» і перебувати під цивільним контролем [1, § 66]. Комісія підкреслює, що конституційний обов'язок захисту Вітчизни на практиці не вимагає тотального включення кожного громадянина у систему військового командування [1, § 53].

Позитивне зобов'язання України полягає у створенні моделі, що відповідала б критерію «справжньої альтернативи» (*genuine alternative*). Реалізація цього стандарту, встановленого ЄСПЛ у справі «Адян та інші проти Вірменії», вимагає, щоб така служба була інституційно незалежною від військових структур, не передбачала носіння уніформи та складання військової присяги (ECtHR 12 October 2017*, Adyan and Others v. Armenia*, No. 75604/11, §§ 67, 69).

У цьому контексті пропозиція Верховного Суду в Постанові від 27.10.2025 щодо залучення відмовників до «небойових посад» у складі ЗСУ є лише частковим (паліативним) рішенням [10]. Хоча такий підхід може задовольнити осіб, які відмовляються виключно від безпосереднього використання зброї, він не вирішує проблему «абсолютних» пацифістів, для яких будь-яка інтеграція у військову ієрархію є морально неприйнятною.

Отже, системним вирішенням вирішенням проблеми є не паліативні заходи у вигляді призначення на небойові посади в структурі Збройних Сил, а створення інституційно відокремленого, повністю демілітаризованого формування (наприклад, у системі ДСНС або Міністерства розвитку громад та територій України), діяльність якого ґрунтується виключно на нормах цивільного законодавства. За існуючих умов, відсутність у національному правовому полі регламентованого «тесту на щирість» та механізму «справжньої альтернативи» породжує стан правової невизначеності, що, в силу принципу *nullum crimen sine lege* (немає злочину без закону), унеможливлює притягнення особи до кримінальної відповідальності через відсутність у її діях обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення.

Усунення дискримінації та законодавча реформа: від конфесійних привілеїв до універсальності совісті. Існуюча нормативна прив'язка права на альтернативну службу виключно до членства у десяти релігійних організаціях, визначених Постановою КМУ № 2066 від 1999 року [23], є анахронізмом та має ознаки прямої дискримінації. Як стверджує доктор філософії, постдокторант Гарвардського університету Ксав'єр Саймонс (Xavier Symons), совість є універсальною людською характеристикою, а не конфесійним привілеєм [24, с.82].

Ця теоретична теза повністю узгоджується з усталеною практикою ЄСПЛ (див., *mutatis mutandis*: ECtHR 15 September 2016, *Papavasilakis v. Greece*, No. 66899/14, §§ 36, 54; ECtHR 12 June 2012, *Savda v. Turkey*, No. 42730/05), право на відмову повинно гарантуватися всім особам, чиї переконання досягають необхідного рівня «сили, серйозності, послідовності та важливості», незалежно від того, чи є вони релігійними, чи світськими (пацифістськими).

Законодавча реформа має передбачати відмову від практики використання вичерпних переліків конфесій, забезпечивши рівний захист усім групам відмовників. Нагальним кроком є розблокування та ухвалення законопроєкту № 11439 [9] або розробка альтернативного нормативного акта, який би безпосередньо імплементував конституційну гарантію у профільне законодавство. Цей закон повинен чітко регламентувати процедуру заміни військового обов'язку для мобілізованих осіб, усунувши «нормативний вакуум», на який посилався Уповноважений Верховної Ради з прав людини у своєму листі, вказуючи на пряму дію ст. 35 Конституції [25].

Аксіологічний вимір прав людини в умовах безпекових загроз. Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що збереження репресивної моделі примусу до військової служби осіб, для яких це є морально неприйнятним, не лише порушує міжнародні зобов'язання України, але й не

приносить функціональної користі обороноздатності держави. Аналізуючи еволюцію практики ЄСПЛ, експерт Ради Європи Джим Мердок підкреслює: «Накладення покарання на заявника за обставин, які не дозволяли врахувати вимоги його совісті та переконань, не може вважатися заходом, необхідним у демократичному суспільстві. Його необхідність є особливо непереконливою, якщо взяти до уваги наявність життєздатних та ефективних альтернатив» [18, с. 46].

Більше того, сучасні наукові дослідження спростовують усталений стереотип про те, що захист прав людини послаблює державу під час війни. У цьому контексті спеціалістка у сфері національної безпеки та прав людини Карен Мерфі (Karen Murphy) висуває концептуальну тезу: «Я виходжу з фундаментального припущення, що між безпекою та свободою/правами людини не існує докорінної суперечності, і що права людини насправді посилюють безпеку» [26, с. 7].

Розвиваючи цей підхід, швейцарська дослідниця Фаб'єн Бретчер (Fabienne Bretscher) наголошує на необхідності переходу від пасивного невтручання до активного забезпечення прав: «Оскільки релігійна рівність є першим елементом права, якому завдається шкода, неможливо переоцінити важливість визнання того, що недискримінація іноді вимагає від нас різного ставлення до певних груп, щоб врахувати їхні відмінні системи переконань. Негативної релігійної свободи недостатньо — потрібен позитивний підхід» [27, с. 226].

Таким чином, імплементація стандарту «справжньої альтернативи» шляхом створення цивільної служби відбудови стане маркером зрілості української демократії. Дотримання прав людини навіть у найтяжчі часи війни є не проявом слабкості, а ознакою інституційної стійкості держави, що фундаментально відрізняє її від тоталітарного агресора.

Висновки. Проведене комплексне доктринальне дослідження дає підстави стверджувати, що сучасна модель правового регулювання сумлінної відмови від військової служби в Україні перебуває у стані глибокої системної колізії між імперативом національної безпеки в умовах екзистенційної загрози та абсолютним характером права на свободу совісті у його внутрішньому вимірі (*forum internum*). Незважаючи на еволюцію міжнародних стандартів, які остаточно утвердили парадигму, згідно з якою право не діяти всупереч глибоким переконанням є не державним привілеєм, а фундаментальним елементом людської гідності, що не підлягає повній дерогації навіть під час воєнного стану, вітчизняний законодавець допустив виникнення «нормативного вакууму». Відсутність імплементації конституційної гарантії прямої дії (ч. 4 ст. 35 Конституції України) у спеціальне законодавство призвела до того, що держава фактично самоусунулася від виконання позитивного обов'язку щодо створення легального механізму реалізації цього права, підмінивши правове регулювання кримінальною репресією.

Правозастосовна практика останніх років, кульмінацією якої стала позиція Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду, зазнала регресивної трансформації: від спроб застосування конституційних норм до утвердження доктрини «абсолютного обов'язку» та «захисного релятивізму». Такий підхід, що ґрунтується на презумпції недобросовісності відмовника та ігноруванні стандарту «справжньої альтернативи» (*genuine alternative*), створює небезпечний прецедент «громадянської смерті» (*civil death*) для осіб, чиї переконання є несумісними з військовою службою. Криміналізація діянь, що по суті є реалізацією конституційного права, в умовах відсутності чіткої процедури верифікації переконань (*sincerity test*), порушує принцип правової визначеності (*lex certa*) та створює ризики порушення статті 3 ЄКПЛ через кумулятивний ефект покарань, що є несумісним із цінностями демократичного суспільства.

Системний аналіз наведених джерел дозволяє констатувати, що поточна практика інкримінування статті 336 КК України є юридично неспроможною, оскільки базується на хибному ототожненні відсутності законодавчого механізму з наявністю складу кримінального правопорушення. «Нормативний вакуум» не може слугувати легітимною підставою для репресії, адже діяння, спрямоване на реалізацію конституційного права, апріорі виключає суспільну небезпечність та протиправність. Більше того, у діях таких осіб відсутня суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення — прямий умисел на ухилення від конституційного обов'язку. Їхньою метою є не уникнення обов'язку захисту Вітчизни, а його виконання у специфічній, невійськовій формі.

Відновлення конституційного балансу вимагає негайного переходу від каральної парадигми до імплементації прозорого законодавчого механізму, який би забезпечував доступ до альтернативної служби цивільного характеру, інституційно відокремленої від військових структур. Впровадження диференційованого підходу до оцінки переконань на основі критеріїв їх «обґрунтованості» (*reasonability*) та послідовності дозволить державі ефективно відокремити випадки ухилення

від справжнього конфлікту совісті без застосування дискримінаційних вимог щодо членства у релігійних організаціях. Здатність держави гарантувати права меншості навіть у найтяжчі часи війни є маркером її інституційної стійкості та приналежності до європейського правового простору, що фундаментально відрізняє демократичний устрій від тоталітаризму, проти якого ведеться боротьба.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у доктринальному осмисленні механізмів створення повноцінної цивільної альтернативи в системі відновлення країни з урахуванням стандартів міжнародного гуманітарного права та розробці змін до Кримінального кодексу України щодо декриміналізації діянь, вчинених через конфлікт совісті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Ukraine: Amicus Curiae Brief on Alternative (Non-Military) Service. Opinion No. 1219/2024, CDL-AD(2025)006. Strasbourg, 18 March 2025. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/ documents/?pdf=CDL-AD(2025)006-e (дата звернення: 01.02.2026).
2. Türmen R. Freedom of Conscience and Religion. *Promoting Justice, Human Rights and Conflict Resolution through International Law : Liber Amicorum Lucius Caflisch* / M. Kohen (ed.). Leiden: Brill, 2007. P. 591–600.
3. Puppinck G. Conscientious Objection and Human Rights: A Systematic Analysis. Leiden: Brill, 2017. 75 p.
4. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Алерта, 2014. 368 с.
5. Шеляженко Ю.В. Висновок спеціаліста (amicus curiae) про право людини на сумлінну відмову від військової служби у справі Михайла Яворського. Київ, 2023. 51 с. URL: file:///C:/Users/Serge/Downloads/Amicuscuriae%20(1).pdf (дата звернення: 1.02.2026).
6. Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.12.1991 № 1975-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text (дата звернення: 01.02.2026).
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11.04.2024 № 3633-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-20#Text (дата звернення: 01.02.2026).
8. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 № 3543-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text (дата звернення: 01.02.2026).
9. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо забезпечення конституційного права громадян на альтернативну (невійськову) службу (№ 11439) / Верховна Рада України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44641 (дата звернення: 01.02.2026).
10. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 жовтня 2025 року у справі № 573/838/24 (провадження № 51-603кмо25). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382 (дата звернення: 01.02.2026).
11. Права людини в Україні – 2024: доповідь правозахисних організацій / за ред. Є.Ю. Захарова; Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група. Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2025. 384 с.
12. Свобода релігії та віросповідання в Україні в контексті дотримання міжнародних стандартів з прав людини та основних свобод / за ред. В. Яворського. Харків: Фоліо, 2005. 92 с.
13. Окрема думка суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду до Постанови від 27.10.2025 у справі № 573/838/24 (провадження № 51-603кмо25). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 131537550 (дата звернення: 01.02.2026).
14. Cowell F. Defensive Relativism: The Use of Cultural Relativism in International Legal Practice. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2022. 328 p.

15. Renucci J.-F. L'article 9 de la Convention européenne des droits de l'homme: la liberté de pensée, de conscience et de religion. Strasbourg : Editions du Conseil de l'Europe, 2004. 114 p.
16. Taylor P.M. Freedom of Religion: UN and European Human Rights Law and Practice. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 436 p.
17. Jacobs F.G. The Sovereignty of Law: The European Way. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 163 p.
18. Murdoch J. Protecting the right to freedom of thought, conscience and religion under the European Convention on Human Rights. Strasbourg: Council of Europe, 2012. 93 p.
19. Evans C. Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights. Oxford: Oxford University Press, 2001. 248 p.
20. Mose G. Religion, Human Rights, and the Workplace: Judicial Balancing in the United States Federal Courts and the European Court of Human Rights. New York : Routledge, 2024. 276 p.
21. Card R.F. A New Theory of Conscientious Objection in Medicine: Justification and Reasonability. New York: Routledge, 2020. 212 p.
22. Hammer L.M. The international human right to freedom of conscience: some suggestions for its development and application. New York: Routledge, 2018. 312 p.
23. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби» від 10.11.1999 № 2066 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.02.2026).
24. Symons X. Why Conscience Matters: A Defence of Conscientious Objection in Healthcare. London: Routledge, 2022. 168 p.
25. Лист Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 03.03.2023 № 241.8/Ш/160.7/23/23/55.
26. Murphy K. State Security Regimes and the Right to Freedom of Religion and Belief: Changes in Europe since 2001. London: Routledge, 2013. 272 p.
27. Bretscher F. Protecting the Religious Freedom of New Minorities in International Law. New York: Routledge, 2020. 248 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 02.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Оверчук С.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.352:343.22
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.25

СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВІЙСЬКОВІ СЛУЖБОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА ОЗНАКАМИ СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА

Олещук Л.О.,
аспірантка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0009-0006-4083-7325

Олещук Л.О. Соціальна зумовленість диференціації кримінальної відповідальності за військові службові кримінальні правопорушення за ознаками спеціального суб'єкта.

У статті піднімаються питання соціальної зумовленості саме диференціації кримінальної відповідальності за військові службові кримінальні правопорушення за ознаками спеціального суб'єкта. Військові службові кримінальні правопорушення передбачені окремими статтями КК України з огляду на їх особливу соціальну обумовленість, що визначається специфічним суб'єктним складом, підвищеною суспільною небезпекою, а також на конституційним значення сфери оборони та безпеки держави.

Специфічний суб'єктний склад – військові службові особи, які крім обов'язків, обумовлених їх статусом як службової особи (визначені у примітці 1 до ст. 425 КК України), виконують обов'язки, обумовлені їх статусом військовослужбовця, що прямо випливає з ч. 2 ст. 401 КК України. Ця, на перший погляд, очевидна специфіка спеціального суб'єкта, враховуючи «накладання» обов'язків, справді обумовлює потребу диференціації кримінальної відповідальності за ознаками спеціально-конкретного суб'єкта.

Очевидно, що не сам по собі статус особи як військової службової визначає специфіку, що лежить у основі диференціації відповідальності за цими ознаками. Важливим, головним є те, що ці обов'язки реалізуються у відповідній сфері суспільних відносин, яка відповідно до змісту положень Конституції України є вельми важливою. Відповідно до ст. 65 Основного Закону нашої держави. Таким чином, обов'язок захисту Вітчизни належить до небагатьох конституційних обов'язків громадянина, належне виконання якого, як доводить і давня і сучасна історія забезпечує саме існування української незалежної держави. Саме на забезпечення виконання цього конституційного обов'язку прямо чи опосередковано спрямоване функціонування тих сил безпеки і оборони, службовці яких є потенційними суб'єктами кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби, а службові особи – військових службових кримінальних правопорушень.

Цей факт, своєю чергою, обумовлює підвищену суспільну небезпеку військових кримінальних правопорушень, оскільки порушення належного порядку здійснення військовими службовими особами своїх службових повноважень у кінцевому рахунку здатне заподіяти непоправної шкоди самому існуванню України як незалежної суверенної держави. Саме тому виокремлення самостійної групи військових службових кримінальних правопорушень варто визнати достатньо соціально обумовленим.

Ключові слова: диференціація кримінальної відповідальності, військові кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності; соціальна обумовленість; спеціальний суб'єкт.

Oleshchuk L.O. Social conditioning of differentiation of criminal liability for military service criminal offenses based on the characteristics of a special subject.

The article raises the issue of social conditioning of differentiation of criminal liability for military service criminal offenses based on the characteristics of a special subject. Military service criminal

offenses are provided for in separate articles of the Criminal Code of Ukraine in view of their special social conditioning, which is determined by the specific subject composition, increased public danger, as well as the constitutional significance of the sphere of defense and security of the state.

The specific subject composition is military officials who, in addition to the duties stipulated by their status as officials (defined in note 1 to Article 425 of the Criminal Code of Ukraine), perform duties determined by their status as military personnel, which directly follows from Part 2 of Article 401 of the Criminal Code of Ukraine. This, at first glance, obvious specificity of a special subject, given the "overlap" of duties, indeed determines the need to differentiate criminal liability based on the characteristics of a specific subject.

It is obvious that it is not the status of a person as a military officer that determines the specificity underlying the differentiation of liability on these grounds. The important thing is that these duties are carried out in the relevant sphere of social relations, which, according to the provisions of the Constitution of Ukraine, is very important. In accordance with Article 65 of the Basic Law of our state. Thus, the duty to defend the Fatherland is one of the few constitutional duties of a citizen, the proper fulfillment of which, as both ancient and modern history proves, ensures the very existence of the independent Ukrainian state. It is precisely to ensure the fulfillment of this constitutional duty that the security and defense forces operate, whose employees are potential subjects of criminal offenses against the order of military service, and officials – military service criminal offenses.

This fact, in turn, determines the increased social danger of military criminal offenses, since violations of the proper order of military officials in the exercise of their official powers can ultimately cause irreparable damage to the very existence of Ukraine as an independent sovereign state. That is why the separation of a separate group of military criminal offenses should be recognized as sufficiently socially conditioned.

Key words: differentiation of criminal liability, military criminal offenses, criminal offenses in the sphere of official activities; social conditioning; special subject.

Постановка проблеми. У цій публікації спробуємо розглянути питання, розв'язання яких нам не доводилося зустрічати у спеціальній літературі та дослідженнях, які присвячені кримінальній відповідальності за військові кримінальні правопорушення в цілому та службові кримінальні правопорушення зокрема. На перший погляд підстав для такого твердження немає, адже чи не у кожній роботі, яка присвячена тій чи іншій групі кримінальних правопорушень, ми можемо побачити структурну частину, присвячену «соціальній обумовленості кримінальної відповідальності за…». Не є виключенням і проблеми кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушенні. Відповідна структурна частина дослідження міститься і у докторській дисертації С.О. Харитонова і може здатися, що проблема вичерпана.

Однак це не так. Причинами такої ситуації є те, що кримінальні правопорушення, які є предметом нашого аналізу – військові службові кримінальні правопорушення – не є самостійними кримінально-правовими заборонами, які криміналізують ті чи інші форми суспільно-небезпечної поведінки. За ті різновиди діянь, за які передбачено кримінальну відповідальність у ст. ст. 425-426-1 КК України, українське кримінальне законодавство встановлює відповідальність і у інших своїх кримінально-правових нормах і якщо уявити собі ситуацію, що з якоїсь причини ці статті (425-426-1 КК) будуть із закону виключені, декриміналізації не відбудеться, а службові особи (військові службові особи), які вчинили відповідні посягання, притягатимуться до кримінальної відповідальності за кримінально-правовими нормами загального характеру – які містяться у статтях розділу XVII Особливої частини КК України. Таким чином, головним питанням у розрізі соціальної зумовленості є не наявність підстав для криміналізації суспільно-небезпечної поведінки, а зумовленість, потреба диференціації кримінальної відповідальності. А у такому контексті проблема відповідальності за військові службові кримінальні правопорушення ще у доктрині не ставилася.

Таким чином, **метою** цього **дослідження** є встановлення наявності чи відсутності потреби проведення такої диференціації та встановлення відносно самостійної групи кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за посягання на порядок виконання військовими службовими особами своїх службових обов'язків.

Незважаючи на відсутність спеціальних досліджень проблем соціальної зумовленості диференціації кримінальної відповідальності за військові службові кримінальні правопорушення,

стан опрацювання цієї **проблеми** не можна визнати абсолютно незадовільним. Питання, які висвітлюватимуться у цій статті, розглядатимуться із урахуванням положень доктрини кримінального права, відображеної у роботах Н.О. Антонюк, Д.О. Балобанової, М.І. Карпенка, О.О. Пащенка, С.О. Харитонова тощо.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про соціальну зумовленість, ми розуміємо що це залежність певних явищ, норм, поведінки чи якостей особистості від конкретних суспільних відносин, потреб, умов, інтересів та історичних обставин, що визначає їх зміст, розвиток та ефективність. Це означає, що відповідні кримінально-правові норми мають відповідати об'єктивним потребам суспільства, а ознаки складів закріплених у них кримінальних правопорушень сформувалися під впливом взаємодії з іншими кримінально-правовими нормами та правими чи соціальними явищами. Іншими словами – виокремлення цієї, відносно самостійної групи норм повинно відповідати суспільним потребам.

Доказом наявності таких потреб для суспільства цілком може бути історична тяглість кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення, перевірка такого способу кримінально-правової регламентації часом. Цікавий екскурс у історію питання провів С.О. Харитонов. Результати його дослідження коротко можна викласти у таких фактах. Перші згадки про посягання на порядок несення військової служби (в сучасному розумінні цього поняття) сягають ще часів Руської Правди, де було передбачено відповідальність княжих дружинників за неправомірні діяння. У подальшому, після розпаду Київської Русі на окремі князівства, розвиток законодавства у військовій сфері на території сучасної України був тісно пов'язаний із Московським і Литовським князівствами й Польським королівством. Утім окремо існувало законодавство Запорозької Січі, так зване «звичаєве право», яке встановлювало відповідальність козацтва у тому числі й за злочини. Перші військово-кримінальні правові акти з'явилися з початком існування постійних військ у державі. До них слід віднести: «Статут ратних, пушкарських та інших справ, що стосуються до військової науки» (1607 – 1621) та «Соборне уложення» (1649). Подальший історичний розвиток держави сприяв появі «Військових Артикулів» Петра I (1716), робота над якими тривала багато років. У 1868 р. набрав чинності «Військовий статут про покарання», який проіснував практично до жовтневого перевороту. У період української державності (1917–1921) на теренах України діяло законодавство Російської імперії. У першій половині XX ст. кримінальна відповідальність за військові злочини була передбачена у відповідних статтях КК УСРР (1922), а потім КК УСРР (1927), який, у свою чергу, втратив чинність у зв'язку з прийняттям у 1960 р. КК УРСР. З розпадом СРСР і у зв'язку із внесенням численних змін і доповнень до чинного на той час Кримінального кодексу виникла потреба у виданні принципово нового КК України, який набрав чинності 1 вересня 2001 р. і діє до сьогодні з відповідними змінами. Як показує огляд законодавства, яке діяло на території України майже десять століть, історичні підстави соціальної обумовленості кримінально-правової заборони посягань на військові відносини пройшли випробування часом [1, с. 75-77].

Зрозуміло, що військові службові кримінальні правопорушення у структурі військових кримінальних правопорушень, з'явились істотно пізніше, їх історія не вимірюється століттями. У КК УРСР 1960 року на момент прийняття містилася лише одна стаття, яку можна віднести до військових службових кримінальних правопорушень, щоправда універсального змісту. Йдеться про ст. 254 КК УРСР 1960 року «Зловживання владою, перевищення влади і халатне ставлення до служби», диспозиція якої у п. а) встановлювала відповідальність одночасно за зловживання начальника або службової особи владою чи службовим станом, бездіяльність або перевищення влади, а також халатне ставлення до служби, якщо ці дії вчинювалися систематично, або з корисливих мотивів, або іншої особистої заінтересованості, а так само якщо вони завдали істотної шкоди. Санкція норми також була універсальною і передбачала можливість призначення позбавлення волі строком від шести місяців до десяти років. Лише у 1995 році у результаті першої системної реформи кримінальної відповідальності за відповідні злочини, військові службові кримінальні правопорушення «отримали власні статті» і набули біль-менш сучасного вигляду [2].

Розглядаючи соціальну зумовленість кримінальної відповідальності за те чи інше кримінальне правопорушення чи їх групу, у науці прийнято говорити про суспільну небезпеку відповідних посягань. Так і щодо військових кримінальних правопорушень, С.О. Харитонов зазначив, що одним із проявів такої обумовленості є невід'ємна ознака кожного злочину – його суспільна небезпечність… [1, с. 70]. Проте доводити суспільну небезпечність посягань, відповідальність за які вже

встановлена в інших кримінально-правових нормах немає змісту. Тут на перший план виступає потреба доведення відмінності охоронюваних відносин – того, чи потрібно передбачати відповідальність за вчинення посягання на них у інших, відносно самостійних кримінально-правових нормах.

У цьому аспекті доктринальні положення містять масу тверджень, як релевантних предмету нашого дослідження, так і таких, які безпосередньо складів військових службових кримінальних правопорушень не стосуються. Так, той самий С.О. Харитонов вказував, що виокремлення кримінальної відповідальності за військові злочини із загальної маси кримінально-правових інститутів має об'єктивні соціально-правові передумови. Важливість такого виокремлення зумовлена самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, особливим характером військової служби і специфікою її суб'єктів. Кримінальне право в цьому випадку використовується як засіб примушення до дотримання військовослужбовцями встановленого порядку несення військової служби й вирішення (по можливості) спеціальних військових завдань виправлення тих із них, які вчинили злочин, а також попередження нових суспільно небезпечних діянь [1, с. 71]. Це твердження заперечити складно. Однак воно має дуже абстрактний характер і стосується всієї маси військових кримінальних правопорушень – як тих, що справді криміналізують певну поведінку (непокора, самовільне залишення військової частини чи місця служби тощо), так і тих, які мають свої «невійськові» відповідники у інших розділах Особливої частини КК України.

Щодо першої групи посягань стосуються наступні міркування вченого, який цілком справедливо підсумував наявні у доктрині знання, зазначаючи, що соціальна обумовленість кримінальної відповідальності військовослужбовців тісно пов'язана з підставами законодавчого закріплення останньої (підставами криміналізації діянь), які можливо умовно поділити на матеріальні й правові: а) підстави визнання діяння, що завдає шкоди порядку несення військової служби, злочином, б) підстави визнання меж кримінально-правового впливу на військовослужбовця за ці злочини… Установлюючи діяння військовослужбовця в межах його військової служби злочинним, законодавець спирається на три критерії, два з яких є матеріальними, третій – правовим: по-перше, це суттєва небезпечність посягань на встановлений порядок несення військової служби, здатна спричинити істотну шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам; по-друге, це поширеність зазначених діянь у військовому середовищі; по-третє, неможливість вести боротьбу із цими діяннями іншими, окрім кримінально-правових, засобами [1, с. 72].

Щодо другої групи військових кримінальних правопорушень, існування яких у КК України завдячує не процесу криміналізації, а диференціації кримінальної відповідальності, відповідні доктринальні положення відсутні. Поряд із тим, системний аналіз доктринальних джерел, а саме робіт, які присвячувалися диференціації кримінальної відповідальності (Н.О. Антонюк) та теоретичним засадам криміналізації (Д.О. Балобанова, О.О. Пащенко), все ж таки дає простір для певних висновків.

Так, Н.О. Антонюк вказувала, що ознаками диференціації кримінальної відповідальності є: 1) диференціація кримінальної відповідальності є складовою принципу справедливості; 2) здійснюється уповноваженим суб'єктом – законодавцем; 3) об'єктом, що піддається диференціації, є кримінальна відповідальність, тобто можливість обмежувального впливу на особу; 4) здійснюється або у формі оцінки щодо групи однорідних чи різнорідних злочинних посягань, або у формі оцінки ознак особи, внаслідок чого виокремлюються певні типізовані ознаки складів злочинів і типізовані форми реалізації кримінальної відповідальності; 5) ці заходи впливу мають відповідати характеру та ступеню суспільної небезпеки посягання та (або) особи, яка його вчинила на засадах справедливості. Таким чином, диференціація кримінальної відповідальності – це здійснювана законодавцем з метою реалізації принципу справедливості варіативна оцінка груп однорідних чи різнорідних злочинних посягань та (або) осіб, що їх вчиняють, результатом якої є закріплення у КК України типових ознак складів злочинів та (або) різних типових форм потенційного обмежувального впливу на особу, що відповідатимуть характеру та ступеню суспільної небезпеки вчиненого та (або) суспільній небезпеці особи, яка вчинить такий злочин [3, с. 210].

Важливим при цьому вказати також на те, що ця «варіативна оцінка» повинна бути зумовлена справжніми соціальними чинниками – потребами або необхідністю. Варто підтримати авторку у тому, що диференціація кримінальної відповідальності не повинна відбуватися свавільно. Адже, по-перше, несистемність диференціювання кримінальної відповідальності призводить до диспропорційності у реалізації принципу справедливості кримінального права і кримінально-правової

політики. По-друге, за належними критеріями завжди можна зрозуміти, коли потрібно проводити диференціацію і в якому обсязі. Фактично критерій диференціації слугує свого роду індикатором потреби у закріпленні варіативності обмежувального впливу на особу. Якщо цей індикатор ігнорується законодавцем, то страждає справедливість кримінального закону та (або) невиправдано зростає роль суду у можливому забезпеченні принципу справедливості [4, с. 78-79].

Що ж обумовлює специфіку військових суспільних відносини у їх різновидах, які потребують спеціальної кримінально-правової охорони? За твердженням вчених специфіка таких відносин полягає у такому: 1) у військовому правопорядку реалізуються специфічні принцип військового устрою, життя і діяльності ЗСУ, закони війни і збройної боротьби, принципи військового мистецтва; саме правове регулювання бойових дій військ є важливою формою реалізації законів війни і збройної боротьби, що дозволяє у найкоротші строки досягти необхідних результатів у війні; 2) військовий правопорядок складається у результаті суворого і точного дотримання спеціальних (військово-правових) норм, що регулюють специфічні військовій відносини, які виникають у процесі функціонування армії як особливої організації держави, призначеної для ведення військової боротьби; 3) суспільні відносини, що складають військовий правопорядок, відрізняються від інших відносин, врегульованих нормами права, своїм фактичним змістом, тобто характером поведінки учасників цих відносин, спрямованістю і сферою їх поширення – все це вкрай важливо для вирішення питань про розмежування загальнокримінальних злочинів, що вчиняються військовослужбовцями в у мовах військової служби, від військових злочинів; 4) обов'язковим учасником хоча б однієї зі сторін відносин, які утворюють військовий правопорядок, повен бути військовослужбовець, військова організація (військова частини, військова установа тощо); іншою стороною цих відносин можуть бути і цивільні суб'єкти, наприклад, особи, які знаходяться у запасі, державні організації, які здійснюють постачання військової продукції; 5) військовий правопорядок включає комплекс різних суспільних відносин, які предметом правового регулювання різних за своїм галузевим змістом норма військового законодавства; саме вони й утворюють сферу військово-правових відносин, яка поділяється на певні види, у залежності від конкретного змісту і галузевих особливостей [5, с. 208].

За іншим твердженням, військовий порядок як певна форма існування суспільних відносин визначається: 1) особливістю його існування в межах суспільних відносин, що виникають між різними категоріями військовослужбовців, військовозобов'язаних чи резервістів; 2) наділенням таких суб'єктів повноваженнями, які визначають специфічність їх статусу та виокремлення внаслідок цього у спеціальний суб'єкт; 3) регулюванням наданих ним повноважень нормами, що мають виняткову дію пов'язану з цим статусом; 4) положеннями законодавства, що визначають його особливості та зміст, як а) категоричність; б) беззастережність виконання; в) деталізацію поведінки кожного з учасників відносин; г) певну обмеженість прав і свобод суб'єктів, пов'язаних з виконанням службових обов'язків; д) підвищену відповідальність у разі їх порушення; 5) реалізацію в процесу службової чи бойової діяльності; а також 6) сферою розповсюдження, пов'язаною винятково із військовою діяльністю [6, с.275]. Якщо екстраполювати ці твердження на відносини, пов'язані із забезпеченням виконання військовими службовими особами своїх службових обов'язків (видовий об'єкт військових службових кримінальних правопорушень), то можна підтримати висновок С.О. Харитонова про те, що соціальна обумовленість військових злочинів відповідає перш за все потребам суспільства щодо кримінально-правового впливу на них з метою попередження, витіснення й ліквідації. Ці потреби породжуються об'єктивною потребою захистити від злочинних посягань суспільні відносини, що існують у військовому середовищі під час несення військовослужбовцями військової служби і спрямовані на забезпечення воєнної безпеки держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Саме забезпеченням безпеки держави можна пояснити існування деякого пріоритету військової служби перед іншими видами державної служби й діяльністю органів державної влади [1, с. 73].

Висновки. Військові службові кримінальні правопорушення передбачені окремими статтями КК України з огляду на їх особливу соціальну обумовленість, що визначається специфічним суб'єктним складом, підвищеною суспільною небезпекою, а також на конституційним значення сфери оборони та безпеки держави.

Специфічний суб'єктний склад – військові службові особи, які крім обов'язків, обумовлених їх статусом як службової особи (визначені у примітці 1 до ст. 425 КК України), виконують обов'язки, обумовлені їх статусом військовослужбовця, що прямо випливає з ч. 2 ст. 401 КК Укра-

їни. Ця, на перший погляд, очевидна специфіка спеціального суб'єкта, враховуючи «накладання» обов'язків, справді обумовлює потребу диференціації кримінальної відповідальності за ознаками спеціально-конкретного суб'єкта.

Очевидно, що не сам по собі статус особи як військової службової визначає специфіку, що лежить у основі диференціації відповідальності за цими ознаками. Важливим, головним є те, що ці обов'язки реалізуються у відповідній сфері суспільних відносин, яка відповідно до змісту положень Конституції України є вельми важливою. Відповідно до ст. 65 Основного Закону нашої держави: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону». Таким чином, обов'язок захисту Вітчизни належить до небагатьох конституційних обов'язків громадянина, належне виконання якого, як доводить і давня і сучасна історія забезпечує саме існування української незалежної держави. Саме на забезпечення виконання цього конституційного обов'язку прямо чи опосередковано спрямоване функціонування тих сил безпеки і оборони, службовці яких є потенційними суб'єктами кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби, а службові особи – військових службових кримінальних правопорушень.

Цей факт, своєю чергою, обумовлює підвищену суспільну небезпеку військових кримінальних правопорушень, оскільки порушення належного порядку здійснення військовими службовими особами своїх службових повноважень у кінцевому рахунку здатне заподіяти непоправної шкоди самому існуванню України як незалежної суверенної держави. Саме тому виокремлення самостійної групи військових службових кримінальних правопорушень варто визнати достатньо соціально обумовленим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харитонов С.О. Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації. Дис. … доктора юридичних наук. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2019. 450 с.
2. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності посадових осіб. Закон України від.11.07.1995 року URL: https://ips.ligazakon.net/document/z950282?an=1&ed=0000_00_00.
3. Антонюк Н.О. Поняття диференціації кримінальної відповідальності. *Право України*. 2019. № 9 С.196-214. DOI:10.33498/louu-2019-09-196.
4. Антонюк Н.О. Виділення критеріїв диференціації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* 2019. Випуск 59. Том 2. С.78-82. DOI https://doi.org/10.32782/2307-3322.59-2.17.
5. Головко М. Б. Визначення родового об'єкта військових злочинів. *Право і суспільство.* 2014. № 6 – 2 частина. С. 203-209. URL: https://ir.stu.cn.ua/items/1da5ca4d-990d-4ff5-8e19-1981c00997c7.
6. Ніколаєнко Т.Б. Поняття та ознаки військового злочину. *Наука і правоохорона.* 2018. № 1(39). С.270-283. URL: https://naukaipravoohorona.com/ journal/ukr/2018_1/37.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Олещук Л.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.26

ЗЛОЧИННІСТЬ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ

Продан Т.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
ORCID: 0000-0001-6347-0606

Продан Т.В. Злочинність в місцях несвободи: сучасний стан та напрями протидії.

У статті автором здійснено комплексний аналіз злочинності в місцях несвободи як кримінологічного явища. Розглянуто наукові підходи до поняття «злочинність в місцях несвободи». Обґрунтовано, що під злочинністю в місцях несвободи можна розглядати негативне, масове, соціально-правове та самовідтворювальне явище, що становить цілісну сукупність суспільно небезпечних посягань, вчинених засудженими в установах виконання покарань на певній території за відповідний проміжок часу. Виокремлено кримінологічні ознаки злочинності в місцях несвободи, зокрема: характеризується високим рівнем латентності, підвищеним ступенем суспільної небезпеки, відзначається тісним зв'язком із кримінальною субкультурою, негативно впливає на процес ресоціалізації, підриває авторитет установ виконання покарань Міністерства юстиції України. Наведено найбільш поширені кримінальні правопорушення, що вчиняються в місцях несвободи. Проаналізовано статистичні дані щодо кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи за період 2023-2025 роки. Встановлено, що спостерігається позитивна тенденція до зниження рівня кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи з 119 до 87. Окрему увагу приділено міжнародному досвіду, що свідчить про глобальний характер проблеми, зокрема в контексті переповненості установ виконання покарань та зростання криміногенних проявів. Обґрунтовано, що протидія злочинності в місцях несвободи повинна складатися з комплексу заходів, які містять поєднання загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів. Доведено, що ефективність такої протидії залежить від узгодженості нормативно-правового регулювання, належного кадрового забезпечення установ виконання покарань, впровадження сучасних програм ресоціалізації, психологічної підтримки засуджених та мінімізації впливу кримінальної субкультури. Зроблено висновок, що лише впровадження результативних заходів, спрямованих на мінімізацію проявів цього негативного явища здатні забезпечити належний рівень правопорядку в місцях несвободи та створити передумови для ефективної ресоціалізації засуджених.

Ключові слова: злочинність в місцях несвободи, протидія злочинності в місцях несвободи, загальносоціальні заходи, спеціально-кримінологічні заходи індивідуально-профілактичні заходи.

Prodan T.V. Crime in places of deprivation of liberty: current state and directions of counteraction.

In this article, the author conducts a comprehensive analysis of crime in places of confinement as a criminological phenomenon. Scientific approaches to the concept of "crime in places of confinement" are considered. It is argued that crime in places of deprivation of liberty should be understood as a negative, socio-legal, and self-reproducing phenomenon that constitutes a holistic set of socially dangerous offenses committed by convicts in penal institutions in a certain territory over a certain period of time. The criminological characteristics of crime in places of confinement are identified, in particular: an increased degree of social danger, characterized by a high degree of latency, a close connection with criminal subculture, a negative impact on the process of resocialization, and undermining the authority

of the penal institutions of the Ministry of Justice of Ukraine. The most common criminal offenses committed in places of deprivation of liberty are listed. Statistical data on criminal offenses that disrupt the normal activities of places of deprivation of liberty for the period 2023-2025 are analyzed. It has been established that there is a positive trend towards a decrease in the number of registered criminal offenses that disrupt the normal activities of places of detention from 119 to 87. Particular attention is paid to international experience, which indicates the global nature of the problem, particularly in the context of overcrowding in penal institutions and the growth of crime. It has been substantiated that combating crime in places of detention should consist of a set of measures combining general social, special criminological, and individual preventive measures. It has been proven that the effectiveness of such counteraction depends on the consistency of regulatory and legal regulation, adequate staffing of penal institutions, the implementation of modern resocialization programs, psychological support for convicts, and the minimization of the influence of criminal subculture. It is concluded that only the implementation of effective measures aimed at minimizing the manifestations of this negative phenomenon can ensure an adequate level of law and order in places of detention and create the conditions for the effective resocialization of convicts.

Key words: crime in places of deprivation of liberty, combating crime in places of deprivation of liberty, general social measures, special criminological measures, individual preventive measures.

Постановка проблеми. Злочинність у місцях несвободи залишається актуальним питанням для багатьох країн світу, зокрема й для України. Незважаючи на те, що установи виконання покарань покликані забезпечувати ізоляцію осіб та сприяти ресоціалізації засуджених, на практиці нерідко вони стають середовищем виникнення нових кримінальних проявів. Відповідно вплив негативного пенітенціарного середовища сприяє вчиненню засудженими повторно кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим актуальним є дослідження сучасного стану злочинності в місцях несвободи та напрямів її протидії.

Мета статті. Дослідження сучасного стану та напрямів протидії злочинності в місцях несвободи.

Стан опрацювання проблематики. Питання, які пов'язані з сучасним станом та напрямами протидії злочинності в місцях несвободи досліджували такі вчені як: І.Г. Богатирьов, А.В. Головач, В.Я. Горбачевський, О.М. Джужа, Д.В. Колодчин, Д.О. Михайлюк, Д.М. Тичина, В.В. Топчій, О.О. Шкута та інші.

Виклад основного матеріалу. Злочинність в місцях несвободи становить істотну загрозу національній безпеці держави, оскільки підриває стабільність пенітенціарної системи та ускладнює процес ресоціалізації засуджених. У зв'язку з цим, виникає потреба впровадження державними інституціями комплексу заходів, спрямованих на протидію цьому явищу. Що ми розуміємо під злочинністю в місцях несвободи? На сьогоднішній день немає єдиного трактування поняття «злочинність в місцях несвободи». У науковій літературі є багато підходів до визначення цього явища. Так, О.М. Джужа визначає злочинність в місцях несвободи як «особливий вид суспільно небезпечної діяльності, який відбивається в соціально обумовленому відхиленні поведінки окремих засуджених від установлених законодавством норм» [1, с. 464]. Натомість, І.Г. Богатирьов відзначає, що злочинність в місцях несвободи – це «закономірне явище, що відображає стан суспільного організму в установах виконання покарань Міністерства юстиції України, порядок і умови виконання і відбування кримінальних покарань, застосування засобів виправлення і ресоціалізації засуджених та заходи безпеки як персоналу установ виконання покарань, так і засуджених» [2, с. 170]. С.Ю. Лукашевич трактує злочинність в місцях несвободи «як частину рецидивної злочинності, що проявляється в сукупності повторних кримінальних правопорушень вчинених засудженими особами у період відбування покарання» [3, с. 9]. Слід погодитися із думкою В.Я. Горбачевського, який відзначає, що злочинність у місцях несвободи – це «система кримінальних правопорушень, зареєстрованих в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, та кількість засуджених до позбавлення волі, які їх вчинили за відповідний період – час відбування покарання» [4, с. 73]. З вище викладеного можна зробити висновок, що злочинність в місцях несвободи можна розглядати як негативне, масове, соціально-правове та самовідтворювальне явище, що становить цілісну сукупність суспільно небезпечних посягань, вчинених засудженими в установах виконання покарань на певній території за відповідний проміжок часу.

Враховуючи вищевикладене, ми можемо виокремити наступні ознаки: по-перше, характеризується високим рівнем суспільної небезпеки, оскільки становить загрозу як для засуджених, так і

для адміністрації установ виконання покарань; по-друге, відзначається спеціальним місцем вчинення кримінального правопорушення; по-третє, має підвищений рівень латентності, оскільки багато кримінальних правопорушень залишаються невиявленими або замовчуються адміністрацією установ виконання покарань; по-четверте, злочинність в місцях несвободи спрямована проти інших засуджених або проти працівників установ виконання покарань; по-п'яте, має зв'язок із кримінальною субкультурою, оскільки кримінальні правопорушення в місцях несвободи зумовлені ієрархією статусів серед засуджених, контролюються неформальними лідерами, засуджені дотримуються так званого «кодексу поведінки»; по-шосте, характеризується негативним впливом на ресоціалізацію, а саме нівелює складову мети покарання – виправлення, у зв'язку з чим не відбувається процесу позитивних змін у особистості засудженого і як наслідок не можливе повернення його до самостійного життя за загальноприйнятими соціальними нормами; по-сьоме, підриває авторитет установ виконання покарань Міністерства юстиції України.

Крім того, необхідно підкреслити, що найбільш розповсюдженими кримінальними правопорушеннями, що вчиняються в місцях несвободи є [5]:

– «кримінальні правопорушення, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи, зокрема: ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі; злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань; дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти;

– кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, зокрема: умисне вбивство; умисне тяжке тілесне ушкодження; умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження; катування;

– кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, зокрема: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту;

– кримінальні правопорушення проти власності, зокрема: крадіжка; грабіж, розбій, шахрайство».

Для аналізу статистичної звітності Офісу Генерального прокурора ми розглядаємо лише кримінальні правопорушення, що дезорганізують нормальну діяльності місць несвободи (ст.ст. 390, 391, 392, 393 КК України), оскільки у звіті наведена загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень різних видів і не можливо виокремити ті кримінальні правопорушення, які вчинені саме у місцях несвободи. Відповідно з огляду на дані статистичної звітності Офісу Генерального прокурора протягом 2023-2025 років кількість кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльності місць несвободи зменшилася, але не суттєво. Зокрема, протягом аналізованого періоду рівень знизився з 119 до 87 зареєстрованих кримінальних правопорушень даного виду [6], що на 26,8% менше порівняно з показником 2023 року. У цілому отримані дані вказують на позитивну динаміку до зменшення рівня кримінальних правопорушень у цій сфері на: 1,13% порівняно з 2024 роком та на 26% порівняно з 2023 роком (табл. 1) [6]. Проте, це не реальна картина злочинності в місцях несвободи, оскільки по-перше, ми проаналізували лише окремі кримінальні правопорушення, які вчиняються в місцях несвободи без врахування всіх інших, а по-друге, як вище ми вже зазначали, даний вид злочинності характеризується високим рівнем латентності. Однак, це дає нам хоча б загальне уявлення про стан злочинності в місцях несвободи.

Таблиця 1

Рівень та динаміка кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи в Україні за 2023-2025 рр.

Роки	**2023**	**2024**	**2025**
Всього зареєстровано кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи	119	88	87
Динаміка кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи у % до попереднього року	-	– 26%	– 1,13%

Що стосується злочинності в місцях несвободи на міжнародній арені, то варто зазначити, що наразі немає єдиної звітності про злочинність в місцях несвободи у світі. Наприклад, згідно зі статистичними даними Міністерства юстиції Англії та Уельса за 2025 рік було вчинено 10 568 нападів на персонал в'язниць, що на 7% більше, ніж попереднього року. Також за даний період було зареєстровано безпрецедентну кількість умисних вбивств, а саме 7 таких злочинів. Крім того, за даний період 86 засуджених вчинили самогубство. Відповідно, це може вказувати на один із факторів латентності у місцях несвободи [7].

Сучасна картина пенітенціарного світу демонструє, що на початок 2026 року у в'язницях світу утримується понад 11,7 мільйона осіб. Серед всіх країн світу найбільше засуджених в місцях несвободи знаходяться у Сполучених Штатах Америки – близько 2 мільйонів осіб при кількості населення 330 мільйонів, що робить країну абсолютним лідером за чисельністю «тюремного населення». На другому місці знаходиться Китай – при кількості населення понад 1,4 мільярда там 1,69 мільйона засуджених. До трійки країн із найбільшою кількістю засуджених входить Бразилія, де їх чисельність перевищує понад 900 тисяч осіб. Після Бразилії опинилася Індія, у якій налічується 573 тисячі засуджених. Вищенаведені дані підкреслюють складність ефективного управління пенітенціарною системою та забезпечення безпеки засуджених і персоналу місць несвободи [8].

У країнах Європи проблема переповненості пенітенціарних установ особливо загострюється в окремих державах, де рівень ув'язнення перевищує 115 осіб на 100 тисяч населення. Зокрема, в Бельгії на 11 050 місць утримується близько 13 500 осіб, понад 600 з яких розташовуються на матрацах прямо на підлозі. При цьому близько третини засуджених складають іноземні громадяни, які не мають законних підстав перебування у країні [8].

Що стосується України, то необхідно відзначити, що станом на 2025 рік в установах Державної кримінально-виконавчої служби утримувалося близько 37 119 осіб, водночас понад 81 тисяча засуджених перебували на обліку в центрах пробації та відбували покарання, які не пов'язані з позбавленням волі. Попри відносно невелику чисельність тюремного населення у порівнянні з більшістю європейських країн, особливості структури злочинності та умови воєнного стану формують додаткові виклики для пенітенціарної системи, що потребують адаптації управлінських та правових механізмів [8].

З огляду на викладене, питання протидії злочинності в місцях несвободи набуває особливої актуальності, оскільки потребує впровадження результативних заходів, спрямованих на мінімізацію проявів цього негативного явища.

Протидія злочинності в місцях несвободи повинна складатися з комплексу заходів, які містять поєднання загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів.

Загальносоціальні заходи протидії злочинності в місцях несвободи є базовою складовою кримінально-виконавчої політики держави та реалізуються через комплекс організаційних, економічних, політичних, соціальних та психологічних заходів. Дані заходи безпосередньо не орієнтовані на протидію злочинності. Водночас, вони мають суттєве кримінологічне значення, оскільки слугують базисом для спеціально-кримінологічного рівня протидії злочинності в місцях несвободи.

Правовою основою реалізації заходів протидії злочинності в місцях несвободи є: Конституція України; Кримінальний Кодекс України; Кримінально-виконавчий кодекс України; Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»; міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; укази та розпорядження Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; інші нормативно-правові акти, які приймаються на виконання законів України.

Вагоме місце серед нормативно-правових актів, що визначає зміст загальносоціальної протидії злочинності в місцях несвободи становить «Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційний план її реалізації у 2022–2024 роках від 16 грудня 2022 року» [9].

Метою Стратегії є «створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства і забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, взятих під варту» [9].

Відповідно до даної Стратегії основними цілями є: «створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту; створення ефективної системи запобігання та протидії кату-

ванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; збільшення кількості випадків застосування покарань та запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та подальший розвиток органів пробації; удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження; забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи; розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи» [9].

Спеціально-кримінологічні заходи протидії злочинності в місцях несвободи, порівняно із загальносоціальними заходами, безпосередньо орієнтовані на протидію злочинності, адже мають чітко виражену безпосередню спрямованість на виявлення, усунення, нейтралізацію криміногенних факторів.

На спеціально-кримінологічному рівні протидію злочинності в місцях несвободи здійснюють суб'єкти, для яких така протидія є першочерговим завданням, зокрема: підрозділи охорони, нагляду та безпеки слідчих ізоляторів та установ виконання покарань закритого і відкритого типу; воєнізовані формування Державної кримінально-виконавчої служби України, які залучаються до підтримання правопорядку у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань як закритого, так і відкритого типу.

Варто зазначити, що на спеціально-кримінологічному рівні заходи протидії злочинності в місцях несвободи спрямовані на вирішення комплексу таких завдань як: виявляти детермінанти, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень; забезпечувати безпосередній профілактичний вплив на осіб, схильних до вчинення кримінально протиправних діянь; здійснювати оперативно-розшукові заходи для нейтралізації криміногенного впливу засуджених на інших засуджених; проводити перевірку ефективності профілактичного впливу на засуджених, які перебувають на оперативно-профілактичному обліку; виявляти дійсні наміри засуджених після звільнення з місць несвободи та, у разі необхідності, передавати інформацію оперативним підрозділам органів внутрішніх справ для здійснення подальшого профілактичного впливу за місцем проживання; проведення загальносоціальної профілактики віктимності засуджених [10, с. 146].

Індивідуально-профілактичні заходи протидії злочинності в місцях несвободи безпосередньо спрямовані на конкретного засудженого. Зокрема, до комплексу індивідуально-профілактичних заходів щодо недопущення кримінально-протиправних проявів та нейтралізації кримінологічних факторів відносять: надання психологічної підтримки засудженим після їх прибуття до місць несвободи та формування у них установки на свідомий вибір правомірної моделі поведінки під час відбування покарання; своєчасне запобігання формуванню неформальних зав'язків серед засуджених з антисуспільною спрямованістю; залучення засуджених до праці, навчання та програм ресоціалізації; нейтралізація негативного впливу субкультури; індивідуальні профілактичні бесіди та корекційна робота із засудженими; здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення засуджених, які потребують психологічного, психіатричного або іншого обстеження з метою своєчасної корекції психоемоційних порушень; застосування заохочувальних заходів з урахуванням особистості засудженого.

Відповідно ми можемо зробити висновок, що протидія злочинності в місцях несвободи є складним та багаторівневим процесом, що потребує комплексного поєднання загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що злочинність в місцях несвободи залишається й досі актуальною. На сьогодні немає єдиного узагальненого визначення злочинності в місцях несвободи, що зумовлено його складністю та багатовимірністю. Злочинність в місцях несвободи характеризується високим рівнем латентності, підвищеним ступенем суспільної небезпеки, відзначається тісним зв'язком із кримінальною субкультурою, негативно впливає на процес ресоціалізації, підриває авторитет установ виконання покарань Міністерства юстиції України. Сучасна кримінологічна картина свідчить про певну тенденцію до зниження рівня кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи (–1,13%). Водночас ці показники не відображають реального стану злочинності через високий рівень латентності. На міжнародному рівні проблема злочинності в місцях несвободи набирає обертів та пов'язана з такими факторами як переповненість установ виконання покарань

та недостатній рівень безпеки. З огляду на це, протидія злочинності в місцях несвободи повинна складатися з комплексу заходів, які містять поєднання загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів. Лише впровадження результативних заходів, спрямованих на мінімізацію проявів цього негативного явища здатні забезпечити належний рівень правопорядку в місцях несвободи та створити передумови для ефективної ресоціалізації засуджених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Джужа О.М. Злочинність пенітенціарна. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 464-467. URL: http://vakp.nlu.edu.ua/article/ view/173517/173329 (дата звернення: 02.02.2026).
2. Богатирьов І.Г. Пенітенціарна система України у XXI столітті: теоретико-правові та кримінально-виконавчі проблеми: монографія. Київ ВД «Дакор», 2025. 247 с.
3. Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : автореф.; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2001. 19 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Lukashevich_2001.pdf (дата звернення: 02.02.2026).
4. Горбачевський В.Я., Топчій В.В. Кримінологічний аналіз умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень в установах виконання покарань. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 72-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_4_12 (дата звернення: 02.02.2026).
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 28.01.2026).
6. Офіс Генерального прокурора. URL: https://www.gp.gov.ua/ (дата звернення: 02.02.2026).
7. Attacks on prison officers and inmate deaths at record levels in England and Wales. URL: https://www.theguardian.com/society/2025/jul/31/attacks-prison-officers-inmate-deaths-record-levels-england-wales?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 02.02.2026).
8. Тюрми світу та України: пенітенціарна система в цифрах і фактах. URL: https://fact-news.com.ua/tyurmy-svitu-ta-ukrainy-penitentsiarna-systema-v-tsyfrah-i-faktah (дата звернення: 02.02.2026).
9. Реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційний план її реалізації у 2022–2024: Стратегія від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text (дата звернення: 02.02.2026).
10. Британська О.В. Запобігання пенітенціарній злочинності неповнолітніх в Україні. *Право і суспільство.* 2019. № 3 ч. 2. С. 143-148. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-24.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Продан Т.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК.: 343.9.024:351.862.6](477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.27

ВПЛИВ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

Расюк Е.,
кандидат юридичних наук, професор,
головний оперуповноважений 3-го відділу (стратегічного аналізу)
Департаменту стратегічних розслідувань
Національної поліції України,
полковник поліції
ORCID: 0000-0003-4065-5266

Расюк Е. Вплив корупційної злочинності на економічну безпеку України.

Світова корупція в умовах сьогодення є серйозною загрозою для системи усталених міждержавних взаємовідносин, оскільки підриває стабільність, правила взаємодії на міжнародній арені, а також викривлює баланс сил стримування і противаг у світі. У геополітичному вимірі Україна займає особливе розташування, оскільки її територія є буферною на стику Європи та Євразії та відіграє визначальну домінанту у Центральній Європі, адже нині стримує російську агресію від її розростання на території країн Європейського Союзу та сусідніх з ним держав, а тому корупція у державі, яка перебуває у війні, має свої особливості та значно відрізняється від корупції у розвинутих країнах. Найнебезпечнішими проявами корупції в Україні є корупційна злочинність, яка стала реальною загрозою національної безпеки, зокрема економічної її складової. Корупційна злочинність в умовах воєнного стану, особливо за 2024, 2025 роки, набула свого поширення та проникла в усі сфери життєдіяльності людей, а серйозні її прояви набули ще більш організованих форм із застосуванням контррозвідувальних та конспіративних заходів протидії правоохоронним органам. Водночас, корупційна злочинність, зокрема організована, підриває економічні основи держави, оскільки корупційні зв'язки все більше витісняють легальні господарські відносини у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, добросовісної конкуренції, а, отже - загрожує економічній безпеці держави, яка є вирішальною компонентною національної безпеки України. Таке становище стало наслідком розширення повноважень службових осіб державного та приватного сектору в період воєнного стану, зокрема відходу від прозорих процедур закупівлі або надання послуг, на фоні зниження контролю керівної ланки та правоохоронних органів. Наукова стаття присвячена дослідженню суспільної небезпеки корупційної злочинності та визначення її впливу на економічну безпеку держави, в основі якого лежить стратегічний аналіз корупційних кримінальних правопорушень за період 2021-2024 роки. Акцентовано увагу на позиції державних інституцій, які піднімають проблеми корупції та корупційної злочинності, деякі застереження поширення якої окреслені у окремих нормативно-правових актах. Проаналізовано динаміку та структуру корупційної злочинності та окреслено основні напрями розвитку впливу корупційної злочинності на національну безпеку держави, зокрема економічну.

Ключові слова: проблеми корупції, система антикорупційних органів, корупційна злочинність, економічна безпека держави, вражені корупцією сфери.

Rasiuk E. The impact of corruption crime on the economic security of Ukraine.

Global corruption in today's conditions is a serious threat to the system of established interstate relations, as it undermines stability, rules of interaction in the international arena, and also distorts the balance of checks and balances in the world. In the geopolitical dimension, Ukraine occupies a special location, since its territory is a buffer at the junction of Europe and Eurasia and plays a decisive dominant role in Central Europe, because it currently restrains Russian aggression from expanding into the territory of the European Union and neighboring states, and therefore corruption in a state at war has its own characteristics and is significantly different from corruption in developed countries. The most dangerous manifestations of corruption in Ukraine are corruption crimes, which have become a real threat to national security, in particular its economic component. Corruption crime under martial law, especially in 2024 and 2025, has become widespread and has penetrated all spheres

of people's lives, and its serious manifestations have taken on even more organized forms with the use of counterintelligence and conspiratorial measures to counteract law enforcement agencies. At the same time, corruption crime, in particular organized crime, undermines the economic foundations of the state, since corrupt ties are increasingly displacing legal economic relations in the process of social production, distribution, exchange and consumption of goods, fair competition, and, therefore, threatens the economic security of the state, which is a crucial component of the national security of Ukraine. This situation was a consequence of the expansion of the powers of public and private sector officials during martial law, in particular, the departure from transparent procurement procedures or the provision of services, against the background of a decrease in control by the leadership and law enforcement agencies. The scientific article is devoted to the study of the social danger of corruption crime and the determination of its impact on the economic security of the state, based on a strategic analysis of corruption criminal offenses for the period 2021-2024. The focus is on the positions of state institutions that raise the problems of corruption and corruption crime, some of the warnings about the spread of which are outlined in individual regulatory legal acts. The dynamics and structure of corruption crime are analyzed and the main directions of development of the impact of corruption crime on the national security of the state, in particular economic, are outlined.

Key words: corruption problems, system of anti-corruption bodies, corruption crime, economic security of the state, areas affected by corruption.

Постановка проблеми. Україна вже понад десятиліття переживає період війни, а питання корупції і корупційної злочинності стало однією з найважливіших проблем суспільного та політичного життя. Неоголошена війна на сході країни, повномасштабне вторгнення росії на початку 2022 року та численні виклики національної безпеки створюють складні умови для функціонування державних інститутів і управлінських механізмів, які забезпечують функціонування демократії в нашій державі. Воєнний стан, запроваджений в умовах екстремальних загроз, хоча й має на меті забезпечення національної безпеки, складовою якої є економічна безпека, водночас супроводжується недосконалими механізмами здійснення державної антикорупційної політики, що створює сприятливе живильне підґрунтя поширення такого негативного явища як корупція та зростання її похідної складової – корупційної злочинності. Корупційні проблеми під час воєнного стану не стали новим явищем для українського суспільства, яке протягом свого розвитку постійно перебуває у стані боротьби з корупцією, а швидше новою сторінкою для вивчення і вироблення захисних знарядь. З самого початку повномасштабного вторгнення росії в Україну вони активно досліджуються та аналізуються міжнародною спільнотою, вітчизняними науковцями і практиками, які здійснюють заходи по запобіганню і протидії корупції у державі. Особлива увага звертається на збільшення корупційних ризиків у період такої кризової ситуації, коли ускладнений контроль громадськості за процесами у державі, а система стримувань і противаг неповноцінна. Також, у полі зору правоохоронних органів, які здійснюють заходи по запобіганню і протидії корупційної злочинності, потрапили питання зловживання владою в умовах воєнного стану, адже у представників державної влади збільшились повноваження, а обмежились виборчі права й скоротився громадський контроль. Основним чинником зростання рівня корупції в Україні є саме воєнний стан, який супроводжується значним розширенням повноважень державних органів, що призводить до зловживань та зменшення прозорості їхньої діяльності; економічними труднощами, пов'язаними з війною, що підвищують ризики корупційних проявів, оскільки ресурси та фінансові потоки, пов'язані з обороною і відновленням, стають об'єктами численних спроб маніпуляцій і привласнень; неефективним контролем громадськості, що знижується в умовах нестабільності і відсутності можливостей, та призводить до зростання ймовірності несанкціонованих дій, які можуть підривати довіру до державних інституцій.

Стан дослідження. Значний науковий внесок у дослідження окремих питань боротьби з корупційною злочинністю, зокрема у сфері економічної безпеки, здійснили окремі вчені, серед яких: В.С. Батиргареєва, Р.С. Веприцький, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, Н.О. Гуторова, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, М.В. Корнієнко, В.Я. Конопельський, О.М. Литвинов, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк, Г.В. Новицький, О.Ю. Шостко та інші. Проте, враховуючи сьогодення, що продуковано воєнним станом у державі, потребують додаткового вивчення окремі питання запобігання та протидії сучасної корупційної злочинності, застосовуючи системні, інноваційні підходи комплексного стратегічного її аналізу і прогнозування.

Мета статті: розкрити підвищену суспільну небезпеку корупційної злочинності у період воєнного стану, на основі стратегічного аналізу кримінальних правопорушень, що входять до її струк-

тури, систематизувати основні фактори, які її обумовлюють, а, також, визначити обсяг впливу корупції на економічну безпеку держави.

Виклад основного матеріалу. Корупція залишається однією з найсерйозніших проблем у суспільній свідомості українців, а її масштаби часто формується не через особистий досвід, а здебільшого завдяки медіа й соціальним мережам. У вересні 2025 року переважна більшість громадян (71%) заявили, що за час повномасштабного вторгнення рівень корупції в Україні зріс, а 20% вважають, що ситуація не змінилася, і лише 5% говорять про її покращення.[7] У 2024 році дослідження Info Sapiens, за допомогою опитування 2500 українців (репрезентативна вибірка), за яким 61,2% українців відзначили зростання рівня корупції, яке відбулося наприкінці минулого року, але лише 46% представників бізнесу вказали, що рівень корупції зростає.[2] Також, у січні-лютому 2023 року на замовлення Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» спільно з Проєктом USAID «Підтримка організацій-лідерів у протидії корупції в Україні «Взаємо-Дія» (SACCI) провела загальнонаціональне опитування «Стан корупції в Україні. Сприйняття, досвід, ставлення», за підсумками якого 89% громадян вважають корупцію найсерйознішою проблемою для України після повномасштабної війни.[5] Того ж таки 2023 року, але протягом літніх місяців Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова та Київським міжнародним інститутом соціології було також проведене опитування за результатами якого 78% респондентів покладали відповідальність за корупцію на вище керівництво держави та на спеціальні антикорупційні органи.[4] Отже, неможливо однозначно відповісти збільшився рівень корупції під час воєнного стану чи ні, адже думки українців з даного питання значно різняться, але точно сьогодні є запит українського суспільства до державної влади і правоохоронних органів на запобігання й протидію корупційним проявам у нашій державі.

Державні інституції піднімають проблеми корупції, деякі застереження окреслені у нормативно-правових актах, зокрема у: Стратегії національної безпеки України зазначається, що «*поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов,* окрім інших*, є: спеціальні служби іноземних держав, насамперед Російської Федерації, продовжують розвідувально-підривну діяльність проти України, намагаються підживлювати сепаратистські настрої, використовують організовані злочинні угруповання і корумпованих посадових осіб, прагнуть зміцнити інфраструктуру впливу (п. 19); непослідовність та незавершеність реформ і корупція перешкоджають виведенню української економіки з депресивного стану, унеможливлюють її стале і динамічне зростання, підвищують уразливість до загроз, підживлюють кримінальне середовище (п.20)»* [6]; Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки зазначає, що «*…досягнутий за останні роки прогрес не задовольняє суспільство, оскільки є надто повільним. Європейська комісія у висновку щодо заявок на членство в Європейському Союзі, поданих Україною, Грузією та Республікою Молдова від 17 червня 2022 року зазначила, що Україна досягла значного прогресу на шляху до верховенства права, проте подальша боротьба з корупцією залишається однією з основних вимог суспільства. Низькі темпи реалізації антикорупційної політики в Україні суттєво сповільнюють її економічне зростання. Опитування бізнесу демонструє, що поширеність корупції та недовіра до судової системи є основними перешкодами для залучення в Україну іноземних інвестицій*» [1]. Система антикорупційних органів України демонструє непогані результати своєї роботи, зокрема за звітній період, підсудними були прокурори, топ-чиновники, десятки суддів, серед яких й колишній голова Верховного Суду, а бюджету повернулись мільярди гривень, але ці досягнення є недостатніми, тому НАБУ, САП й ВАКС мають розширюватись і удосконалювати практику протидії «топ-корупції». Утім, підслідність НАБУ, САП та ВАКС лише «топ-корупція» та «топ-корупціонери», а розслідуванням ділової та побутової корупції займається Національна поліції України, а особливо масштабних справ — Державного бюро розслідувань. Саме перед ними стоять виклики з викриття, розслідування злочинів, які масштабувались у період воєнного стану, зокрема, хабарів в лікарнях за оформлення «липових» довідок з фіктивними діагнозами, «рентних платежів» митникам, або ж підкупу працівників державних інспекцій тощо. Отже, успішна протидія корупції можлива за умови наявності чіткого антикорупційного законодавства, ефективного його застосування відповідними органами державної влади; координованості, поінформованості громадськості про здійснення заходів із запобігання та протидії корупції, взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади у сфері формування та реалізації державної антикорупційної політики, підтримки антикорупційних заходів громадянським суспільством. Однак, ефективність реалізації заходів щодо запобігання корупційній злочинності можлива завдяки довгостроковим соціально-економічним, політичним та правовим перетворенням. А для цього, на нашу думку, має бути наявна політична воля щодо антикорупційних

заходів, існування та вдосконалення чіткого і взаємопов'язаного антикорупційного законодавства і готовність до реформ.

Для того щоб почати системну та ефективну боротьбу з корупцією, необхідно здійснити ґрунтовний аналіз найбільш небезпечної частини цього ганебного явища – корупційної злочинності, зокрема серйозної і організованої, а також здійснити прогнозування її розвитку на майбутнє. Саме кількісний і якісний аналіз щодо визначення обсягу, об'єму, особливостей, чинників корупційної злочинності і її прогноз на майбутнє дасть змогу системного підходу до запобігання і протидії злочинності. Так, динаміка облікованих корупційних кримінальних правопорушень свідчить про хвилеподібну криву, яка відображає різке їх зниження у 2022 році з поступовим зниженням на кінець 2023 року, а у 2024 році відмічаємо незначне збільшення на майже 8,8% відповідно попереднього року. Аналіз корупційних кримінальних правопорушень показав зменшення обліку їх загальної кількості у 2022 році у порівнянні з попереднім роком, оскільки початок війни в Україні та введені обмеження в державному секторі й зупинення діяльності багатьох приватних підприємств могли сприяти такому зниженню. Найбільше серед облікованої корупційної злочинності – кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191 КК (обліковано у: 2021 році – 11092 злочини; 2022 – 6698; 2023 – 3368; 2024 – 3754.), ст. 364 КК (обліковано у: 2021 році – 3955 злочинів; 2022 – 2214; 2023 – 2984; 2024 - 2345), ст. 369 КК (обліковано у: 2023 році – 1577 злочинів; 2022 – 1512; 2023 – 2041; 2024 - 2137) і ст. 368 КК (обліковано у: 2023 році – 1566 злочинів; 2022 – 988; 2023 – 1403; 2024 - 1640). Разом вони становлять від 83,5% (2024 році – 9876 злочинів) до 93,4% (2021 року - 18190) усіх облікованих корупційних кримінальних правопорушень, а, також у 2022 році ця частка складала 88% (11412 злочинів) й 2023 року – 90% (9795). Тенденції корупційних кримінальних правопорушень, передбачених ст. 191 КК України, має схожу динаміку загальної облікованої корупційної злочинності, а їх частка, за звітній період, яка є найбільшою у структурі й коливається від 57% (2021 році) до 31% (2023), зокрема 52% (2022) й 32% (2024). В останні роки звітного періоду (2023, 2024 роки) поступово зростає частка у загальній структурі корупційної злочинності корупційних кримінальних правопорушень, передбачених статтями 369, 368 КК України, а тенденції корупційних злочинів, відповідальність за які передбачена ст. 364 КК України, ламану лінію зі зменшенням на кінець 2024 року [див. рис.1]. У 2024 році згідно з Ф.-2-кор (ОГП), обліковано 7612 тяжких та особливо тяжких корупційних злочинів, що становить 64,3% усієї корупційної злочинності, тоді як у попередньому році це показник був 66,7%, тобто 7266 облікованих злочинів.

Рис. 1. Динаміка облікованих корупційних кримінальних правопорушень та найбільш вчинюваних їх видів за період 2021-2024 роки

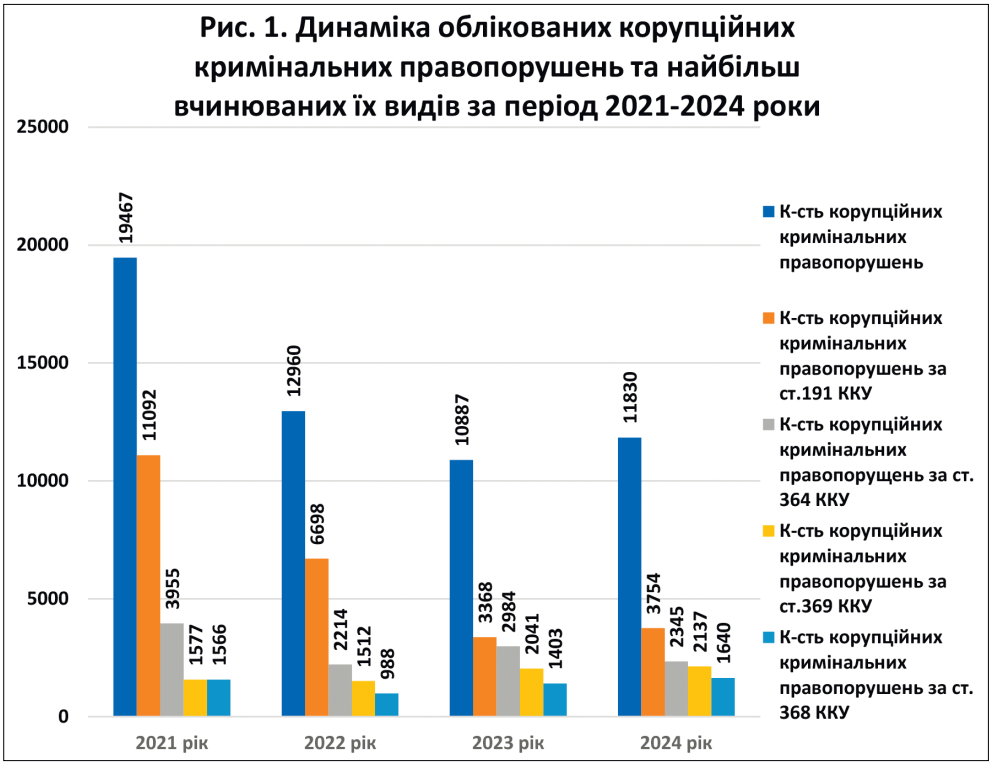

Наступною облікованою групою у структурі корупційної злочинності, але з великим відривом від найбільшої проаналізованої вище, є злочинні діяння, передбачені статтями 369-2, ст. 365-2 і ст. 364-1 КК України. Так, у : 2021 році обліковано за згаданими статтями КК України 937 злочинів, левова частка за ст.365^2 – 422 злочини, ст. 364^1 – 266, ст. 369^2 – 249; 2022 році – 573 злочини (ст. 365^2 – 239, ст. 369^2 – 249, ст. 364^1 – 266); 2023 році – 768 злочинів (ст. 369^2 – 411, ст. 365^2 – 227, ст. 364^1 – 130); 2024 році – 637 злочинів (ст. 369^2 – 352, ст. 365^2 – 179, ст. 364^1 – 106) [див. рис.2].

Рис. 2. Питома вага корупціних кримінальних правопорушень за статтями 369-2, 362-2, 364-1 ККУ у загальній структуру корупційної злочинності у період 2021-2024 роки

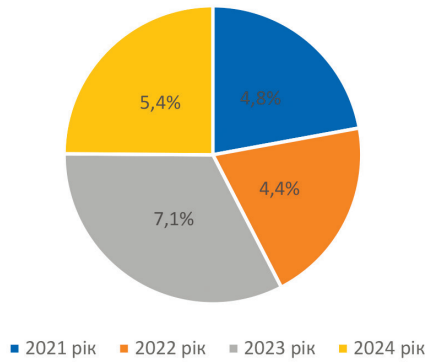

Тобто, разом із першими чотирма згаданими статтями КК України вони становлять в середньому 94,2 % усіх облікованих корупційних кримінальних правопорушень, зокрема: 98,2% (2021 року), 92,4% (2022), 97,1% (2023), 88,9% (2024).

Водночас небагато виявляється і обліковується корупційних кримінальних правопорушень, передбачених статтями 210, 368-4 і 368-5 КК України, зокрема у : 2021 році – 54 (статті КК (злочини): 210 (17), 368^4 (19), 368^5 (18)); 2022 році – 34 (210 (3), 368^4 (14), 368^5 (17)); 2023 році – 99 (210 (12), 368^4 (10), 368^5 (77)); 2024 році – 126 (210 (12), 368^4 (12), 368^5 (102)). Але, як засвідчив аналіз, є позитивна тенденція останніх двох років звітного періоду щодо виявлення незаконного збагачення, зокрема у 2023 році обліковано у 4,5 рази більше таких злочинів аніж у попередньому, а у 2024 році у 1,3 рази більше за минулий рік [див. рис. 3].

Рис.3. Динаміка корупційних кримінальних правопорушень, передбачених статтями 210, 368^4, 368^5 КК України за період 2021 -2024 роки

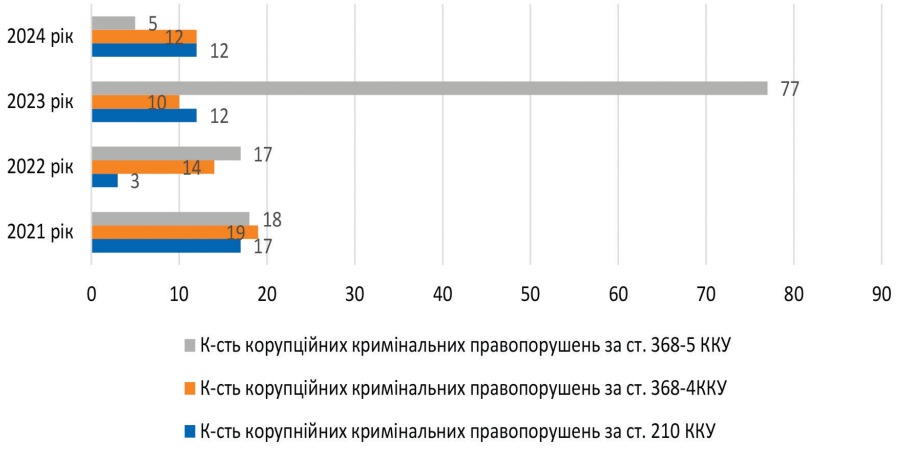

Слід відмітити, що інші корупційні кримінальні та пов'язані з корупцією правопорушення виявляються і обліковуються у незначній кількості або не обліковуються взагалі, до прикладу корупційні кримінальні правопорушення за статтями 312 і 313 КК України у 2023 році не виявлені.

За вчинення корупційних кримінальних правопорушень за звітній період 22228 особам вручено підозру, зокрема у : 2021 році – 8303 особам, 2022 – 7074, 2023 – 3188, 2024 – 3663. Такий показник впроваджено на системній основі з 2023 року у Ф.-2-кор (ОГП).

У 2024 року, порівняно з попереднім роком, відбулися незначні зміни в позитивний бік. Так, публікацій про кейси подоланої корупції стало трохи більше; натомість питома вага повідомлень про безкарну корупцію зменшилась одразу на третину (було 22%, стало 14%). Загальні міркування про корупцію великою мірою були пов'язані з євроінтеграційними питаннями, порушувалося це питання і в обговореннях безпекових угод з партнерами. Певною відповіддю на ці обговорення стала виплата ЄС макрофінансового траншу Україні – в його вимогах до отримувача була прописана боротьба з корупцією. Важливою частиною цього сегменту стало інформування окремих відомств про превентивні кроки з подолання корупції. Про скорочення корупційних ризиків звітували міністерства: Міністерство оборони України зменшило їх при закупівлях в рамках впровадження принципів НАТО; Міністерство внутрішніх справ України звітувало про антикорупційні переваги впровадження електронного реєстру зброї; електронна система є – Риба зменшила ймовірність корупції під час вилову; переформатування БЕБ. У тому ж таки 2024 році кількість облікованих корупційних кримінальних правопорушень зросла на майже 8,8% відповідно попереднього року, але на фоні незначного приросту відмічається позитивна динаміка щодо зменшення на 2,4% кількості облікованих тяжких і особливо тяжких корупційних злочинів (2024 року – 64,3% (7612 злочинів), 2023 – 66,7% (7266)). Також, зменшилась, порівняно з попереднім роком, кількість кримінальні провадження за якими закінчені розслідуванням, становила 5254, з них 48,9% (2570) злочинів тяжких і особливо тяжких, 11,8% (619) вчинених організованими злочинними групами чи/або злочинними організаціями. Щодо структури корупційної злочинності то найбільше вчиняється привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч.ч. 2-5 ст.191 КК України) 32% (3734 злочинів), зловживання владою або службовим становищем (ст.364 КК України) – 19,8% (2345 злочинів), пропозиція обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України) – 18,1%, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст.368 КК) – 13,9% (1640 злочинів), зловживання впливом (ст. 369^2 КК) – 3% (352 злочинів), зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365^2 КК) – 1,5% (179 злочинів), зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 3641 КК) – 0,9% (106 злочинів), незаконне збагачення (ст. 368^5КК) – 0,9% (102 злочини) та інші – 9,9%. Найбільш враженими корупцією сферами є бюджетна система, освіта, охорона здоров'я, будівництво та земельні відносини. Середній рівень мають сфера транспорту, охорони довкілля, агропромисловий комплекс, оборонно-промисловий комплекс, паливно-енергетичний комплекс. Найнижчий рівень – фінансово-кредитна система, банківська система, сфера приватизації. Відомості про осіб, які вчинили кримінальні корупційні правопорушення та яким вручено підозру, то у 2024 році їх кількість 3663 осіб. Високий рівень корумпованості мають: посадові особи юридичних осіб і фізичних осіб; особи, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки в юридичних особах приватного права; посадові особи юридичних осіб публічного права; службові особи і працівники Збройних сил України; особи, що надають публічні послуги; та інші категорії.

Ймовірність збільшення кількості корупційних кримінальних правопорушень, найближчі два роки, очевидна. Тенденції абсолютного приросту на 35-40% щорічно протягом зазначених вище періодів [див. рис.4].

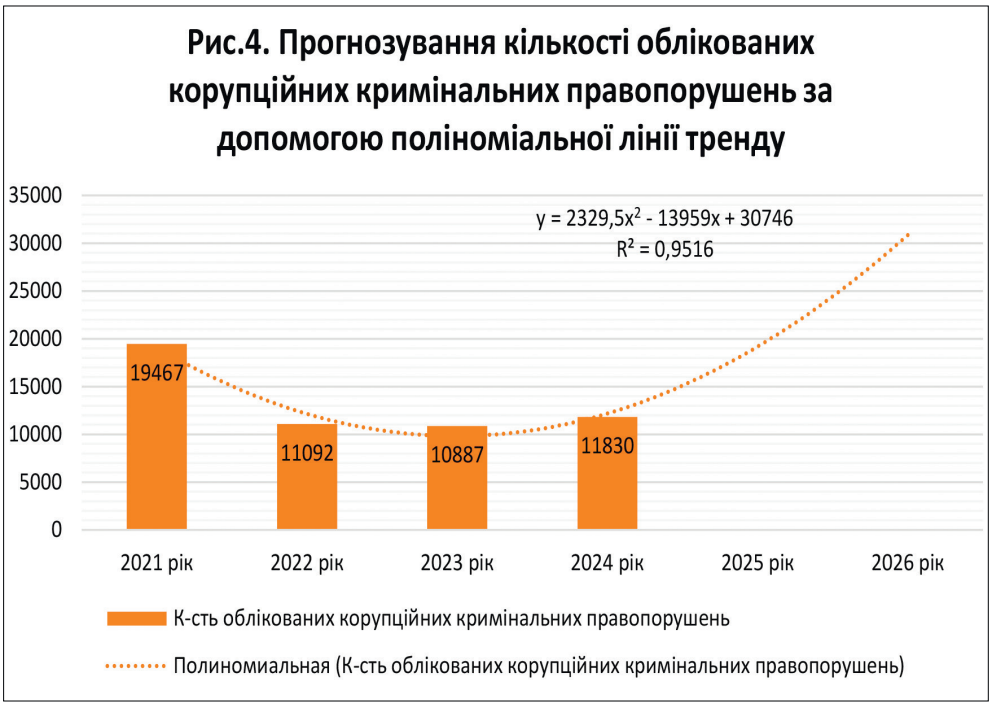

Вплив корупційної злочинності на економічну безпеку безсумнівний, адже наслідки війни – втрата людей, територій та виробництв – сильно обмежують відновлення економіки України та продукують зростання корупційної складової у фінансово-економічній сфері держави. Посилення ракетно-бомбово-дронових атак росії восени 2025 року призвело до значних пошкоджень енергосистеми та нестачі електроенергії, зокрема й проблем із газовидобутком. Водночас, НАБУ та САП викрили діяльність злочинної організації, до складу якої входили чинні та колишні посадовці енергетичної сфери, відомий у медіа бізнесмен, інші особи, які вибудували масштабну корупційну схему впливу на діяльність стратегічних підприємств державного сектору, зокрема АТ «НАЕК «Енергоатом», отримання неправомірної вигоди та відмивання коштів.[3]

Корупція тісно пов'язана з фінансово-економічними процесами, які відбуваються в державі. Так, реалізація різних державних проектів приваблює злочинні мережі з метою заволодіння коштами державного та місцевих бюджетів. Україна в період війни має тенденцію до росту корупції в окремих галузях економіки. Особливо це стосується: великих будівельних проектів та відновлення зруйнованої інфраструктури, помешкань громадян та об'єктів соціального призначення (дитячі садочки, школи, лікарні); сфери фінансування державою потреб сектора безпеки і оборони, зокрема державних закупівель зброї та військової техніки, бюджету матеріально-технічного забезпечення ЗСУ, а також розвитку, закупівлі, модернізації та ремонту озброєння, обладнання й військової техніки. Корупція чинить негативний вплив на всі аспекти фінансово-економічної системи: вона підриває довіру до державних інституцій, стримує економічне зростання, сприяє відтоку капіталу, стимулює розвиток тіньової економіки, знижує ефективність державного управління, призводить до спотворення бюджетних процесів та послаблює контроль за фінансовими потоками. Витрати на корупцію закладаються у вартість товарів та послуг, тому корупція призводить до підняття цін. Такий стан речей ніяк не корелюється з економічними законами, веденням бізнесу та не сприяє добросовісній конкуренції та цивілізованому ринкоутворенню.

Висновки. Вплив корупційної злочинності на економічну безпеку держави в умовах воєнного стану (бойових дій, окупації територій, ракетно-дроново-бомбових атак та знищення мирних українців й інфраструктури) має суттєвий вплив цю сферу злочинної діяльності. Корупція тісно взаємопов'язана з економічними процесами, які відбуваються в державі, оскільки поганий стан економіки, до прикладу у 2024 році міжнародна дотація бюджету складала 73%, створює сприятливі умови для поширення корупції, при цьому остання погіршує економічний розвиток, сповільнює інвестиції та призводить до неефективного розподілу ресурсів. Усі зароблені кошти держава вимушена спрямовувати на сектор оборони, а освіту, медицину й пенсії фінансує за гроші, які

надають міжнародні партнери, а тому корупційна складова підриває довіру до держави через зниження інвестицій, відтоку іноземного капіталу, зменшення фінансової допомоги, припинення гуманітарної допомоги та постачання озброєння та боєприпасів. Саме економічна нерозвиненість або занепад, що проявляється у нівелюванні ринкових механізмів формування економіки, неефективності здійснення державної економічної політики у зовнішньоекономічній, фінансовій, банківській діяльності, непрозорому бюджетоутворенню і нецільового використання коштів з нього, призводить до корупційної злочинності, зокрема організованої її складової. Водночас, реалізація різних державних проєктів приваблює злочинні мережі з метою заволодіння коштами державного та місцевих бюджетів. Україна в період війни має тенденцію до росту корупції в окремих галузях економіки. Особливо це стосується великих будівельних проєктів та відновлення зруйнованої інфраструктури, помешкань громадян та об'єктів соціального призначення (дитячі садочки, школи, лікарні). Зменшення надходження міжнародної допомоги, скорочення бюджетних ресурсів, фінансування бюджету за рахунок емісії, зниження інвестиційної привабливості, негативний вплив на легальний бізнес та розвиток тіньової економіки, зростання цін на товари й послуги, зниження рівня життя, зростання безробіття, скорочення соціальний програм та виплат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України від 20.06.2022 року № 2322-IX «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки» URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2322-20/print.
2. Корупція під час війни. Хто винен та як запобігти? URL.: https://phm.gov.ua/?p=215359.
3. Операція «Мідас»: викрито високорівневу злочинну організацію, що діяла у сфері енергетики. URL.: https://nabu.gov.ua/news/operatciia-midas-vykryto-vysokorivnevu-zlochynnu-organizatciiu-shcho-diiala-u-sferi-energetyky.
4. Сприйняття загрози корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під час війни: веб-сайт. URL: https://dif.org.ua/article/spriynyattya-zagrozi-koruptsii-gromadyanami-otsinka-vladi-ta-vimogi-do-zmin-pid-chas-viyni (дата звернення: 20.11.2023).
5. Стан корупції в Україні 2023: сприйняття, досвід, ставлення: веб-сайт. URL: https://engage.org.ua/stan-koruptsii-v-ukraini-2023-spryjniattia-dosvid-stavlennia.
6. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL.: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037.
7. 71% українців вважають, що рівень корупції зріс після початку повномасштабної війни (ОПИТУВАННЯ). URL.: https://www.argumentua.com/novini/71-ukraintsiv-vvazhayut-shcho-riven-koruptsii-zris-pislya-pochatku-povnomasshtabnoi-viini-opi.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Расюк Е., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 343.4
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.28

ГАРМОНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЗІ СТАНДАРТАМИ ЄС У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Семчук Н.О.,
кандидатка юридичних наук,
старша наукова співробітниця
відділу проблем кримінальної юстиції та кримінології
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-9357-9108

Семчук Н.О. Гармонізація кримінального законодавства України зі стандартами ЄС у сфері захисту персональних даних.

Статтю присвячено дослідженню ролі та місця кримінального права у системі забезпечення загального рівня захисту персональних даних в Україні в умовах євроінтеграційних процесів.

Актуальність теми зумовлена необхідністю приведення вітчизняного законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу, зокрема, Регламенту (ЄС) 2016/679 (GDPR).

Дослідження ґрунтується на комплексному аналізі правової природи персональних даних як самостійного об'єкта правової охорони. Автор наголошує, що для отримання статусу країни з адекватним рівнем захисту даних Україна має продемонструвати наявність не лише адміністративних, а й дієвих кримінально-правових механізмів. У межах дослідження проаналізовано положення статті 45 GDPR, яка визначає критерії оцінки правової системи третіх країн, включаючи роль кримінального права та доступ публічної влади до даних. Особливу увагу приділено критичному аналізу чинної статті 182 Кримінального кодексу України. Доведено, що її диспозиція, орієнтована на захист «недоторканності приватного життя», не повною мірою охоплює специфіку правопорушень у сфері захисту персональних даних, що створює розрив між українським правом та міжнародними стандартами. Розробляючи диспозицію запропонованої статті 182-1 КК України, автор пропонує запровадити санкції за незаконне транскордонне передання даних та протиправну торгівлю персональними даними.

У своїй роботі автор порівнює досвід Польщі та Південної Кореї у сфері захисту даних. Наприклад, у Польщі кримінальні покарання прописані прямо в профільному законі, а корейська модель, яку Євросоюз визнав однією з найкращих у світі, вдало поєднує спеціальний закон та норми Кримінального кодексу.

Аналізуючи українські реалії, автор зауважує, що сучасні ініціативи (зокрема, законопроєкт № 8153) роблять великий акцент на збільшенні штрафів, але не приділяють уваги змінам до кримінального законодавства. Тому в статті пропонується доповнити Кримінальний кодекс України новою статтею 182-1. Такий крок допоможе створити дійсно надійну систему захисту даних, яка відповідатиме європейським стандартам і допоможе Україні інтегруватися до ЄС.

Ключові слова: персональні дані, кримінальне право, GDPR, євроінтеграція, захист приватності, адекватний рівень захисту, стаття 182 КК України, законопроєкт № 8153, міжнародний досвід.

Semchuk N.O. Harmonization of Ukraine's criminal legislation with EU standards in the field of personal data protection.

The article is devoted to the study of the role and place of criminal law in the system of ensuring a general level of personal data protection in Ukraine amidst European integration processes.

The relevance of the topic is driven by the necessity of aligning national legislation with European Union standards, particularly Regulation (EU) 2016/679 (GDPR). The study is based on a comprehensive analysis of the legal nature of personal data as an independent object of legal protection. The author

emphasizes that to obtain the status of a country with an adequate level of data protection, Ukraine must demonstrate the presence of not only administrative but also effective criminal law mechanisms.

As part of the research, the provisions of Article 45 of the GDPR, which defines the criteria for assessing the legal systems of third countries – including the role of criminal law and public authorities' access to data – are analyzed. Particular attention is paid to a critical analysis of the current Article 182 of the Criminal Code of Ukraine. It is proven that its disposition, focused on protecting the «inviolability of private life,» does not fully encompass the specifics of personal data protection offenses, creating a gap between Ukrainian law and international standards.

Developing the disposition for the proposed Article 182-1 of the Criminal Code of Ukraine, the author suggests introducing sanctions for illegal cross-border data transfer and the unlawful trade of personal data.

In this work, the author compares the experiences of Poland and South Korea in the field of data protection. For instance, in Poland, criminal penalties are prescribed directly within the specialized law, while the Korean model – recognized by the European Union as one of the best in the world – successfully combines a special act with the norms of the Criminal Code.

Analyzing Ukrainian realities, the author notes that current initiatives (specifically Draft Law No. 8153) place significant emphasis on increasing fines but neglect changes to criminal legislation. Therefore, the article proposes supplementing the Criminal Code of Ukraine with a new Article 182-1. This step will help create a truly reliable data protection system that meets European standards and facilitates Ukraine's integration into the EU.

Key words: personal data, criminal law, GDPR, European integration, privacy protection, adequate level of protection, Article 182 of the CC of Ukraine, Draft Law No. 8153, international experience.

Постановка проблеми. У контексті європейської інтеграції Україна має забезпечити рівень захисту персональних даних, еквівалентний стандартам ЄС, зокрема таким, що були покладені в основу Імплементаційного рішення Комісії (ЄС) 2022/254 [1] щодо визнання належного рівня захисту в Республіці Корея. Важливою складовою такого рівня є не лише наявність ефективних адміністративних та регуляторних механізмів, а й дієва система кримінально-правових санкцій, здатних забезпечити реальну превенцію найбільш небезпечних порушень у сфері обробки персональних даних.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану кримінально-правового регулювання відносин у сфері захисту персональних даних, виявлення прогалин у чинному законодавстві України та розробка пропозицій щодо вдосконалення норм Кримінального кодексу в умовах євроінтеграції

Стан опрацювання проблематики. В зв'язку з тим, що зараз формується новий підхід до відповідальності за порушення у сфері захисту персональних даних, заснований на побудові комплексної міждисциплінарної системи їх захисту, це питання поки що є мало дослідженим. Питанню приділяли увагу, зокрема, О. Братасюк [2, с. 42], А.В. Кебус [3, с. 52], О. А.Трегуб, Т. С. Гудіма [4, с. 50], Б. Якименко [5, с. 68], Н. Ментюх, О. Шевчук [6, с. 4] та ін. Проте ця проблематика потребує новітніх підходів, відповідної аналітики, та розробки нових механізмів застосування як на рівні законодавства, так і на рівні теорії.

Виклад основного матеріалу. Основним нормативно-правовим актом Європейського Союзу у сфері захисту персональних даних, який встановлює уніфіковані вимоги в межах Європейського Союзу та Європейської економічної зони, є Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту і Ради від 27 квітня 2016 року «Про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних та про вільний рух таких даних і про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних)» (далі – GDPR). Відповідно до GDPR, зокрема, пунктів 104 і 105 преамбули, статей 5–7, 9, 45–47, 49 [7], держава, яка не є членом Європейського Союзу (у випадку України є кандидатом у члени), може отримати статус країни, що забезпечує належний (адекватний) рівень захисту персональних даних, і до якої персональні дані можуть вільно передаватися з території Європейського Союзу одразу після ухвалення такого рішення, без очікування повного членства.

Стаття 45 GDPR визначає параметри, за якими Україна могла б отримати рішення про адекватний рівень захисту персональних даних ще до повного завершення процедури вступу до ЄС [7]. Такі параметри включають, серед іншого: верховенство права, повагу до прав людини та основоположних свобод, відповідне законодавство як загального, так і галузевого характеру, зокрема, у сфері публічної безпеки, оборони, національної безпеки та кримінального права, а також доступ

органів публічної влади до персональних даних, разом із практикою застосування такого законодавства, правилами захисту даних тощо.

В даній статті ми обмежимося лише положеннями щодо безпосереднього захисту персональних даних за допомогою кримінально-правових засобів. Питання ролі кримінального права в забезпечення кібербезпеки, публічної безпеки, оборони, національної безпеки та ін. в аспекті можливого отримання Україною імплементаційного рішення Комісії ЄС щодо визнання належного рівня захисту, будуть висвітлені в наступних роботах.

Ухвалення рішень про адекватність вирішальне значення має не формальне існування кримінально-правових заборон, а їхня спроможність забезпечити реальний стримуючий ефект. Саме тому в Імплементаційному рішенні Комісії (ЄС) 2022/254 [1] детально аналізуються не лише види санкцій, а й фактична практика їх застосування, кількість накладених штрафів, кримінальних проваджень, масштаб покарань та коло суб'єктів, до яких вони застосовуються.

Кримінальне право в цьому контексті розглядається як дієвий інструмент, який гарантує, що найбільш небезпечні порушення не можуть бути зведені лише до адміністративного правопорушення або фінансового ризику для бізнесу.

В Україні всі правопорушення щодо захисту персональних даних, за які передбачена кримінальна відповідальність, містяться в Кримінальному кодексі [8]: ст. 182, 361-2, 362. Закон забороняє: незаконний збір, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконне її змінення; несанкціоновані дії з інформацією, що обробляється в комп'ютерах та електронно-обчислювальних машинах [8], а також адміністративна відповідальність за ст. 188-39–188-40 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Для ілюстрації того, як вирішуються питання кримінальних санкцій за порушення у галузі захисту персональних даних всередині ЄС, можна взяти приклад Польщі. Основним нормативним актом Польщі у сфері захисту персональних даних є GDPR [7]. Проте деякі додаткові та специфічні положення регулюються окремим національним законом. «Закон Польщі про захист персональних даних» (далі – Закон Польщі) містить 176 статей [9]. Статті Закону Польщі не мають заголовків, але поділені на 14 розділів: загальні положення, призначення інспектора з питань захисту персональних даних, умови та порядок акредитації органів сертифікації, розробка та затвердження кодексів поведінки, умови акредитації суб'єкта контролю за дотриманням кодексів, керівник офісу, провадження у справах про порушення правил захисту персональних даних, європейська адміністративна співпраця, моніторинг дотримання положень щодо захисту персональних даних, цивільна відповідальність і судочинство, положення про адміністративні та кримінальні санкції, перехідні та адаптаційні положення, заключні положення.

В контексті кримінального права, Закон Польщі [9] в ст. 107 передбачає відповідальність для тих, «хто обробляє персональні дані, хоча така обробка не є допустимою або особа не уповноважена на їх оброблення». Якщо діяння, стосується даних, що розкривають расове або етнічне походження, політичні погляди, релігійні чи світоглядні переконання, належність до професійних спілок, генетичних даних, біометричних даних, що обробляються з метою однозначної ідентифікації фізичної особи, даних, що стосуються стану здоров'я, сексуального життя або сексуальної орієнтації, покарання буде вищим.

Натомість, відповідно до імплементаційного рішення Комісії (ЄС) 2022/254 (п. 126-128) [1] в Кореї кримінально-правові норми щодо захисту персональних даних містяться в кількох документах. В першу чергу це базовий Закон Кореї про захист персональної інформації, який встановлює кримінальне покарання за: використання персональних даних або передання таких даних третій стороні без необхідної згоди; обробка чутливої інформації всупереч забороні, встановленій статтею 23(1) цього Закону; недотримання вимог безпеки, що призвело до втрати, викрадення, розголошення, підроблення, зміни або пошкодження персональних даних; невжиття необхідних заходів щодо виправлення, видалення або призупинення обробки персональних даних; а також незаконне передання персональних даних до третьої країни.

Окрім кримінальних санкцій, передбачених Законом Кореї про захист персональної інформації, неправомірне використання персональних даних може також становити склад кримінального правопорушення відповідно до Кримінального кодексу. Це стосується, зокрема, порушення таємниці листування, документів або електронних записів (стаття 316), розголошення інформації, що становить професійну таємницю (стаття 317), шахрайства з використанням комп'ютерів (стаття 347-2), а також привласнення майна та зловживання довірою (стаття 355) [1].

Проаналізувавши в сукупності різноманітні заходи забезпечення виконання положень про захист персональних даних, у тому числі санкції, Комісія доходить висновку, що корейська система забезпечує ефективне застосування правил захисту персональних даних на практиці, тим самим гарантуючи рівень захисту, який за своєю суттю є еквівалентним рівню, передбаченому в ЄС.

Система захисту персональних даних в Україні наразі зосереджена в межах ст. 182 КК України («Порушення недоторканності приватного життя»), тобто фокусується на «втручанні в особисте життя», тоді як сучасні процеси вимагають додаткового захисту власне самих процесів обробки [8].

У кримінальному праві України об'єктом охорони залишається переважно приватне життя особи, тоді як у європейській та корейській моделях сам порядок обробки персональних даних визнається самостійною правовою цінністю. Порушення процедур збору, зберігання, доступу, передачі чи знищення персональних даних визнається суспільно небезпечним навіть за відсутності безпосереднього втручання в інтимну сферу життя особи. Саме такий підхід відповідає логіці GDPR [7], у якому законність процесу обробки є первинною умовою допустимості будь-якої подальшої роботи з даними.

Особливістю сучасних порушень у сфері персональних даних є те, що вони найчастіше пов'язані не з діями окремих осіб, а з системними зловживаннями в межах великих організацій – державних органів, банків, телекомунікаційних операторів, IT-компаній, маркетингових платформ. У таких випадках адміністративні штрафи нерідко сприймаються як прийнятні операційні витрати. Лише загроза персональної кримінальної відповідальності посадових осіб здатна змінити управлінську поведінку та стимулювати реальні інвестиції в кібербезпеку, комплаєнс та внутрішні механізми контролю. Без кримінальної відповідальності адекватний рівень захисту неможливий концептуально.

У цьому сенсі кримінальне право забезпечує, щоб порушення, які виходять за межі звичайних регуляторних відхилень і набувають ознак зловживання владою, умисного ігнорування закону або системної експлуатації персональних даних, отримували найвищий рівень державної реакції. Без такого елементу система не може вважатися повною та здатною гарантувати «еквівалентний» рівень захисту у розумінні статті 45 GDPR [7].

Проте специфіка складу цього кримінального правопорушення суттєво відрізняється від міжнародних стандартів захисту даних за суб'єктними та об'єктивними ознаками. Водночас проєкт Закону №8153 [10], пропонуючи революційне збільшення фінансових санкцій у ст. 59, ігнорує кримінально-правовий аспект, та не пропонує відповідних змін до кримінального законодавства.

У практиці Європейської Комісії адекватність не зводиться до наявності формально правильного законодавства або системи адміністративних штрафів, а передбачає існування повного спектра засобів примусу, які дозволяють диференціювати відповідальність залежно від тяжкості діяння. Якщо правопорушення у сфері обробки персональних даних можуть тягнути за собою виключно адміністративні чи цивільно-правові наслідки, то держава фактично прирівнює системні, умисні та масштабні зловживання до технічних або процедурних помилок, що суперечить принципу пропорційності та ідеї стримувального ефекту санкцій.

Адміністративні штрафи, навіть надзвичайно високі, залишаються інструментом регуляторного впливу, а не виразом найвищого ступеня державного осуду. Вони ефективні щодо порушень комплаєнс-характеру, але принципово недостатні для реагування на умисну торгівлю базами даних, масові витоки, саботаж перевірок наглядового органу, приховування інцидентів безпеки чи незаконну транскордонну передачу даних у юрисдикції з нижчим рівнем захисту. За відсутності кримінально-правових санкцій такі дії залишаються у площині допустимого «регуляторного ризику», що підриває саму ідею особливої цінності персональних даних як об'єкта правової охорони.

Саме тому в імплементаційних рішеннях Комісії ЄС кримінальне право розглядається як структурний елемент системи адекватності, а не як факультативне доповнення. Корейський приклад демонструє, що наявність кримінальних норм у базовому законі про захист персональних даних та в Кримінальному кодексі стала одним із аргументів на користь визнання її системи «по суті еквівалентною» європейській. Це означає, що адекватність оцінюється не лише через регуляторні механізми, а через спроможність держави застосувати найсуворіші засоби юридичного примусу у випадках грубих та умисних посягань на режим обробки даних.

За відсутності кримінального блоку конструкція адекватності є асиметричною: вона має превентивний і компенсаційний рівні (адміністративна та цивільна відповідальність), але позбавлена

карального рівня, який у теорії права є необхідним для завершеності механізму правового захисту. Така система є функціонально неповною. Без кримінально-правового компонента «адекватність» перетворюється з комплексної правової категорії на суто регуляторний стандарт.

Враховуючи викладене, наразі, для інтеграції в ЄС, Україні потрібно суттєво змінити підхід до санкцій за порушення у сфері захисту персональних даних. Вдалим кроком в цьому напрямку може стати доповнення Кримінального кодексу України ст. 182-1, для протидії порушенням у сфері обробки персональних даних, яка вбере в себе кращі зарубіжні (зокрема, польські та корейські) надбання.

Об'єктом ст. 182-1 має стати насамперед встановлений порядок обігу інформації, адже в ряді випадків інформація, зібрана з порушеннями (наприклад, без дотримання механізму згоди або поєднана з незаконною транскордонною передачею) може не бути строго конфіденційною або у випадках, коли приватність особи ще не порушена, але її дані вже незаконно передані в базу маркетингової компанії.

«Порядок обробки персональних даних» доцільно розглядати як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони, відмінний від приватності та недоторканності особистого життя. Йдеться не лише про охорону інтересів конкретної фізичної особи, а про захист публічно значущого правового режиму обігу персональних даних як елементу правопорядку в цифровому суспільстві. Такий порядок охоплює встановлену законом сукупність принципів, процедур і гарантій обробки даних (законність, цільове обмеження, мінімізація, безпека, прозорість, контрольованість, підзвітність), порушення яких саме по собі створює суспільну небезпеку незалежно від того, чи настало вже безпосереднє втручання у приватне життя конкретної особи. У цьому сенсі шкода завдається не лише індивідуальним правам, а й довірі до інформаційних систем, державних реєстрів, цифрової економіки та механізмів правового регулювання загалом.

У такій концепції кримінальне право захищає не лише результат (приватність), а процес, тобто легальну архітектуру обробки персональних даних. Це відповідає підходу GDPR, де центральним є не тільки захист суб'єктивного права, а забезпечення системної відповідності всіх операцій з даними встановленим правилам. Отже, визнання «порядку обробки персональних даних» самостійним об'єктом кримінально-правової охорони дозволяє обґрунтувати криміналізацію діянь, що посягають на сам механізм правомірного обігу даних, та наближає українську модель до європейської концепції «процесуальної» охорони персональних даних як фундаментального елементу правової держави.

Нова стаття має бути спрямована власне на захист порядку обробки персональних даних від порушень з боку в першу чергу великих компаній та їх службових осіб. Найбільші витоки даних стаються через зловживання доступом у державних реєстрах або великих корпораціях. Посилена відповідальність у ч. 3 запропонованої ст. 182-1 стимулюватиме бізнес інвестувати в кібербезпеку.

Додатково варто відзначити, що Згідно з GDPR, наглядовий орган повинен мати ефективні повноваження для розслідування. Якщо особа, яка обробляє дані, не лише порушує правила, а й свідомо перешкоджає перевірці (не надає доступ до серверів, приховує факт витоку, ігнорує вимогу про видалення незаконно отриманих даних), це свідчить про високий ступінь суспільної небезпеки та прямий умисел на приховування правопорушення. Тому кримінальне право має стати гарантом виконання регуляторних рішень, а кримінальна відповідальність за невиконання розпоряджень перевіряючих є критичною для визнання України країною з адекватним рівнем захисту персональних даних.

В диспозиції даної статті має бути звернуто особливу увагу на протидію незаконній обробці персональних даних, що полягає у їх збиранні, зберіганні, використанні, поширенні або наданні доступу до них всупереч вимогам законодавства, а так само незаконній транскордонній передачі персональних даних, що заподіяли істотну шкоду правам, свободам чи інтересам особи. Кваліфікованим видом даного кримінального правопорушення можуть бути ті самі дії, вчинені щодо персональних даних про расове або етнічне походження, політичні, релігійні чи світоглядні переконання, членство в професійних спілках, генетичних, біометричних даних, даних про стан здоров'я, сексуальне життя або сексуальну орієнтацію особи (чутливі персональні дані). А особливо кваліфікованим пропонується вважати дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з умисним невиконанням законних розпоряджень чи

вимог посадової особи, яка здійснює контроль за дотриманням законодавства про захист персональних даних, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Висновки. Для України як держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу питання кримінально-правового захисту персональних даних набуває не лише внутрішньо-правового, а й міжнародно-правового значення. Йдеться не просто про модернізацію національного законодавства, а про здатність української правової системи продемонструвати Європейській Комісії наявність цілісного, багаторівневого та ефективного механізму примусу, порівнюваного з тим, який функціонує в державах-членах ЄС та країнах, визнаних такими, що забезпечують адекватний рівень захисту.

Сучасна модель кримінально-правового захисту в Україні, яка базується переважно на ст. 182 КК України, не охоплює всього спектру правопорушень у сфері захисту персональних даних. Існуючий склад кримінального правопорушення («Порушення недоторканності приватного життя») за своїм суб'єктним та об'єктивним змістом є вужчим, ніж вимоги європейських стандартів, що може стати перешкодою для визнання Україною статусу країни з адекватним рівнем захисту даних.

Аналіз законопроєкту № 8153 свідчить про спробу радикально посилити адміністративні санкції, проте повна відсутність пропозицій щодо модернізації Кримінального кодексу створює системний розрив. Досвід Польщі та Кореї демонструє, що кримінальне право є невід'ємним елементом системи «адекватності» захисту. Корейська модель, яку Комісія ЄС визнала еквівалентною європейській, є успішним прикладом такої конвергенції.

Тому деталізація кримінальної відповідальності за порушення процедур обробки даних шляхом доповнення Кримінального кодексу України новою статтею 182-1 є важливим кроком для забезпечення системності кримінальних покарань в сфері персональних даних, що відповідатиме статусу України як кандидата на вступ до ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. On the adequate protection of personal data by the Republic of Korea under the Personal Information Protection Act (notified under document C(2021) 9316) : Commission Implementing Decision (EU) 2022/254 of 17 December 2021. *Official Journal of the European Union*. 2022. URL: http://data.europa.eu/eli/dec_impl/2022/254/oj (дата звернення: 29.01.2026).
2. Bratasyuk O. Legal basis of personal data protection in Ukraine and Germany: organizational and managerial aspect. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. No. 1. P. 42–49. DOI: https://doi.org/10.61345/1339-7915.2023.1.5.
3. Кебус А.В. Кримінально-правовий захист персональних даних відповідно до законодавства України та держав Європейського Союзу. *Modern scientific journal*. 2023. № 2(2). С. 52–60. DOI: https://doi.org/10.36994/2786-9008-2023-2-7.
4. Трегуб О.А., Гудіма Т.С. Посилення захисту персональних даних в Україні у контексті зовнішньоекономічної діяльності. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2023. № 14. С. 50–57. DOI: https://doi.org/10.32782/2616-7611-2023-14-08.
5. Yakymenko B. Formation of the institute of personal data protection and experience of its implementation in the countries of the EU. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2023. Vol. 28, no. 3. P. 68–79. DOI: https://doi.org/10.56215/naia-herald/4.2023.68.
6. Mentukh N., Shevchuk O. Protection of information in electronic registers: Comparative and legal aspect. *Law, Policy and Security*. 2023. Vol. 1, no. 1. P. 4–17. URL: https://lpas.com.ua/web/uploads/pdf/Law,%20Policy%20and%20Security_1(1)__2023-4-17.pdf (дата звернення: 29.01.2026).
7. General Data Protection Regulation: Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. *Official Journal of the European Union*. 2016. L 119. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj (дата звернення: 29.01.2026).
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 29.01.2026).

9. O ochronie danych osobowych: Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. *Dz.U. 2018 poz. 1000*. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001000 (дата звернення: 27.01.2026).

Про захист персональних даних: проект Закону України від 25.10.2022 № 8153. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40700 (дата звернення: 27.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Семчук Н.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.4
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.29

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВА НА ЗАХИСТ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Сідєльніков А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Міжнародного науково-технічного університету
імені академіка Юрія Бугая
ORCID: 0009-0003-3065-4582
e-mail: artem.sidelnikov@gmail.com

Сідельніков А.В. Конституційні засади кримінально-правової охорони права на захист в Україні та країнах Європейського Союзу.

У статті здійснено компаративний аналіз конституцій низки країн Європейського Союзу в контексті гарантування реалізації права людини на професійну правову допомогу. Особливу увагу приділено таким фундаментальним аспектам, як право на вільний вибір захисника у кримінальному провадженні та інститут надання безоплатної правової допомоги для вразливих категорій громадян. У процесі дослідження з'ясовано суттєві відмінності у концептуальних підходах держав-членів ЄС щодо визначення змісту цього права на конституційному рівні, а також виявлено специфічні особливості криміналізації суспільно-небезпечних діянь, що посягають на це право. Автором розкрито сучасний стан наукової розробки даної проблематики, проаналізовано ключові доктринальні підходи у вітчизняній та закордонній правовій думці. Право на захист є фундаментальним міжнародно-правовим стандартом, закріпленим у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Особливий акцент зроблено на положеннях Європейської конвенції з прав людини, яка разом із Конституцією України формує цілісний каркас правового статусу особи у сучасному кримінальному процесі. У системі конституційно-правових гарантій права на захист закладено базові засади, які згодом конкретизуються та набувають практичного змісту у нормах кримінального процесуального та матеріального законодавства. Встановлено, що створення ефективної моделі кримінально-правової охорони права на захист є критично важливим для запобігання правопорушенням у сфері правосуддя. Така модель ґрунтується на синергії положень основних законів, спеціального законодавства та на обов'язковому врахуванні прецедентної практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), зокрема щодо тлумачення статті 6 Конвенції.

Констатовано, що кримінальна відповідальність за грубі порушення права на захист, вчинені посадовими особами держави, виступає як гарантія дотримання цього права. Дослідження показало, що кримінальні закони більшості країн Європейського Союзу переважно не містять окремої норми про відповідальність саме за порушення права на захист. Натомість такі діяння службових осіб, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, кваліфікуються як зловживання владою або службовим становищем.

Ключові слова: право на правову допомогу, право на захист, вільний вибір захисника, безоплатна правова допомога, конституційні гарантії, Європейський Союз, кримінальне провадження, практика ЄСПЛ, кримінальна відповідальність, зловживання повноваженнями.

Sidelnikov A.V. Constitutional foundations of criminal law protection of the right to defense in Ukraine and European Union countries.

The article provides a comparative analysis of the constitutions of several European Union countries in the context of guaranteeing the realization of the human right to professional legal assistance. Particular attention is paid to such fundamental aspects as the right to free choice of defense counsel in criminal proceedings and the institution of providing legal aid for vulnerable categories of citizens. The study reveals significant differences in the conceptual approaches of the EU member states regarding the

definition of the content of this right at the constitutional level, as well as identifies specific features of the criminalization of socially dangerous acts that infringe upon this right.

The author explores the current state of scholarly research on this issue, analyzing key doctrinal approaches in domestic and foreign legal thought. The right to defense is a fundamental international legal standard enshrined in the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights. Particular emphasis is placed on the provisions of the European Convention on Human Rights, which, together with the Constitution of Ukraine, forms an integrated framework for the legal status of an individual in modern criminal proceedings.

Within the system of constitutional and legal guarantees of the right to defense, basic principles are established, which are subsequently specified and acquire practical content in the norms of criminal procedural and substantive law. It is established that creating an effective model of criminal law protection of the right to defense is critical for preventing offenses in the field of justice. Such a model is based on the synergy of constitutional provisions, special legislation, and, crucially, on the mandatory consideration of the case law of the ECHR, particularly regarding the interpretation of Article 6 of the Convention.

It is stated that criminal liability for gross violations of the right to defense committed by state officials acts as a guarantee of compliance with this right. The study demonstrates that the criminal laws of most European Union countries generally do not contain a separate specific provision on liability for the violation of the right to defense. Instead, such acts by officials, if they result in serious consequences, are qualified as abuse of power or office.

Key words: right to legal assistance, right to a defense, free choice of counsel, legal aid, constitutional guarantees, European Union, criminal proceedings, ECHR case law, criminal liability, abuse of authority.

Постановка проблеми. Право на захист становить одну з основоположних засад справедливого судового розгляду. Воно закріплене у таких міжнародно-правових актах, як: Загальна декларація прав людини (ст.11), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 11, ч. 3 ст. 14), Європейська конвенція з прав людини (ст.6) та Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (п.93). Відповідно до ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 р., «кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту» [1]. У п. 3 (с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. передбачено, що: «Кожний обвинувачений у скоєнні кримінального злочину має право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя» [2]. Схожа норма міститься у п. 4 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. Згадані міжнародно-правові акти є частиною національного законодавства України. Право на захист визнано елементом комплексного права на судовий захист, яке також охоплює доступність правосуддя, справедливість правосуддя, повне й ефективне поновлення у правах, право на оскарження судового рішення, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, публічність судового розгляду тощо [3, с.183].

Одним з загально-правових принципів криміналізації суспільно-небезпечних діянь, визначених в ч. 1 ст. 3 КК визнається принцип конституційної адекватності, який полягає в тому, що законодавчі новели, в тому числі і кримінально-правові, повинні ґрунтуватися на положеннях, що містяться в Конституції України [4, с. 211; 5, с. 22]. Це питання це має суттєве значення, оскільки кримінальне право ж покликане охороняти притаманними йому методами встановлені Конституцією України законні права і свободи людини від злочинних посягань [6, с. 21]. У вітчизняній юридичній літературі неодноразово наголошувалося на перетині низки конституційно-правових деліктів і видів кримінальних правопорушень, з огляду на збіг диспозицій окремих норм конституційного і кримінального права [7, с. 666]. Зазначене стає поштовхом для наукового аналізу взаємозв'язку та співвідношення конституційно-правового делікту та кримінального правопорушення [8].

Мета статті – на підставі компаративного аналізу співвідношення положень Конституції України та конституцій низки країн Європейського Союзу, які гарантують реалізацію та дотримання права людини на правову допомогу (зокрема, на вільний вибір захисника в кримінальному про-

вадженні, надання правової допомоги безоплатно) з'ясувати рівень взаємозв'язку цих положень із моделлю кримінально-правової охорони права на захист в Україні та інших країнах.

Стан опрацювання проблематики. Порівняльний аналіз кримінально-правової охорони права на захист був предметом наукових розробок М.І. Хавронюка, М.О. Спірідонова, Т.Є. Колягіної, Л.В. Трушківської, М.В. Шепітька та інших. Здійснивши компаративний аналіз кримінального законодавства інших країн, М.О. Спірідонов дійшов висновку, що в кримінально-правовій системі України використано специфічний засіб забезпечення охорони права на захист: створення спеціальної норми про відповідальність за його грубе порушення. Він акцентує, що подібне до передбаченого в ст. 374 КК України правопорушення містить лише КК Іспанії (вчинене службовою особою порушення або створення перешкод для здійснення права затриманого чи засудженого на присутність адвоката, або докладання зусиль чи сприяння тому, щоб ця особа відмовилась від участі адвоката). Автор вважає, що «у більшості держав, закони яких було досліджено, для охорони права на захист може бути застосовано лише загальні норми про кримінальну відповідальність за злочини службових осіб – невиконання ними посадових обов'язків (наприклад, ненадання захисника), перевищення повноважень (наприклад, заборона доступу захиснику до обвинуваченого). У законодавстві деяких країн (зокрема Литовської Республіки) порушення права на захист передбачене як злочин проти міжнародного гуманітарного права» [9, с. 7]. Утім, М.І. Хавронюк висловив думку, що порушення права на захист є різновидом зловживання, відповідальність за яке передбачена ст. 228 КК Литви [10, с. 865] Також М.В. Шепітько, провівши аналіз злочинів проти правосуддя за кримінальним законодавством інших країн, визначив типові з них[1], серед яких спеціальна норма про незаконні дії щодо порушення права на захист не згадується [11, с. 162]. На підставі огляду кримінально-правових актів низки європейських країн (зокрема Франції, Німеччини, Польщі, Бельгії, Болгарії, Данії, Австрії, Швеції, Іспанії та Сан-Маріно), інші вітчизняні дослідники (О.О. Житний, М. Спірідонов, А. Васильєв) дійшли до узагальнюючого висновку, що включення в правові механізми забезпечення права на захист забороняючих кримінально-правових норм, якими криміналізовані істотні порушення посадовими особами або іншими особами права на захист не є загально-визнаним кроком. Водночас вони підтвердили певну змістовну схожість між ст. 347 КК України та ст. 537 КК Іспанії [12, с.196].

Утім, проведений порівняльний аналіз був зфокусований переважно на положеннях кримінального законодавства, тоді як конституційно-правові гарантії права на захист в інших правових системах не стали безпосереднім предметом дослідження. Серед українських науковців, ймовірно, лише М.І. Хавронюк акцентував увагу на необхідності попереднього аналізу базових кримінально-правових положень, закріплених у конституціях інших держав, перед тим як переходити безпосередньо до вивчення змісту їхніх кримінальних законів [10, с. 74]. Усі конституційні положення автор запропонував поділяти за змістом на такі, що стосуються: 1) принципів кримінального права; 2) інших загальних положень кримінального права; 3) покарання та інших кримінально-правових заходів; 4) криміналізації тих чи інших діянь; 5) амністії, помилування та припинення переслідування; 6) імунітету та інших особливостей кримінальної відповідальності вищих посадових осіб [10, с. 94]. У межах аналізу конституційних приписів щодо криміналізації діянь в основних законах таких країн, як Австрія, Франція, Естонія, Болгарія, Греція, Литва, Італія, Туреччина, Португалія, Угорщина, Хорватія, Швейцарія, Іспанія, Данія, Молдова та Кіпр, вченим не встановлено вимоги криміналізації безпосередньо порушення права на захист в конституціях цих країн.

Виклад основного матеріалу. Стаття 59 Конституції України проголошує право кожного на правову допомогу та вільний вибір захисника своїх прав, а ст. 63 Конституції України закріплює право на захист підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного. Забезпечення обвинуваченому

[1] До типових злочинів віднесено: 1) неправдиве повідомлення про вчинення злочину, симуляція злочину, неповідомлення про вчинення (тяжкого) злочину та фальсифікація доказів; 2) неправдиве обвинувачення, лжесвідчення, лжеприсяга та інші неправдиві заяви; 3) злочини, пов'язані із прийняттям незаконних рішень (незаконне затримання або арешт, примушування давати показання, відмова від здійснення правосуддя, постановлення неправдивого судового рішення); 4) корупційні злочини осіб, що здійснюють правосуддя; 5) погроза або насильство проти учасників провадження, а також посягання на їх власність; 6) перешкоджання відправленню правосуддя, неявка та наклеп; 7) втеча з місця позбавлення волі, звільнення особи, яка відбуває покарання, та приховування злочину; 8) інші злочини на стадії виконання судового рішення або вироку (невиконання судового рішення, ухилення від виконання судового рішення, бунт засуджених)

права на захист визнається однією з основних засад судочинства (ст. 129 Конституції України) та загальною засадою кримінального провадження (ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК)). Відповідно до ст. 131-2 Конституції виключно адвокат здійснює захист від кримінального обвинувачення [13]. Отже, право на захист визнано міжнародно-правовим стандартом у галузі прав людини та безпосередньо закреплено в Конституції України. У системі конституційно-правових гарантій права на захист закладено базові засади, які конкретизуються та набувають практичного змісту в положеннях кримінального процесуального та кримінального законодавства. Зміст забезпечення права на захист як загальної засади кримінального провадження розкривається у ст. 20 КПК. Зокрема, це право підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого полягає у наданні йому можливості надавати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення; збирати і подавати докази; брати особисту участь у кримінальному провадженні; користуватись правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК [14]. Ст. 374 Кримінального кодексу України (далі – КК) [15], яка передбачає відповідальність за недопущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого на захист, вчинене слідчим, дізнавачем, прокурором або суддею, спрямована на гарантування охорони права на захист від найбільш небезпечних посягань. Таким чином, ст. 374 КК України виконує важливу функцію охорони цього права [16, с. 59].

З огляду на спільність підходів щодо кримінально-правової охорони права на захист у спеціальних нормах КК України та КК Іспанії, про що йшлося вище, розглянемо особливості конституційно-правових гарантій цього права в Конституції Іспанії. Так, у статті 17.3 гарантується допомога адвоката затриманій особі під час поліцейських та судових дій у порядку, встановленому законом. Своєю чергою, у статті 24 закріплено право особи на захист і допомогу адвоката, право бути поінформованою про висунуте проти неї обвинувачення; право на використання доказів, необхідних для захисту, право не свідчити проти себе, а також право користуватися презумпцією невинуватості [17]. Видається, що ст. 24 Конституції Іспанії більш детально розкриває зміст права на захист порівняно з конституційними положеннями України, які мають більш загальний характер. Утім конституційне закріплення права на захист (ст. 59, ч. 2 ст. 63 та ч. 3 ст. 129 Конституції України) та піднесення цього права до рівня засадничого принципу кримінального судочинства [18, с. 469] свідчить про його виняткове важливе значення. Це цілком відповідає стандартам забезпечення цього права, зокрема в ст. 11 Загальної декларації прав людини, п. 3 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також принципу 17 Зводу принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню у будь-якій формі. Конституційні положення щодо реалізації права на захист уточнюються (тлумачаться) і в рішеннях Конституційного Суду України (Рішення Конституційного Суду України і№ 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 р. (справа про право вільного вибору захисника) [19].

У ст. 537 КК Іспанії передбачена кримінальна відповідальність за порушення гарантованого основним законом країни права на захист, а саме: за перешкоджання реалізації права затриманого чи ув'язненого на адвоката, сприяння відмові від цього права, неінформування належним чином про це право та причини затримання будь-якою посадовою особою або представником влади [20]. Про реальні факти порушення цього права в Іспанії свідчать рішення ЄСПЛ [21].

У Конституції Республіки Польща (далі – Конституція РП) гарантується право кожному, проти кого ведеться кримінальне провадження, на захист на всіх стадіях провадження. Зокрема, може обрати захисника або, на умовах, визначених законом, скористатися послугами захисника, призначеного судом. Кожен вважається невинуватим, доки його вина не буде встановлена остаточним рішенням суду [22]. Це право включає також можливість вибору захисника або право користуватися допомогою призначеного судом адвоката [22].

Це право є не лише фундаментальним принципом кримінального процесу, але й базовим стандартом демократичної правової держави (рішення (вирок) Конституційного Трибуналу Польщі від 17 лютого 2004 р., справа SK 39/02, OTK-A, 2004, № 2, поз. 7) [23]. В польській кримінально-правовій доктрині на перший план виходить не проблема відповідності норм кримінального законодавства положенням Основного Закону країни, а проблематика визначення того, якою мірою положення кримінального процесуального закону щодо моменту набуття права на захист відповідають конституційним нормам. Зокрема, польські дослідники вважають, що Конституція РП

встановлює значно більш ранній момент набуття права на захист, ніж це робить закон, оскільки право на захист визнається від моменту набуття формального статусу підозрюваного, що, однак, не відповідає конституційним стандартам. Відповідно до конституційних положень, це право належить особі вже з моменту здійснення першої процесуальної дії щодо неї. Разом з тим дослідники не бачать перешкод для того, щоб особа, яка є підозрюваною і бажає користуватися допомогою захисника, або ширше – просто своїм правом на захист, могла користуватися цими правами, посилаючись безпосередньо на ст. 42, п. 2 Конституції РП [24, с. 104-105]. Кримінальний кодекс РП не містить спеціальної норми, яка передбачає відповідальність за порушення права на захист. Натомість він передбачає загальну норму про зловживання владою або службовим становищем (ст. 231 КК РП) та ст. 265 КК РП, яка встановлює відповідальність за погрозу або перешкоджання адвокату у виконанні професійних обов'язків. Оцінюючи стан дотримання органами державної влади права на захист Гельсинській фонд з прав людини констатує, що за законом підсудні та затримані мали право будь-коли звертатися до адвоката за власним вибором, а Уряд надавав безоплатну юридичну допомогу малозабезпеченим підсудним на стадії судового розгляду. Утім зафіксовані випадки, коли особи не мали негайного доступу до юридичної допомоги під час першого затримання, або ж існувала практика неналежного інформування затриманих осіб щодо їх прав [25]. Принагідно зауважимо, що подібні випадки зафіксовані в Україні, зокрема у 2023 році, коли правоохоронці, переважно зі Служби безпеки України, затримували цивільних осіб без санкції суду, тримали їх без зв'язку із зовнішнім світом протягом кількох днів, відмовляли їм у доступі до адвоката та відмовлялися розголошувати інформацію їхнім родичам [26]. За даними звітів Держдепартаменту США про практику дотримання прав людини в різних країнах, у 2023 році правозахисники та адвокати з різних країн повідомляли, що ув'язненим та затриманим іноді свавільно відмовляли у доступі до членів родини та адвокатів (зокрема в Туреччині). Так, Інститут демократії Грузії (GDI) наголосив, що в кількох випадках адвокатам не дозволяли зустрічатися із затриманими та не повідомляли їм своєчасно про місцезнаходження затриманих. GDI зазначив, що затриманих навмисно ізолювали в слідчих ізоляторах по всій країні, що перешкоджало забезпеченню ефективного захисту [27].

Отже, право на захист в Україні та Польщі гарантується конституційними нормами та визнається засадою здійснення кримінального судочинства.

У розділі V «Право на судовий та інший правовий захист» Хартії основних прав і свобод Чеської Республіки, яка є складовою її конституційного ладу, гарантується право кожного на правову допомогу в провадженні в судах, інших державних органах або органах публічної адміністрації з самого початку провадження (ч. 2 ст. 37) [28]; на час та можливість підготувати захист і здійснювати його самостійно або через адвоката, у тому числі користуватися послугами адвоката безоплатно у визначених випадках (ч. 2 ст. 40). У випадках, коли за законом обвинувачений повинен мати адвоката, але не звертається до нього, адвокат призначається судом. Отже, Конституція Чеської Республіки гарантує право обвинуваченого на захист через адвоката і передбачає механізм його призначення у випадку, якщо обвинувачений не обрав адвоката самостійно. Представник, який надає правову допомогу, повинен бути незалежним у даній справі та зобов'язаний діяти в інтересах особи, яку представляє [29]. В КК Чехії відсутня окрема норма щодо відповідальності за порушення права на захист [30]. Притягнення до кримінальної відповідальності можливе лише за загальною статтею про зловживання владою посадовою особою (ст. 329 КК Чехії) [30].

Право на захист людини гарантується у ст. 7, 9 та 16 Декларації прав людини і громадянина 1789 р., яка є частиною Конституції Франції. Хоча, жодне положення Конституції 1958 року прямо не гарантує права на захист, у цих статтях наголошується, зокрема, на правових підставах обвинувачення, арешту та затримання, презумпції невинуватості та забезпеченні реалізації цих прав. Конституційна рада Франції витлумачила ці статті як джерело права на справедливий процес, включаючи право на адвоката. У низці рішень Конституційної ради Республіки Франції розтлумачено вказані вище статті, й сформовано, таким чином, основні підходи щодо гарантування та належної реалізації права на захист в контексті статті 16 Декларації 1789 року. Зокрема, визнано право на захист як конституційний припис та підтверджено, що це право застосовується на всіх стадіях процесу (з моменту затримання до апеляції). Звернення до адвоката є конституційним правом, яке контролюється та гарантується Конституційною радою, а принцип вільного доступу особи, яка перебуває під вартою поліції, до адвоката становить основу права на захист, яке здійснюється на етапі розслідування у кримінальному провадженні. У КК Франції також не-

має спеціальної норми щодо кримінально-правової охорони права на захист. Оцінка таких дій здійснюється за ст. 432-1 КК Франції, яка передбачає кримінальну відповідальність за дії особи, яка обіймає державну посаду, що в рамках виконання своїх обов'язків вживає заходів, спрямованих на перешкоджання виконанню закону [31]. У судовій практиці Франції порушеннями права на захист визнаються, зокрема: відсутність адвоката під час утримання під вартою поліцією (присутність адвоката є обов'язковою з початку утримання під вартою, оскільки ст. 63-3-1 КПК Франції передбачає ефективне втручання адвоката). Таке порушення розцінюється як серйозне, враховуючи, що початкові заяви, часто зроблені під тиском або за відсутності адвоката, можуть визначити результат усієї процедури [32]; відмова в доступі до матеріалів справи (право доступу до матеріалів справи є важливим для забезпечення ефективного захисту і гарантується ст. 114 КПК Франції з моменту пред'явлення обвинувального акту), оскільки відсутність своєчасного доступу до матеріалів є порушенням рівності сторін. Не знаючи змісту матеріалів справи, адвокат не може оскаржити докази або розробити адекватну стратегію захисту тощо [32]

Як і у Франції, кримінальні закони Італії, Бельгії, Швеції та Німеччини також не містять спеціальних норм, що передбачають відповідальність за порушення права на захист. Конституції цих держав, з різним ступенем деталізації, закріплюють право особи на захист (правову допомогу), тоді як суди (органи) конституційної юрисдикції шляхом офіційного тлумачення конкретизують зміст цього права, визначають його обсяг та межі реалізації, що забезпечує формування узгодженої практики його застосування у національних правових системах. Так, у ст. 23 Конституції Бельгії проголошується право кожної особи на юридичну допомогу [33]. У своєму рішенні Конституційний суд Бельгії дійшов висновку, що зазначена конституційна норма покладає на державу позитивний обов'язок забезпечити реалізацію права на правову допомогу. Водночас Суд підкреслив, що законодавчий орган не може істотно знижувати рівень захисту, встановлений чинним законодавством, без наявності обґрунтованих підстав, які відповідають суспільним інтересам. Зокрема, Суд визнав, що сума, яка може досягати п'ятдесяти євро за внесок і множиться відповідно до кількості проваджень, може бути значною витратою для бенефіціарів правової допомоги. Це суперечить природі системі правової допомоги, яка спрямована саме на тих, хто не має достатніх коштів для оплати юридичних консультацій та представництва власними силами. Таким чином, законодавча норма, якою була запроваджена фіксована винагорода адвокату за правову допомогу, була визнана неконституційною і скасована Конституційним судом [34].

У ст. 24 Конституції Італії гарантується, що право на захист є непорушним на кожному етапі та в кожному випадку судового провадження. Малозабезпеченим повинні бути забезпечені, шляхом відповідних заходів, засоби для звернення до суду та захисту в усіх судах. Захист є непорушним правом на кожному етапі та рівні провадження. [35]. Усі особи можуть вживати правових заходів для захисту своїх індивідуальних прав та законних інтересів.

Натомість КК Сан-Марино в главі III «Злочини проти публічного правосуддя» містить статтю 354, яка передбачає відповідальність за недобросовісне представництво. Норма встановлює відповідальність адвоката, прокурора або технічного консультанта, які навмисно сприяють протилежній стороні або навмисно спричиняють на шкоду своєму клієнту втрату права, програш у судовому спорі або набрання законної сили судовим рішенням. Такому ж покаранню підлягає адвокат, прокурор або технічний консультант, який надає свої послуги або консультації (навіть через посередника), одночасно протилежним сторонам [36]. Сан-Марино не має кодифікованої Конституції. Конституційний лад держави ґрунтується на «Статутах Сан-Марино» 1600 року, а також подальших законодавчих актах, що мають конституційне значення, до яких входить Декларація прав людини. Цей перелік доповнюють звичаї та загальне право. Декларація прав громадян та основних принципів правового порядку Сан-Марино є законом Республіки Сан-Марино (Закон № 59 від 8 липня 1974 року, змінений та доповнений Законом № 36 від 26 лютого 2002 року), який виконує функцію конституційного тексту. Зокрема, у ст. 15 цього закону особі гарантується судовий захист суб'єктивних прав та законних інтересів перед органами загальної та адміністративної юрисдикції, а також перед Колегією, що гарантує конституційність норм. Право на захист захищається на кожному етапі судового провадження [37].

Крім конституційних положень, які гарантують право особи на захист і правову допомогу, у країнах Європейського Союзу орієнтуються на базисні підходи ЄСПЛ щодо права на захист. Адже саме в низці рішень ЄСПЛ вироблено систему гарантій забезпечення участі захисника як складової права на справедливий судовий розгляд. Системний аналіз рішень ЄСПЛ дав підста-

ви віднести до цих гарантій, зокрема: особливості реалізації права на вільний вибір захисника; принцип раннього забезпечення правовою допомогою; принцип ефективності захисту; обмеження щодо відмови особи від правової допомоги; обов'язки посадових осіб органів кримінального переслідування щодо надання інформації особам про право на доступ до правової допомоги; доступ до заходів і послуг, пов'язаних із правовою допомогою; конфіденційність спілкування з адвокатом; достатній час для підготовки захисту [38, с. 9-10]. Зокрема, в рішенні ЄСПЛ у справі Pakelli проти Німеччини від 25 квітня 1983 року було визначено три складові цього права: право захищати себе особисто; право захищати себе за допомогою захисника, обраного на власний розсуд; право на безоплатну допомогу захисника, якщо обвинувачений не має коштів для його оплати і цього вимагають інтереси правосуддя [39]. У низці подальших рішень ці підходи були розширені та уточнені. Як було зазначено вище, Конституції окремих держав безпосередньо містять такі гарантії. Прецедентне право, створене Європейським судом, є обов'язковим джерелом права для держав-членів ЄС, а його рішення фактично стали офіційною формою роз'яснення прав і основоположних свобод кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією [40, с. 49].

Висновки. Створення ефективної моделі кримінально-правової охорони права на захист та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері його належного дотримання та реалізації ґрунтується на положеннях основних законів країн, спеціальних законів, а також на урахуванні прецедентної практики ЄСПЛ щодо положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Положення основних законів держав щодо гарантування права особи на захист у кримінальному провадженні в цілому відповідають вимогам пп. «с» 3 ст. 6 Європейської конвенції. Разом з тим, є певні відмінності в контекстуальному описі конституційного змісту права на захист. Так, в Україні, на відміну від інших країн, питання регулювання надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному та обвинуваченому за рахунок держави регламентуються у ст. 20 КПК України. Водночас, приміром, в Італії право на безоплатну допомогу захисника гарантується безпосередньо в Конституції країни. Кримінально-правова політика проаналізованих країн Європейського Союзу на рівні правотворення формується передусім із урахуванням підходів до регламентації права на ефективний захист у світлі практики Європейського суду з прав людини. Це стосується як держав, у конституціях яких прямо закріплено гарантії права на захист у кримінальному провадженні (зокрема України та Іспанії), так і тих країн, де відповідне право згадується лише декларативно — без конкретизації його змісту (наприклад, Франції). У таких випадках деталізація здійснюється органами конституційного контролю шляхом офіційного тлумачення.

У межах проведеного дослідження не виявлено сталої кореляції між конституційними положеннями щодо гарантування права на захист та моделями його кримінально-правової охорони. Найбільш подібною до української є модель Іспанії та Сан-Марино, де засобом забезпечення права на захист є спеціальні норми кримінального законодавства, що передбачають відповідальність за грубе порушення цього права. Водночас в інших проаналізованих країнах реалізується альтернативний підхід: кримінально-правова оцінка порушень права на захист здійснюється через застосування загальних норм, що передбачають відповідальність за зловживання владою або перевищення службових повноважень. Такі діяння розглядаються як грубі порушення законодавчих вимог, спрямованих на забезпечення права особи на захист у кримінальному процесі. Цей підхід можна охарактеризувати як універсальний, оскільки він дозволяє забезпечити правову реакцію на порушення, не потребуючи виокремлення спеціальної кримінально-правової норми.

Таким чином, аналіз кримінально-правових моделей охорони права на захист у державах Європейського Союзу свідчить про існування двох основних підходів. Перший полягає у закріпленні спеціальних норм про відповідальність за грубе порушення права на захист (що притаманно Україні, Іспанії та Сан-Марино). Другий – у застосуванні загальних положень кримінального права щодо зловживання владою або перевищення повноважень, що є універсальним механізмом у низці інших європейських країн. Така різноманітність моделей відображає особливості національних правових систем та підходів до забезпечення прав людини у кримінальному провадженні. Водночас, незважаючи на відмінності в інструментарії, в усіх проаналізованих країнах забезпечується дотримання європейських стандартів справедливого судочинства та права на ефективний захист.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод ід 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с.
4. Попович Олена. Принципи криміналізації: поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст. 110-2 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 209-214. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/36.pdf (дата звернення 09.10.2025).
5. Давиденко В.Л. Підстави та принципи криміналізації діянь проти власності. *Право і суспільство*. 2020. № 2 частина 3. С. 17-27. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.3. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_3/5.pdf (07.10.2025).
6. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 528 с.
7. Шаповал В.М. Імпічмент Юридична енциклопедія: у 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998–2004. Т. 2: Д–Й. 1999. С. 666–667.
8. Присяжнюк Л.М. Конституційно-правовий делікт та кримінальне правопорушення: взаємозв'язок та деякі аспекти співвідношення понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 89-91. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/17. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2024/19.pdf (дата звернення 07.10.2025).
9. Спірідонов М.О. Відповідальність за порушення права на захист за кримінальним законодавством зарубіжних держав. *Форум права*. 2016. № 5. С. 185–189. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/67c8b807-f62f-426c-9f2c-986dc87ab71d/content?trackerId=edaa4cd747a3f6d0 (дата звернення 12.10.2025).
10. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
11. Шепітько М.В. Поняття та види злочинів проти правосуддя за законодавством зарубіжних країн. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (89). С. 157-165. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-157-165.pdf (дата звернення 10.10.2025).
12. Oleksandr Zhytnyi, Mykhailo Spiridonov, Andrii Vasyliev. Criminalisation of violation of the right to defence as a remedy for its enforcement (national legislative experience). *European Studies Quarterly*. Volume. 2021.№ 1. P. 191-199. URL: https://przegladeuropejski.com.pl/article/01.3001.0014.8369/en (дата звернення 12.10.2025).
13. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення 01.10.2025).
14. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 10.10.2025).
15. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2001, № 25-26, ст. 131 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 10.10.2025).
16. Гольдберг Н.О., Зубкова Є.Р. Концептуальні підходи до співвідношення «захисту» і «охорони» у кримінально-правовому регулюванні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Випуск № 3. Частина 3. С. 57-62. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.8. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/10-2.pdf (дата звернення 12.10.2025).
17. The Spanish Constitution Edición actualizada a 19 de febrero de 2024. URL: https://www.tribunalconstitucional.es/es/tribunal/normativa/normativa/constitucioningles.pdf (дата звернення 05.10.2025).

18. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов.Х. : Право, 2011. 1128 с.
19. Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 р. (справа про право вільного вибору захисника). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text (дата звернення 10.10.2025).
20. Penal Coda ley Organica 10/ 1995, de 23 novimbre, del Codogo Penal. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444 (дата звернення 10.10.2025).
21. 2022 Country Reports on Human Rights Practices: Spain URL: https://www.state.gov/reports/2022-country-reports-on-human-rights-practices/spain (дата звернення 05.10.2025).
22. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Tekst uchwalony w dniu 2 kwietnia 1997 r. przez Zgromadzenie Narodow. URL: https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm (дата звернення 10.10.2025).
23. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 17 lutego 2004 r., sygn. akt SK 39/02, OTK-A 2004, nr 2, poz. 7. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id= WDU20040340292 (дата звернення 10.10.2025).
24. Marcin Sowała. Uzyskanie prawa do obrony w świetle polskich standardów konstytucyjnych. Nowa kodyfikacja prawa karnego tom LxVIII AUWr. № 4231 Wrocław.2023.URL:https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/141775/PDF/07_M_Sowala_Uzyskanie_prawa_do_obrony_w_swietle_polskich_standardow_konstytucyjnych.pdf (дата звернення 08.10.2025).
25. Poland 2023 Human Rights Report. URL: https://www.state.gov/reports/2023-country-reports-on-human-rights-practices/poland/ (дата звернення 08.10.2025).
26. Ukraine 2023 Human Rights Report. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/07/UKRAINE-2023-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf (дата звернення 10.10.2025).
27. Georgia 2023 Human Rights Report. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/03/528267-Georgia-2023-human-rights-report.pdf (дата звернення 10.10.2025).
28. Listina základních práv a svobod: Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb. a ústavního zákona č. 295/2021 Sb. URL: https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html (дата звернення 08.10.2025).
29. Wagnerová, E., Šimíček, V., Langášek, T., Pospíšil, I. a kol.: Listina základních práv a svobod. Komentář. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s. 2012, s. 817.(дата звернення 08.10.2025).
30. Zákon č. 40/2009 Sb. Zákon trestní zákoník. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40 (дата звернення 09.10.2025).
31. Code pénal. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/ LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006136046/#LEGISCTA000006136046 (дата звернення 10.10.2025).
32. Les atteintes aux droits de la défense : analyse détaillée. https://www.cabinetaci.com/les-atteintes-aux-droits-de-la-defense-analyse-detaillee/ (дата звернення 10.10.2025).
33. La Constitution Belge. URL: https://www.senate.be/doc/const_fr.html (дата звернення 08.10.2025).
34. On 21 June 2018, the Belgian Constitutional Court ruled in case 77/2018. URL: https://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/belgium-constitutional-court-rules-obligation-pay-fixed-contribution-violates-right-legal?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 10.10.2025).
35. Costituzione Italiana traduzione in lingua inglese aggiornata alla legge costituzionale 26 Settembre 2023, N.1 URL: https://www.senato.it/sites/default/files/repository/ Costituzione_INGLESE.pdf (дата звернення 10.10.2025).
36. Law 25 February 1974 n. 17. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/ 202309/Criminal%20law%20of%20San%20Marino.pdf (дата звернення 10.10.2025).
37. Dichiarazione dei diritti dei cittadini e dei principi fondamentali dell'ordinamento sammarinese. Testo coordinato della Legge 8 luglio 1974, n.59, con le modifiche derivanti dalle Leggi 19 settembre 2000, n.95 e 26 febbraio 2002, n.36. URL: suconsigliograndeegenerale.sm. (дата звернення 10.10.2025).
38. Балацька О.Р. Окремі проблеми забезпечення адвокатом права на захист в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 8-15. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2018_Balatska.pdf (дата звернення 11.10.2025).

39. Рішення у справі «Пакеллі проти Німеччини» (Pakelli v. Germany) від 25 квітня 1983 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SO0547 (дата звернення 11.10.2025).
40. Захарченко Петро. Конституційне право держав-членів Європейського Союзу: підручник / Петро Захарченко, Галина Лаврик. Полтава: ПУЕТ, 2024. 389 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Сідельніков А.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.37:341.33(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.30

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОГАНЕ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Тараненко М.М.,
кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри інформаційного, господарського
та адміністративного права
факультету соціології і права,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-1594-5598

Тараненко М.М. Кримінальна відповідальність за погане поводження з військовополоненими: міжнародно-правові стандарти та імплементація в кримінальному праві України.

У статті здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз відповідальності за погане поводження з військовополоненими як однієї з найбільш небезпечних форм серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Актуальність дослідження зумовлена повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, у ході якої задокументовано численні випадки катувань, жорстокого, нелюдського та такого, що принижує честь і гідність, поводження з українськими військовополоненими. Масовість і системний характер таких діянь свідчать не лише про ігнорування основоположних принципів гуманності, а й про свідоме порушення імперативних норм міжнародного гуманітарного права, що зумовлює потребу в їх належній кримінально-правовій оцінці.

У статті проаналізовано міжнародно-правові стандарти поводження з військовополоненими, закріплені насамперед у Женевській конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року, Додаткових протоколах до неї, а також в офіційних коментарях Міжнародного комітету Червоного Хреста. Розкрито поняття поганого поводження з військовополоненими, визначено його основні форми та прояви, зокрема фізичне насильство, катування, заподіяння фізичних і моральних страждань, утримання в нелюдських умовах, відмову в наданні необхідної медичної допомоги. Проведено відмежування поганого поводження від катувань та інших суміжних складів злочинів, що має принципове значення для правильної кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь.

Особливу увагу приділено кримінально-правовій характеристиці відповідальності за погане поводження з військовополоненими в Україні. Проаналізовано об’єкт, об’єктивну та суб’єктивну сторони відповідного воєнного злочину, а також особливості спеціального суб’єкта кримінальної відповідальності. Досліджено проблеми бланкетності кримінально-правових норм, співвідношення статей Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за воєнні злочини та злочини проти встановленого порядку несення військової служби, а також питання конкуренції загальнокримінальних і спеціальних складів. Окремо розглянуто проблему встановлення зв’язку діяння з міжнародним збройним конфліктом як визначального критерію кваліфікації воєнних злочинів.

Ключові слова: військовополонені, міжнародне гуманітарне право, воєнні злочини, злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), кримінальна відповідальність, погане поводження.

Taranenko M.M. Criminal liability for ill-treatment of prisoners of war: international legal standards and their implementation in Ukrainian criminal law.

The article provides a comprehensive criminal-law analysis of liability for ill-treatment of prisoners of war as one of the most serious forms of grave violations of international humanitarian law. The relevance of the study is determined by the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, during which numerous cases of torture, cruel, inhuman, and degrading treatment of Ukrainian prisoners of war have been documented. The mass and systematic nature of such acts demonstrates not only a disregard for the fundamental principles of humanity, but also a deliberate violation of peremptory norms of international humanitarian law, which necessitates their proper criminal-law assessment at the national level.

The article analyses international legal standards governing the treatment of prisoners of war, primarily enshrined in the 1949 Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War, its Additional Protocols, as well as the official commentaries of the International Committee of the Red Cross. The concept of ill-treatment of prisoners of war is examined, and its main forms and manifestations are identified, including physical violence, torture, the infliction of physical or mental suffering, detention in inhuman conditions, and the denial of necessary medical care. Particular attention is paid to distinguishing ill-treatment from torture and other related criminal offences, which is of fundamental importance for the correct criminal-law qualification of such acts.

Special emphasis is placed on the criminal-law characteristics of liability for ill-treatment of prisoners of war under Ukrainian law. The article examines the object of the crime, its objective and subjective elements, as well as the specific features of the special subject of criminal liability for war crimes. The study addresses the problems arising from the blanket nature of criminal-law provisions, the relationship between different articles of the Criminal Code of Ukraine establishing liability for war crimes and military offences against the established order of military service, and issues of competition between general criminal offences and special war crime provisions. Particular attention is devoted to the problem of establishing a nexus between the act and an international armed conflict as a decisive criterion for the qualification of war crimes.

Key words: prisoners of war, international humanitarian law, war crimes, crimes against the established order of military service (military crimes), criminal liability, ill-treatment.

Постановка проблеми. Збройні конфлікти в умовах сучасності повсякчас супроводжуються численними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права, серед яких особливе місце займає жорстоке поводження з військовополоненими. Забезпечення належного захисту осіб, які потрапили в полон у зв'язку з участю в міжнародному збройному конфлікті, є однією з фундаментальних вимог міжнародного правопорядку та одним із ключових індикаторів дотримання принципів гуманності під час війни.

Проблематика кримінальної відповідальності за погане поводження з військовополоненими набуває особливої актуальності в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Зафіксовані міжнародними та національними органами факти катувань, приниження, незаконного утримання, позбавлення медичної допомоги та інших форм жорстокого поводження з військовополоненими свідчать про системний характер таких порушень та зумовлюють необхідність їх ґрунтовного кримінально-правового осмислення.

Кримінальна відповідальність за порушення правил поводження з військовополоненими розглядається як один із ключових механізмів забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права. Водночас практика застосування кримінального законодавства України у цій сфері виявляє низку проблем, пов'язаних із тлумаченням диспозицій відповідних норм, визначенням ознак складу злочину, конкуренцією кримінально-правових норм, а також доказуванням факту поганого поводження в умовах збройного конфлікту.

Норми міжнародного гуманітарного права встановлюють абсолютну заборону жорстокого поводження з військовополоненими незалежно від обставин збройного конфлікту, статусу сторін чи мотивів їхніх дій. Водночас імплементація цих норм у національне кримінальне законодавство та їх практичне застосування стикаються з низкою теоретичних і практичних труднощів.

Проблема полягає, зокрема, у відсутності єдиного підходу до визначення змісту поняття «погане поводження», у розмежуванні його з іншими формами воєнних злочинів, а також у складності доведення відповідних діянь в умовах триваючих бойових дій. Це обумовлює необхідність

комплексного аналізу кримінальної відповідальності за погане поводження з військовополоненими з позицій міжнародного гуманітарного права, кримінального права України та доктринальних підходів вітчизняної юридичної науки.

Метою статті є системний кримінально-правовий аналіз кримінальної відповідальності за погане поводження з військовополоненими, а саме визначення міжнародно-правових стандартів поводження з військовополоненими; доктринальне тлумачення поняття та форм поганого поводження з військовополоненими; характеристику кримінально-правових ознак відповідних діянь у праві України; формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства та практики.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика кримінальної відповідальності за порушення законів і звичаїв війни, включаючи захист військовополонених, розглядалася в межах ширших досліджень воєнних злочинів і імплементації міжнародного гуманітарного права у національне право. Зокрема, у працях Ю.В. Бадюкова аналізуються питання бланкетності та проблеми практичного застосування норм про воєнні злочини і порушення законів та звичаїв війни [1, 2]. В наукових роботах О.О. Дудорова висвітлюються підходи до кваліфікації воєнних злочинів, питання суб'єктного складу та конкуренції кримінально-правових норм [4]. В.О. Навроцький розглядає загальнотеоретичні аспекти кваліфікації та методологічні проблеми застосування кримінального закону, що мають принципове значення і для воєнних злочинів [9].

В межах доктрини міжнародного гуманітарного права М.М. Гнатовський та О.В. Задорожній досліджують міжнародно-правові стандарти захисту осіб, які перебувають під владою супротивної сторони [6]. Т.Р. Короткий аналізує міжнародно-правові механізми захисту жертв збройних конфліктів і питання відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права [8].

Після початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України з'явилися спеціалізовані дисертаційні дослідження, безпосередньо присвячені проблемам воєнних злочинів у сучасних умовах. Так, у дисертації М.К. Зубанського «Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни» (2023) здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз відповідних складів злочинів з урахуванням практики їх застосування після 2022 року; окрему увагу автор приділяє серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права, що охоплюють і погане поводження з військовополоненими [7].

Сучасні проблеми кримінальної відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права також стали предметом дисертаційного дослідження Ю.І. Ясеницького «Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права» (2025), висновки якого мають безпосереднє значення для розуміння кримінально-правової природи поганого поводження з військовополоненими та механізмів притягнення винних осіб до відповідальності [10].

Таким чином, попри наявність значної кількості наукових праць, у яких розглядаються воєнні злочини та серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, погане поводження з військовополоненими досі не стало предметом окремого комплексного кримінально-правового дослідження, що зумовлює актуальність цієї статті та її наукову новизну.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правові стандарти поводження з військовополоненими становлять один із базових елементів сучасного міжнародного гуманітарного права, що спрямовуються на забезпечення мінімальних гарантій гуманного ставлення до осіб, які припинили безпосередню участь у бойових діях у зв'язку з потраплянням в полон. Формування цих стандартів відбувалося поступово, у відповідь на необхідність обмеження жорстокості війни та захисту людської гідності навіть в умовах збройного протистояння.

Ключовим міжнародно-правовим актом, що комплексно регламентує статус військовополонених, є Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року (далі – III ЖК), яка закріплює фундаментальний принцип гуманного поводження з військовополоненими за будь-яких обставин [5]. Положення III ЖК передбачають, що військовополонені повинні завжди користуватися повагою до їх особи та честі, а будь-які акти насильства, залякування, образи, приниження гідності або дискримінації забороняються.

Одним із центральних елементів міжнародних стандартів є абсолютна заборона жорстокого поводження, яка охоплює як фізичне насильство, так і психологічний тиск, катування, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження. Зокрема, М.М. Гнатовський відзначає, що стандарти захисту осіб, які перебувають під владою супротивної сторони, є складовою «ядра» міжнародного

гуманітарного права й мають застосовуватися незалежно від обставин та поведінки учасників конфлікту [3, с. 214].

Зміст міжнародно-правових стандартів деталізується в авторитетних тлумаченнях, зокрема в Коментарях до ЖК ІІІ, підготовлених Міжнародним комітетом Червоного Хреста. У цих коментарях наголошується, що поняття поганого поводження охоплює широкий спектр дій або бездіяльності, здатних спричинити фізичні чи моральні страждання військовополоненим, навіть за відсутності тілесних ушкоджень [11].

Міжнародні стандарти передбачають також обов'язок держав криміналізувати серйозні порушення правил поводження з військовополоненими та забезпечити ефективне переслідування винних осіб. У цій площині погане поводження з військовополоненими розглядається як воєнний злочин, що тягне індивідуальну кримінальну відповідальність і може підпадати під юрисдикцію як національних, так і міжнародних судових органів.

Таким чином, міжнародно-правові стандарти поводження з військовополоненими формують нормативну основу для заборони будь-яких форм жорстокого або принизливого поводження та створюють правові передумови для кримінальної відповідальності за такі діяння. Їх належна імплементація у національне кримінальне законодавство є необхідною умовою ефективного захисту прав військовополонених і забезпечення принципу невідворотності покарання за воєнні злочини.

Поняття «погане поводження з військовополоненими» не має універсальної легальної дефініції ані в міжнародному гуманітарному праві, ані в кримінальному законодавстві України, що зумовлює необхідність його доктринального тлумачення з урахуванням міжнародних стандартів та практики їх застосування. Водночас заборона поганого поводження є одним із ключових принципів правового статусу військовополонених і становить основу їхнього правового захисту під час міжнародного збройного конфлікту.

У міжнародному гуманітарному праві поняття «погане поводження» використовується як узагальнювальна категорія, що охоплює різні форми жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження з військовополоненими. Відповідні положення ЖК ІІІ спрямовані на запобігання будь-яким актам насильства чи залякування та на унеможливлення заподіяння фізичних або моральних страждань військовополоненим [5].

Коментарі Міжнародного комітету Червоного Хреста уточнюють, що погане поводження може мати як активну форму (фізичне насильство, катування, побиття, примус), так і пасивну форму, пов'язану з ненаданням необхідної допомоги, створенням нелюдських умов утримання, позбавленням їжі, води або медичної допомоги [11]. При цьому відсутність видимих тілесних ушкоджень не виключає визнання таких дій в якості поганого поводження, якщо вони спричиняють істотні моральні або психічні страждання.

Українські науковці звертають увагу на необхідність розмежування поганого поводження з військовополоненими від суміжних понять, зокрема катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Зокрема М.М. Гнатовський справедливо зазначає, що катування є найбільш тяжкою формою поганого поводження та характеризується умисним завданням сильного фізичного болю з певною метою, тоді як погане поводження може охоплювати ширший спектр дій без обов'язкової наявності спеціальної мети [3, с. 221].

Водночас О.В. Задорожній додатково наголошує, що психологічний тиск, приниження, погрози, тривале утримання в неналежних умовах або відмова у наданні медичної допомоги можуть кваліфікуватися як форми жорстокого або нелюдського поводження з військовополоненими [6, с. 173]. У цьому контексті погане поводження слід розуміти як узагальнювальну категорію, що охоплює всі дії або бездіяльність, несумісні з принципом гуманного ставлення до військовополонених.

Форми поганого поводження з військовополоненими можуть включати, зокрема: фізичне насильство; катування; систематичні побиття; психологічний тиск, залякування та приниження; утримання в антисанітарних або небезпечних для життя умовах; відмову у наданні медичної допомоги; незаконне примушування до виконання робіт воєнного характеру; застосування колективних покарань або дискримінаційних заходів.

Отже, поняття поганого поводження з військовополоненими має комплексний характер і охоплює широкий спектр заборонених дій і бездіяльності, що суперечать стандартам міжнародного гуманітарного права. Його правильне тлумачення та розмежування з суміжними правовими кате-

горіями є необхідною передумовою для належної кримінально-правової кваліфікації у національному праві України.

У сучасній українській кримінально-правовій доктрині питання криміналізації поганого поводження з військовополоненими розглядається переважно в контексті воєнних злочинів та імплементації норм міжнародного гуманітарного права. У наукових працях простежуються різні підходи до визначення змісту відповідної кримінально-правової заборони, її місця в системі Особливої частини КК України та ефективності чинної моделі криміналізації.

Частина дослідників виходить з того, що кримінальна відповідальність за погане поводження з військовополоненими є прямим наслідком міжнародних зобов'язань України. М.М. Гнатовський підкреслює, що національне кримінальне право має не лише формально відтворювати положення Женевських конвенцій, а й забезпечувати їх реальну дієвість шляхом криміналізації серйозних порушень, включаючи різні форми жорстокого та принизливого поводження [3, с. 238–245].

У кримінально-правовій літературі звертається увага на проблеми законодавчої техніки та правозастосування. Ю.В. Бадюков зазначає, що чинна модель криміналізації воєнних злочинів характеризується значним рівнем бланкетності та потребує доктринального і практичного наповнення через стандарти МГП; за відсутності такого наповнення виникає ризик неоднакової практики кваліфікації та доказування [1, с. 91–94; 2].

О.О. Дудоров наголошує, що бланкетність диспозиції сама по собі не є недоліком, однак за відсутності узгоджених методик тлумачення і доказування вона може призводити до заниження рівня кримінально-правового захисту потерпілих. Науковець підкреслює необхідність системного використання норм МГП у кваліфікації та аргументації обвинувачення, зокрема щодо встановлення контексту збройного конфлікту і статусу потерпілої особи [4, с. 152–156].

Окремий напрям доктринальних дискусій стосується співвідношення поганого поводження та катування. В.О. Навроцький вказує, що не кожен акт поганого поводження досягає рівня катування у вузькому кримінально-правовому розумінні, однак це не зменшує суспільної небезпечності таких діянь як воєнного злочину; відповідно, збереження окремої кримінально-правової заборони поганого поводження має самостійне значення [8, с. 307–311].

У площині міжнародного права О.В. Задорожній акцентує, що криміналізація поганого поводження з військовополоненими має враховувати не лише фізичні, а й психологічні аспекти впливу на особу, зокрема приниження, залякування, ізоляцію та позбавлення елементарних умов існування, що відповідає сучасному розумінню гуманності у міжнародному праві [6, с. 181–190]. Т. Р. Короткий, розглядаючи механізми міжнародно-правового захисту, підкреслює важливість ефективного переслідування серйозних порушень МГП та розвитку національних інституцій документування і кримінального переслідування [8, с. 92–110].

Загалом аналіз доктринальних підходів свідчить про наявність консенсусу щодо необхідності кримінальної відповідальності за погане поводження з військовополоненими, водночас зберігаються дискусії щодо оптимальної моделі криміналізації, деталізації диспозицій та механізмів практичної реалізації. Ці наукові напрацювання створюють теоретичне підґрунтя для аналізу особливостей кваліфікації відповідних злочинів у контексті сучасних збройних конфліктів.

Окремої уваги потребує проблема конкуренції норм. Погане поводження з військовополоненими може одночасно містити ознаки інших складів (катування, умисні тілесні ушкодження тощо). На нашу думку у таких випадках пріоритет має спеціальна норма про воєнні злочини, якщо діяння вчинене у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом та спрямоване проти військовополоненого.

Крім цього у кримінально-правовій оцінці поганого поводження з військовополоненими однією з найбільш дискусійних є проблема конкуренції норм між статтями 438 (Воєнні злочини) та 434 (Погане поводження з військовополоненими КК України, враховуючи, що обидві наведені норми охоплюють діяння, що пов'язані з предметом нашого дослідження. Проте їх застосування зумовлюється різними об'єктами кримінально-правової охорони та різним нормативним підґрунтям.

Ст. 438 КК України («Порушення законів та звичаїв війни») має бланкетний характер і безпосередньо імплементує норми міжнародного гуманітарного права в національне кримінальне законодавство. Як зазначає О. О. Дудоров, зміст цієї норми не може бути встановлений без системного звернення до міжнародно-правових джерел, які визначають перелік заборонених діянь і стандарти гуманного поводження в умовах міжнародного збройного конфлікту [4, с. 145–152].

Погане поводження з військовополоненими, включаючи катування, фізичне насильство, заподіяння фізичних або моральних страждань, утримання в нелюдських умовах та відмову в медичній допомозі, прямо кваліфікується міжнародним гуманітарним правом як серйозне порушення Женевських конвенцій [11].

Натомість ст. 434 КК України («Погане поводження з військовополоненими та цивільним населенням») традиційно розглядається в доктрині як військовий злочин внутрішнього характеру, спрямований на охорону встановленого порядку несення військової служби та військової дисципліни. Її об'єктом є, передусім, внутрішній військовий правопорядок, а не міжнародно-правовий режим ведення війни. В.О. Навроцький підкреслює, що злочини проти порядку несення військової служби мають самостійне значення і не завжди збігаються за змістом із воєнними злочинами в розумінні міжнародного права [9, с. 298–305].

У сучасній доктрині кримінального права переважає підхід, відповідно до якого у випадках, коли погане поводження з військовополоненими вчинене у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом та становить серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права, пріоритет має застосування ст. 438 КК України як спеціальної норми про воєнні злочини. М.К. Зубанський у дисертаційному дослідженні 2023 року обґрунтовує, що кваліфікація таких діянь за загальними або внутрішньовійськовими складами призводить до заниження ступеня суспільної небезпеки воєнних злочинів та не відповідає міжнародним зобов'язанням України щодо переслідування серйозних порушень міжнародного гуманітарного права [7, с. 172–180].

Водночас застосування ст. 434 КК України є можливим у тих випадках, коли не встановлено достатнього зв'язку діяння з міжнародним збройним конфліктом або коли порушення не досягає рівня серйозного порушення міжнародного гуманітарного права, але при цьому має місце порушення внутрішніх правил військової служби та гуманного поводження. У такій ситуації ст. 434 КК України виконує субсидіарну функцію, доповнюючи кримінально-правовий механізм захисту військовополонених.

Таким чином, конкуренція між ст.ст. 438 та 434 КК України вирішується з урахуванням характеру порушених норм, статусу потерпілого, а також наявності зв'язку діяння з міжнародним збройним конфліктом. Пріоритет має надаватися кваліфікації за ст. 438 КК України у випадках серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, тоді як ст. 434 КК України застосовується у допоміжному порядку, коли відсутні ознаки воєнного злочину у міжнародно-правовому значенні.

Таким чином, національне кримінальне законодавство формує основу для притягнення винних осіб до відповідальності за погане поводження з військовополоненими, однак ефективність реалізації цієї основи значною мірою залежить від належного тлумачення бланкетних елементів, коректного встановлення зв'язку із збройним конфліктом та формування сталої практики застосування.

Висновки. Погане поводження з військовополоненими є одним із найтяжчих порушень міжнародного гуманітарного права, заборона якого має імперативний характер і не допускає жодних відступів незалежно від обставин збройного конфлікту. У міжнародному праві поняття «погане поводження» має узагальнювальний характер і охоплює широкий спектр дій та бездіяльності, які спричиняють фізичні або моральні страждання військовополоненим; відсутність тілесних ушкоджень не виключає протиправності таких діянь.

Кримінальне законодавство України передбачає відповідальність за порушення правил поводження з військовополоненими як різновид воєнних злочинів; водночас чинна модель криміналізації має бланкетний характер і вимагає належного тлумачення із залученням стандартів МГП.

Доктринальні підходи українських науковців підтверджують необхідність кримінальної відповідальності за погане поводження з військовополоненими, проте вказують на дискусійність оптимальної моделі криміналізації, деталізації диспозицій та механізмів правозастосування. У випадках, коли погане поводження вчиняється щодо військовополоненого у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом, доцільним є пріоритетне застосування спеціальних норм про воєнні злочини, навіть за наявності ознак загальнокримінальних складів. Для підвищення ефективності кримінально-правового захисту військовополонених доцільно розглянути можливості уточнення національних кримінально-правових конструкцій (з урахуванням стандартів МГП та доктринальних підходів) і посилення інституційної спроможності щодо розслідування та доказування таких діянь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бадюков Ю.В. Кримінально-правова характеристика поганого поводження з військовополоненими (ст. 434 Кримінального кодексу України): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2019. 224 с.
2. Бадюков Ю.В. Бланкетність кримінально-правової заборони щодо поганого поводження з військовополоненими (ст. 434 Кримінального кодексу України): національний та міжнародний елементи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2018. Вип. 6. Т. 1. С. 125–128. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2018/tom_1/30.pdf.
3. Гнатовський М.М. Міжнародне гуманітарне право: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 432 с.
4. Дудоров О.О. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 512 с.
5. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_15.
6. Задорожній О.В. Міжнародне право в умовах збройного конфлікту: монографія. Київ: К.І.С., 2015. 312 с.
7. Зубанський М.К. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: дис. … д-ра філос. з права: 081 «Право». Львів, 2023. 260 с.
8. Короткий Т.Р. Міжнародно-правовий захист жертв збройних конфліктів: монографія. Одеса: Фенікс, 2014. 256 с.
9. Навроцький В.О. Кримінальне право України: підручник. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. 640 с.
10. Ясеницький Ю.І. Кримінальна відповідальність та покарання військовослужбовців за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права: дис. … д-ра філос. з права: 081 «Право». Київ, 2025. 280 с.
11. International Committee of the Red Cross. Commentary on the Third Geneva Convention (Convention III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva: ICRC, 2020. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949/foreword/commentary/2020.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Тараненко М.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.31

СПЕЦИФІКА ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО МЕТОДУ В КРИМІНОЛОГІЇ

Тимошенко В.І.,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології
навчально-наукового експертно-криміналістичного інституту
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2947-5627
e-mail: tymvera@ukr.net

Тимошенко В.І. Специфіка феноменологічного методу в кримінології.
Розглядається специфіка використання феноменологічного методу при проведенні кримінологічних досліджень та в процесі попередження злочинності. Феноменологія наголошує на важливості переживань, які люди пов'язують із правовою реальністю, дає можливість виявляти сенс, який вони надають праву у своєму житті. Актуальність дослідження цієї теми пов'язана з тим, що феноменологічний метод слугує розумінню причин людської поведінки, у тому числі й протиправної, а отже створює умови для її попередження. У межах феноменології право розглядається не як абстрактна система норм, а як конкретний досвід взаємодії людей з правовими інститутами, нормами та практиками; феноменологічний метод слугує вивченню суб'єктивного психологічного аспекту людської поведінки, тим самим забезпечує отримання важливих знань, недоступних для спостереження сторонніми особами; відкриваючи шляхи впливу на свідомість, кримінальна феноменологія сприяє вирішенню практичних завдань щодо протидії злочинності, осмисленню та розробці конкретних напрямів діяльності з попередження злочинності в окремих кримінальних сферах, запобіганню окремим кримінальним правопорушенням. Разом із тим, кримінальна феноменологія по суті являє собою погляд на причину злочинності, згідно з яким значення злочинної поведінки відомо лише тим, хто її здійснює (адже ідея стосується лише свідомості та не сприймається зовнішнім світом), при цьому об'єктивна природа злочинності залишається поза увагою. Цей метод виявляє свою недостатність для розуміння всіх причин людської поведінки, він спрямований на дослідження окремого акту поведінки та не завжди дає можливість розглянути первинні переживання, що передують рефлексії. Практична значимість дослідження полягає в тому, що знаючи специфіку феноменологічного методу, можна вивчати досвід людської життєдіяльності та її структури, способи надання сенсу цьому досвіду, а значить впливати на поведінку людини, тим самим попереджати правопорушення і злочинність.
Ключові слова: право, інтерсуб'єктивність, злочинність, феномен, феноменологія.

Tymoshenko V.I. Specificity of the phenomenological method in criminology.
The specifics of using the phenomenological method in criminological research and in the process of crime prevention are considered. Phenomenology emphasizes the importance of experiences that people associate with legal reality, makes it possible to reveal the meaning that they give to law in their lives. The relevance of studying this topic is due to the fact that the phenomenological method serves to understand the causes of human behavior, including illegal behavior, and therefore creates conditions for its prevention. Within the framework of phenomenology, law is considered not as an abstract system of norms, but as a specific experience of people's interaction with legal institutions, norms and practices; the phenomenological method serves to study the subjective psychological aspect of human behavior, thereby ensuring the acquisition of important knowledge that is inaccessible to observation by outsiders; by opening up ways to influence consciousness, criminal phenomenology

contributes to solving practical problems in combating crime, understanding and developing specific areas of activity to prevent crime in certain criminal areas, and preventing certain criminal offenses. At the same time, criminal phenomenology is essentially a view of the cause of crime, according to which the meaning of criminal behavior is known only to those who commit it (because the idea concerns only consciousness and is not perceived by the outside world), while the objective nature of crime remains out of focus. This method reveals its insufficiency for understanding all the causes of human behavior, it is aimed at studying a separate act of behavior and does not always provide an opportunity to consider the primary experiences that precede reflection. The practical significance of the study lies in the fact that knowing the specifics of the phenomenological method, one can study the experience of human life and its structure, ways of giving meaning to this experience, and therefore influence human behavior, thereby preventing offenses and crime.

Key words: law, intersubjectivity, crime, phenomenon, phenomenology.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження соціально-філософського та методологічного аспектів правового життя обумовлена станом та перспективами розвитку сучасного суспільства та держави. Сфера впливу права, як соціального регулятора, нині не обмежується правовою системою, а охоплює всі складові людського буття, у тому числі неправові практики, протиріччя між формальними нормами і звичаєвим правом, розширення кордонів претензій суб'єкта права, руйнації традиційних правових цінностей. Філософсько-правове вивчення цих процесів передбачає співвіднесення теоретичних моделей нормативного регулювання суспільства з соціокультурним контекстом, що змінився. Саме феноменології права, як методологічному підходу, відводиться провідна роль у дослідженні вказаних процесів. Феноменологічний підхід є методологічною основою вивчення права у межах феноменології права. Іншими словами, феноменологія права – це конкретне застосування феноменологічного підходу до вивчення права.

Феноменологію права можна розглядати як синтезуючу методологію, що об'єднує ряд дослідницьких підходів у розумінні права. Спираючись на філософську феноменологію, можна осягнути право як явище, що переживається у свідомості, а не як набір формальних норм та правил, – відповідно осягнути глибинну сутність права. Феноменологія права, як дослідницький підхід, вивчає право, відволікаючись від його конкретних емпіричних проявів і зосереджуючись на його сутності. Дослідник вивчає право через аналіз досвіду людей, що взаємодіють з правовою системою, та виявляє сенс, який вони надають праву у своєму житті. Феноменологія права орієнтована на дослідження права, чинного у соціумі, а також потенційного права, як універсальної ідеальної основи чинного права. Розглядаючи феноменологічний підхід як технологію дослідження чинного позитивного права, у будь-якій правовій нормі можна виявити ідеальну правову структуру, яка обумовлює процес реалізації норми. У процесі ж реалізації норми можливі правопорушення, злочини. Пошук способів їм запобігання, як і попередження злочинності загалом, є нагальною потребою сучасності. Використання при цьому феноменологічного підходу може бути доцільним і корисним. Ця стаття має заповнити існуючу теоретичну прогалину як шляхом виявлення феноменологічних підстав кримінологічних досліджень, так і визначення ролі феноменології в процесі попередження злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До дослідження доцільності застосування феноменологічного методу в правових дослідженнях вже звертались сучасні вчені. Так, виявлення співвідношення (з феноменологічної точки зору) між правом і мораллю, правовою і соціальною онтологією знаходимо в книзі П. Теодору, П.М.С. Алвес і А. І. Бака [1]. Проблеми феноменології прав людини розглядає Н.Б. Кадена [2], який робить висновок, що апріорні закони виходять за межі природних та позитивних законів. Коментар до основних понять феноменології Е. Гуссерля, її сутнісних категорій, а також його специфічного методу феноменологічної редукції надають Е. Пінто та Е. Бюссінгер, які, разом із тим, критично оцінюють можливості його застосування у праві [3]. Можливості феноменологічного методу в адміністративно-правових дослідженнях розглянув В.К. Колпаков [4]. Феноменологічний підхід щодо права досліджувала Ю.В. Сайфуліна [5]. Вказаними дослідниками проаналізовано основні напрями розвитку соціальної феноменології та розроблено соціально-філософські концепції, в яких її методологія застосовується для дослідження різних соціальних явищ: політики, права, науки, соціальної реальності загалом. Однак зазначені автори зосереджують свою увагу переважно на чисто філософських аспектах проблеми. Зазвичай поза увагою авторів залишаються можливості використання феноменологічного методу

в кримінологічних дослідженнях та в процесі попередження злочинності. Можливості такого застосування вказаного методу автор статті розглядає як своє завдання.

Мета статті є філософсько–правовий аналіз особливостей та можливостей феноменологічного методу в кримінологічних дослідженнях, перспективи феноменологічного підходу в плані дослідження людської поведінки, запобігання злочинам та попередження злочинності.

Методологічна основа: феноменологічний та герменевтичний підходи, а також формально-логічний, системний та конкретно-соціологічний методи.

Виклад основного матеріалу. Про феноменологію зазвичай говорять як про «вчення щодо пізнання явищ», як про «сукупність ідей» щодо того або іншого явища (об'єкт дослідження). Феноменологія – поняття, що є основою дослідження (вчення). Під феноменом (грець. φαινόμενον, від φαίνεσθαι – бути, бути видимим) розуміють незвичайне явище, предмет, що є яскраво вираженим або виключним, особливим і даним у чуттєвому споглядані (у досвіді, що осягається за допомогою відчуттів). Тобто феномен – це предмет людської свідомості, який існує незалежно від того, чи існує реальний об'єкт. Феномен має структуру, що постійно розширюється залежно від кута спостереження за об'єктом [6, с. 36].

Термін «феноменологія» (нім. Phänomenologie – вчення про феномени) у філософії вперше було застосовано німецьким філософом Іоганом Генріхом Ламбертом (нім. Johann Heinrich Lambert, 1728–1777) у роботі «Новий Органон, або думки про дослідження та позначення істини та її відмінність від помилки та видимості» у значенні «теорія видимого» як протилежність теорії істини [7]. Структура форм досвіду, які вивчає феноменологія, зазвичай включає те, що Е. Гуссерль називав «інтенціональністю», тобто спрямованістю досвіду на речі у світі, властивістю свідомості, яка є свідомістю чогось або про щось [8]. Феноменологія прагне досліджувати структури суб'єктивності, не вдаючись ні в реалізм, ні в ідеалізм. Її доступ до суб'єктивності – це досвід; і вона інтерпретує досвід як спонтанну активність суб'єкта. Ця активність носить інтенціональний характер. Це означає, що вона може бути спрямована на будь-що, на загальні феномени, а не на речі, субстанції, природи, стадії, верстви, дані або факти [9].

Пошук «природи речей» є сутністю феноменологічної та екзистенціальної програми, що реалізується під гаслом «zu den Sachen selbst!» («Змусити говорити самі речі!»). При цьому світ феноменів, як світ зовнішній, визначається свідомістю. Тому ми маємо справу не з предметами об'єктивної реальності як такими, а з їх змістом [10]. Один із основних постулатів феноменології зводиться до наступного: не існує безпосереднього доступу до реальності, контакти з нею можливі лише завдяки свідомості. Перш ніж говорити про реальність, необхідно дослідити ті властивості свідомості, які лежать в основі наших контактів з нею і завдяки яким проявляється сама можливість пізнавальної та практичної діяльності людини у навколишньому світі [11]. Відповідно феноменалізм є вченням про пізнання явищ, сукупність ідей щодо того чи іншого явища. З точки зору феноменології права ідеальна сутність права не залежить від часу і простору, вона є структурою, в якій виражається ейдетичний сенс права.

Феноменологія позначилася і на кримінології, насамперед як застосування феноменологічного підходу вивчення злочинності і злочинної поведінки, якою вона сприймається, відволікаючись при цьому від її об'єктивної природи. Це прагнення зрозуміти, як злочинність і злочини сприймаються, переживаються і осмислюються самими злочинцями, жертвами та іншими учасниками суспільних відносин. Якщо у сучасній філософії дане вчення є методом наукового аналізу свідомості та іманентних, апріорних структур людського існування, то зв'язок кримінальної феноменології з названим філософським вченням важко назвати прямим [12, с. 231]. Однак він все ж існує. Кримінальна феноменологія по суті являє собою погляд на причину злочинності, згідно з яким значення злочинної поведінки зрештою відомо лише тим, хто її здійснює. Тобто вона ґрунтується на феноменології, в якій ідея стосується лише людського розуму і свідомості та не сприймається зовнішнім світом. У цьому сенсі жертва або система правосуддя не можуть зрозуміти значення злочину і мету злочинця [13, с. 90].

Кримінальна феноменологія, будучи одним із аспектів загальної феноменології суспільства, одночасно є вченням про форми прояву злочинності, а відтак це окремий розділ кримінології, що займається вивченням конкретних форм злочинності, конкретних злочинів і кримінальних сфер [14, с. 82]. Це також науковий напрям кримінології, який за допомогою феноменологічного методу досліджує, узагальнює та систематизує форми прояву злочинності (кримінальна морфологія), її особливості в різних сферах суспільних відносин, властивості особистості злочинця

(кримінографія), конкретні кримінальні правопорушення та інформацію про явища, що супроводжують окремі види кримінальних правопорушень. Цей напрям зосереджує зусилля на дослідженні злочинності в конкретних формах прояву.

Науково-феноменологічний метод дослідження було створено для вивчення суб'єктивного психологічного аспекту людського досвіду, пізнання та поведінки. Можна сказати, що він є філософською основою вивчення людського життя з точки зору першої особи. Феноменологія надає не «факти» про обставини події, а сутнісні структури сенсу, що виникають у життєвому досвіді учасників. Хоча це і є протилежністю природничо-дослідницької моделі, однак даний підхід забезпечує отримання важливих знань, недоступних для спостереження сторонніми свідками. Психологія людини зазнає впливу бюрократичних процесів, процедур та проблем. Феноменологічний же метод дає можливість усвідомити та пояснити всі ці процеси, процедури та вирішити проблеми. Цей метод фокусується на морально-психологічних якостях поліції, підозрюваних, свідків та інших осіб, а не лише на теоретичних міркуваннях щодо їхньої поведінки. У результаті відбувається необхідне відновлення людини як «особистості» у дискурсі та системах кримінології й кримінального правосуддя.

Зараз прихильники феноменологічного методу в кримінології (і в праві загалом) прагнуть встановити і обґрунтувати зв'язки між об'єктивними і суб'єктивними аспектами правової реальності, які створюють основу для розуміння правових явищ, у тому числі причин конкретного кримінального правопорушення і злочинності. Таке прагнення виражається в принципі інтерсуб'єктивності. Інтерсуб'єктивність можна розглядати як проміжне положення між об'єктивністю та суб'єктивністю, оскільки вона містить характеристики обох епістеміологічних позицій. Інтерсуб'єктивність зосереджена на переконанні, що дослідження за своєю природою не є ні суто об'єктивним, ні суто суб'єктивним [15]. Інтерсуб'єктивність досить чітко проявляється в міжнародному праві, де взаємодіють різні суб'єктивності, що прагнуть до об'єктивності. Тут інтерсуб'єктивність спрямовується двома компонентами правової уяви, які можна визначити як конститутивну та інтерпретативну уяву. «Саме в рамках цих творчих вправ діє юридична риторика, зрештою формуючи наш світогляд про міжнародне право, яке одночасно є і суб'єктивним, і об'єктивним» [16].

Інтерсуб'єктивність як принцип пізнання, з одного боку, полягає в необхідності визнання та засвідчення процесу і результату проведеного дослідження іншими суб'єктами для встановлення його об'єктивності (інтерсуб'єктивна перевірка), з іншого боку, принцип інтерсуб'єктивності означає розгляд соціальної реальності як результату взаємодії двох і більше суб'єктів (інтерсуб'єктивна реальність). Завдяки цьому кримінальна феноменологія є складовою криміналістичної тактики (разом із загальною тактикою та спеціальною тактикою або методикою) [17].

Прихильники феноменологічного методу зазвичай розглядають злочинність в історико-культурному контексті як рекурсивну продукцію, релятивний і конвенціональний соціальний конструкт. Ознакою злочинності є релятивність (відносність) її складових. Те, що раніше було кримінальним правопорушенням, нині таким може й не бути. Наприклад, паразитичний спосіб існування. Ознаками злочинності є також інституціалізованість, сконструйованість, системність [18]. Злочинність є саме системним утворенням, конструкцією, а не онтологічною реальністю. До ознак злочинності слід віднести й масовість, функціональність і мінливість. Злочинність надто поширена, вона виконує певні соціальні функції, наприклад, слугує збереженню владних відносин. Вона постійно змінюється, реагує на соціальні умови, адаптується до них у випадку зміни останніх.

Характерною рисою феноменологічних теорій злочинності є те, що вони засновані на заявленій епістемології, – як пізнаються речі, а також специфічній онтології – природі соціальної реальності. П'ять особливостей визначають сутність цих теорій. По-перше, вони фокусуються на умислі в процесі вчинення діяння. Так, пограбування відбувається, коли грабіжник спочатку вибирає місце, націлюється на людину, стикається з людиною-метою і створює ілюзію насильства, щоб отримати бажаний результат, – передачу грошей, матеріальних цінностей тощо. По-друге, феноменологічні теорії злочинності розглядають поле свідомості або усвідомлення як таке, що наповнене стимулами-сигналами, емпіричними індексами, які самі собою є лише проявами, а не релевантностями, що виникають інтерсуб'єктивно. Різні види злочинів переживаються злочинцем по-різному. По-третє, жести, переговори, індикатори, уявлення і позиції, що спостерігаються, стають інтерсуб'єктивно значимими не завдяки «читанню думок», а завдяки поведінці. Все, що відбувається, дуже часто є емоційно навантаженим і фізично відчутним, особа відчуває гнів, пристрасть, жадібність або бажання. Ці емоції є невід'ємним аспектом злочинів. По-четверте,

у феноменологічно обґрунтованих версіях злочинів навіть об'єктивна установка вченого сама собою має бути поставлена під сумнів. Не завжди зрозуміло, як можна пояснити сенс поведінки суб'єктів і вивчати його «об'єктивно». Відповідь полягає в тому, що слід залишатися вірними колективним діям, що спостерігаються, і атрибуціям, пов'язаним із злочином. Нарешті, по-п'яте, феноменологічні погляди на злочин потребують дослідження дій, а не атрибуції мотивів. Залишається відкритим питання про те, чи враховуються (і якою мірою) погляди дійових осіб на життя, чи відрізняються ці погляди від типових поглядів пересічної людини, ідеального типу або концептуальної схеми. Феноменологічні теорії злочинності розкривають природу того, що вважається злочинним, і висувають це усвідомлення на передній план [19].

Феноменологічна школа в кримінології акцентує увагу на особистій відповідальності людини за свою поведінку. Відповідальність заснована як на чіткому дотриманні чинного законодавства, законному правозастосуванні, так і на наявності механізмів контролю за всіма суб'єктами. Все суспільство і кожен окремо несе відповідальність за все, що було зроблено і що не було зроблено. Для успішного виконання цього завдання всі мають удосконалюватись, у першу чергу на індивідуальному рівні.

Висновки. Таким чином, феноменологічна школа права сформувалася внаслідок проникнення ідей філософської феноменології у сферу юридичної науки, де вони були сприйняті теорією та історією держави та права, філософією та соціологією права, кримінологією та рядом інших наук.

У межах феноменології правового життя право розглядається не як абстрактна система норм, а як конкретний досвід взаємодії людей з правовими інститутами, нормами та практиками. Основний акцент робиться на суб'єктивному сприйнятті права, на тому, як люди усвідомлюють та переживають правові явища у своєму повсякденному житті.

Феноменологічний підхід сприяв появі нових методів вивчення права, відмінних від традиційних юридичних методів. Феноменологія права, як теорія і методологія пізнання права, є частиною некласичної юридичної науки, окремі елементи цієї методології використовуються у інших некласичних підходах – юридичній герменевтиці, аксіології права.

Феноменологічний метод фокусується на морально-психологічних якостях підозрюваних, свідків, поліції та інших осіб, а не лише на теоретичних міркуваннях щодо їхньої поведінки. Цей метод виявляє свою недостатність для розуміння всіх причин людської поведінки, оскільки він спрямований на дослідження окремо взятої свідомості та окремого акту поведінки, що не завжди дає можливість розглянути первинні переживання, що передують рефлексії.

Феноменологічний метод може бути корисним не лише при розслідуванні кримінальних правопорушень і притягненні до відповідальності злочинців, а й інформуванні органів кримінальної юстиції, влади, населення про тенденції злочинності, а також прогнозуванні еволюції злочинності в майбутньому. Водночас, відкриваючи шляхи впливу на свідомість, кримінальна феноменологія сприяє вирішенню практичних завдань щодо протидії злочинності, осмисленню та розробці конкретних напрямів діяльності з попередження злочинності в окремих кримінальних сферах, запобіганню окремим кримінальним правопорушенням.

Проблема використання в кримінологічних дослідженнях та практиці попередження злочинності феноменологічного методу не може бути вирішена в межах однієї статті. Однак сподіваюсь, що ця стаття започаткує наукову дискусію, результати якої зіграють важливу методологічну роль у пізнанні причин протиправної поведінки та попередженні злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Theodorou P., Alves P.M.S., Baka A.I. Phenomenology of Law and Normativity. Springer Cham, 2024. VIII, 290 p. https://doi.org/10.1007/978-3-031-68705-1.
2. Nathalie Barbosa de la Cadena. Phenomenology and Human Rights. *PHAINOMENON*. 2023. Vol. 35. P. 47-72. DOI: 10.2478/phainomenon-2023-0004.
3. Pinto E., Bussinguer E. Phenomenological Attitude in Jurisdictional Provision: A Bridge between Phenomenology and Law. *Beijing Law Review*. 2024. Vol. 15. P. 690-707. doi: 10.4236/blr.2024.152042.
4. Колпаков В.К. Застосування феноменологічного методу в адміністративно-правових дослідженнях. *Право і суспільство*. 2024. Т. 2. № 1. С. 106–112. URL.: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/1_2024/part_2/18.pdf.

5. Сайфуліна Ю.В. Феноменологічний підхід щодо розуміння права. *Право і суспільство.* 2012. № 1. С. 40-44. URL.: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/1_2012/10.pdf.
6. Тимошенко В.І. Соціальна основа злочинності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 2. С. 35-39. URL.: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/97b3e0a2-3dcd-49d9-90e2-774195720662/content.
7. Lambert J.H. Neues Organon oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung des Wahren und dessen Unterscheidung vom Irrtum und Schein. Johann Wendler, Leipzig. 1764. 622 p. URL.: https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10043686?page=6,7.
8. Cudjoe E. Making Sense of Husserlian Phenomenological Philosophy in Empirical Research. *International Journal of Qualitative Methods*. 2023. Vol. 22. https://doi.org/10.1177/16094069231171099.
9. Skirke Ch. Internalism and externalism in transcendental phenomenology. *European Journal Philosophy.* 2022. Vol. 30. Issue 1. P. 182-204. https://doi.org/10.1111/ejop.12660.
10. Arnold T. The Object(s) of Phenomenology. *Husserl Studies*. 2020, 19 April. Vol. 36. P. 105–122. https://doi.org/10.1007/s10743-020-09262-x.
11. Phenomenology. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* First published Sun Nov 16, 2003; substantive revision Mon Dec 16, 2013. URL.: https://plato.stanford.edu/entries/phenomenology.
12. Тимошенко В.І. Кримінальна феноменологія. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право* / редкол.: В.І. Шакун (голова), В.І. Тимошенко (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. С. 231.
13. Schmalleger F. Criminal Justice Today: An Introductory Text for the Twenty-first Centur. Prentice Hall. 2003. xxxvi, 795 p.
14. Веприцький Р.С. Поняття та зміст феноменології злочинності як складової феноменології суспільства. *Європейські перспективи*. 2014. № 4. С. 81-85. URL.: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/66e48450-81d5-4ffd-b196-5fa4b0476cc5/content.
15. Bae S. Intersubjectivity. *The International Encyclopedia of Communication Research Methods*. 2017, November. DOI: 10.1002/9781118901731.iecrm0123.
16. Marcos H., Ahmad Siddiqui N. The Mainstream and the Intersubjective in International Law: From Objectivity to Imagination. In W. Menezes (Ed.), *Direito Internacional em Expansão.* 2022. P. 156-173. Article 10 Arraes Editores.
17. Burns R. From Meaning to Ecocide: The Value of Phenomenology for Green Criminology. *Critical Criminology*. 2023. Vol. 31. Issue 2. P. 1-17. https://doi.org/10.1007/s10612-023-09730-8.
18. Welsh B.C., Zane S.N., Mears D.P. Evidence-based policy in a new era of crime and violence prevention and social justice. *Aggression and Violent Behavior.* 2024. Vol. 77. https://doi.org/10.1016/j.avb.2024.101940.
19. Manning P.K., Raphael M.W. Phenomenological Theories of Crime. *Oxford Bibliographies*. Last reviewed: 2012, 24 July. Last modified:2021, 24 July. DOI: 10.1093/obo/9780195396607-0128.

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Тимошенко В.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.32

ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНОЛОГІЧНО-ЦІННІСНИЙ ВИМІР

Токар П.Т.,
кандидат юридичних наук,
полковник поліції,
начальник Головного управління
Національної поліції в Харківській області;
старший викладач кафедри юридичних дисциплін
Сумської філії ХНУВС (за сумісництвом)
ORCID: 0009-0008-8111-7142
e-mail: tokarpetrot@gmail.com

Кріцак І.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
підполковник поліції,
помічник начальника Головного управління
Національної поліції в Харківській області
ORCID: 0000-0003-3530-4269
e-mail: ivan_kritsak@ukr.net

Токар П.Т., Кріцак І.В. Фізична підготовка поліцейського як чинник професійної безпеки та протидії злочинності: кримінологічно-ціннісний вимір.

У статті розкрито кримінологічно-ціннісний потенціал фізичної підготовки поліцейського як чинника професійної безпеки та ефективної протидії злочинності в умовах воєнного стану й зростання службових ризиків. Вихідною позицією дослідження є пріоритет законності й дисципліни особового складу, зокрема нетерпимість до керування транспортом у стані сп'яніння та безумовне дотримання заходів особистої безпеки. Методологічну основу становлять міждисциплінарний підхід і наукометричний зріз фахових публікацій (опрацьовано 27 статей за матеріалами НБУВ із фокусом на проблематиці «фізичної підготовки»), що дозволило систематизувати ключові смислові блоки й виокремити практично значущі рекомендації. Наголошено на потребі перетворення інструктажів зі зброї та заходів фізичного впливу на практикоорієнтовані інструктажі-тренінги з моделюванням критичних сценаріїв, що забезпечує стійкі алгоритми дій у пам'яті поліцейського та знижує ймовірність фатальних помилок у надзвичайних ситуаціях (*за П.Т. Токарем*). Методологічну основу становить міждисциплінарний підхід і наукометричний зріз фахових публікацій, опрацьованих із застосуванням технік скорочитання та аудіоначитування, що дало змогу виокремити доступні й практично значущі смислові блоки для подальшої наукової систематизації. Обґрунтовано, що фізична підготовка не зводиться до «спортивності», а є професійно-прикладним ресурсом: поєднанням витривалості, сили, швидкості, самоконтролю, стресостійкості, тактичної медицини та комунікативно-вольових якостей. Запропоновано розглядати її як елемент суспільної комунікації й організаційної культури: регулярне висвітлення тренувань на офіційних ресурсах МВС/ГУНП може підсилювати довіру, мотивувати персонал і формувати взірці здорового способу життя. Концептуально підкреслено значення духовно-ціннісної парадигми («Дух–Душа–Тіло») як світоглядної опори службового покликання, що підтримує моральну стійкість і відповідальність за збереження життя. Практичне значення полягає у рекомендаціях щодо оновлення змісту занять, інструкторських практик і ціннісної профілактики ризикованої поведінки в поліції.

Ключові слова: фізична підготовка; професійна безпека; особиста безпека поліцейського; тактика самозахисту; службові ризики; тактична медицина; дисципліна; протидія злочинності; кримінологія спорту; кримінотеологія.

Tokar P.T., Kritsak I.V. Physical training of police officers as a factor in professional safety and crime prevention: a criminological and value-based assessment.

The article reveals the criminological and value potential of physical training of police officers as a factor of professional safety and effective counteraction to crime in conditions of martial law and increasing occupational risks. The starting point of the study is the priority of legality and discipline of personnel, in particular intolerance to driving under the influence of alcohol and unconditional compliance with personal safety measures. The methodological basis consists of an interdisciplinary approach and a scientometric analysis of professional publications (27 articles based on materials from the National Library of Ukraine were reviewed, focusing on the issue of "physical training"), which made it possible to systematize key semantic blocks and identify practically significant recommendations. It emphasizes the need to transform weapons training and physical impact measures into practice-oriented training sessions with critical scenario modeling, which ensures that police officers have stable algorithms of action in their memory and reduces the likelihood of fatal mistakes in emergency situations (according to P.T. Tokar). The methodological basis is an interdisciplinary approach and a scientometric analysis of professional publications, processed using speed reading and audio reading techniques, which made it possible to identify accessible and practically significant semantic blocks for further scientific systematization. It is substantiated that physical training is not limited to "athleticism" but is a professional and practical resource: a combination of endurance, strength, speed, self-control, stress resistance, tactical medicine, and communicative and volitional qualities. It is proposed to consider it as an element of social communication and organizational culture: regular coverage of training on the official resources of the Ministry of Internal Affairs/National Police can strengthen trust, motivate staff, and shape healthy lifestyle models. Conceptually, the importance of the spiritual-value paradigm ("Spirit-Soul-Body") as a worldview foundation for professional calling, which supports moral stability and responsibility for preserving life, is emphasized. The practical significance lies in recommendations for updating the content of classes, instructor practices, and value-based prevention of risky behavior in the police force.

Key words: physical training; occupational safety; personal safety of police officers; self-defense tactics; occupational risks; tactical medicine; discipline; crime prevention; sports criminology; criminology.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану та зростання насильницьких ризиків для правоохоронців фізична підготовка поліцейського виявляється нерівномірною й нерідко відірваною від реальних службових сценаріїв, що підвищує ймовірність помилок у критичних ситуаціях та ускладнює забезпечення особистої безпеки. Попри декларований пріоритет законності й дисципліни, зокрема недостатньо інституалізованими залишаються практикоорієнтовані інструктажі-тренінги з моделюванням екстремальних подій і закріпленням стійких алгоритмів дій, а також ціннісно-мотиваційні механізми, що підтримують професійне покликання. Це зумовлює потребу кримінологічно-ціннісного переосмислення фізичної підготовки як професійно-прикладного ресурсу протидії злочинності й елемента організаційної культури, спрямованого на збереження життя та підвищення довіри суспільства.

Технікою скорочитання та голосового начитування ми переглянули 27 наукових фахових статей у Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського, щоб даний матеріал побачив світ (коренева сполука «фіз* підготов*» 3421–3447). В основу написання цього наукового доробку закладені найбільш зацікавлюючі, прості, доступні для сприйняття висловлювання авторів, що відображає систему/сутність нашого світосприйняття. Бачимо, що дана тема наукового дослідження є надзвичайно важливою для проведення міждисциплінарного наукового зрізу тисяч і тисяч наукових праць, щоб у найближчі роки побачили світ нові комплексні наукові праці. Даний науковий зріз, прагне скоріше за все мотивувати науковців до поглибленого дослідження даної теми, та усілякої актуалізації відеороликів, крилатих фраз, висловів видатних людей на різноманітних площадках/майданчиках і платформах. Дана інформація має на меті привнести свій вклад у розвиток нового напряму у кримінології – кримінології спорту. Можливо даний напрям суттєво зменшить руйнівні сутності зла на планеті Земля.

Останніми роками ми активно розвиваємо такий напрям, як кримінотеологію. Без Бога ані до порога – так казали наші предки. Марна наука без Бога. Можливо й справді великим спортсменам допомагали здобути найвищі перемоги наполеглива праця над собою та надія на Божу підтримку/допомогу. Ми вже багато років відстоюємо концепцію «Дух Душа і Тіло» у найрізноманітніших галузях наукового знання. Біосоціальної сутності людини у XXI столітті далеко не достатньо. Комуністичні, атеїстичні часи вже давно пройшли/минули. Сьогодні, коли у людини є потреба у вищому екзистенційному, трансцендентному пізнанні, коли в Україні йде війна і ніколи не знаєш, чи доживеш до завтрашнього дня, – за таких умов важливо згадати вислів, що на війні атеїстів не має. Саме тому так важливо у спорті акцентувати на «Дух Душу і Тіло» як вихідне та основоположне начало здійснення всяких наукових пошуків та ефективної організації суспільного життя, виходячи з концепту: «У здоровому тілі – здоровий Дух». «Хто не курить і не п'є, той здоров'я береже. Але здоров'я на той світ не візьмеш. Тоді, що це означає, що – потрібно пити й курити? Ні зовсім не так. Тут потрібно стяжати вищі духовно-ціннісні начала та ідеали, скарби невмирущі, які «ні міль, ні тля не точить, ні іржа їх не нищить (*від Луки 12:22-34*). Це насамперед Добрі справи, адже віра без діл, без добрих справ є мертвою (*Якова 2:14-17*). Перед нами постало завдання актуалізувати дану тему, зробити її відповідний наукометричний зріз. Можливо таке формулювання питання когось зацікавить й інші автори напишуть більш фундаментальну наукову працю. Звідси, нами проведений відповідний наукометричний зріз/експеримент.

Фізична підготовка у всі часи була надзвичайно важливою, а особливо нині, в умовах воєнного стану, коли у будь-який час може прийтися захищати українську державу. У здоровому тілі здоровий Дух. Якщо поліцейський систематично проводить час у спортзалі, тоді неозброєним оком видно його загартованість, витримку, силу волі, Духу. І слово його настанов безперечно є більш переконливим. Саме тому фізична підготовка в умовах нинішнього дня є вельми важливою, а проведення відповідних наукових заходів – це черговий крок нагадати всім нам як важливо займатись фізичною підготовкою. Підтримуємо усіляко розвиток даної теми наукового дослідження. Сьогодні не вистачає ідеологічної/ідейної складової/роботи у колективах, щоб пропагувати фізичну зарядку щодня, вести здоровий спосіб життя, відшукуючи цікаві/унікальні факти життя, що здатні здивувати поліцейські колективи, мотивуватимуть до подальшої інтенсивної наукової діяльності.

Метою дослідження є обґрунтування кримінологічно-ціннісного значення фізичної підготовки поліцейського як ключового професійно-прикладного ресурсу забезпечення особистої безпеки та підвищення ефективності протидії злочинності в умовах воєнного стану й зростання службових ризиків. Для досягнення цієї мети передбачено такі завдання: узагальнити наукові підходи до структури фізичної підготовки поліцейських і визначити її професійно значущі компоненти; проаналізувати ризики, пов'язані з розривом між навчальними моделями та реальними службовими ситуаціями, з акцентом на дисципліну та безпеку; обґрунтувати необхідність практико-орієнтованих інструктажів-тренінгів із моделюванням екстремальних сценаріїв; окреслити організаційні й комунікаційні шляхи зміцнення культури професійної безпеки; визначити роль духовно-ціннісної парадигми у формуванні моральної стійкості та відповідального службового покликання поліцейського.

Стан опрацювання проблематики. Проблему фізичної підготовки поліцейських в Україні досліджували переважно у прикладному та педагогічному аспектах: *В.В. Бондаренко* обґрунтовує її структуру як складову особистої безпеки поліцейських; *Ю.М. Великий та О.О. Кошелева* аналізують рівень фізичної підготовленості курсантів і потребу професійно-прикладної спрямованості занять; *В.Р. Римик* акцентує на розвитку психофізичних якостей і готовності до дій в екстремальних умовах. Суміжні напрями – тактична медицина, домедична допомога та міждисциплінарна підготовка – розглядає, зокрема, *Н.М. Марамуха*. Водночас, кримінологічно-ціннісний вимір фізичної підготовки як чинника службової безпеки, дисципліни та протидії злочинності залишається недостатньо розробленим і потребує подальших міждисциплінарних досліджень.

Виклад основного матеріалу:

*Законність та дисципліна особового складу має бути на першому місці. Наголошую про недопущення керування автотранспортом у стані алкогольного сп'яніння. Особливо слід акцентувати про заходи безпеки поліцейського. Бачимо, по Україні знову кидають гранати, знову страждають поліцейські. Поліцейські мають бездоганно знати заходи безпеки (*Петро Токар, шеф поліції Харкова, під час селекторної наради ГУНП в Харківській області 04.12.2025).

Під час проведення інструктажів при поводженні з вогнепальною зброєю чи застосуванні заходів фізичного впливу моделюйте ситуацію, як слід діяти за тих чи інших екстремальних умов, надзвичайних обставин. Розказуйте детально, щоб у поліцейських залишились у пам'яті заходи особистої безпеки. Бачимо, що сталося у Черкасах останніми днями. Ми не маємо права допустити подібного. (Петро Токар, під час селекторної наради ГУНП в Харківській області 28.01.2026).

Найкращий метод, щоб почати щось робити – перестати говорити і почати робити (Волт Дісней).

Авторський стиль у кримінологічній науці: між методологією та світоглядом. Кожному автору властивий свій специфічний стиль написання наукових праць (*дивись розділ з монографії «Стиль мислення – метафора та поняття» за авторством Олексія Ясь*) [1]. Недосяжним сьогодні для більшості науковців є стиль висловлювання та викладення наукового матеріалу видатним вченим у галузі кримінології Ю.В. Орловим, який для усіх нас є взірцем та прикладом для наслідування. Ми схильні сьогодні, в епоху турбулентності, – до «простоти». Не даром кажуть – «великі істини приховані/народжуються у простоті». Нам до вподоби стиль викладення міркувань/висловлювань завідувача відділу кримінологічних досліджень *(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України)* М. Г. Колодяжного, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника, який за знаннями та рівнем/якістю наукової публікаційної активності вже давно досяг рівня професора. В цьому аспекті заслуговують на увагу висловлювання автора на захисті дисертаційного дослідження В.В. Журавля на тему: «Кримінологічна характеристика та запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби» на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі права. Тут *М.Г. Колодяжний* зауважує, що «дослідник як скальпелем, під яким розуміється складний кримінологічно-алегоричний інструментарій, розкриває гнійник соціального організму української держави, українського суспільства, яким є різноманітні порушення законності у військовій сфері», йдеться про так зване СЗВЧ – самовільне залишення військової частини. Це яскравий феномен негативних соціальних явищ, що відбиває/відображає і прорахунки державної політики, і недбальство, що проявляло керівництво нашої держави, керівництво Міноборони за багато років, – починаючи з 1991 року. СЗВЧ – це не лише про боягузтво і легкодухість. Це більше про ті прорахунки, про ті злочинні недоліки політиків, яких уже не має з нами. Ми вимушені називати речі своїми іменами, адже кримінолог це, насамперед, дослідник подібний до хірурга або патологоанатома. Він констатує, він вказує, він сигналізує. Недарма кримінологію називають сигналізуючою наукою (*за радянським кримінологом І.І. Карпецем*). Вчений говорить, що дисертанту вдалося віднайти ті білі плями, заповнити відповідні прогалини/лакуни своїм дослідженням. Від командира, від атмосфери психологічної у військових підрозділах, залежить дуже багато, адже військовослужбовці, – як діти у садочку. Вони дуже часто йдуть за командиром. Якщо командир цінує життя та здоров'я підлеглих там дуже мало СЗВЧ, там і повага, і взаємопідтримка, там є ротація належна, там є справедливе надання відпусток, матеріально-технічне забезпечення тощо [2].

До вподоби нам також ідея комплексності, яку розвиває М.Г. Колодяжний у намаганні отримати/здобути ступінь доктора юридичних наук. Комплексність, – з особистого спілкування з вченим повністю відповідає божественній парадигмі й нанизується на призму/полотно/матрицю духовно-ціннісної концепції праворозуміння, що особливо відрадно. Адже досі людиноцентристський механізм (*за видатним вченим української держави у галузі прав людини П.М. Рабіновичем*) [3; 4] надзвичайно заполонив наукову сферу, зрештою наскільки, що ми забули за богоцентризм. Тому, особливо в умовах нинішньої російсько-української війни та 35-річчя відходу від атеїзму прийдеться знову нагадати про надважливу ідею, що впродовж віків допомагає відповісти на найважливіше питання нашого життя: «Як спастись?», «Як спасти свою безсмертну душу?». Ще раз, відрадно і приємно те, що *М.Г. Колодяжний* сьогодні намагається пізнати/написати/осмислити високі юридичні/правові та державницькі матерії через призму/матрицю духовно-ціннісної концепції праворозуміння, яку *І.В. Кріцак* пропагує/досліджує/розвиває вже багато років у рамках нового напряму – кримінотеології, біблеїстики, бібліотерапії, що використовується у вищій школі, в особистих розмовах, спілкуванні у колективах, при читанні лекцій та проведенні семінарських занять більше ніж 20 останніх років, що загалом має сьогодні дієву функцію і роль для підняття бойового духу, здійснення подальших наукових пошуків й досліджень.

Кримінотеологічні міркування І.В. Кріцака стосовно того, що кримінолог подібно, як скальпелем у руках хірурга оперує соціальну дійсність, розкриває ті проблеми, про які частіше за все намагаються замовчувати. Науково-дослідна лабораторія чи взагалі будь-яка діяльність вченого подібна операційній – лише не тілесній, а словесній. Тут здійснюється оперативне начало завдяки слову: «В начале было Слово, и Слово было у Бога, и Слово было Бог» (*Іоанна 1:1*). Наче скальпелем, вчений оперує з допомогою натхнення, самовідречення, внутрішнього стану душі, подвигів, які вдалось пронести крізь усе життя; відректись від широкого, згубного шляху світу цього, який веде до погибелі, а не осягнення Небесного. Не можна забувати про першопричину буття, Бога, який допомагає людині не втратити орієнтир у житті, вибудовувати необхідні грані словесного заради вічного (*Іван Кріцак*) [5, с. 443].

Духовну свободу слід особливо берегти, і перебувати, творити у Дусі, єдності з Богом, оперуючи словом, як скальпелем, досліджуючи дедалі нові смисли загальнодержавної свідомості з розкриттям ритмів життя, історичної дійсності з прогнозуванням майбутнього. Таким чином, ми здатні виконати високу історичну місію і роль, призначення; можемо зректися стереотипів, комплексів, психологічних травм, завданих гріхом, по-справжньому зцілитися. На генному рівні людська природа є досить немічною. Перебування у святості, підкріпленій практикою усвідомлення залежності, може дати вихід з подібних станів «падкого», щоб кожному своїм чином прославляти Бога [6, с. 112].

У рамках індивідуального підходу: з кожною людиною важливо розмовляти особисто, відповідаючи на її запитання й допомагаючи знайти шлях змін у міру власних можливостей і сил. Як і в медицині, в одних пацієнти помирають, в інших виживають. Різницю тут творить не лише професіоналізм, а й внутрішній стан – коли лікар не лише діє механічно, а молиться Богові, щиро переживає за кожного хворого, віддає всі знання, уміння й навички у вищі руки. У такі моменти він перестає відчувати себе головним, стає лише скальпелем у руках Бога. Так само художник, створюючи картину, усвідомлює, що він – лише пензлик у Його руках. Цей принцип можна перенести в будь-яку сферу діяльності: коли людина покладається не лише на власні сили, а й на вищу мету, кількість «жертв» – тих, кого ми випадково скалічили чи розчарували, – стає значно меншою. Це особливо важливо для викладача/тренера. Це вчитель, який формує уми молодого покоління. Його завдання – бути прикладом для наслідування, ідеалом, на лекціях якого студенти надихаються, прагнуть зростати. Коли педагог чи практик працює не просто як професіонал, а як покликаний, коли він усвідомлює свою місію як служіння, тоді його праця приносить справді великі, глибокі та добрі плоди [7, с. 167].

Комплексна та інноваційна модель фізичної підготовки Збройних сил Французької Республіки як чинник забезпечення боєздатності. Систематичний розвиток та удосконалення будь-якої якості передбачає застосування новітніх засобів та методів фізичної підготовки воїнів, що забезпечують надалі ефективне вирішення завдань військово-професійної діяльності [8, с. 148]. Особливістю системи ФП ЗС Французької Республіки є її комплексність та індивідуальний підхід до кожного військовослужбовця. Програми тренувань адаптуються залежно від специфіки підрозділу, виду ЗС та конкретних завдань, що стоять перед ним. Такий гнучкий підхід дає змогу максимально ефективно використовувати фізичний потенціал кожного військовослужбовця та забезпечує високий рівень боєздатності армії загалом. Крім того, унікальність системи підготовки полягає у постійному вдосконаленні та оновленні методик тренувань. Французькі військові активно співпрацюють з провідними спортивними організаціями, науково-дослідними установами та міжнародними партнерами, щоб залишатися на передовій лінії у сфері фізичної підготовки. Таке прагнення до інновацій забезпечує армії Франції можливість ефективно реагувати на нові виклики та загрози, підтримуючи високий рівень боєготовності [9, с. 125]. Загалом, система фізичної підготовки ЗС Франції втілює в собі величезний досвід, інноваційні підходи та високі стандарти. Вона не лише готує військовослужбовців до виконання їхніх обов'язків, але й сприяє формуванню сильної, дисциплінованої та морально-стійкої армії, що може ефективно впоратися з будь-якими викликами та загрозами. Система фізичної підготовки ЗС Французької Республіки є важливим елементом національної оборонної стратегії, що поєднує багатовіковий досвід, сучасні наукові досягнення та інноваційний підхід. Це робить її однією з найефективніших і найпрогресивніших у світі, забезпечуючи надійний захист національних інтересів Франції. Отже, розглядаючи систему фізичної підготовки ЗС Французької Республіки, важливо визначити, що це більше, ніж просто програма тренувань чи набір вправ. Це складна багатокомпонентна

система, що втілює в собі десятиліття досвіду, традиції та постійне прагнення до вдосконалення. Однією з ключових особливостей є комплексний підхід до фізичної підготовки, що охоплює не лише аспекти фізичної сили та витривалості, але й морально-психологічну стійкість та бойовий Дух. Це створює фундамент для ефективного виконання завдань у будь-яких умовах [9, с. 127].

Від шкільного фізичного виховання до професійної готовності: інноваційні підходи до збереження здоров'я та безпеки в умовах воєнних і соціальних викликів. Сучасні тенденції розвитку суспільства потребують від педагогів пошуку інноваційних шляхів і методів реалізації освітнього процесу в загальноосвітніх закладах середньої освіти [10; 11]. Окрім того, пандемії, дистанційне навчання та активні бойові дії в різних регіонах України потребують перегляду навчальних програм й адаптації до контингенту, із яким проводяться заняття фізичною культурою. Значна кількість внутрішньо переміщених осіб; великий відсоток дітей, які втратили батьків; діти, які мають певні психологічні проблеми – усе це позначається на їхньому здоров'ї [12]. Ці всі фактори потрібно враховувати під час занять фізичною культурою. Адже йдеться не лише про фізичний стан школярів, а й психологічне здоров'я. Тому, плануючи заняття, важливо враховувати не лише вікові особливості фізичного розвитку, а й соціальні фактори учнів [13, с. 40].

У результаті екстракції змісту англомовних наукових статей Н.М. Марамухою виявлено, що автори єдині у думці про необхідність навчання студентів наданню першої допомоги. При цьому методи підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту до надання першої допомоги можна поділити на такі групи: *теоретична підготовка* – вивчення теоретичних основ надання першої допомоги, основних правил безпеки та алгоритмів розпізнавання небезпечних ситуацій, тестування знань; *практична підготовка* – відпрацювання практичних навичок на манекенах та інших студентах під керівництвом інструкторів; *моделювання ситуацій* – створення сценаріїв нещасних випадків та відпрацювання певних дій за цими сценаріями; *наочні методи* – використання відео- та аудіо матеріалів та інших інструментів; *інтерактивні методи* – використання симуляційних тренажерів, комп'ютерних програм та застосунків; спілкування у компетентній професійній спільноті – проведення онлайн та офлайн вебінарів, курсів та класів; методи підтримки – кураторство процесу навчання з надання першої допомоги з боку тьюторів або викладачів [14, с. 110].

У дисертації Т. Бугері «Міжпредметні зв'язки у навчанні професійно орієнтованих дисциплін у фаховій підготовці майбутніх фізичних реабілітологів» визначено структурні компоненти готовності майбутніх фізичних реабілітологів до професійної діяльності: *мотиваційний* (інтерес та позитивне ставлення до реабілітаційної діяльності; ставлення до людини як цілісності; потреба в самореалізації й професійному саморозвитку); *морально-ціннісний* (дотримання норм моральності й моральної культури, етичних норм поведінки в процесі здійснення професійних функцій; чуйність, емпатія); *когнітивний* (знання з професійно зорієнтованих дисциплін для побудови індивідуальних реабілітаційних програм; знання різних методик та засобів реабілітаційної діяльності; способів пошуку та структурування інформації на інтегративних засадах й аналізу конкретної професійної ситуації); *комунікативний* (сформованість уміння контактувати з пацієнтами й колегами, з будь-якої ситуації виходити з позицій гуманності й милосердя); *діяльнісно-практичний* (володіння методами організації фізреабілітаційної діяльності, планування завдань і способів їх вирішення в майбутній професійній діяльності в напрямку поставлених цілей; уміння й навички фізреабілітаційної діяльності); *креативний*, пов'язаний з проявом творчих можливостей, участі в науково-дослідній діяльності [15].

Методи підготовки фахівців фізичної культури і спорту до надання першої допомоги, узагальнені Н. М. Марамухою, доцільно трансформувати для системи підготовки поліцейських як комплексну медико-тактичну складову професійної готовності. Йдеться про поєднання теоретичної підготовки (алгоритми домедичної допомоги, безпека на місці події), практичних тренувань (відпрацювання навичок зупинки кровотечі, СЛР, евакуації поранених), моделювання службово-бойових ситуацій, використання відео й цифрових симуляторів, навчання в професійній спільноті та постійний інструкторський супровід. Структурні компоненти професійної готовності, визначені Т.М. Бугері, у поліцейській освіті набувають такого змісту: *мотиваційний* – усвідомлення цінності збереження життя; *морально-ціннісний* – гуманність і відповідальність; *когнітивний* – знання тактичної медицини; *комунікативний* – взаємодія з постраждалими та колегами; *діяльнісно-практичний* – впевнене застосування навичок у стресових умовах; *креативний* – здатність діяти нестандартно в критичних ситуаціях.

Недостатній рівень фізичної підготовленості поліцейських як чинник службових ризиків. Фізична підготовка співробітників Національної поліції України складається з двох основних компонентів – загальної фізичної підготовки й тактики самозахисту та особистої безпеки. Програму загальної фізичної підготовки спрямовано на розвиток і вдосконалення рухових якостей та навичок, необхідних як у щоденній службі, так і в екстремальних умовах. Вона охоплює витривалість, силу й швидкість, що дають змогу ефективно переслідувати правопорушників, переважати в силових сутичках під час їх затримання та долати різні перешкоди. Окрім того, курсанти опановують методи самоконтролю фізичного стану під час навантажень і засвоюють практичні прийоми самозахисту й забезпечення особистої безпеки [16; 17]. Також, останнім часом збільшилася кількість випадків, коли працівники поліції фізично не в змозі впоратися зі злочинцями, що призводить до катастрофічних наслідків. Спостереження свідчать, що основною причиною таких випадків часто є недостатня фізична, психологічна й технічна готовність поліцейських до застосування відповідних засобів фізичного впливу, вивчених у ЗВО. Тому поліцейські повинні мати відповідний рівень професійної підготовленості, що характеризується значним комплексом показників [18]. За цих умов головною особливістю системи фізичної підготовки має стати розвиток здатності фахівця до перебудови власної системи професійної діяльності на основі відповідного рівня тренованості з урахуванням рівня функціонального стану, сформованості особистісних характеристик, якісної оцінки ситуацій та вибору шляхів їх вирішення в умовах об'єктивних нормативних обмежень [19, с. 65].

За словами М.М. Перегінець та інших авторів, до основних завдань фізичної підготовки військовослужбовців можна віднести: – підвищення загальної фізичної підготовленості шляхом розвитку та покращення фізичних якостей; – вдосконалення професійно-прикладних навичок з пересування та орієнтування на пересіченій не знайомій місцевості подолання природних та штучних перешкод; – підвищення опірності організму до впливу зовнішніх факторів; – формування готовності військовослужбовців до дій в екстремальних умовах; – підвищення бойової злагодженості підрозділів [20, с. 173]. Недостатній рівень фізичної підготовленості працівників Національної поліції України прямо підвищує службові ризики, адже знижує їхню здатність ефективно діяти в силових, стресових та екстремальних ситуаціях. Попри наявність системи загальної фізичної підготовки й навчання самозахисту, на практиці часто виявляється розрив між навчальними навичками та реальними вимогами служби. Причини проблем криються не лише у фізичній слабкості, а й у недостатній психофізичній, технічній і ситуаційній готовності. Сучасні дослідження підкреслюють, що фізична підготовка має бути професійно спрямованою, адаптивною та орієнтованою на дії в екстремальних умовах, із розвитком витривалості, сили, швидкості, стресостійкості та вміння швидко перебудовувати поведінку відповідно до обстановки. Отже, фізична підготовка – це вже не просто спортивна складова, а ключовий елемент особистої безпеки поліцейського і ефективності всієї службової діяльності.

Фізична підготовка поліцейських як складова професійної спроможності та об'єкт суспільної комунікації. Ю.М. Великий, О.О. Кошелева за результатами проведеного тестування встановлено, що курсанти другого курсу мають нижчі показники фізичної підготовленості у порівнянні із курсантами першого року навчання, що свідчить про недостатню ефективність діючої в ЗВО системи фізичної підготовки. Професіографічний аналіз основних видів поліцейської діяльності слідчого НПУ дозволив визначити пріоритетні фізичні якості, що необхідно розвивати в курсантів для успішного виконання посадових обов'язків слідчого. Аналіз науково-методичної літератури та результати власних досліджень дають підставу для визначення наступних шляхів удосконалення фізичної підготовки курсантів: – забезпечення професійно-прикладної спрямованості занять з фізичної підготовки, для чого необхідно: регулярно проводити моніторинг працевлаштування випускників, визначити професійно значущі фізичні та психофізичні якості для виконання посадових обов'язків, добрати фізичні вправи та види спорту, що мають прикладне значення, встановити оптимально співвідношення засобів загальної та професійно-прикладної фізичної підготовки за роками навчання, включити до програм фізичної підготовки спеціальні тести й нормативи для оцінки рівня розвитку професійно значущих фізичних та психофізичних якостей; – активізація (оздоровчо-рекреаційної рухової активності) та (спортивно-масової роботи) у ЗВО в позанавчальний час шляхом організації роботи оздоровчих груп та секцій з видів спорту, що особливо цікавлять здобувачів; – проведення спортивних змагань, та спортивно-масових заходів, що мають професійно-прикладну спрямованість; – створення сприятливих умов для самостійних

занять здобувачів, для чого доцільно щоденно надавати їм час для занять фізичними вправами на спортивних спорудах ЗВО, забезпечити курсантів обсягом знань, необхідних для самостійного планування занять фізичними вправами; – формування мотиваційно-ціннісного ставлення здобувачів до регулярних занять фізичними вправами та здорового способу життя; – впровадження інноваційних технологій в процес фізичної підготовки курсантів [21, с. 78].

Слід відверто визнати: рівень висвітлення фізичної підготовки поліцейських поки що не відповідає реальній суспільній значущості. У медіа епізодично з'являються сюжети про участь правоохоронців у спортивних заходах чи тренуваннях у вихідні, однак системного уявлення про щоденну роботу над витривалістю, силою, координацією та навичками особистої безпеки громадськість фактично не має. У результаті формується спрощене й подекуди викривлене бачення фізичної готовності працівників Національної поліції України. Фізична підготовка – це базовий елемент професійної спроможності поліцейського, без якого неможливі, ані безпечне затримання правопорушника, ані ефективні дії в екстремальних умовах, ані збереження власного здоров'я під час служби. Саме тому важливо не лише вдосконалювати саму систему тренувань, а й робити її більш відкритою та зрозумілою для суспільства. У цьому контексті доцільно рекомендувати системі професійної підготовки МВС України, зокрема на рівні окремих регіонів (ГУНП в областях) активніше використовувати офіційні сайти та соціальні мережі для регулярного оприлюднення відеоматеріалів із занять спортом і спеціальної фізичної підготовки поліцейських. Такі матеріали виконували б одразу кілька важливих функцій: підвищували б довіру громадян, засвідчували б реальний рівень вимог до особового складу та формували б позитивний приклад здорового способу життя й професійної дисципліни.

Структурно-компонентна модель професійної компетентності: від фізичної терапії до поліцейської діяльності. За твердженням Я. Суворової професійна компетентність майбутнього фахівця з фізіотерапії охоплює систему знань та професійних вмінь за фахом, а також передбачає сформованість професійно важливих якостей фахівця, що сприяють ефективному здійсненню професійної діяльності. Вчена пропонує виокремлювати у структурі професійної компетентності науково-методичні, особистісні, медико-біологічні, реабілітаційні, терапевтичні та психолого-педагогічні компетентності; також виокремлено групи професійно-важливих якостей – моральні, комунікативні, когнітивні, емоційно-вольові [22].

У дослідженнях Д. Вороніна професійна компетентність розглядається як інтегральна характеристика діяльності фахівця, що включає *когнітивний* (володіння спеціальними знаннями), *операційний* (здатність до реалізації на практиці отриманих знань через систему спеціальних умінь і навичок) та *операційний* (інтеріоризація системи професійних цінностей) компоненти. Також вчений виокремлює такі компетентності фахівця фізичної реабілітації: *методична* (організаційно-технологічна) – володіння різними методами та засобами фізичної реабілітації з використанням ґрунтовних знань фізіології, біомеханіки, біохімії; *інформаційно-аналітична* – володіння інформаційними технологіями, здатність критично оцінювати інформацію; *дослідницька* – володіння сучасними методами і технологіями дослідження у галузі фізіотерапії та ерготерапії; *управлінська* – володіння методами і прийомами керування власною професійною діяльністю; *валеологічна* – володіння валеологічними практиками (масаж, загартування, самомасаж тощо); *освітня* – усвідомлена здатність до професійного та особистісного розвитку, вдосконалення професіоналізму; *правова* – володіння нормативно-правовою базою у галузі фізіотерапії та ерготерапії; *психолого-педагогічна* – володіння знаннями психології та педагогіки та застосування їх у професійній діяльності; *культурна компетентність* – знання специфіки національних традицій та систем оздоровлення різних груп населення; *здоров'язберігаюча* – розуміння традицій збереження здоров'я власного і пацієнтів [23].

Професійна компетентність поліцейського, подібно до моделі фахівців з фізичної терапії у працях Я. Суворова та Д. Вороніна, розглядається як інтегрована система знань, практичних умінь, цінностей і професійно важливих якостей, що забезпечують ефективне виконання службових завдань. У структурі компетентності поліцейського доцільно виокремити: *когнітивну* (знання законодавства, тактики, психології), *операційну* (уміння діяти в реальних і екстремальних ситуаціях), *ціннісно-мотиваційну* (службова етика, відповідальність), *комунікативну* (взаємодія з населенням і колегами), *психологічну та емоційно-вольову стійкість*, а також *правову, інформаційно-аналітичну, управлінську та здоров'язберігаючу* компетентності. Ключовими професійно важливими якостями поліцейського *є моральність, самоконтроль, стресостійкість, рішучість, критичне мислення та здатність до безперервного професійного розвитку***.**

Висновки. У повсякденному житті ми забуваємо про Дух, про Благодать, яка може нас покривати, у якій можемо робити/творити багато добрих справ. У спорті усвідомлення такого конструкту є неабияк важливим. З боку теології, вислів «Бог є Дух» (*Іоанна. 4:24*), який є начало всьому, який є Творець і ім'я якого любов. Дух – це первинне поняття, яке не можна визначити, як не можна визначити що таке простір, час, чи що таке, наприклад, точка/крапка. Бог має нематеріальну, невидиму й вічну природу. Він не обмежений тілом, формою чи простором, не підлягає фізичним законам і не може бути зображений матеріальними образами. Як Дух, Бог є всюдисущий і перевершує створений світ. Тому поклоніння Йому має бути не зовнішнім, релігійним або обрядовим лише формально, а внутрішнім, щирим і духовним – «у дусі та в Істині», тобто з вірою, правдивістю та глибоким сердечним зверненням до Нього. «Бог є Дух, і ті, хто поклоняється Йому, повинні поклонятися в дусі й Істині» (*від Іоанна 4:24*).

І Я благаю Отця, і дасть вам іншого Утішителя, щоб з вами перебуватиме навіки, Духа істини» (*Ів. 14:15–17*). Саме у Дусі, у Благодаті, у гарному настрої, ми можемо робити/творити великі справи. У Дусі ми можемо перемагати. Дух – це Благодать, яка покриває нас. Слова Апостола Павла: «все можу в Тім, Хто мене підкріпляє, в Ісусі Христі» (*до Филип'ян 4:13*). «Все можу в укріпляючому мене Ісусі». Духовна сила, що виходила від Апостола Петра була настільки сильна і велика, що навіть тінь його, падаючи на хворих, які лежали на вулиці, зцілювала їх (*Діяння апостолів 5, 15*). Апостоли мертвих воскрешали, хворих зціляли, бісів виганяли живучи на Землі. Найбільша влада, що існує у цьому світі впродовж 2-х тисячолітньої християнської історії належить не державно-політичним діячам, а саме єпископам, та священникам, коли читаємо слова з Євангелія «Кому простите гріхи, тим будуть прощені, а кому залишите, тим будуть залишені» (*від Івана 20:23*).

Святий Ігнатій Богоносець писав: «Де єпископ – там і Церква». І не просто будь-який єпископ, а той, який стоїть у єдності з канонічним православ'ям, з канонічною Церквою, адже він буде рукопокладати священників, які матимуть найбільшу владу на Землі – відпускати людські гріхи. Саме тому нам так важливо сьогодні прибігати до щоденного покаяння, знайти свого духівника, якому зможемо відкрити душу, сповідувати свої гріхи.

Особливий приклад для ГУНП в Харківській області, – поліцейський Харківського РУП № 2 – Владислав Руднєв, чотириразовий чемпіон Європи, шестикратний чемпіон світу з бойового самбо, девізом якого є і «Неможливе – можливе» [24]. Владислав Руднєв – глибоко віруючий поліцейський Харківщини, який закінчив ХНУВС, (курсант та магістр ХНУВС з з 2013–2018 рр.), якого добре пам'ятаємо, займає першість у спорті впродовж багатьох років. Побажаємо Владиславу більших успіхів і нових перемог. Треба бачити, з яким запаленим серцем він біжить до священника, до Храму Божого, до ікон, щоб розповісти про нову перемогу, щоб подякувати Господу. «Мороз по коже і сльози» викликають такі особистості-поліцейські за яких молимось, щоб Господь допомагав їм на кожному кроці. Саме тому так важливо, щоб при кожному ГУНП в областях був Храм-часовня, у кожній будинковій споруді, де сьогодні перебувають/працюють поліцейські має бути облаштована кімната з іконами, щоб за будь-яких обставин можна було поставити воскову свічу і попросити Господа нових перемог над злочинністю, злочинним світом. Саме Ікона є орієнтиром у нашому житті, щоб не схибити. Пам'ятаймо, що земна Церква є войовничою, тобто такою, що воює зі злом, несправедливістю, неправдою, а небесна Церква в особі багатьох святих і праведників, які жили на Землі, є торжествуючою, переможною. Саме їх ми просимо про допомогу, благаємо про поміч, щоб вони допомогли, підтримали, наставили. Церква щодня молиться за воїнство Христове. Поліцейських, які захищають внутрішній фронт також можемо назвати воїнством христовим, адже вони щодня ризикуючи життям охороняють суспільство/соціум, подібно як Янголи Охоронці стережучи суспільний порядок і безпеку громадян. Чого лише коштує життя, через нещодавнє резонансне вбивство чотирьох поліцейських з Черкаської області, що сколихнуло правоохоронну систему та суспільство загалом останніми днями. Якщо не буде поліцейських та інших правоохоронних структур – матимемо хаос і безладдя. Охороняти право, або сам концепт/конструкт правоохорони – це девіз усіх осіб, які добровільно стали на цей шлях. Прокурори, судді, адвокати, але найбільша, левова частка, безперечно, серед усіх правоохоронних структур належить поліцейським. Кожен поліцейський повинен бути всесторонньо розвинутою людиною/особистістю. У його арсеналі, філософії та риторики спілкування має бути найрізноманітніша інформація, щоб настановити людину від зла, коли вже не має часу читати багато книг, а потрібно діяти в екстремальних умовах, щоб переконати суїцидала у тому, щоб не вчиняти самогубство, щоб пожертвувати своїм найдорожчим – життям, чи здоров'ям, щоб спасти людину.

Загалом, фізична підготовка поліцейського є ключовою умовою особистої безпеки, професійної надійності та ефективної протидії злочинності, адже саме вона забезпечує здатність діяти впевнено в силових, стресових і загрозливих ситуаціях. Вона має бути професійно-прикладною, системною й наближеною до реальних службових сценаріїв, поєднувати розвиток сили, витривалості та швидкості зі стресостійкістю, тактичною медициною та чітким знанням заходів особистої безпеки. Водночас, фізична готовність нерозривно пов'язана з дисципліною, відповідальністю несення служби, формуючи не лише фізично витривалого, а й морально стійкого працівника Національної поліції України, здатного зберігати життя – своє і громадян – у найскладніших умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): Монографія: У 2 ч. / за ред. В.А. Смолія. К.: НАН України. Ін-т історії України, 2014. Ч. 1. 587 с.
2. Засідання разової спеціалізованої ради НДІ ВПЗ. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності. Захист дисертації Журавля Віталія Володимировича на тему: «Кримінологічна характеристика та запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби». URL: https://www.youtube.com/watch?v=bLRJfgd8h4o.
3. Про право і справедливість | Magnificus: проф. Петро Рабінович. Апокрифи фільму ч. 1. Сповіді юристів. URL: https://www.youtube.com/watch?v=AIKcWoxJIVM.
4. Наукова школа і натхнення | Magnificus: проф. Петро Рабінович. Апокрифи фільму ч. 2. Сповіді юристів. URL: https://www.youtube.com/watch?v=YB9Z9oZqedg.
5. Ковальов І.В., Сокуренко В.В, Гладкова Є.О., Шатрава С.О., Кріцак І.В. Тактики і стратегії протидії злочинності як перспективний напрям наукових досліджень О.М. Бандурки та О.М. Литвинова: духовно-ціннісні аспекти проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12. 2022. С. 442–446. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/135.
6. Кріцак І.В. Гріховна свобода чи свобода без гріха з кримінотеологічних/державницьких позицій: який шлях обрати? *Гендерна політика в умовах воєнного стану: правовий вимір*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції 15 червня 2023 р. Науково-дослідний інститут публічного права. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. С. 108–117.
7. Кріцак І. В. Необхідність проведення теолого-правового тренінгу крізь призму біблеїстики та бібліотерапії для правоохоронців у рамках кримінотеології. *Актуальні питання права та соціально-економічних відносин: збірник наукових статей*. Кропивницький: Вид-во ЦІРоЛ, 2025. Вип.1. (7). У 3 т, Т. 1. С. 140–170.
8. Романчук С.В. Фізична підготовленість – як складова успішного виконання завдань за призначенням (на прикладі фахівців інженерних військ) / С.В. Романчук, В.А. Ожаревський, Я.А. Панькевич, І.А. Колінько, В.В. Пилипчак, О.В. Мелешенко, Р.М. Сеник. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт).* 2024. Вип. 7. С. 147–154. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.7(180).30.
9. Петрачков О.В., Бєліков І.О., Вербин Н.Б., Фіногенов Ю.С. Система фізичної підготовки збройних сил французької республіки: особливості, зміст та структура підготовки. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт).* 2024. Вип. 7. С. 124–129. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.7(180).25.
10. Томащук О. [та ін.]. Інноваційні підходи до організації фізичного виховання школярів. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Фізична культура.* № 42. 2024. С. 31–35. DOI: https://doi.org/10.15330/fcult. 42.31-35.
11. Griban G., Prontenko K., Yavorska T. [et al.]. Non-traditional means of physical training in middle school physical education classes. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2019. № 8(3.1). P. 224–232. DOI: https://doi.org/10.30472/ijaep.v8i3.1.656.
12. Індика С.Я., Бєлікова Н.О. Фізична активність та соціально-демографічні характеристики безробітних в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Фізична культура і спорт*. Вип. 4(190). 2025. С. 36–42. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.04(190).07

13. Дух Т., Дунець-Лесько А, Кіщак М. Ефективність легкоатлетичних засобів у процесі фізичної підготовки учнів старшого шкільного віку. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві.* 2025. № 2. С. 39–44. DOI: https://doi.org/10.29038/2220-7481-2025-02-39-44.
14. Марамуха Н.М. Перспективні концепти підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до надання долікарської допомоги. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт).* 2024. Вип. 7. С. 106–113. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.7(180).22.
15. Бугеря Т.М. Міжпредметні зв'язки у навчанні професійно орієнтованих дисциплін у фаховій підготовці майбутніх фізичних реабілітологів: автореф. дис. … канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Луганськ, 2009. 22 с.
16. Бондаренко В.В. Особливості фізичної підготовки працівників підрозділів патрульної поліції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури.* 2017. Вип. 8 (90). С. 11–15. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/ 123456789/20167.
17. Ягодзінський В.П. Методика розвитку фізичних якостей курсантів-десантників засобами кросфіту у процесі фізичного виховання: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2020. 257 с.
18. Римик В.Р. Спеціальна фізична підготовка із спрямованим розвитком психофізичних якостей майбутніх поліцейських: дис. … д-ра філос.: 017. Львів, 2024. 229 с.
19. Римик В., Римик Р, Хашалов Ф. Зміни показників фізичної підготовленості курсантів Національної академії внутрішніх справ. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві.* 2025. № 2. С. 64–70. DOI: https://doi.org/10.32782/2221-1217-2025-2-19.
20. Перегінець М.М., Кузнецова Л.І., Долженко Л.П., Черних П.В. Фізична підготовленість як складова частина підготовки військовослужбовців. Науковий *часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт).* 2024. Вип. 6. С. 172–179. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.6(179).32.
21. Великий Ю.М., Кошелева О.О. Фізична підготовленость курсантів зво зі спеціифічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2024. Вип. 6. С. 75–81. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.6(179).13.
22. Суворова Я. Структура та зміст професійної компетентності майбутнього фахівця з фізичної терапії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія «Педагогічні наукт: реалії та перспективи».* 2018. Вип. 62. С. 194–198. URL: https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/92389c95-3494-45b5-a580-3a8ad7038a8b.
23. Воронін Д. Є. Модель формування професійної компетентності майбутніх фахівців з фізичної реабілітаці. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка.* 2008. № 1. С. 173–183.
24. «Неможливе – можливе»: з таким гаслом по життю йде харківський поліцейський Владислав Руднєв та підкорює нові вершини. 31 грудня 2025 року. URL: https://hk.npu.gov.ua/news/nemozhlyve-mozhlyve-z-takym-haslom-po-zhyttiu-ide-kharkivskyi-politseiskyi-vladyslav-rudniev-ta-pidkoriuie-novi-vershyny.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Токар П.Т., Кріцак І.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.132:342.78
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.33

ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Удод А.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології,
Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-8029-4878

Коссе В.В.,
доктор філософії в галузі права,
декан факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування,
Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-6576-0620

Федорчак І.В.,
старший викладач кафедри кримінального права та кримінології,
Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0007-6968-3283

Удод А.М., Коссе В.В., Федорчак І.В. Заходи протидії та запобігання кримінальним правопорушенням в умовах дії воєнного стану.

У статті здійснено комплексний аналіз засобів протидії кримінальним правопорушенням, які набувають особливої актуальності в період дії воєнного стану в Україні. Досліджено теоретичні та практичні аспекти криміналізації суспільно небезпечних діянь в умовах збройного конфлікту, зокрема проаналізовано підходи провідних учених-криміналістів до визначення поняття криміналізації та її ролі в системі кримінально-правової політики держави. Визначено ефективність протидії злочинності через впровадження комплексних заходів, включаючи правоохоронний контроль, соціальні програми та психологічну підтримку населення в умовах воєнного стану. Розглянуто кримінологічні фактори, що впливають на зростання злочинності в особливий період, серед яких соціальна дезорганізація, економічна нестабільність, обмежена присутність правоохоронних органів, політична нестабільність та психологічний вплив війни на свідомість громадян. Детально проаналізовано методи протидії колабораційній діяльності відповідно до статті 111-1 Кримінального кодексу України, яка є новітнім кримінальним правопорушенням, що виникло внаслідок збройної агресії російської федерації проти України. Досліджено структуру особистості колаборанта за соціально-демографічними, морально-психологічними та кримінально-правовими ознаками, а також визначено напрямки індивідуальної профілактичної роботи з особами, схильними до колабораціонізму. Проаналізовано проблеми незаконного переправлення осіб через державний кордон в умовах воєнного стану та запропоновано інноваційні методи протидії із залученням технологій штучного інтелекту та підрозділів кіберполіції для моніторингу мережі Інтернет. Розглянуто питання протидії ухиленню від мобілізації через забезпечення належного соціально-економічного захисту військовослужбовців та формування патріотизму і громадянської відповідальності. Досліджено проблематику протидії воєнним злочинам (ст. 438 КК України в редакції Закону № 4012-IX від 09.10.2024) на міжнародному та національному рівнях, зокрема питання фіксації та документування доказів воєнних злочинів. Запропоновано конкретні рекомендації щодо удосконалення системи запобігання та протидії кримінальним правопорушенням воєнного часу.

Ключові слова: криміналізація кримінальних правопорушень, протидія кримінальним правопорушенням, запобігання та профілактика кримінальних правопорушень, протидія воєнним злочинам, колабораційна діяльність, воєнний стан, мобілізація.

Udod A.M., Kosse V.V., Fedorchak I.V. Measures of combating and prevention of criminal offenses under martial law.

The article provides a comprehensive analysis of the means of combating criminal offenses that become particularly relevant during martial law in Ukraine. The theoretical and practical aspects of criminalization of socially dangerous acts in conditions of armed conflict are investigated, in particular the approaches of leading scholars to defining the concept of criminalization and its role in the system of criminal law policy of the state are analyzed. The effectiveness of countermeasures against crime through the implementation of comprehensive measures, including law enforcement control, social programs and psychological support of the population under martial law conditions, is determined. The criminological factors influencing the growth of crime in a special period are examined, including social disorganization, economic instability, limited presence of law enforcement agencies, political instability and the psychological impact of war on the consciousness of citizens. The methods of counteracting collaborative activity under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, which is the newest criminal offense that arose as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, are analyzed in detail. The structure of the collaborator's personality has been studied according to socio-demographic, moral-psychological and criminal-legal characteristics, and directions for individual preventive work with persons prone to collaborationism have been identified. The problems of illegal smuggling of persons across the state border under martial law conditions are analyzed and innovative methods of counteraction involving artificial intelligence technologies and cyber police units for Internet monitoring are proposed. The issues of counteracting evasion of mobilization through ensuring adequate socio-economic protection of military personnel and fostering patriotism and civic responsibility are considered. The problems of counteracting war crimes (Article 438 of the Criminal Code of Ukraine as amended by Law No. 4012-IX of 09.10.2024) at the international and national levels are investigated, in particular the issues of recording and documenting evidence of war crimes. Specific recommendations for improving the system of prevention and counteraction to criminal offenses during wartime are proposed.

Key words: criminalization of criminal offenses, combating criminal offenses, prevention of criminal offenses, combating war crimes, collaborative activity, martial law, mobilization.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану, запровадженого в Україні з 24 лютого 2022 року внаслідок повномасштабного збройного вторгнення російської федерації, ефективна протидія злочинності набула надзвичайно важливого значення для збереження державності та забезпечення національної безпеки. Правоохоронні органи стикаються із принципово новими викликами, пов'язаними із появою раніше невідомих форм злочинної поведінки та суттєвим зростанням окремих видів кримінальних правопорушень. Правильне застосування кримінологічних засобів протидії, запобігання і профілактики кримінальних правопорушень надає можливість своєчасно виявляти проблемні питання у сфері національної безпеки та протидії злочинам проти людяності.

Особливого значення в умовах воєнного стану набуває дослідження процесу криміналізації як законодавчого механізму визнання тих чи інших діянь кримінально караними. Введення нових складів кримінальних правопорушень, зокрема колабораційної діяльності, а також актуалізація відповідальності за ухилення від мобілізації, незаконне переправлення осіб через державний кордон та воєнні злочини (ст. 438 КК України) потребують глибокого наукового аналізу та розробки ефективних заходів протидії. Особлива увага має приділятися комплексним заходам протидії кримінальним правопорушенням, які здійснюються не тільки правоохоронними органами, але й громадськими організаціями, державними установами та суспільством загалом.

Мета дослідження полягає в аналізі сутності методів протидії і запобігання кримінальним правопорушенням, а також процесу їх криміналізації, які є найбільш актуальними під час дії воєнного стану, та визначенні основних методів профілактики кримінальних правопорушень для врахування їх у практичній діяльності органами Національної поліції України.

Стан опрацювання проблематики. Питання запобігання кримінальним правопорушенням розглядалися у працях таких учених-юристів, як: Дудоров О.О., Хавронюк М.І., Фріс П.Л., Пись-

менський Є.О., Мицька О.І., Шаблистий В.В., Березняк В.С., Каторкін Р.А., Мозоль А.П., Миронюк Т.В., Огнєв Т.Є., Дмитренко Н.А., Артеменко О.М., Камеш С.І. та інші.

Окреслена тематика знайшла відображення в роботах Є.О. Письменського «Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти)», О.І. Мицької «Окремі аспекти кримінологічної характеристики колабораційної діяльності». Монографічне дослідження В.В. Шаблистого, В.С. Березняка, Р.А. Каторкіна «Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності» розкриває практичні аспекти протидії цьому явищу. Дисертаційне дослідження Т.Є. Огнєва «Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти» торкається суміжних питань нелегальної міграції.

Дослідження у сфері військової злочинності представлені монографією Н.А. Дмитренко та О.О. Шкути «Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання», а також дисертаційним дослідженням О.М. Артеменко «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби».

Разом із тим, у правовій площині, наукових джерелах та спеціальній літературі спостерігається неструктурованість застосування методів протидії кримінальним правопорушенням щодо колабораційної діяльності, незаконного перетину державного кордону, воєнних злочинів та інших кримінальних правопорушень, що зумовлює необхідність подальших наукових розробок у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У період воєнного стану суспільство стикається із безпрецедентними викликами, які можуть сприяти збільшенню криміногенної поведінки серед населення або окремих соціальних груп. Важливо розуміти кримінологічні фактори, що впливають на цей процес, аби ефективно протидіяти неправомірній поведінці суб'єктів кримінальних правопорушень. Воєнний стан вносить суттєві зміни не тільки у звичний порядок життя громадян, але й у систему правопорядку, що вимагає адаптації правоохоронних органів та законодавства до нових реалій.

Воєнний стан супроводжується значними змінами в законодавстві, включаючи посилення покарань за певні кримінальні правопорушення. Це призводить до збільшення кількості діянь, які класифікуються як кримінальні. Зокрема, до Кримінального кодексу України були введені нові статті, які регулюють поведінку в умовах воєнного стану, змінюються умови призначення покарання, а також запроваджуються нові механізми протидії злочинності. Загалом постає необхідність визначити обґрунтованість та доцільність криміналізації окремих діянь в умовах воєнного стану.

Криміналізація, як зазначають О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк, являє собою законодавче визнання того чи іншого діяння кримінальним правопорушенням, закріплення його ознак у законі, тобто встановлення за нього кримінальної відповідальності [1, с. 168]. Водночас П.Л. Фріс розуміє криміналізацію як процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними та у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів [2, с. 95].

Узагальнюючи наведені підходи, можна визначити криміналізацію як комплексний правотворчий процес, за якого певні дії або поведінка набувають ознак кримінальної протиправності в розумінні законодавства та суспільства. В особливий період, такий як збройний конфлікт або воєнний стан, численні фактори можуть сприяти збільшенню рівня криміналізації суспільних відносин. При цьому це явище не є статичним і зазнає постійних змін залежно від різних чинників.

Серед основних кримінологічних факторів, що впливають на криміналізацію в умовах воєнного стану, слід виокремити наступні. Соціальна дезорганізація проявляється у руйнуванні усталених соціальних структур та формуванні відчуття безладу в суспільстві. Руйнування інфраструктури, внутрішня міграція мільйонів громадян, зміна соціальних зв'язків та послаблення традиційних механізмів соціального контролю створюють сприятливе середовище для зростання кримінальної активності.

Економічна нестабільність, що супроводжує воєнний стан, призводить до зростання безробіття, погіршення умов життя та зниження доходів значної частини населення. Це посилює мотивацію окремих осіб до злочинної поведінки, такої як крадіжки, шахрайство або навіть насильницькі корисливі правопорушення. Без належного реагування з боку правоохоронних органів такі прояви можуть еволюціонувати у стійкі злочинні угруповання та організовану злочинність.

Обмежена присутність правоохоронних органів у прифронтових та деокупованих районах, їх перевантаженість та неспроможність надавати належний рівень захисту і контролю на всій території держави сприяє безкарності та збільшенню кримінальної активності. Значна частина кадрового складу правоохоронних органів мобілізована до Збройних Сил України, що додатково послаблює правоохоронну систему.

Політична нестабільність та постійні загрози зовнішньої агресії призводять до зростання внутрішніх конфліктів та напруженості в суспільстві, що може сприяти поширенню кримінальних груп та злочинних організацій. Інформаційні війни та пропаганда з боку держави-агресора додатково дестабілізують суспільство та створюють передумови для вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки.

Психологічний вплив війни, постійний стрес, тривога та відчуття загрози власному життю та здоров'ю негативно впливають на психіку людей. Посттравматичний стресовий розлад, депресія та інші психічні розлади, поширені серед учасників бойових дій та мирного населення, можуть спричинити збільшення агресивної поведінки та проявів протиправної діяльності.

Ці кримінологічні фактори взаємодіють між собою та сприяють збільшенню рівня криміналізації в особливий період. Для ефективної протидії цим явищам необхідно вживати комплексних заходів, включаючи ефективний правоохоронний контроль, соціальні програми та психологічну підтримку населення. Однак виникає необхідність звузити дослідження до конкретних кримінальних правопорушень, які утворилися або набули нової актуальності саме під час воєнного стану.

Новітнім кримінальним правопорушенням в сучасних умовах виступає передбачене ст. 111-1 КК України діяння – «Колабораційна діяльність». Ця стаття була введена до Кримінального кодексу Законом України від 03.03.2022 № 2108-IX як відповідь на численні факти співпраці громадян України з окупаційною владою на тимчасово окупованих територіях.

Загалом учені визначають, що особа, яка залишилася на тимчасово окупованій території та продовжує здійснювати певні дії на користь окупаційного режиму, може розглядатися як суб'єкт колабораційної діяльності. Однак деякі науковці справедливо зазначають, що необхідно відокремлювати колабораціонізм від поведінки осіб, які, перебуваючи на окупованій території, взаємодіють з представниками окупаційної влади переважно опосередковано у формах, що істотним чином не сприяють укріпленню окупаційного режиму, не здатні спричинити шкоду національній безпеці держави та пов'язані виключно з підтриманням життєдіяльності [3, с. 81]. Це стосується насамперед осіб, які не беруть безпосередньої участі в діяльності окупаційних структур та не допомагають у цій діяльності.

Важливим аспектом протидії колабораційній діяльності є розуміння особистості колаборанта. О.І. Мицька визначає структуру особистості колаборанта, що поділяється на три основні елементи. По-перше, це соціально-демографічні ознаки, які охоплюють вік колаборанта, стать, рівень освіти, сімейний стан, рід занять та наявність постійної роботи. Типовий портрет злочинця за цією складовою – повнолітня особа, яка могла обіймати державні посади та була звільнена з негативних причин. По-друге, морально-психологічні ознаки, що визначають вплив внутрішніх переконань, переживань та почуттів, емоційно-вольових якостей на здійснення протиправної поведінки щодо пропагування та виправдання дій країни-агресора. По-третє, кримінально-правові ознаки, що охоплюють ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення, при цьому особа часто не усвідомлює кримінальну караність своїх дій [4, с. 41].

Доцільним вбачається проведення спеціальними суб'єктами протидії злочинності індивідуальної профілактики з раніше судимими за вчинення злочинів проти основ національної безпеки особами. У рамках реалізації відповідних заходів, крім проведення профілактичних бесід з метою запобігання співпраці з ворогом та повторному вчиненню кримінальних правопорушень, має здійснюватися: перевірка раніше засудженого на предмет можливості контактування з громадянами республіки білорусь або російської федерації; моніторинг соціальних мереж з метою виявлення закликів до співпраці з ворогом та можливого розголошення інформації з ознаками колабораційної діяльності; доведення до відома особи положень чинного КК України, особливо в частині відповідальності за злочини проти основ національної безпеки; роз'яснювальна робота щодо поведінки в умовах воєнної загрози та способів протидії дезінформації [5].

Окремим перспективним напрямком протидії колабораційній діяльності є розробка та створення сучасних ефективних програмних продуктів щодо контролю за злочинними проявами недо-

брочесних громадян України у соціальних мережах, а також використання технологій штучного інтелекту для відслідкування небезпечного контенту ресурсів [6]. Такі інструменти дозволять автоматизувати процес виявлення пропагандистського контенту, закликів до співпраці з ворогом та інших проявів колаборaційної діяльності в мережі Інтернет.

Таким чином, хоча і можна значною мірою запобігти вчиненню такого кримінального правопорушення як колаборaційна діяльність, провідною формою протидії залишається масштабна інформаційна кампанія у засобах масової інформації, а також на відповідних платформах організацій, які здійснюють гуманітарну місію. Необхідно також залучати до інформаційної діяльності відомих блогерів, громадських діячів та лідерів думок, які мають значний вплив на різні цільові аудиторії.

У зв'язку із розв'язаною агресивною війною попит на нелегальне переправлення через державний кордон зріс у рази та набув значної актуальності серед громадян України, які намагаються уникнути мобілізації. Це явище набуло масштабного характеру та перетворилося на окремий вид організованої злочинної діяльності з чіткою структурою, розподілом ролей та налагодженими каналами переправлення.

Запобігання кримінальному правопорушенню щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон у науковій юридичній літературі традиційно зводиться до посилення юридичної відповідальності за порушення прикордонного і міграційного режиму, удосконалення інженерно-технічних засобів прикордонної охорони, боротьби з корупцією у правоохоронних органах та підвищення рівня життя у прилеглих до державного кордону населених пунктах.

Деякі науковці висувають більш розширений підхід щодо протидії незаконному перетину державного кордону. Зокрема, А.П. Мозоль пропонує постановку на облік місцевих жителів, які раніше притягувалися до кримінальної відповідальності за незаконне переправлення осіб через державний кордон, та проведення з ними індивідуально-профілактичної роботи; здійснення правової пропаганди серед мешканців прикордонних районів; стимулювання населення до виявлення незаконних мігрантів та осіб, що беруть участь у їх переправленні [7]. Т.В. Миронюк обґрунтовує необхідність запровадження централізованого комп'ютерного банку даних на осіб, затриманих за незаконне перетинання державного кордону [8, с. 46]. Т.Є. Огнєв наголошує на необхідності налагодження співпраці з правоохоронними органами інших держав та організації спільних інформаційно-консультативних служб з метою обміну оперативною інформацією та інтеграції всіх суб'єктів запобіжної діяльності у єдину систему [9, с. 153].

Однак в умовах воєнного стану традиційні методи протидії потребують суттєвого доповнення. Особливо важливим є залучення штучного інтелекту та підрозділів кіберполіції до заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері незаконного перетину державного кордону. Це необхідно передусім для виявлення осіб, які пропонують послуги щодо нелегального перетину кордону. Такі послуги пропонуються у відкритих маркетплейсах, за допомогою месенджерів, що легально функціонують на території України, а також через більш складні схеми, зокрема «Даркнет» із використанням браузера «TOR» або закритих каналів передачі інформації, приєднання до яких відбувається за рекомендаціями «перевірених» осіб або за особливою ідентифікацією.

Тому існує нагальна потреба за допомогою технологій штучного інтелекту та кіберполіції здійснювати систематичний моніторинг і пошук таких пропозицій в мережі Інтернет з подальшим їх блокуванням. Окрім того, доцільно розвивати міжвідомчу координацію між Державною прикордонною службою, Національною поліцією, Службою безпеки України та іншими правоохоронними органами для ефективного перекриття каналів незаконного переправлення осіб.

Ухилення від мобілізації є серйозним викликом для держави, особливо в умовах загострення військового конфлікту та загроз національній безпеці. Наявність ефективної системи запобігання та протидії цьому явищу має вирішальне значення для забезпечення військової готовності та здатності Української держави відстояти свою незалежність, суверенітет і територіальну цілісність.

За загальним правилом, основні напрями загальносоціального запобігання злочинності повинні охоплювати три основні складники: соціально-економічну, політико-правову й духовно-моральну складові [10, с. 49]. Кожна з цих складових відіграє ключову роль у формуванні мотивації громадян до виконання військового обов'язку та протидії ухиленню від мобілізації.

Загалом існують два основні шляхи мотивації особи до участі у захисті держави: належне грошове і соціальне забезпечення та розвиток патріотизму й готовності до самопожертви. Ідеальним

варіантом є поєднання цих двох напрямів [11, с. 103]. Для відповідної мотивації мобілізованої особи та протидії ухиленню від мобілізації на державному рівні повинні бути створені належні умови соціального і матеріального забезпечення, достатні для того, щоб більшість майбутніх військовослужбовців усвідомлено погоджувалися ризикувати своїм життям і здоров'ям заради захисту Батьківщини. Кожен мобілізований повинен мати впевненість у тому, що у разі настання негативних наслідків для його здоров'я чи життя, держава неодмінно виконає свої зобов'язання перед ним або його близькими родичами.

Для забезпечення належної мотивації військовослужбовців необхідним є належне виконання взятих державою на себе зобов'язань, викладених у низці відомчих нормативно-правових актів, що регламентують фінансове, у тому числі додаткове грошове заохочення бійців, які беруть участь у бойових діях на передовій [12, с. 334]. Крім матеріального забезпечення, мобілізована особа повинна бути вмотивована саме на захист своєї держави, а не ставати заручником обставин, що змушують її виконувати функції військовослужбовця проти власної волі. Засобом такої вмотивованості виступає патріотизм, який забезпечує усвідомлене ставлення громадян до виконання військового обов'язку та запобігає вчиненню кримінального правопорушення, передбаченого статтею 336 КК України.

До внутрішніх закономірностей формування патріотизму у військовослужбовців варто зарахувати єдність формування патріотизму з іншими напрямами військового виховання та навчання, психологічною підготовкою й самовдосконаленням; визначальну роль військової діяльності у формуванні особистості; цілісність процесу виховання та взаємозалежність його компонентів; залежність результатів формування патріотизму від реальних умов у конкретних процесах і ситуаціях [13].

Високий рівень патріотизму не може бути забезпечений у короткий проміжок часу, у зв'язку з чим необхідною є цілеспрямована державна ідеологічна політика, невід'ємним елементом якої має стати військово-патріотичне виховання. Останнє має бути тим морально-ідеологічним стрижнем, що забезпечить консолідацію духовних сил військовослужбовців навколо ідеї соціальної відповідальності, вірності й відданості Вітчизні [14, с. 333]. Окрім впровадження патріотизму, необхідно реалізовувати комплексну інформаційну кампанію, спрямовану на формування суспільної підтримки осіб, які будуть мобілізовані, а також діючих військовослужбовців. Лише за допомогою послідовних заходів загальнодержавного характеру, підкріплених розумінням та підтримкою суспільства, можна успішно протидіяти військовим кримінальним правопорушенням [15, с. 21].

Також не треба залишати поза увагою важливість демонстрації прикладів високих моральних та етичних якостей військовослужбовців, відданих своєму народу і державі. Популяризація героїчних вчинків захисників України, належне вшанування ветеранів та формування позитивного образу військової служби у суспільній свідомості є важливими складовими запобігання ухиленню від мобілізації.

Воєнні злочини, відповідальність за які передбачена ст. 438 КК України (в редакції Закону № 4012-IX від 09.10.2024, прийнятого у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду), є серйозною загрозою для міжнародної безпеки та стабільності, а також для гуманітарної ситуації у зоні конфлікту. Слід зазначити, що до внесення зазначених змін ця стаття мала назву «Порушення законів та звичаїв війни», що визнавалася архаїчною та такою, що не повною мірою відповідала сучасним міжнародним стандартам. У зв'язку з цим запобігання та протидія воєнним злочинам стають невід'ємною складовою стратегії забезпечення миру і безпеки в міжнародному співтоваристві.

Загалом, заходи, спрямовані на протидію воєнним злочинам (ст. 438 КК України), з боку органів, які повинні їх забезпечувати, є вкрай обмеженими. Це пов'язано з тим, що такі кримінальні правопорушення вчиняються переважно на тимчасово окупованих територіях або безпосередньо на лінії зіткнення, де доступ правоохоронних органів є суттєво ускладненим або неможливим.

Протидія воєнним злочинам здійснюється як на рівні міжнародних нормативних актів, так і на рівні національного законодавства. Основними міжнародними інструментами є Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року та додаткові протоколи до них, Римський статут Міжнародного кримінального суду, а на національному рівні – Кримінальний кодекс України, зокрема розділ XX Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки люд-

ства та міжнародного правопорядку». Ці акти передбачають відповідальність за скоєння воєнних злочинів, однак практична реалізація механізмів притягнення до відповідальності стикається із суттєвими перешкодами, оскільки держава-агресор не видає міжнародному суду своїх воєнних злочинців та не визнає юрисдикцію міжнародних судових інстанцій.

Запобігання воєнним злочинам вимагає комплексного підходу та різноманітних заходів як на рівні міжнародного співтовариства, так і на рівні національних урядів. Серед основних напрямків протидії слід виокремити: створення та вдосконалення міжнародних норм та механізмів контролю, зокрема забезпечення ефективного функціонування Міжнародного кримінального суду; зміцнення систем моніторингу та звітності через регулярний моніторинг ситуації в конфліктних зонах та публікацію звітів про порушення прав людини; підвищення рівня знань військовослужбовців щодо міжнародних стандартів прав людини та гуманітарного права; здійснення дипломатичних зусиль для врегулювання конфліктів; підтримку правозахисних організацій та громадськості через документування та реагування на воєнні злочини.

Особливого значення у контексті протидії воєнним злочинам набуває фіксація та документування доказів таких злочинів. Україна активно співпрацює з Міжнародним кримінальним судом, Генеральна прокуратура проводить масштабну роботу з розслідування воєнних злочинів, а міжнародні місії моніторингу здійснюють незалежну фіксацію порушень. Ця діяльність має стратегічне значення для майбутнього притягнення винних осіб до відповідальності та відновлення справедливості.

Важливим аспектом протидії воєнним злочинам є також превентивна освітня робота серед особового складу Збройних Сил України. Кожен військовослужбовець повинен чітко усвідомлювати норми міжнародного гуманітарного права, права та обов'язки стосовно військовополонених, цивільного населення та об'єктів, що перебувають під захистом міжнародного права. Систематична підготовка з питань дотримання норм міжнародного гуманітарного права є необхідною умовою для підтримання високих стандартів поведінки збройних сил демократичної держави.

Висновки. Зростання кримінальної активності в умовах війни має серйозні наслідки для суспільства, включаючи загострення гуманітарних проблем, погіршення якості життя громадян та загрозу стабільності та безпеці держави. Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки та рекомендації.

По-перше, криміналізація кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану є об'єктивно зумовленим процесом, спрямованим на захист національної безпеки та забезпечення правопорядку. Введення нових складів кримінальних правопорушень, зокрема колабораційної діяльності, відповідає потребам суспільства та принципам кримінально-правової політики держави в умовах збройного конфлікту.

По-друге, протидія колабораційній діяльності потребує комплексного підходу, що включає як індивідуальну профілактичну роботу з потенційними правопорушниками, так і масштабну інформаційну кампанію із залученням сучасних інформаційних технологій та штучного інтелекту для моніторингу соціальних мереж.

По-третє, запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон потребує суттєвого оновлення інструментарію протидії, зокрема шляхом впровадження технологій штучного інтелекту для виявлення та блокування пропозицій нелегального перетину кордону в мережі Інтернет, а також посилення міжвідомчої координації правоохоронних органів.

По-четверте, протидія ухиленню від мобілізації вимагає одночасної реалізації двох стратегічних напрямків: забезпечення належного соціально-економічного захисту військовослужбовців та їх сімей, а також цілеспрямованої роботи з формування патріотизму та громадянської відповідальності серед населення.

По-п'яте, ефективне запобігання воєнним злочинам передбачає не лише реакцію на вже вчинені порушення, але й активну превентивну діяльність, спрямовану на запобігання виникненню конфліктів та зменшення їхніх наслідків для мирного населення. Розвиток міжнародної співпраці, зміцнення механізмів міжнародного правопорядку та документування доказів воєнних злочинів є надзвичайно важливими для забезпечення міжнародної справедливості.

Перспективами подальших наукових досліджень є поглиблений аналіз ефективності запроваджених механізмів криміналізації в умовах воєнного стану, розробка конкретних методик використання штучного інтелекту у протидії злочинності, а також вивчення зарубіжного досвіду протидії кримінальним правопорушенням в умовах збройних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
2. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української Держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : моногр. Київ, 2005. 332 с.
3. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис / Є.О. Письменський. Сєвєродонецьк, 2020. 121 с.
4. Мицька О.І. Окремі аспекти кримінологічної характеристики колабораційної діяльності. Протидія проявам тероризму та колабораціонізму в умовах війни: стан та перспективи: матеріали всеукраїнського круглого столу (м. Кропивницький, 24 листопада 2023 року). Кропивницький, 2023. С. 40–42.
5. Шаблистий В.В., Березняк В.С., Каторкін Р.А. Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності. Legal support of european integration: general legal and sectoral aspect: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. 712 p. URL: http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/451/12176/25445-1.
6. Богатирьов І. Кримінально-правові та кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне право*. № 1 (49). 2023. С. 62.
7. Мозоль А.П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2002. 17 с.
8. Миронюк Т.В. Кримінологічна характеристика злочинності іноземців в Україні на сучасному етапі. Розвиток юридичної науки: проблеми та рішення очима здобувачів вищої освіти: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 14 квітня 2016 р.), ч. 2. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 44–49.
9. Огнєв Т.Є. Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2017. 247 с.
10. Дмитренко Н.А., Шкута О.О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія. Херсон: Гельветика, 2022. 186 с.
11. Артеменко О.М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Наук.-дослід. ін-т вивчення проблем злочинності ім. В.В. Сташиса. Харків, 2018. 225 с.
12. Reva A. Główne zadania i cechy ogólnego społecznego zapobiegania dezercji w warunkach stanu wojennego w Ukrainie. *Education, Law, Management*. 2022. № 3 (47). P. 332–336.
13. Концепція військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України: затверджено наказом Міністра оборони України № 295 від 08.06.2010. URL: https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vijskovo-patriotichna-robota/.
14. Камеш С.І. Військово-патріотичне виховання в контексті ідеологічної роботи в Збройних Силах України. *Вісник Національного університету оборони України.* 2014. № 2. С. 331–334.
15. Туркот М.С. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 19–23.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Удод А.М., Коссе В.В., Федорчак І.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 343.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.34

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА КОЛІЗІЇ

Шевченко В.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри бізнесу і права
Вінницького соціально-економічного інституту
Університету «Україна»,
керівник Бердичівського медичного фахового коледжу
Житомирської обласної ради
ORCID: 0000-0003-3706-3489

Фурсал Л.В.,
юрисконсульт
Бердичівського медичного фахового коледжу
Житомирської обласної ради
ORCID: 0009-0004-1030-032X

Шевченко В.С., Фурсал Л.В. Злочини проти волі, честі та гідності особи в період воєнного стану: проблеми та колізії.

Статтю присвячено проблемним питанням, що стосуються злочинів проти волі, честі та гідності особи, зокрема, кримінально-правовій охороні в умовах воєнного стану. Проаналізовано правомірність та межі діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП) під час здійснення заходів мобілізаційного характеру.

У процесі дослідження особливу увагу приділено кваліфікації злочинів, передбачених розділом ІІІ Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), що охоплюють злочини проти волі, честі та гідності особи (статті 146–151-2). До цієї категорії належать такі злочини, як незаконне позбавлення волі, викрадення людини, торгівля людьми, погроза вбивством та інші посягання на особисту недоторканність і моральні права людини. Зокрема, основна увага в дослідженні приділена статтям 146 – 146-1 КК України.

В умовах воєнної агресії з боку російської федерації та введення воєнного стану на території України відповідно до Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»» від 24.02.2022 № 2102-IX [1] виникає необхідність дослідити межі допустимого обмеження особистої свободи громадян, зокрема під час доставлення осіб до ТЦК та СП, їх утримання у приміщеннях відповідних органів. Таким чином, необхідно проаналізувати можливі прояви незаконного позбавлення волі та викрадення людини, передбачених статтями 146–146-1 КК України.

Також в статті проаналізовано характерні ситуації, у яких заходи примусового доставлення громадян, їх фактичне утримання або обмеження можливості вільно залишити приміщення ТЦК та СП можуть набувати ознак злочинів, передбачених статтями 146 та 146-1 КК України.

Розглянуто колізії в законодавстві, прогалини нормативного регулювання діяльності ТЦК та СП, типові порушення прав громадян, що фіксуються у практичній діяльності.

За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо удосконалення нормативного регулювання діяльності ТЦК та СП, підвищення рівня правової визначеності у сфері застосування примусових заходів, вироблення єдиних підходів до кваліфікації можливих зловживань службовими повноваженнями. Обґрунтовано необхідність посилення гарантій захисту волі, честі та гідності особи навіть в умовах воєнного стану, що є невід'ємною ознакою демократичної та правової держави.

Ключові слова: злочини, воля, честь, гідність, права людини, кримінальна відповідальність, незаконне позбавлення волі, викрадення людини.

Shevchenko V.S., Fursal L.V. Crimes against the will, honor, and dignity of a person during martial law: problems and conflicts.

The article is devoted to problematic issues related to crimes against the will, honor, and dignity of a person, in particular, criminal law protection in conditions of martial law. The legitimacy and limits of the activities of Territorial (Regional) Centre for Recruitment and Social Security (TCRSS/RCRSS) during the implementation of mobilization measures are analyzed.

The study pays particular attention to the classification of crimes under Section III of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CC of Ukraine), which covers crimes against the will, honor, and dignity of a person (Articles 146–151-2). This category includes crimes such as unlawful deprivation of liberty, kidnapping, human trafficking, death threats, and other violations of personal inviolability and moral rights of the individual. In particular, the study focuses on Articles 146–146-1 of the CC of Ukraine.

In the context of military aggression by the Russian Federation and the introduction of martial law in Ukraine in accordance with the Law of Ukraine "On the Approval of the Decree of the President of Ukraine "On the Introduction of Martial Law in Ukraine» dated February 24, 2022, No. 2102-IX [1], it is necessary to examine the limits of permissible restrictions on the personal freedom of citizens, in particular during the delivery of persons to the TCRSS/RCRSS, their detention in the premises of the relevant authorities. Thus, it is necessary to analyze possible manifestations of unlawful deprivation of liberty and kidnapping, as provided for in Articles 146–146-1 of the Criminal Code of Ukraine.

The article also analyzes typical situations in which measures of compulsory delivery of citizens, their actual detention, or restriction of their ability to freely leave the premises of the TCRSS/RCRSS may constitute crimes under Articles 146 and 146-1 of the Criminal Code of Ukraine.

It examines conflicts in legislation, gaps in the regulatory framework governing the activities of the TCRSS/RCRSS, and typical violations of citizens' rights that are recorded in practice.

Based on the results of the study, proposals were formulated to improve the regulatory framework governing the activities of the TCRSS/RCRSS, increase legal certainty in the application of coercive measures, and develop uniform approaches to the classification of possible abuses of official authority. The need to strengthen guarantees for the protection of personal freedom, honor, and dignity, even under martial law, which is an integral feature of a democratic and legal state, was substantiated.

Key words: crimes, freedom, honor, dignity, human rights, criminal liability, unlawful deprivation of liberty, kidnapping.

Постановка проблеми. Злочини проти волі, честі та гідності особи є найбільш значущою та вразливою категорією кримінальних злочинів, адже вони посягають на найцінніше для правової держави – права людини. Такі злочини, як незаконне позбавлення волі, торгівля людьми, насильницькі дії сексуального характеру, образа чи наклеп – порушують фундаментальні права людини, що завдає значного удару на авторитет та престижність держави. Виникає необхідність ґрунтовного наукового аналізу проблем та колізій правового регулювання злочинів проти волі, честі та гідності особи, зокрема, що стосується застосування статей 146 та 146-1 КК України.

Метою статті є дослідження проблем та колізій у кримінально-правовій охороні волі, честі та гідності особи в умовах воєнного стану, зокрема визначити межі правомірності дій ТЦК та СП під час мобілізаційних заходів. Проаналізувати можливі прояви злочинів проти особистої недоторканності та запропонувати шляхи удосконалення нормативного регулювання для захисту прав громадян.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика злочинів проти волі, честі та гідності особи активно досліджується вітчизняними науковцями та правниками, проте у сучасних умовах воєнного стану вона набуває особливої актуальності. Аналіз судової практики та законодавства свідчить про колізії у кваліфікації дій посадових осіб ТЦК та СП, труднощі з доказуванням та недостатню ефективність правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Для періоду воєнного стану в державі характерно обмеження конституційних прав громадян. Статтею 64 Конституції України визначено, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених

Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [2]. Але, виникає безліч спірних ситуацій та питань стосовно законності обмеження конституційних прав громадян в період воєнного стану. Насамперед, доречним та актуальним є висвітлення певних моментів застосування статей 146–146-1 КК України у контексті діяльності ТЦК та СП.

Відповідно до КК України передбачено такі кримінальні правопорушення, як незаконне позбавлення волі або викрадення людини (стаття 146 КК України), насильницьке зникнення (стаття 146-1 КК України) [3]. Особливо гостро ці питання постали в умовах воєнного стану, коли факти незаконного позбавлення волі та насильницьких зникнень набули підвищеного суспільного резонансу.

Зазначимо, що дослідження ситуацій та колізій в законодавстві щодо обмеження особистої свободи особи неминуче тягне за собою посягання на її честь та гідність, а відтак, можна стверджувати, що «воля – честь – гідність показані як рівнозначні складові родового об'єкта злочинів, передбачених статтями 146–151-2 КК України» [4, с. 498].

На практиці виникає колізія між необхідністю забезпечення обороноздатності держави в умовах воєнного стану та непорушністю конституційного права особи на свободу та особисту недоторканність. «Примусове доставлення» до ТЦК та СП, відсутність належного процесуального оформлення таких дій, недостатня регламентація повноважень працівників відповідних органів – є передумови для кваліфікації окремих випадків як незаконного позбавлення волі.

В своїй праці М.В. Сийплокі та В.В. Кузнецов дослідили, що «проведений аналіз судової практики за період з 2022 року по теперішній час показав, що жоден працівник ТЦК та СП не був притягнутий до кримінальної відповідальності за ст.ст. 146 та 146-1 КК України. Очевидно, відбувається ігнорування норм законодавства і потурання з боку правоохоронної системи незаконній діяльності військовослужбовців ТЦК та СП з метою в будь який спосіб посприяти їм у проведенні мобілізації» [5, с. 390]. Отже, відсутність випадків притягнення працівників ТЦК та СП до кримінальної відповідальності за статтями 146 та 146-1 КК України, наявність численних скарг громадян щодо незаконного обмеження їхньої свободи є показником низької ефективності правозастосовної практики та відсутність належної правової оцінки дій посадових осіб у сфері мобілізаційних заходів.

Вироком Шевченківського районного суду м. Львова у справі № 466/9950/21 констатовано, що «основним безпосереднім об`єктом злочину за ч. 2 ст.146 КК України є воля, честь і гідність особи. Волю людини слід розуміти як право ніким не бути примушеним робити те, що не передбачено законодавством, право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей (статті 19 і 23 Конституції України), як гарантовану можливість реалізації нею таких конституційних прав і свобод як, зокрема: свобода та особиста недоторканність, право на невтручання в її особисте життя, свобода пересування і право на вільний вибір місця проживання (статті 29, 32, 33 Конституції України)» [6]. Отже, судова практика виходить із того, що об'єктом злочину, передбаченого ст. 146 КК України, є воля, честь і гідність особи як взаємопов'язані конституційні цінності. Воля людини розуміється як гарантоване право самостійно визначати свою поведінку та вільно реалізовувати основні права і свободи. Незаконним позбавлення волі визнається у всіх випадках, коли воно здійснюється без правових підстав і поза встановленою законом процедурою.

На Житомирщині зафіксовано випадок можливого порушення конституційних прав громадян, коли чотирьох чоловіків могли незаконно забрати військові ТЦК та СП. За цим фактом відкрито кримінальне провадження та подію кваліфіковано за ч. 2 ст. 146 КК України – незаконне позбавлення волі або викрадення людини, «Правоохоронці відкрили кримінальне провадження за фактом викрадення людей на одній з вулиць Коростишева. За попередніми даними поліцейських, чотирьох чоловіків могли забрати військові ТЦК та СП з іншої області. Наразі подію кваліфіковано за частиною 2 статті 146 Кримінального кодексу України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» [7].

«Незаконним позбавлення волі є у всіх випадках, коли воно здійснюється не відповідно до Конституції, законів України, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов`язковість яких надана Верховною Радою України. Жодна людина не може бути позбавлена волі інакше, ніж відповідно до процедури, встановленої законом (законне ув`язнення людини після її засудження компетентним судом; законний арешт або затримання людини для забезпечення виконання

будь-якого обов`язку, передбаченого законом; законний арешт або затримання людини, здійснені з метою запобігання її незаконному в`їзду до країни, або людини, стосовно якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції, тощо)» [6].

Як бачимо, незаконне позбавлення волі, відповідно до позиції суду, має місце в усіх випадках, коли обмеження свободи особи здійснюється поза межами встановленої законом процедури та без належних правових підстав. Будь-яке примусове обмеження свободи є правомірним лише тоді, коли воно прямо передбачене національним законодавством або міжнародними договорами України та відбувається з дотриманням визначеного процесуального порядку.

У практиці застосування ст. 146 та 146-1 КК України щодо дій працівників ТЦК та СП простежується правова колізія між необхідністю забезпечення мобілізаційних заходів та конституційними гарантіями права на свободу особи. Чинне законодавство не наділяє працівників ТЦК повноваженнями здійснювати примусове затримання чи утримання громадян, що створює проблему кваліфікації їхніх дій. Відсутність чіткого нормативного регулювання меж допустимого примусу та вплив режиму воєнного стану зумовлюють поодинокість притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності. Основна колізія полягає у невідповідності між фактичними діями посадових осіб ТЦК та СП та їх законодавчо визначеною компетенцією.

М.В. Сийплокі та В.В. Кузнецов зробили висновок в своєму дослідженні, який передбачає одні із заходів:

«- встановлені певні недоліки у конструкції ст. 146-1 КК України та запропоновано посилити покарання за відповідне кримінальне правопорушення: в ч. 1 ст. 146-1 передбачити покарання у виді позбавленням волі від п’яти до дев’яти років.

- запропоновано алгоритм кваліфікації дій представника влади, який викрадає або позбавляє волі людину з подальшою відмовою визнати факт такого викрадення або позбавлення волі або приховує дані про долю такої людини чи місце перебування – слід кваліфікувати лише за ч. 1 ст. 146-1 КК України» [3, с. 390].

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець констатував, що «кількість звернень громадян щодо можливих порушень з боку працівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки стрімко зростає». «У 2022 році до Офісу омбудсмана надійшло лише 18 скарг, у 2023 році – 514, у 2024-му – 3 312, а у 2025 році їхня кількість сягнула вже 6 127» [8]. Як видно зі статистики, число звернень сягнуло понад 6 тисяч, що свідчить про загострення проблем у діяльності органів ТЦК та СП. «Також Омбудсман звернув увагу на численні випадки затримання громадян представниками ТЦК без участі поліції. Такі дії є незаконними, оскільки, за словами Лубінця, ТЦК не мають повноважень затримувати, арештовувати чи утримувати громадян» [8].

Отже, незаконні затримання та утримання громадян працівниками ТЦК під час воєнного стану свідчать про реальні ризики злочинів проти волі, честі та гідності особи та потребують посилення правового регулювання.

Висновки. В результаті дослідження можна виокремити такі колізії в законодавстві з приводу злочинів проти волі, честі та гідності особи:

- Публічний обов’язок і особиста свобода. Мається на увазі, що жоден нормативний акт не надає працівникам ТЦК права фізично затримувати, примусово утримувати чи доставляти особу без відповідного процесуального статусу.
- Дії посадових осіб ТЦК та їх законодавчо визначеним правовим статусом. Працівники ТЦК та СП не наділені повноваженнями правоохоронного органу. Але, на практиці інколи виконують функції, які за своєю суттю є затриманням або примусовим доставленням.
- Кваліфікації діяння. Ситуація, коли дії працівників ТЦК об’єктивно мають ознаки незаконного позбавлення волі, виникає проблема: чи вважати їх злочином проти волі особи (ст. 146 КК України), чи перевищенням влади або службових повноважень (ст. 365 КК України).
- Воєнний стан і стандарти прав людини. Наявність воєнного стану створює ілюзію «розширених повноважень».

На основі проведеного дослідження, доречно відмітити такі шляхи удосконалення нормативного регулювання для захисту прав громадян:

– удосконалення нормативного регулювання діяльності ТЦК та СП шляхом чіткого визначення підстав і порядку доставлення громадян, запровадження дієвих процесуальних гарантій захисту особистої свободи;

– розробити єдині підходи до відмежування правомірних дій посадових осіб від злочинів, передбачених статтями 146–146-1 КК України;

– підвищення прозорості діяльності ТЦК та СП, посилення гарантій дотримання прав людини в умовах воєнного стану.

Незважаючи на складний час для держави, її захист в умовах воєнного стану, норми Конституції та Європейської конвенції з прав людини повинні забезпечувати право на волю, честь, гідність особи та не може обмежуватися довільно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 2102-IX від 24 лютого 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text (дата звернення: 03.02.2026).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 01.02.2026).
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 01.02.2026).
4. Шевченко В.С. Проблемні питання засобів захисту волі, честі та гідності особи в контексті статей 146–151-2 Кримінального кодексу України. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове видання*. 2026. Вип. 1. Ч. 2. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2026/02/APP_01_2026_part-2-1.pdf (дата звернення: 01.02.2026).
5. Сийплокі М.В., Кузнецов В.В. Особливості кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини представником влади в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 84, ч. 3. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/60-1.pdf (дата звернення: 01.02.2026).
6. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 31.07.2023 у справі № 466/9950/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. № 112534659. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/112534659/ (дата звернення: 01.02.2026).
7. На Житомирщині поліцейські розслідують обставини викрадення людей на вулиці у Коростишеві. *Суспільне Житомир*. 01.02.2026. URL: https://suspilne.media/zhytomyr/1233310-na-zitomirsini-policejski-rozsliduut-obstavini-vikradenna-ludej-na-vulici-u-korostisevi/ (дата звернення: 03.02.2026).
8. Лубінець Д. ТЦК не мають права затримувати або утримувати громадян України, оскільки це є порушенням Конституції // *Судово-юридична газета*. – 09.02.2026. – Режим доступу: URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/353005-ttsk-ne-imeyut-prava-zaderzhivat-ili-uderzhat-grazhdan-ukrainy-poskolku-eto-narushenie-konstitutsii-lubinets (дата звернення: 01.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 4.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Шевченко В.С., Фурсал Л.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9:351.75
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.35

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ НА ЗВІЛЬНЕНИХ ТЕРИТОРІЯХ: ІНСТИТУЦІЙНІ ПІДХОДИ, ДОВІРА ТА ПРАКТИКИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ Й ГРОМАДИ

Юзікова Н.С.,
доктор, юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара
ORCID: 0000-0003-0879-2228

Олійник А. А.,
аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
юридичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара,
ORCID: 0009-0001-4849-0120

Юзікова Н.С., Олійник А.А. Напрями забезпечення правопорядку на звільнених територіях: інституційні підходи, довіра та практики взаємодії поліції й громади.

У статті проведено комплексне дослідження інституційних підходів до відновлення та забезпечення правопорядку на деокупованих територіях України. Забезпечення правопорядку на звільнених територіях виступає актуальним викликом для державної безпекової політики, вимагаючи оперативного відновлення легітимності інститутів публічної влади в умовах тотального мінування, руйнування інфраструктури та глибокої соціальної кризи. У цих екстремальних обставинах традиційна силова парадигма правоохоронної діяльності вичерпує свій потенціал, оскільки не здатна ефективно подолати наслідки тривалого окупаційного тиску та правову невизначеність у місцевих громадах.

Впровадження принципів процедурної справедливості щодо нейтральності, поваги та надання громадянам права бути почутими, виступає центральним елементом відновлення правопорядку, що дозволяє замінити вертикальні важелі контролю розбудовою горизонтальних зв'язків і спільним визначенням безпекових пріоритетів. Така комунікація через відкриті форуми та консультативні ради забезпечує перехід до механізму підтримки безпеки та забезпечення правопорядку, заснованого не на страху перед державним примусом, а на добровільній згоді та активній співпраці місцевих мешканців з органами правопорядку.

Формування довіри через інклюзивні механізми залучення громади обґрунтовано як базову умову зниження рівня злочинності та інструмент реінституціалізації влади на деокупованих територіях. Критерій довіри виступає індикатором відповідності безпекових заходів локальним загрозам, забезпечуючи верифікацію профілактичної діяльності та раціоналізацію бюджетних витрат у межах перехідного періоду. Інституціалізація довіри через публічну звітність і громадський моніторинг створює механіз протидії ворожій дезінформації. При цьому, забезпечується перехід від моделі державного примусу до стійкого комунікативного партнерства.

Аналіз зарубіжного досвіду, зокрема польських моделей комплексної превенції (KWP та KSP), підтверджує, що ефективність правопорядку на деокупованих територіях прямо залежить від системної підготовки поліцейських-координаторів у сферах протидії мові ворожнечі, кіберзагрозам та злочинам на ґрунті ненависті. Впровадження подібних інституційних підходів дозволяє трансформувати правоохоронну діяльність у механізм проактивного партнерства, де поєднання

спеціалізованих компетенцій правоохоронців із прозорими комунікативними навичками стає надійним інструментом формування довіри та подолання наслідків ворожої пропаганди.

У висновках підкреслено, що лише поєднання інституційних складових із прозорою комунікаційною стратегією та довірою дозволить створити на деокупованих територіях стійку і безпечну систему правопорядку, здатну протистояти сучасним гібридним загрозам.

Ключові слова: звільнені території; області; регіони; громадська безпека, громадський порядок, воєнний стан; кримінальні правопорушення; запобігання; покарання; права людини; правоохоронні органи; інформаційна безпека, безпека громади, гейміфікація безпеки.

Yuzikova N.S., Oliinyk A.A. Directions for ensuring law and order in liberated territories: institutional approaches, trust, and practices of interaction between the police and the community.

The article provides a comprehensive study of institutional approaches to restoring and ensuring law and order in the de-occupied territories of Ukraine. Ensuring law and order in the liberated territories is a pressing challenge for state security policy, requiring the rapid restoration of the legitimacy of public authorities in conditions of widespread mining, destruction of infrastructure, and deep social crisis. In these extreme circumstances, the traditional force-based paradigm of law enforcement is reaching its limits, as it is unable to effectively overcome the consequences of prolonged occupation and legal uncertainty in local communities.

The introduction of the principles of procedural justice regarding neutrality, respect, and the right of citizens to be heard is a central element of restoring the rule of law, allowing vertical levers of control to be replaced by the development of horizontal ties and the joint definition of security priorities. Such communication through open forums and advisory councils ensures the transition to a mechanism for supporting security and ensuring the rule of law based not on fear of state coercion, but on voluntary consent and active cooperation between local residents and law enforcement agencies.

Building trust through inclusive community engagement mechanisms is justified as a basic condition for reducing crime and as a tool for re-institutionalizing authority in de-occupied territories.

The criterion of trust serves as an indicator of the adequacy of security measures to local threats, ensuring the verification of preventive activities and the rationalization of budget expenditures during the transition period. The institutionalization of trust through public reporting and public monitoring creates a mechanism for countering hostile disinformation. At the same time, it ensures the transition from a model of state coercion to a sustainable communicative partnership.

An analysis of foreign experience, in particular Polish models of comprehensive prevention (KWP and KSP), confirms that the effectiveness of law and order in de-occupied territories directly depends on the systematic training of police coordinators in the areas of countering hate speech, cyber threats, and hate crimes. The implementation of such institutional approaches allows law enforcement activities to be transformed into a mechanism of proactive partnership, where the combination of specialized law enforcement competencies with transparent communication skills becomes a reliable tool for building trust and overcoming the effects of hostile propaganda.

The conclusions emphasize that only a combination of institutional components with a transparent communication strategy and trust will make it possible to create a stable and secure system of law and order in the de-occupied territories, capable of countering modern hybrid threats.

Key words: liberated territories; oblasts; regions; public safety, public order, martial law; criminal offenses; prevention; punishment; human rights; law enforcement agencies; information security, community security, gamification of security.

Постановка проблеми. Забезпечення правопорядку на деокупованих територіях є сьогоденним викликом для державної безпекової політики, що полягає у необхідності оперативного відновлення легітимності інститутів публічної влади. Сутність проблеми криється у глибокому розриві між нормативно визначеними завданнями правоохоронних органів щодо захисту прав людини та реальними складними умовами на звільнених територій, а саме: тотальним мінуванням територій, руйнуванням інфраструктури, масштабною міграцією та соціальною фрагментацією. У таких екстремальних умовах традиційна силова парадигма правоохоронної діяльності виявляється вичерпаною, оскільки вона не здатна подолати наслідки тривалого психологічного тиску окупаційної влади та правову невизначеність, що панує у місцевих громадах.

Сьогодні відновлення правового середовища, громадського порядку та громадської безпеки вимагає не просто фізичної присутності правоохоронних органів, а її функціонування як цілісної системи, що інтегрована у процеси соціального відродження. Головним чинником відновлення і стабілізації безпекової ситуації є впровадження комплексної системи превентивних заходів, яка поєднує інституційну спроможність правоохоронних органів, прозорість їх діяльності, чіткі механізми підзвітності та ефективне використання обмежених ресурсів. Однак головною передумовою дієвості таких заходів виступає довіра населення до суб'єктів забезпечення правопорядку. Саме її рівень визначає готовність мешканців надавати інформацію, співпрацювати з правоохоронними органами, брати участь у профілактичних програмах, а також спільно формувати рішення щодо безпекових потреб на рівні району, області.

Одним з аспектів цієї проблеми є відсутність комплексної, науково обґрунтованої моделі правопорядку, яка б синхронізувала організаційні зміни в діяльності правоохоронних органів (спільного вироблення безпекових рішень поліцією та громадою). Необхідність переходу від стратегії контролю до комунікативної взаємодії через безпекові хаби та консультативні платформи зумовлює нагальну потребу в обґрунтуванні нових напрямів забезпечення правопорядку на деокупованих територіях. Таким чином, постає завдання визначити умови, за яких поєднання інституційних заходів, відновлення довіри, інструментів комунікативної взаємодії та прозорих механізмів підзвітності забезпечить стійкі та вимірювані результати забезпечення правопорядку на деокупованих територіях.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні сучасної стратегії забезпечення правопорядку на звільнених територіях через синергію інституційних трансформацій, розбудову практик партнерської взаємодії поліції й громади та впровадження механізмів зміцнення довіри як фундаментальних умов досягнення сталих результатів безпеки на регіональному та локальному рівнях..

Стан опрацювання проблематики. Реалізація визначеної мети потребує кримінологічного аналізу наукового доробку, який формує підґрунтя для розуміння сучасних безпекових викликів. Оскільки забезпечення правопорядку в умовах деокупації є комплексним процесом, особливої ваги, в умовах сьогодення, набуває питання стійкості інформаційної інфраструктури та спроможності держави протидіяти гібридним загрозам. У зв'язку з цим, питання забезпечення інформаційної безпеки, застосування механізмів державного управління у сфері охорони правопорядку, у тому числі на звільнених територіях, протидії кіберзлочинності сьогодні активно досліджуються у вітчизняній науці. Зокрема, у працях Азарова В., Горєлова В., Жуховського І., Ільченко О., Клімова В., Компанцевої Л., Кудрявського І., Лозинської Т., Любавіна В., Палія Г., Савосько Т., Телешуна С., та ін [1; 2; 3; 4]. Водночас, з огляду на специфіку відновлення правопорядку на звільнених територіях, особливого значення набувають напрацювання, присвячені концепції взаємодії поліції з громадою та дотриманню принципу верховенства права як фундаментальної основи захисту прав людини та забезпечення правопорядку на звільнених територіях висвітлено у доробках Анісімова К, Бандурки О., Безпалова О., Григи О., Гусарова С., Головкова О., Крижановської О., Коцура Л., Моргунова О., Сокуренка В., Селіхова Д., Чолак В. та ін. [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12] Окремої уваги заслуговують дослідження вітчизняних науковців щодо концептуалізації державної політики та міжнародного досвіду реінтеграції територій, що є критично важливим для формування стратегії відновлення публічної влади та забезпечення правопорядку (Камінська Н., Лотюк О., Медяник І., Шаптали Н.) [13; 14; 15].

Проте, попри значну кількість публікацій, питання синергії інституційної стійкості та практик комунікативної взаємодії саме в контексті деокупації потребує подальшого поглибленого вивчення. Крім того, залишається низка нерозв'язаних проблем. По-перше, відсутня комплексна, науково обґрунтована модель правопорядку на деокупованих територіях, що синхронізує організаційні зміни у діяльності правоохоронних органів із спільним виробленням безпекових рішень поліцією та громадою. По-друге, чинна політика протидії кіберзлочинності недостатньо враховує нові інструменти які активно використовують правопорушники, перш за все це ШІ. По-третє, бракує уніфікованих правових дефініцій, необхідних для стабільного правозастосування, однакового тлумачення норм та відновлення суспільної довіри на деокупованих територіях.

У наявних публікаціях окреслено важливі фрагменти цієї проблематики, однак комплексна модель (інституції - комунікація з громадою - довіра - інформаційна безпека) ще не сформована у цілісному вигляді. Така модель могла б стати алгоритмом для політик і процедур на рівні держави, області, району та громади, а також критерієм оцінювання ефективності відновлення на деокупованих територіях.

Виклад основного матеріалу. Ефективність діяльності та роль правоохоронних органів на деокупованих територіях визначається необхідністю переходу від методів контролю до комунікативної моделі, де поліція виступає партнером громади. На звільнених територіях традиційна каральна функція стикається з кризою легітимності, адже тривала окупація деформує правову свідомість та руйнує довіру до державних інституцій. За таких умов правоохоронна діяльність має бути орієнтована на ідентифікацію та спільне розв'язання загальних і специфічних проблем безпеки конкретного регіону.

Центральним елементом цієї діяльності є впровадження принципів процедурної справедливості, де нейтральність, повага та можливість бути почутим стають ключовими інструментами відновлення. Замість виключно вертикального контролю, поліція розбудовує горизонтальні зв'язки, залучаючи місцевих мешканців до формування безпекових пріоритетів через комунікацію (відкриті форуми, консультативні ради тощо). Це дозволяє реалізувати механізм, коли правопорядок підтримується не через страх перед примусом, а через добровільну згоду місцевих мешканців на співпрацю.

Процес деокупації, як свідчить досвід Харківської та Херсонської областей, часто супроводжується виїздом до РФ значної частини місцевих депутатів, бізнесменів, керівників освітніх та медичних установ, чиї дії під час окупації можуть підпадати під положення ст. 111^1 КК України. Унаслідок цього відновлення контролю над територіями передбачає не лише подолання наслідків руйнування критичної інфраструктури, але й глибоку трансформацію соціальної структури та економічних основ функціонування територіальних громад [16, с. 7].

Фактично після деокупації перед центральними органами влади постає комплекс завдань: забезпечення безпеки, формування органів місцевої влади за участі патріотично налаштованих представників місцевих еліт, притягнення колаборантів до відповідальності та створення оновлених територіальних громад відповідно до європейських принципів регіональної політики та соціально-економічного розвитку.

Основними цілями держави для стабілізації та поліпшення криміногенної ситуації в країні має бути комплексна система запобіжних заходів з ефективними затратами при прозорій діяльності суб'єктів профілактики злочинності та чіткій відповідальності. Одним із шляхів, що забезпечують досягнення вказаних цілей, є формування довіри до діяльності суб'єктів профілактики злочинності. Фактор довіри виступає одним з інструментів, що використовуються як для ефективної організації превентивної діяльності, так і для її якісної оцінки [17, с. 240-241].

Додатковим викликом воєнного часу є відновлення довіри до інституцій в умовах підвищеної психологічної та правової невизначеності. З огляду на це, постає завдання побудови стійкої моделі правопорядку, яка поєднує:

– інституційні трансформації, що полягають у адаптації управлінських структур до специфіки кризового менеджменту та децентралізацію прийняття оперативних рішень на рівні територіальної громади;

– комунікативну інклюзивність при створенні діалогових майданчиків на постійній основі (консультативних рад, безпекових хабів, форумів тощо), де правоохоронні органи та місцева громада спільно ідентифікують локальні ризики реального та потенційного характеру;

– механізми підзвітності шляхом впровадження публічних протоколів оцінювання результатів діяльності правоохоронних органів, що базуються на суб'єктивному відчутті безпеки місцевих мешканців, а не лише на кількісних показниках розкриття кримінальних правопорушень.

Формування довіри до суб'єктів, що здійснюють превентивну діяльність на деокупованих територіях, через інклюзивні механізми залучення громади є фундаментальною умовою зниження рівня злочинності та відновлення безпекового середовища. У процесі відновлення, критерій довіри, трансформується у стратегічний інструмент реінституціалізації влади через наступні аспекти. По-перше, активна участь громади забезпечує механізм верифікації та адаптації профілактичної діяльності до реальних потреб місцевих мешканців. На звільнених територіях стандартні державні програми потребують коригування з урахуванням локальної специфіки (руйнування інфраструктури, мінна небезпека, соціальна напруга). Рівень довіри у цьому контексті виступає індикатором відповідності безпекових заходів реальним загрозам, дозволяючи органам влади оптимізувати якість та результативність запобіжних дій у межах перехідного періоду. По-друге, критерій довіри на деокупованих територіях нерозривно пов'язаний із раціональною відповідальністю та легітимністю витрат. В умовах обмеженості ресурсів та необхідності масштабного відновлення, можливість громади оці-

нювати масштаб, тривалість та ефективність профілактичних заходів відносно витрачених коштів є запобіжником корупційних ризиків. Це дозволяє синхронізувати затрати на безпеку із суб'єктивним відчуттям захищеності мешканців, що є критичним для стабілізації криміногенної ситуації. По-третє, інституціалізація довіри стає гарантом прозорості діяльності правоохоронних органів на звільнених територіях. Оскільки окупація зазвичай супроводжується правовим вакуумом та маніпуляціями, публічна доступність звітів та результатів діяльності поліції на основі критеріїв довіри є потужним механізмом протидії ворожій дезінформації. Прозорість процедур запобігання злочинності та можливість їх громадського моніторингу створюють міцний фундамент для переходу від моделі примусу до моделі комунікативного партнерства «поліція–громада».

Важливим аспектом інституційної стійкості на деокупованих територіях є роль поліції як комунікаційного хабу, що забезпечує населення верифікованою інформацією та допомагає подолати руйнівні наслідки ворожої пропаганди. Такий інтегрований підхід перетворює правоохоронні органи на гарантів соціальної стабільності, здатних ефективно реагувати на виклики реінтеграції. Зрештою, успіх деокупації прямо залежить від спроможності інституцій продемонструвати, що захист прав людини та постійна підтримка є пріоритетами оновленої системи безпеки. Практичне підтвердження цієї тези міститься в аналізі діяльності правоохоронних органів на звільненій Херсонщині. Як свідчить офіційний звіт про перші стабілізаційні заходи (листопад 2022 року), поліція розпочала роботу в умовах повної руйнації критичної інфраструктури та тотального мінування території. У ситуації, коли фізична безпека була під загрозою, першочерговим кроком стало відновлення українського радіозв'язку, що дозволило поліції взяти на себе функцію головного інформаційного джерела в інформаційному вакуумі [18].

Переходячи до інституційного виміру, слід зазначити, що всі комунікаційні рішення правоохоронців мають бути чітко регламентовані чинним законодавством України та стратегічними планами МВС. Закон України «Про Національну поліцію» закладає фундамент такої діяльності, проте для деокупованих територій необхідна розробка вузькоспеціалізованих стандартних операційних процедур, які б уніфікували міжвідомчу взаємодію з ДСНС та місцевими адміністраціями. Це дозволяє створити центри ситуаційної обізнаності, де комунікація базується не на інтуїції, а на чітких протоколах кризового реагування та єдиному журналі верифікації інформації.

Для керованості та прозорості цього процесу доцільно запроваджувати систему ключових показників ефективності, які будуть охоплювати оперативність донесення попереджень, рівень охоплення вразливих груп населення, індекс довіри до правоохоронних органів, якість опрацювання звернень громадян та рівень обізнаності з питань безпеки. Замість традиційних статистичних звітів, пріоритет надається якісним індикаторам: індексу довіри громади, частці охоплених вразливих груп через двоканальні комунікації та швидке спростування дезінформації. Регулярне публічне звітування за цими показниками не лише демонструє відкритість правоохоронної системи, а й дозволяє оперативно коригувати стратегію відповідно до динамічних змін у безпековому просторі звільнених територій.

Досвід пресслужби патрульної поліції Херсонщини, під керівництвом В. Грібка, демонструє дворівневу структуру комунікативної стратегії, спрямовану на відновлення довіри [19]. Перший напрям стосується стратегічної роботи з молоддю. Проєкт «Офіцер громадських шкіл» трансформує роль поліцейського з контролюючого суб'єкта владних повноважень у наставника, що навчає дітей (від дошкільнят до студентів) алгоритмам виживання. Вони стосуються питань мінної безпеки та першої допомоги. Це дозволяє чути запити молоді, яка в умовах війни змушена була передчасно подорослішати. Другий напрям охоплює партнерство з громадським сектором. Створення безпекових хабів та спільна з волонтерами дистрибуція гуманітарної допомоги створюють платформу для інклюзивної взаємодії.

Попри початково високий рівень довіри, як зазначає В. Грібко, подальша динаміка показала його зниження через завищені очікування суспільства щодо швидкості відновлення у складних умовах війни [19]. Це актуалізує необхідність переходу від емоційної довіри до раціональної, що базується на системній комунікації через прийнятні інструменти: гарячі лінії, інформаційні листки та плакати. Таким чином, співпраця поліції, волонтерів та активістів у Херсоні підтверджує, що безпека є спільною справою, де ефективна комунікація стає фундаментом для поступового повернення громади до нормального життя та відновлення керованості регіону.

Досвід зарубіжних правоохоронних структур демонструє важливість системної підготовки персоналу у сферах протидії мові ворожнечі, злочинам на ґрунті ненависті та кіберзагрозам. По-

казовим є навчальний семінар «Діяльність поліції у сфері мови ворожнечі, ненависті, злочинів на ґрунті ненависті та кіберзагроз» [20], реалізований у межах навчального проєкту для координаторів профілактики Komenda Wojewódzka Policji (KWP), Komenda Stołeczna Policji (KSP) та викладачів поліцейських шкіл. Його метою було підвищення професійних компетентностей працівників поліції у сфері протидії ворожнечі та кіберзлочинності, а також удосконалення навичок комунікації з громадами та освітніми установами.

Координатори профілактики KWP та KSP – це спеціалісти, відповідальні за організацію й реалізацію профілактичних програм, співпрацю зі школами, місцевими громадами й соціальними партнерами у сферах соціальної профілактики, кібербезпеки та превенції правопорушень [21]. Така модель комплексної превентивної діяльності є важливою для формування довіри між поліцією та населенням, а також для посилення спроможності правоохоронних органів реагувати на сучасні ризики.

У контексті забезпечення правопорядку на деокупованих територіях України подібні інституційні підходи є особливо релевантними. В умовах відновлення публічної влади, повернення громадян та подолання наслідків окупації саме поєднання професійної підготовки поліції, комунікативних механізмів взаємодії з громадою і цільових інструментів протидії мові ворожнечі, ворожій пропаганді та кіберзагрозам стає основою для створення безпечного середовища.

Зарубіжний досвід демонструє, що ефективність правоохоронної діяльності зростає, коли поліція не лише реагує на правопорушення, а й працює превентивно, залучає громадськість і вибудовує довіру через прозорість та партнерство [22; 23]. У деокупованих громадах такі підходи мають критичне значення, оскільки саме довіра до поліції, спільна профілактична робота та відкриті механізми комунікації є фундаментом для стійкого відновлення громадського порядку та громадської безпеки.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, можна констатувати, що на деокупованих територіях України комунікація правоохоронних органів трансформується з допоміжної функції у базову передумову відновлення і забезпечення правопорядку в регіоні, інституційної легітимності та державного суверенітету. В основі ефективної взаємодії з громадою лежить регенерація суспільної довіри через імплементацію принципів прозорості, що дозволяє змінити функціональне сприйняття правоохоронних структур від каральних суб'єктів до інституцій, що є гарантами безпеки, де нейтральність, повага та можливість бути почутим стають фундаментом добровільної співпраці громади з поліцією.

Дієвість комунікаційної стратегії забезпечується створенням інклюзивного інформаційного простору, де розвиток стійких офлайн-каналів поєднується із системним двостороннім діалогом у форматі «поліція- громада». Такий підхід не лише мінімізує наслідки тривалої інформаційної ізоляції, а й активує механізм безпеки, де мешканці стають повноправними суб'єктами попередження загроз. Вирішальним чинником успіху при цьому постає міжвідомча координація, побудована на базі центрів ситуаційної обізнаності та уніфікованих операційних процедур, що дозволяє усунути інформаційні розриви та нейтралізувати дезінформаційний вплив агресора.

Перехід від декларативної взаємодії до вимірюваного управління досягається через впровадження чітких показників ефективності, що охоплюють оперативність донесення попереджень, рівень охоплення вразливих груп, індекс довіри до правоохоронних органів, якість опрацювання звернень громадян та рівень обізнаності з питань безпеки та регулярної публічної звітності. Це дозволяє здійснювати комунікаційну діяльність на основі аналізу даних, перетворюючи її на стійку інституційну інфраструктуру довіри. У сукупності, запропоновані підходи, створюють надійне підґрунтя для стабілізації звільнених регіонів, мінімізації безпекових ризиків та формування системи сталого правопорядку. При цьому, ефективна взаємодія поліції та громади, заснована на партнерстві та прозорій комунікації, є не просто елементом стабілізації та правопорядку, а базовою умовою стійкого розвитку звільнених територій і їхнього повноцінного повернення в єдиний правовий простір України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Савосько Т. Державна інформаційна політика України під час повномасштабного вторгнення російської федерації. *Věda a perspektivy*. 2024. № 2 (33). С. 118–12. URL: http:// perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/ view/ 9212/9264.

2. Телешун С.О. Ефективне управління і публічна політика як напрям реалізації політичної влади в умовах кризи. *Політичний менеджмент* 2009. № 2. С. 35-45. URL https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/ 2018/07/teleshun_ efek tyv ne.pdf.
3. Кудрявський І.В. (2025). Верифікація алгоритму підтримки прийняття рішень у ході застосування механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору. *Соціальне Право*, (3), 217-229. вилучено із https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/1313. DOI: 10.32751/2617-5967-2025-03-23.
4. Медяник І.С. Теоретико-правові питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у вітчизняній та світовій науці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2023. Вип. 79. Ч. 1. С. 70–76. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.11. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/13.pdf.
5. Анісімов К.І. Взаємодія поліції та територіальних громад на засадах партнерства: адміністративно-правовий вимір: дис. … д-ра філософії: 081 Право. Кропивницький: ДонДУВС, 2023. 215 с. URL:https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/10/anisimov_dysertacziya.pdf.
6. Головков О.М. Особливості підготовки поліцейських до забезпечення правопорядку у прифронтових та звільнених територіях. Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни: матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 17 квітня 2025 року). –Кропивницький: ДонДУВС, 2025. С. 150-154.URI: https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/123456789/4329.
7. Гусаров, С.М. Робота органів поліції України на деокупованих територіях. Проблеми сучасної поліцеїстики: тези доп. ІІІ наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 11 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека». – Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 25-30. URI: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/ handle/123456789/16838.
8. Коцур Л., Грига О. Державна інформаційна політика України: теоретико-методологічні парадокси воєнного часу. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. 2023. Вип. 4. С. 52–60. URL: https://pa.journal.in.ua/ index.php/pa/article/view/74/78.
9. Моргунов О.А. Верховенство права в діяльності органів національної поліції як основа забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Проблеми сучасної поліцеїстики : тези доп. ІІІ наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 11 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека». – Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 30-34. URI: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/16838.
10. Селіхов Д. Теоретико-правова характеристика поняття «реінтеграція тимчасово окупованих територій. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2024. № 2. С. 25-30. DOI: 10.31733/2078-3566-2024-2-25-30 URL:https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/14541/1/4.pdf.
11. Управління органами Національної поліції України: підручник / В.В. Сокуренко, О.М. Бандурка, О.І. Безпалова та ін.; за заг. ред. В.В. Сокуренка; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Стильна типографія, 2017. URL: http://dspace.univd.edu.ua/items/1e870481-b517-46ab-a7a0-526d178f6a33.
12. Чолак В.Д. Проблематика та шляхи визначення терміну «деокуповані території» в правовому полі України. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2025. № 1. С. 127-133. DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.1/21. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/1_2025/23.pdf.
13. Лотюк О. Конституційно-правові інструменти інтеграції тимчасово окупованих (непідконтрольних) територій: міжнародний досвід і виклики для України. Український часопис конституційного права. № 2. 2025. https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2025-2/pdfs/3-olha-lotiuk-konstytutsiino-pravovi-instrumenty-intehratsii-tymchasovo-okupovanykh-nepidkontrolnykh.pdf.
14. Медяник І.С. Теоретико-правові питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій у вітчизняній та світовій науці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2023. Вип. 79. Ч. 1. С. 70–76. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.11. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/13.pdf.

15. Шаптала Н.К., Камінська Н.В. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 57–66. URL: https://doi.org/10.33270/01222302.57.
16. Управління деокупованими територіями Харківської та Херсонської областей: досвід першого року: аналіт. доп. / Нац. ін-т стратег. дослідж.; [ред. В.Г. Потапенко]. К.: НІСД, 2023. 48 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-12/ad_deokupov_teritor_06122023.pdf.
17. Юзікова Н.С. Зарубіжна практика формування довіри до поліції / Одеські юридичні читання: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10–11 листопада 2017 р.) / за ред. Г.О. Ульянової ; уклад.: О.В. Дикий, Ю.Д. Батан. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 240-244.
18. Panfilovych O. The situation in Kherson: the police have started stabilization measures and energy workers are preparing to restore the electricity supply. November 12, 2022. URL: https://babel.ua/en/news/86961-the-situation-in-kherson-the-police-have-started-stabilization-measures-and-energy-workers-are-preparing-to-restore-the-electricity-supply.
19. Conversations about Restoration with Viacheslav Gribko, head of the public relations department of the Patrol Police Department in the Kherson region, about police work under fire. November 11, 2025. URL: https://en.fundunion.org/2025/11/gribko-conversations.html.
20. Seminarium szkoleniowe pn. «Działania profilaktyczne policji w obszarze mowy nienawiści, hejtu, przestępstw z nienawiści oraz cyberzagrożeń» від 18.09.2025. Biuro Prewencji KGP. URL: https://policja.pl/pol/aktualnosci/266636,Seminarium-szkoleniowe-pn-quotDzialania-profilaktyczne-Policji-w-obszarze-mowy-n.html.
21. Wydziały prewencji KWP/KSP. URL: https://www.policja.pl/pol/kgp/biuro-prewencji/wydzialy-prewencji-kwp/39264,dok.html.
22. Сайт Biuro Prewencji поліції Польщі.URL: http://www.policja.pl/portal/pol/137/73019/Zadania_Biura_Prewencji.html.
23. Клімов, В. Правові основи боротьби з кіберзлочинами у країнах ЄС. Прага: EU Law, 2019. 200 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Юзікова Н.С., Олійник А.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.24.001.11
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.36

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПОКАРАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ТА СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ющик О.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0003-1371-3379

Ющик О.І. Індивідуалізація покарання крізь призму принципу пропорційності та стандартів захисту прав людини.

Статтю присвячено комплексному теоретико-прикладному аналізу індивідуалізації покарання крізь призму принципу пропорційності та міжнародних стандартів захисту прав людини. Обґрунтовано, принцип пропорційності є самостійним засобом правозастосування, що в свою чергу вимагає дотримання таких критеріїв, як обґрунтування покарання та застосування його з необхідністю, достатністю для досягнення мети покарання. Реалізація цього принципу можлива на підставі дотримання загальних засад призначення покарання, врахування системи покарань, додержання процесуальних гарантій особи на справедливий судовий розгляд.

Принцип індивідуалізації покарання є ключовим механізмом в реалізації кримінальної відповідальності, який забезпечує справедливий баланс між публічними інтересами держави та правами особи, яка притягується до кримінальної відповідальності.

Проаналізовано загальні засади призначення покарання, закріплені у ст.ст. 65-67 КК України та з'ясовано їх роль у забезпеченні співмірності між тяжкістю вчиненого кримінального правопорушення, особою винного, обставинами, що пом'якшують або обтяжують покарання, видом та розміром покарання. Встановлено, що при призначенні покарання необхідно враховувати і інші положення кримінального законодавства, зокрема положення стадій вчинення кримінального правопорушення (ст.ст. 13-15 КК України), співучасті (ст.ст. 27-28 КК України), системи покарань (ст. 51 КК України) та інші положень Загальної частини КК Україні, які впливають на вид та розмір покарання та є співмірними залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного заради досягнення справедливості та мети покарання.

Окрему увагу приділено практиці Європейського суду з прав людини щодо застосування ст. 3 та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Підкреслено, що абсолютний характер заборони катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження визначає граничні межі застосування кримінально-правового примусу, тоді як право на справедливий суд виступає процесуальною гарантією забезпечення пропорційності покарання. Зроблено висновок, що індивідуалізація покарання крізь призму принципу пропорційності та міжнародних стандартів захисту прав людини є гарантом забезпечення співмірності покарання вчиненому правопорушенню, належній процесуальній процедурі, що є запорукою верховенства права, а також ефективному захисту прав і свобод людини.

Ключові слова: індивідуалізація покарання, принцип пропорційності, справедливість рішення, співмірність покарання, міжнародні стандарти захисту прав, верховенство права, практика ЄСПЛ, мета покарання.

Yushchyk O.I. Individualisation of punishment through the prism of the principle of proportionality and human rights protection standards.

The article is devoted to a comprehensive theoretical and applied analysis of the individualisation of punishment through the prism of the principle of proportionality and international human rights protection standards. It is argued that the principle of proportionality is an independent means of law enforcement,

which in turn requires compliance with criteria such as justification of punishment and its application with the necessity and sufficiency to achieve the purpose of punishment. The implementation of this principle is possible on the basis of compliance with the general principles of sentencing, consideration of the system of penalties, and observance of procedural guarantees of a fair trial.

The principle of individualisation of punishment is a key mechanism in the implementation of criminal liability, ensuring a fair balance between the public interests of the state and the rights of the person being held criminally liable.

The general principles of sentencing enshrined in Articles 65–67 of the Criminal Code of Ukraine are analysed and their role in ensuring proportionality between the severity of the criminal offence committed, the person of the offender, the circumstances mitigating or aggravating the punishment, and the type and severity of the punishment is clarified. It has been established that when imposing punishment, it is necessary to take into account other provisions of criminal law, in particular the provisions on the stages of committing a criminal offence (Articles 13–15 of the Criminal Code of Ukraine), complicity (Articles 27–28 of the Criminal Code of Ukraine), the system of punishments (Article 51 of the Criminal Code of Ukraine) and other provisions of the General Part of the Criminal Code of Ukraine, which affect the type and severity of punishment and are commensurate with the severity of the criminal offence committed and the person guilty of it, in order to achieve justice and the purpose of punishment.

Special attention is paid to the practice of the European Court of Human Rights regarding the application of Articles 3 and 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It is emphasised that the absolute nature of the prohibition of torture and inhuman or degrading treatment determines the limits of the application of criminal law enforcement, while the right to a fair trial is a procedural guarantee of the proportionality of punishment. It is concluded that the individualisation of punishment through the prism of the principle of proportionality and international human rights standards is a guarantee of ensuring the proportionality of punishment to the offence committed, due process, which is a guarantee of the rule of law, as well as the effective protection of human rights and freedoms.

Key words: individualisation of punishment, principle of proportionality, fairness of the decision, proportionality of punishment, international standards of protection of rights, rule of law, practice of the ECHR, purpose of punishment.

Постановка проблеми. Сучасне реформування кримінального законодавства України та необхідність гармонізації його з європейськими стандартами потребує дослідження питання індивідуалізації покарання крізь призму принципу пропорційності та стандартів захисту прав людини. Призначення покарання є вирішальним етапом притягнення особи до кримінальної відповідальності та вирішення питання про реалізацію кримінальної відповідальності, що завершується прийняттям рішення про винуватість особи та застосування засобів кримінально-правового впливу. На цій стадії важливим є дотримання балансу між публічними інтересами держави та правами особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Основою дотримання такого балансу забезпечується законодавцем, який надає суду дискреційні повноваження при призначенні покарання, шляхом визначення виду та розміру кримінально-правової санкції. Для забезпечення такого балансу така дискреція обмежується принципами справедливості, гуманізму та пропорційності звуження обсягу прав та свобод людини. Порушення принципу пропорційності в межах надмірно суворого або занадто м'якого покарання знаходить своє відображення в судовій практиці національного законодавства та рішень Європейського суду з прав людини, зокрема у справах, пов'язаних із застосуванням найвищої міри передбаченої в санкції, довічного позбавлення волі без реальної перспективи звільнення, незастосування альтернативних видів звільнення та інших порушень прав та свобод особи.

Мета статті полягає у проведенні аналізу індивідуалізації покарання крізь призму принципу пропорційності та міжнародних стандартів захисту прав людини, а також з'ясувати критерії, якими керується суд при призначенні покарання для забезпечення співмірності тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання.

Стан опрацювання проблематики. Проблематичні та актуальні аспекти індивідуалізації покарання крізь призму принципу пропорційності та міжнародних стандартів захисту прав людини у своїх роботах розглядали такі науковці: В.М. Бережнюк, Н.Ю. Григоренко, О.П. Горох, О.В.

Євдокимова, А.О. Іванова, Т.І. Іванюк, Ю.А. Пономаренко, О.В. Степаненко, Л.Ю. Тімофєєва, В.О. Туляков, М.І. Хавронюк, А.С. Хильченко та інші.

Виклад основного матеріалу. Реформування національної судової системи потребує ретельного звернення уваги на призначення покарання особам, які вчинили кримінальні правопорушення. Призначення покарання повинно базуватись не лише на законодавчо визначених принципах, таких як законність, верховенство права, індивідуалізації покарання, особистої відповідальності, презумпції невинуватості, але й безпосередньо із дотриманням принципу справедливості. Саме останній покликаний забезпечити надмірно важливий принцип правосуддя пропорційності для забезпечення публічних інтересів держави і прав та свобод особи.

Принцип індивідуалізації покарання необхідно розглядати на підставі аналізу кримінального законодавства, оскільки такі критерії чітко регламентовані в ст.ст. 65-67 КК України. На підставі загальних засад призначення покарання суд керується такими «критеріями: 1) призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК України; 2) призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК України; 3) призначає покарання враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання» [2].

Крім загальних засад призначення покарання суд індивідуалізуючи покарання зобов'язаний враховувати і інші положення кримінального законодавства, зокрема положення стадій вчинення кримінального правопорушення (ст.ст. 13-15 КК України), співучасті (ст.ст. 27-28 КК України), системи покарань (ст. 51 КК України) та інших положень Загальної частини КК Україні [2], які впливають на вид та розмір покарання та є співмірними залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного заради досягнення справедливості та мети покарання.

Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 12 жовтня 2022 року № 8-р(I)/2022 «за змістом п. 7 ч. 1 ст. 425 КПК потерпілий або його законний представник чи представник мають право на касаційне оскарження судових рішень з підстави невідповідності призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого внаслідок суворості, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції» [4]. На підставі цього висновку «вирок Комінтернівського районного суду м. Харкова від 29 жовтня 2019 року та ухвалу Харківського апеляційного суду від 21 січня 2020 року щодо О. було змінено, та пом`якшено призначене покарання за ч. 2 ст. 186 КК із застосуванням ст. 69 КК до 2 років 6 місяців позбавлення волі» [4].

У даному випадку «оскарження потерпілим судових рішень з підстави невідповідності призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого внаслідок суворості, враховуючи законодавчі обмеження, становлять приватний інтерес потерпілого у контексті права відстоювати свою позицію і намагатись встановленими законом засобами досягти зміни або скасування судового рішення» [4].

На думку А.С. Хильченко, при «визначенні правової природи індивідуалізації покарання необхідно керуватися плюралістичним методом та розуміти, що індивідуалізація є багатоаспектним явищем: це не суто індивідуалістичний підхід до обрання міри покарання, це є метод кримінально-правової політики, на якому базується побудова кримінально-правових санкцій, це керівна ідея (принцип), що пронизує кримінальний закон та практику його застосування» [8, с. 274-283].

Необхідно вказати, що основними функціями принципу індивідуалізації покарання є забезпечення відповідності між покаранням та тяжкістю вчиненого діяння. Саме такий баланс сприяє досягненню мети покарання – виправлення засудженого та запобігання вчиненню кримінальним правопорушенням. І завершальний елемент – гарантування дотримання прав людини при реалізації кримінальної відповідальності.

При призначенні покарання і виникає необхідність дотримання принципу пропорційності, який вимагає забезпечення справедливого балансу між інтересами суспільства у притягненні особи до кримінальної відповідальності та захистом фундаментальних прав засудженого. На підставі визначених законодавчих критеріїв держава має право застосовувати кримінально-правові заходи для захисту суспільства, одними із таких є покарання, проте такі заходи є виключно крайніми (ultima ratio) в демократичному суспільстві, юридично обґрунтованими та співмірними поставленій меті.

Визначення поняття принципу пропорційності на законодавчому рівні не закріплено, так як інших принципів призначення покарання. Серед науковців існують різні думки з приводу розу-

міння принципу пропорційності в праві. Деякі вчені вважають, що «принцип пропорційності є універсальним принципом права, який реалізується в різних галузях права як принцип балансування (дотримання балансу між приватними та публічними інтересами), так і як принцип правообмеження (розумне співвідношення між легітимними обмеженням прав людини та метою, яку необхідно досягти, застосовуючи таке обмеження)» [10, с. 103-110].

Слід погодитись із А.С. Хильченко, що «принцип пропорційності кримінально-правової міри необхідно віднести до самостійного принципу кримінального правозастосування. Спостерігається тісна взаємодія та взаємовияв цього принципу з принципами індивідуалізації та справедливості. Самостійний характер цьому принципу забезпечує існуюча система покарань, закріплення законом інших заходів кримінально-правового характеру за критерієм збільшення тяжкості у переліку, конструкція санкцій кримінального закону, а також правила призначення міри кримінально-правового впливу. Зміст принципу пропорційності на правозастосовчому рівні кримінального права розкривається через врахування таких вимог: необхідності, достатності, мети покарання чи іншого заходу кримінально-правового впливу» [9, с. 380-383].

Практика Європейського суду з прав людини обґрунтовано виходить із необхідності дотримання принципу пропорційності, який вимагає забезпечення справедливого балансу між інтересами суспільства у притягненні особи до кримінальної відповідальності та захистом основоположних прав засудженого. У контексті індивідуалізації покарання це означає, що суд, призначаючи покарання, повинен не лише враховувати суспільну небезпечність діяння, а й оцінювати, чи не призведе обране покарання до непропорційного обмеження прав і свобод особи.

Особа, яка засуджується за вчинене кримінальне правопорушення набуває особливої правосуб'єктності, але при цьому вона не позбавляється статусу суб'єкта прав та свобод людини, а держава реалізовуючи кримінально-правову політику зобов'язана утриматись від непропорційного втручання в її права. Відповідно до ст. 3 Європейської Конвенції з прав людини «нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» . [1]

За змістом ст. 3 Європейської Конвенції з прав людини можна прослідкувати принцип пропорційності, який зосереджується в обмеженні та встановленні законних меж втручання органів виконання покарання у права та свободи засудженого. Навіть у випадку крайньої необхідності при порушенні умов відбування покарання, заради підтримання громадського порядку, попередження вчинення кримінального правопорушення держава не правомочна застосувати заходи, які виходять за межі допустимого та перетворюватись на катування, приниження людської гідності, поваги. Незалежно від інтересів суспільства, бажання органів виконання покарання перевиховати засудженого не можуть виправдати надмірне страждання такої особи.

Крім того, у випадку необхідності застосування каральних заходів у місцях тримання під вартою чи відбування покарання, за принципом пропорційності повинно відповідати тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Наприклад, особа вчинила крадіжку і умисне вбивство в цьому випадку запобіжні заходи застосовуються різні, тому вони не повинні спричиняти страждання, що є надмірними залежно від ступеня суспільної небезпеки особи. Запобіжний захід або призначене покарання не повинні принижувати людську гідність, держава повинна забезпечити легітимну кару за вчинене кримінальне правопорушення, але при цьому розуміти, що засуджений і надалі користується правами та свободами. Водночас важливо підкреслити, що ст. 3, на відміну від інших статей Конвенції не дозволяє жодні винятки або обмеження, незалежно від ситуації. Тому при застосуванні цієї норми принцип пропорційності стосується не балансу між інтересами держави і засудженої особи, а встановлює абсолютні межі за яких кожна мета не може виправдати катування або нелюдське поводження.

Перелік рішень ЄСПЛ порушення ст. 3 Конвенції є досить масштабним не лише за кількістю, але і за країнами, де піддавались особи катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. За статистикою 2024 року за заявами громадян України Європейський суд з прав людини розглянув 44 справи за статтею 3 Європейської конвенції з прав людини, що стосується заборони катувань та нелюдського або принизливого поводження або покарання. У 2025 році ЄСПЛ ухвалив 164 рішення проти України, об'єднавши 569 заяв, у яких у 131 випадку встановлено порушення Конвенції. Найпоширенішими порушеннями залишаються невиконання судових рішень, тривалий розгляд справ та умови тримання під вартою, які в свою чергу містили ознаки катування, приниження людської гідності.

Відомими є рішення ЄСПЛ по справі «Павлюченко проти України». «Суд прийняв рішення на користь заявника, оскільки були порушені умови тримання під вартою, які принижували його гідність і тому безпосередньо порушують статтю 3 Конвенції» [7]. Ще одним прикладом порушення статті 3 Конвенція є справа «Єрмаков та інші проти України». Відповідно до рішення суду було зафіксовано «неналежні умови тримання, такі як переповненість, недостатність простору, погані санітарні умови, відсутність належного доступу до медичного обслуговування і обмежений доступ до свіжого повітря та природного світла. Такі є свідчення нелюдського поводження з людиною та містять елементи катування.» [6].

Принцип пропорційності при індивідуалізації покарання безпосередньо пов'язаний із ст. 6 Конвенції, оскільки саме справедливий судовий захист та правомірно винесене рішення є гарантом захисту прав людини та механізмом забезпечення дотримання балансу між публічними інтересами держави та правами особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Як вказує О.Б. Прокопенко, «право на справедливий суд є суб'єктивним правом особи, яке забезпечує реалізацію інших її прав в разі їх невизнання, оспорювання або порушення іншими суб'єктами правовідносин, зокрема державою в особі її органів та посадових осіб. Право на справедливий суд належить до процесуальних прав-гарантій, закріплених на національному й міжнародному рівнях, у забезпеченні яких держава і міжнародна спільнота відіграють важливу роль. Така роль має передбачати і активні дії, спрямовані на створення конкретних механізмів забезпечення цього права, і утримання від вчинення дій, що можуть створювати фактичні правові перешкоди для його реалізації» [5, С. 181-184].

На підставі аналіз рішень ЄСПЛ слід зазначити, що суд підкреслював, що судове рішення має бути належним чином мотивованим. Така вимога міститься і в національному законодавстві, а саме в ст. 370 КПК України передбачено, що «судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим» [3]. Для забезпечення принципу індивідуалізації покарання суд зобов'язаний прийняти рішення не лише законним та обґрунтованим, але й вмотивованим. Мотивація передбачає, що суд аргументовано аналізує тяжкість вчиненого правопорушення, особу винного, обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, обґрунтовує чому саме таке покарання є необхідним і достатнім для кари, виправлення особи та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. . Відсутність аргументованого аналізу тяжкості кримінального правопорушення, особи винного, обставин справи та альтернативних санкцій свідчить про формальний підхід і може порушувати баланс між суспільним інтересом і правами засудженого. Отже, право на справедливий суд виступає процесуальною гарантією реалізації принципу пропорційності при індивідуалізації покарання. Саме через змагальний, незалежний та мотивований судовий розгляд забезпечується співмірність між тяжкістю правопорушення, особою винного та обсягом кримінально-правових заходів та балансом між суспільним інтересом і правами засудженого.

Висновки. Проведене теоретико-прикладне дослідження дає нам підстави стверджувати, що індивідуалізація покарання є основним механізмом реалізації принципу пропорційності для забезпечення публічних інтересів держави і прав та свобод особи. Відповідно такий принцип є вагомим як для національного кримінального законодавства, так і міжнародної практики заради забезпечення стандартів захисту прав та свобод людини. В умовах реформування національного кримінального законодавства та гармонізації його з європейськими стандартами особливого значення набуває дотримання основних принципів призначення покарання, таких як законність, верховенство права, справедливість, індивідуалізація. Тому такі принципи повинні відповідати принципу пропорційності, що проявляється в забезпеченні співмірності між ступенем тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особою винного та обставинами, щоб пом'якшують або обтяжують покарання. Принцип пропорційності, як в дослідженні обґрунтовано, є самостійним засобом правозастосування, що в свою чергу вимагає дотримання таких критеріїв, як обґрунтування покарання та застосування його з необхідності, достатністю для досягнення мети покарання. Реалізація цього принципу можлива на підставі дотримання загальних засад призначення покарання, врахування системи покарань, додержання процесуальних гарантій особи на справедливий судовий розгляд. Саме мотивованість судового рішення, змагальність процесу та реальне врахування пом'якшуючих і обтяжуючих обставин створюють підґрунтя для досягнення справедливого балансу між публічними інтересами держави та правами засудженого. Аналіз судових рішень ЄСПЛ показав, що суди порушують права та свободи особи при розгляді кримінальних проваджень, при цьому надмірно втручаються в особисті права і порушують конвенційні норми,

які носять абсолютний характер заборони щодо граничних меж кримінально-правового примусу, за яких жодна мета не може виправдати катування чи нелюдське поводження. Отже, індивідуалізація покарання крізь призму принципу пропорційності та міжнародних стандартів захисту прав людини є гарантом забезпечення співмірності покарання вчиненому правопорушенню, належній процесуальній процедурі, що є запорукою верховенства права, а також ефективному захисту прав і свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 02.02.2026).
2. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3920 (дата звернення 02.02.2026).
3. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 року № 4651-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 03.02.2026).
4. Постанова Об`єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду 19 квітня 2021 року. Справа № 641/5714/19 https://reyestr.court.gov.ua/Review/96503072 (дата звернення 03.02.2026).
5. Прокопенко О.Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації: монографія Нац. ун-т «Юридична академія ім. Ярослава Мудрого». Харків: ФІНН, 2011. 269 с.
6. Справа «Єрмаков та інші проти України» (Заява № 50634/21) Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа, Заява від 14.11.2024. URL https://ips.ligazakon.net/document/SOO01968 (дата звернення 03.02.2026).
7. Справа «Павлюченко проти України» (Заява № 23462/22) Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа, Заява від 14.11.2024. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SOO01973 (дата звернення 03.02.2026).
8. Хильченко А.С. Зміст та складові індивідуалізації як принципу призначення покарання. *Актуальні проблеми держави і права*. № 105. 2025. С. 274-283. DOI https://doi.org/10.32782/apdp.v105.2025.31.
9. Хильченко А.С. Принцип пропорційності при застосуванні заходів кримінально-правового впливу в умовах воєнного стану Європейські орієнтири розвитку України: Науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів: матеріали Міжнар..наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.) Одеса: Фенікс, 2024. С. 380-383. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d11662f6-38c3-4eb8-9c00-8936de3826b3/content.
10. Шевченко С.В. Принцип пропорційності у вітчизняній доктрині права: дискусійні та малодосліджені аспекти. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія юридичні науки. Том 30 (69) №1. 2019. С. 103-110. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/1_2019/20.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Ющик О.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія ПРАВО

Випуск 93

Частина 4

Коректура • авторська
Комп'ютерна верстка • Світлана Головченко
Дизайн обкладинки • Катерина Шанта

Підписано до друку 05.03.2026. Папір офсет. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Умов.друк.арк. 15,23. Формат 60x84/8.

Тираж 100 прим.
Видавець і виготовлювач ФОП «Ященко»